ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„ALEXANDRU PHILIPPIDE”

ANUAR DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

T. XLIX – L • 2009 – 2010

Scanned with OKEN Scanner

COLEGIUL EDITORIAL

EUGEN MUNTEANU – director
ANDREI AVRAM
GHEORGHE CHIVU
JEAN-LOUIS COURRIOL (Franţa)
WOLFANG DAHMEN (R.F. Germania)
THEDE KAHL (R.F. Germania)
MICHAEL METZELTIN (Austria)
ANTONIO ROMANO (Italia)
WOLFGANG SCWEICKARD (R.F. Germania)

COLEGIUL DE REDACŢIE

STELIAN DUMISTRĂCEL – *redactor-şef*
REMUS ZĂSTROIU – *redactor-şef adjunct*
DOINA HREAPCĂ – *redactor-şef adjunct*
ION. H. CIUBOTARU
VICTOR DURNEA
GABRIELA HAJA
DAN MĂNUCĂ
LUMINIŢA BOTOŞINEANU – secretar ştiinţific de redacţie
IOANA REPCIUC – secretar ştiinţific de redacţie

Adresa redacţiei:

Adresse de la rédaction:

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„A. PHILIPPIDE"

700 481, Iaşi – 6, str. Codrescu, 2
Tel. +40 332 106 508, e-mail: ALIL@philippide.ro

© 2011, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050 711, Bucureşti

ANUAR

DE LINGVISTICĂ ŞI ISTORIE LITERARĂ

T. XLIX – L • 2009–2010

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Bucureşti, 2011

Scanned with OKEN Scanner

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA IAŞI
INSTITUTUL DE FILOLOGIE
ROMÂNĂ „A. PHILIPPIDE”

ANUAR
DE LINGVISTICĂ
ŞI ISTORIE LITERARĂ

T. XLIX – L • 2009–2010

SUMAR

RESTITUTIO

EUGENIU COŞERIU, *„A-l apuca pe Dumnezeu de (un) picior”* (traducere de Anca Gâţă).... 7

STUDII

DRAGOŞ MOLDOVANU, *Toponime de origine romană în Transilvania şi în sud-vestul Moldovei*..... 17
ŞERBAN AXINTE, *Conflictul dintre opera romanescă şi proiectul ei teoretic*..... 97
STĂNUŢA CREŢU, *Ion Barbu: „Modùl unei seri eventuale”. Convergenţa codurilor în* ***Veghea lui Roderick Usher***..... 107

NOTE ŞI DOCUMENTE

IONEL APOSTOLATU, ***Dictionarium valachico-latinum.*** *Primul dicţionar al limbii române, document de inestimabilă valoare istorico-filologică*..... 131
ADRIANA-MARIA ROBU, *Discursul electoral ca tip de discurs publicitar*..... 143

DIN ATELIERUL UNUI DICŢIONAR AL LITERATURII ROMÂNE

SEBASTIAN DRĂGULĂNESCU, *Portretul unui poet de azi: Claudiu Komartin*..... 151

CRITICĂ ŞI BIBLIOGRAFIE

Dicţionarul limbii române (DLR), Serie nouă, tomul I, Litera ***E***, partea a 7-a, ***e – erzaţ***, şi a 8-a, ***es – ezredeş***, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2009, 388 p., respectiv 2010, 362 p. (Stelian Dumistrăcel)..... 161
Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina, vol. III (cu un *Supliment* cuprinzând materialul din punctele cu anchete privitoare la graiurile huţule, din vol. I şi II), de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuţă, Adrian Turculeţ şi Luminiţa Botoşineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2007, 388 + LXVIII p. (Daniela Butnaru)..... 164
WILHELM VON HUMBOLDT, *Despre diversitatea structurală a limbilor şi influenţa ei asupra dezvoltării spirituale a umanităţii*, versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie şi indici de Eugen Munteanu, Bucureşti, Editura Humanitas, 2008, 426 p. (Florin-Teodor Olariu)..... 167

ALIL, t. XLIX–L, 2009–2010, Bucureşti, p. 1–252

Scanned with OKEN Scanner

GAVRIL ISTRATE, *Limba română literară. Studii şi articole*, ediţia a II-a revizuită şi adăugită, Iaşi, Tipo Moldova, 2009, 580 p. (Luminiţa Botoşineanu) 169
CONSTANTIN FRÂNCU, *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Iaşi, Casa Editorială „Demiurg", 2009, 566 p. + 10 facsimile (Elena Dănilă) 171
CARMEN-GABRIELA PAMFIL, *Alexandru Philippide*, Bucureşti, Editura Litera Internaţional, 2008, 206 p. (Mioara Dragomir) 173
SILVIA CIUBOTARU, *Obiceiuri nupţiale din Moldova. Tipologie şi corpus de texte*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2009, 780 p. (Adina Hulubaş) 180
LUMINIŢA BOTOŞINEANU, *Graiul de pe valea superioară a Someşului Mare*, Iaşi, Editura Alfa, 2007, 402 p. (Florin-Teodor Olariu) 183
IOAN OPREA, *Comunicare culturală şi comunicare lingvistică în spaţiul european*, Iaşi, Editura Institutul European, 2008, 456 p. (Carmen-Gabriela Pamfil) 187
FLORIN-TEODOR OLARIU, *Dimensiunea ludic-agonală a limbajului. Prolegomene la o abordare interacţionistă a structurilor conversaţionale*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2008, 320 p. (Cristina Florescu) 189
NICOLAE BOT, *Studii de etnologie*, volum îngrijit de Ioana Bot şi Ileana Benga, Cluj-Napoca, Casa Cărţii de Ştiinţă, 2008, 248 p. (Adina Hulubaş) 191
ADINA HULUBAŞ, *Trasee iniţiatice în folclorul literar românesc. Structuri stilistice*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2009, 348 p. (Ioana Repciuc) 194
IOAN CHINDRIŞ, NICULINA IACOB, *Samuil Micu în mărturii antologice*, Cluj-Napoca, Editura Galaxia Guttenberg, 2010, 648 p. (Elena Spiridon) 197
CRISTINEL MUNTEANU (ed.), *Discursul repetat între alteritate şi creativitate. Volum omagial Stelian Dumistrăcel*, Iaşi, Editura Institutul European, 2007, 366 p. (Oana Cenac) 199
MIOARA MOCANU, *Discursul poetic novalisian. Abordare semio-lingvistică*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2006, 282 p. (Cristina Florescu) 202
Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820-1845), I. *Ţinutul Romanului*, Iaşi, Editura StudIS, partea 1 (1820), volum editat de Lucian-Valeriu Lefter, introducere de Mircea Ciubotaru, 2008, 390 p.; partea a 2-a (1832), volum editat de Silviu Văcaru şi Mircea Ciubotaru, introducere de Mircea Ciubotaru, 2009, 266 p. (Daniela Butnaru) 205
MIHAELA ALBU, DAN ANGHELESCU, *Revistele literare ale exilului românesc: **Luceafărul**, Paris (1948–1949) – o restituire*, Bucureşti, Editura Ideea Europeană, 2009, 266 p. (Ofelia Ichim) 206
NICOLAE COJOCARU, *Istoria tradiţiilor şi obiceiurilor la români*, vol. I, *Din preistorie până la mijlocul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, Editura Etnologică, 2008, 688 p. (Ioana Repciuc) .. 208
„Bollettino dell'*Atlante Linguistico Italiano*", III Serie, Dispensa N. 32/2008, Torino, 318 p. (Luminiţa Botoşineanu) 211
„Nouvelle Revue d'Onomastique", nr. 47–48/2007, 288 p., nr. 49–50/2008, 328 p., Lyon (Vlad Cojocaru) 213
„Philologica Jassyensia", anul V, nr. 1 (9)/2009, Iaşi, 230 p. (Doina Hreapcă) 216

IN MEMORIAM

CONSTANTIN CIOPRAGA (1916–2009) 219
Exemplaritatea operei, dublată de exemplaritatea biografiei (Liviu Leonte) 220
Substanţa şi vraja cuvintelor (Stelian Dumistrăcel) 222

CRONICĂ

Activitatea secţiilor Institutului „A. Philippide" în anii 2009–2010 (Nicoleta Borcea, Daniela Butnaru, Ioana Repciuc) 227
Cărţi şi reviste primite la redacţie (2008–2010) 251

Scanned with OKEN Scanner

ACADÉMIE ROUMAINE
FILIALE DE JASSY
INSTITUT DE PHILOLOGIE
ROUMAINE «A. PHILIPPIDE»

ANNUAIRE
DE LINGUISTIQUE
ET D'HISTOIRE
LITTÉRAIRE

T. XLIX – L • 2009–2010

SOMMAIRE

RESTITUTIO

EUGENIU COŞERIU, *«Tenir Dieu par les pieds»* (traduction par Anca Gâţă) 7

ÉTUDES

DRAGOŞ MOLDOVANU, *Toponyms of roman origin in Transylvania and the south-west of Moldavia*.. 17
ŞERBAN AXINTE, *Conflict between novelistic creation and his theory project* 97
STĂNUŢA CREŢU, *Ion Barbu: «Module à une soirée éventuelle». La convergence des codes dans* ***La Veille de Roderick Usher*** 107

NOTES ET DOCUMENTS

IONEL APOSTOLATU, ***Dictionarium valachico-latinum***. *Le premier dictionnaire de la langue roumaine, document d'inestimable valeur historico-philologique*..... 131
ADRIANA-MARIA ROBU, *Le discours électoral en tant que type de discours publicitaire*.. 143

DE L'ATELIER D'UN DICTIONNAIRE DE LA LITTÉRATURE ROUMAINE

SEBASTIAN DRĂGULĂNESCU, *Le portrait d'un poète d'aujourd'hui: Claudiu Komartin*..... 151

CRITIQUE ET BIBLIOGRAPHIE

Dicţionarul limbii române («Dictionnaire de la langue roumaine») (DLR), nouvelle série, t. I, Lettre ***E***, 7-e partie, ***e – erzaţ***, et 8-e partie, ***es – ezredeş***, Bucarest, Éditions de l'Académie Roumaine, 2009, 388 p.; 2010, 362 p. (Stelian Dumistrăcel)..... 161
Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina («Nouvel Atlas linguistique roumain, par régions»), t. III (avec un *Supplément* contenant le matériel des points d'enquête concernant les parlers houtzouls, des t. I et II), par Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuţă, Adrian Turculeţ et Luminiţa Botoşineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Jassy, Éditions de l'Université «Alexandru Ioan Cuza», 2007, 388 + LXVIII p. (Daniela Butnaru) 164
WILHELM VON HUMBOLDT, *Despre diversitatea structurală a limbilor şi influenţa ei asupra dezvoltării spirituale a umanităţii* («Sur la diversité structurelle des langues et son influence sur le développement spirituel de l'humanité»), version roumaine, introduction, note sur la traduction, tableau chronologique, bibliographie et index par Eugen Munteanu, Bucarest, Éditions Humanitas, 2008, 426 p. (Florin-Teodor Olariu) 167
GAVRIL ISTRATE, *Limba română literară. Studii şi articole* («Langue roumaine littéraire. Études et articles»), II-ème édition, revue et augmentée, Jassy, Tipo Moldova, 2009, 580 p. (Luminiţa Botoşineanu) 169

ALIL, t. XLIX–L, 2009–2010, Bucureşti, p. 1–252

Scanned with OKEN Scanner

CONSTANTIN FRÂNCU, *Gramatica limbii române vechi* («Grammaire de la langue roumaine ancienne») *(1521–1780)*, Jassy, Maison Éditoriale «Demiurg», 2009, 566 p. + 10 fac-similes (Elena Dănilă) 171
CARMEN-GABRIELA PAMFIL, *Alexandru Philippide*, Bucarest, Éditions Litera Internațional, 2008, 206 p. (Mioara Dragomir) 173
SILVIA CIUBOTARU, *Obiceiuri nupțiale din Moldova. Tipologie și corpus de texte* («Coutumes nuptiales de la Moldavie. Typologie et corpus de textes»), Jassy, Éditions de l'Université «Alexandru Ioan Cuza», 2009, 780 p. (Adina Hulubaș) 180
LUMINIȚA BOTOȘINEANU, *Graiul de pe valea superioară a Someșului Mare* («Le parler de la Vallée supérieure de Someșul Mare»), Jassy, Éditions Alfa, 2007, 402 p. (Florin-Teodor Olariu) 183
IOAN OPREA, *Comunicare culturală și comunicare lingvistică în spațiul european* («Communication culturelle et communication linguistique dans l'espace européen»), Jassy, Éditions Institutul European, 2008, 456 p. (Carmen-Gabriela Pamfil) 187
FLORIN-TEODOR OLARIU, *Dimensiunea ludic-agonală a limbajului. Prolegomene la o abordare interacționistă a structurilor conversaționale* («La dimmension ludique-agonale du langage. Prolégomènes pour une approche intéractioniste des structures conversationnelles»), Jassy, Éditions de l'Université «Alexandru Ioan Cuza», 2008, 320 p. (Cristina Florescu) 189
NICOLAE BOT, *Studii de etnologie* («Études d'éthnologie»), volume édité par Ioana Bot et Ileana Benga, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2008, 248 p. (Adina Hulubaș) 191
ADINA HULUBAȘ, *Trasee inițiatice în folclorul literar românesc. Structuri stilistice* («Trajets initiatiques dans le folklore littéraire roumain. Structures stylistiques»), Jassy, Éditions de l'Université «Alexandru Ioan Cuza», 2009, 348 p. (Ioana Repciuc) 194
IOAN CHINDRIȘ, NICULINA IACOB, *Samuil Micu în mărturii antologice* («Samuil Micu dans des aveux anthologiques»), Cluj-Napoca, Éditions Galaxia Guttenberg, 2010, 648 p. (Elena Spiridon) 197
CRISTINEL MUNTEANU (éd.), *Discursul repetat între alteritate și creativitate. Volum omagial Stelian Dumistrăcel* («Le discours répété entre altérité et créativité. Volume à l'honneur de Stelian Dumistrăcel»), Jassy, Éditions Institutul European, 2007, 366 p. (Oana Cenac) 199
MIOARA MOCANU, *Discursul poetic novalisian. Abordare semio-lingvistică* («Le discours poétique novalisien. Approche sémio-linguistique»), Jassy, Éditions de l'Université «Alexandru Ioan Cuza», 2006, 282 p. (Cristina Florescu)) 202
Catagrafiile vistieriei Moldovei (1820–1845), I. *Ținutul Romanului* («Les catagraphies de la trésorerie de la Moldavie (1820–1845), I. La contrée de Roman»), Jassy, Éditions StudIS, I-ère partie (1820), volume édité par Lucian-Valeriu Lefter, introduction par Mircea Ciubotaru, 2008, 266 p.; 2-e partie (1832), volume édité par Silviu Văcaru et Mircea Ciubotaru, introduction par Mircea Ciubotaru, 2009, 390 p. (Daniela Butnaru) . 205
MIHAELA ALBU, DAN ANGHELESCU, *Revistele literare ale exilului românesc: **Luceafărul**, Paris (1948–1949) – o restituire* («Les Revues littéraires de l'exile roumain: **Luceafărul**, Paris (1948–1949) – une restitution»), Bucarest, Éditions Ideea Europeană, 2009, 266 p. (Ofelia Ichim) 206
NICOLAE COJOCARU, *Istoria tradițiilor și obiceiurilor la români*, vol. I, *Din preistorie până la mijlocul secolului al XIX-lea* («Histoire des traditions et des coutumes chez les Roumains», t. I, «De la préhistoire jusqu'à la moitié du XIX-ème siècle»), Bucarest, Editura Etnologică, 2008, 688 p. (Ioana Repciuc) 208
«Bollettino dell'*Atlante Linguistico Italiano*», III Serie, Dispensa N. 32/2008, Torino, 318 p. (Luminița Botoșineanu) 211
«Nouvelle Revue d'Onomastique», no. 47–48/2007, 288 p., no. 49–50/2008, 328 p., Lyon (Vlad Cojocaru) 213
«Philologica Jassyensia», année V, no. 1 (9)/2009, Jassy, 230 p. (Doina Hreapcă) 216

IN MEMORIAM

CONSTANTIN CIOPRAGA (1916–2009) 219
Exemplaritatea operei, dublată de exemplaritatea biografiei («Exemplarité de l'oeuvre, doublée par l'exemplarité de la biographie») (Liviu Leonte) 220
Substanța și vraja cuvintelor («La substance et le charme des mots») (Stelian Dumistrăcel) 222

CHRONIQUE

L'activité des sections de l'Institut «A. Philippide» au cours des années 2009–2010 (Nicoleta Borcea, Daniela Butnaru, Ioana Repciuc) 227
Livres et revues reçus à la rédaction (2008–2010) 251

Scanned with OKEN Scanner

„A-L APUCA PE DUMNEZEU DE (UN) PICIOR”*

EUGENIU COŞERIU

1.1. În articolul său *Il cuide Dieu tenir par les piez* (*Mélanges de philologie romane offerts à M. Karl Michaëlsson*, Göteborg, 1952, p. 351–355), A. Långfors a atras atenţia asupra acestei expresii utilizate în franceza veche şi medie pentru a exprima în mod plastic o „bucurie exuberantă” (sau o „fericire perfectă”), semnalând totodată faptul că locuţiunea – deşi în forme parţial diferite – apare în textele literare între secolele al XII-lea – al XV-lea. El găseşte într-adevăr la Tobler–Lommatzsch cinci exemple, la care va adăuga un al şaselea, mult mai tardiv, şi le clasifică în felul următor:

a) formulă „completă”: *Par les piés cuide Dieu tenir* (Gautier de Coinci, *Miracle d'un chevalier qui aimoit une dame*) şi: „[la vieille] de joye emprise, *cuidant Dieu tenir par les piez*, lève de haulte heure...” (*Cent nouvelles nouvelles*);

b) formulă fără verbul *cuidier*: „si fud plus liez/ Que s'il *tenist Dieu par les piez*” (Ambroise, *Estoire de la Guerre Sainte*, tradusă de Gaston Paris prin „Il fut plus content que s'il avait tenu Dieu par les pieds” //„fu mai bucuros decât dacă l-ar fi ţinut pe Dumnezeu de picioare”//); *Com s'il tenist Dieu par les piés* (*Robert le Diable*); „fu si liez *qu'il ne vousist mie Dieu tenir par les piez*” (*Récits d'un ménestrel de Reims*);

c) formulă fără *cuidier* şi fără *piez*: „Et ne *samblast que Dieu tenisť*” (*Escanor*).

În ceea ce priveşte sensul acestei expresii, Långfors este de părere că ideea fundamentală şi specifică redată este cea de decepţie, aspect ce ar fi, de asemenea,

---

* Articolul, cu titlul *„Tenir Dieu par les pieds”*, a apărut în *Mélanges d'études romanes offerts à Leiv Flydal*, „Études Romanes de l'Université de Copenhague”, *Revue Romane*, numéro spécial 18, 1979, Akademisk Forlag. Traducerea, din limba franceză, îi aparţine doamnei prof. Anca Gâţă, de la Universitatea „Dunărea de Jos”, Galaţi. În text, între bare oblice duble //.../, a fost plasată transpunerea, adeseori voit literală, a enunţurilor pentru care s-a apreciat că este necesară şi reproducerea variantei în limba franceză. Forma finală a textului de faţă reprezintă rezultatul reviziei redacţionale (n.red.).

ALIL, t. XLIX–L, 2009–2010, Bucureşti, p. 7–16

Scanned with OKEN Scanner

implicat de verbul *cuidier*[1]. Doar variantele fără *cuidier* ar părea că nu exprimă decât o „bucurie exuberantă" şi că nu conţin nici o „idee de nerealizare" (*op.cit.*, p. 355). Dar acest lucru este puţin probabil, deoarece verbul *cuidier* nu se referă, în mod evident, decât la imposibilitatea justificării metaforice a bucuriei (faptul de a fi apucat picioarele lui Dumnezeu), explicaţie care, bineînţeles, nu poate fi decât imaginară, aşa cum remarcă de altfel însuşi Långfors, în acelaşi context: „Imposibilitatea gestului enunţat [...] este subliniată de prezenţa [...] verbului *cuidier* «a crede, a-şi imagina»" (*ibidem*, p. 352). Pe de altă parte, formulele „reduse" nu sunt de fapt decât înlocuiri ocazionale ale formulelor „complete", astfel încât ele nu pot avea un alt sens decât acestea din urmă[2]. Dimpotrivă, este

[1] „Ideea esenţială este decepţia, nerealizarea speranţei nutrite" (*op.cit.*, p. 352); „cred că, în expresia pe care o studiem, sensul de nerealizare este primar: ea enunţă o bucurie care se dovedeşte prematură, himerică, ideea decepţiei fiind imediat sugerată de prezenţa verbului *cuidier*" (*op. cit.*, p. 355).

[2] Dat fiind că găseşte deja formula „redusă" („slăbită") în texte vechi, iar formula „completă" atât într-un text vechi (la Gautier de Coinci), cât şi într-unul destul de recent (*Cent nouvelles nouvelles*), Långfors crede că a avut loc de timpuriu o veritabilă reducere a expresiei şi că cele două variante au convieţuit apoi una alături de cealaltă „timp de trei secole şi mai bine" (*ibidem*). Însă aceasta este o interpretare care nu poate fi acceptată. În cazul acestor locuţiuni este vorba despre fenomenul de «discurs repetat» (cf., cu privire la această noţiune, articolul nostru *Structure lexicale et enseignement du vocabulaire. Actes du Premier Congrès international de linguistique appliquée*, Nancy, 1966, p. 194–198), iar una dintre proprietăţile unităţilor de «discurs repetat» este că ele pot fi totdeauna reprezentate prin unele din părţile lor. Dacă astăzi cineva nu spune decât *Tant va la cruche à l'eau* sau *Il s'en moque comme du quart*, aceasta nu înseamnă că aceste formule „reduse" există ca veritabile „variante" alături de „formulele complexe" care le corespund, căci, în realitate, la acestea din urmă se face aluzie, ele nefiind spuse decât pe jumătate. De altfel, *com si*, în exemplul extras din *Robert le Diable*, are aceeaşi funcţie textuală ca şi *cuidier* în formula completă. Este acelaşi caz, sau este aproape aceeaşi situaţie, şi în ceea ce priveşte *samblast* în exemplul din *Escanor*. Şi chiar în cazul exemplului din Ambroise nu este mai puţin evident că ar fi vorba doar de ceva presupus.

** Informaţia cu privire la tratarea expresiei în *Dicţionarul limbii române* al Academiei (DA, t. I/I, literele *A-B*, Bucureşti, 1913, s.v. *apuca*) trebuie completată semnalând reluarea discuţiei în *seria nouă* din DLR, t. VIII, partea a 2-a, Litera *P* (*pe–pînar*), Bucureşti, Editura Academiei, 1974, s.v. *picior*, după cum urmează: „*parcă* (*l-*)*a prins* (sau *apucat*) *pe Dumnezeu de* (*un*) *picior*, se spune despre cineva care are o bucurie (foarte) mare şi neaşteptată". În legătură cu varianta expresiei cuprinzând verbul (a) *apuca* (pentru care E. Coşeriu citează mai multe dicţionare), în DLR, pe lângă citatul din Ispirescu, se mai fac trimiteri la Zanne, *Proverbele românilor*, şi la Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français*. Pe de altă parte, varianta cu verbul (a) *prinde* este înregistrată după Ion Pop-Reteganul şi după S.Fl. Marian, la ultimul „cu schimbarea construcţiei" („Să fi prins pe Dumnezeu de-un picior şi nu i-ar fi părut aşa de bine"). Menţionăm, în plus, faptul că, pe lângă atestarea unor variante din textul publicistic actual, prezentarea, într-un cadru mai larg, a argumentării lui Eugeniu Coşeriu privind moştenirea din latină a expresiei discutate, în diferite limbi romanice, cu referire la studiul tradus acum, se găseşte la Stelian Dumistrăcel, în articolul „*A prinde* (*a apuca*) *pe Dumnezeu de un picior* = a avea o surpriză plăcută, a ieşi cu bine dintr-o încurcătură", din dicţionarul intitulat *Până-n pânzele albe. Expresii româneşti. Biografii – motivaţii*, Iaşi, Institutul European, 2001, p. 130. Printre altele, este semnalată soluţia de compromis la care recurge

Scanned with OKEN Scanner

foarte adevărat că expresia noastră, aşa cum vom constata noi înşine mai jos, poate fi „ironică" (*ibidem*, p. 352) – este ironică, într-adevăr, atunci când este aplicată nu celui care vorbeşte (ceea ce se întâmplă arareori), ci altor persoane (ceea ce constituie cazul cel mai frecvent).

1.2. Aceeaşi locuţiune – *crede* (sau *i se pare*) *că a apucat* (sau *a prins*) *pe Dumnezeu de* (*un*) *picior*, *parcă ar fi apucat* (*prins*) *pe Dumnezeu de* (*un*) *picior* – şi exact cu acelaşi sens (adică referitor la o bucurie excesivă şi orgolioasă) există şi în română, unde este chiar folosită în mod curent. În *Dicţionarul limbii române* al Academiei (DA), găsim: „*A apuca pe Dumnezeu de (un) picior* se zice despre cel ce nu mai poate de bucurie sau de îngâmfare (crezând că cine ştie ce lucru mare a săvârşit)", cu un exemplu care începe cu verbul *a socoti* „a crede, a presupune", din Ispirescu; la Tiktin (*Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 1903–1924): „*Crede că a apucat pe Dumnezeu de picior*, er glaubt, Wunder was erreicht zu haben"; la Candrea (în Candrea–Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat* „Cartea Românească" [1926–1931]): „*parcă a apucat pe Dumnezeu de un picior*, se zice despre cineva care are o bucurie neaşteptată"; la A. Scriban (*Dicţionaru limbiĭ româneşti*, Iaşi, 1939): „*Apuc pe Dumnezeu de picior*, dau de o mare fericire"; şi în *Dicţionarul limbii române moderne* (Bucureşti, 1958): „*A apuca pe Dumnezeu de picior*, a simţi o mare bucurie"**.

1.3. Pornind de la articolul lui Långfors, D. Găzdaru („*Tomar el cielo con las manos" en las lenguas románicas*, în Societas Academica Dacoromana, „Acta Philologica", II, Roma, 1959, p. 225–231) a menţionat această expresie românească, aproape identică cu cea din franceza veche, şi citează un exemplu din Creangă („Lui Iţic i s-a părea c-a prins pe Dumnezeu de un picior, când te-a vedea acasă", *Moş Nichifor Coţcariul*), comparând-o cu sp. *tocar el cielo con la(s) mano(s)*, cu it. *toccare el cielo con un dito*, dar şi cu sp. *tomar* (*asir*, *coger*) *el cielo con las manos*. Pentru expresia italiană, Găzdaru reproduce explicaţia lui Rigutini–Fanfani (*Vocabolario italiano della lingua parlata*): „dicesi proverbialmente di chi, per avere ottenuto alcuna cosa fuori della propria espettazione, prova grandissimo contento, più spesso mescolato di un po' d'orgoglio [NB]", iar cu privire la cea de a doua expresie spaniolă notează că, dacă este adevărat că în Spania ea este interpretată ca fiind corespunzătoare cu „recibir gran enfado o enojo por alguna cosa, manifestán dolo con demonstraciones ruidosas", totuşi, în Argentina, ea „înseamnă" practic acelaşi lucru ca şi expresia italiană *toccare il cielo con un dito*.

Însă, spre deosebire de Långfors, Găzdaru pune, de asemenea – şi chiar pe primul plan –, problema etimologiei acestor locuţiuni. El se întreabă mai ales cum s-ar putea explica paralelismul izbitor între română şi franceză şi este mai întâi

---

I.M. Marinescu în traducerea textului din Petronius (comentat de Coşeriu): pentru „Hoc facto putabat *se coleum Iouis tenere*", găsim „crezu că *l-a apucat pe Jupiter de picior*" (Petronius, *Satyricon*, „Cultura Naţională", Bucureşti, 1923, p. 45) (n.red.).

tentat să admită o influenţă a francezei vechi asupra românei (influenţă exercitată prin intermediul literaturii), aceasta părându-i soluţia cea mai verosimilă. Cercetătorul admite totuşi şi posibilitatea unui împrumut în ambele limbi, care ar putea proveni dintr-o a treia limbă neidentificată. Însă, dat fiind faptul că găseşte locuţiuni analoge în poloneză şi în croată (*szczęśliwy jakby Pana Bga za nogę złapał* „fericit de parcă l-ar fi apucat pe Domnul Dumnezeul nostru de picior" şi *zar misliš da si dragoga Boga za bradu uhvatio?* „crezi poate că l-ai apucat pe bunul Dumnezeu de barbă?"), concluzionează printr-o presupunere pe care o consideră în cele din urmă ca „tal vez más cercana a la realidad": aceste locuţiuni ar fi putut apărea în mod independent în cele două limbi, în virtutea unei „capacidad imaginativa común del espíritu francés y rumano". El elimină în mod hotărât doar ipoteza unei origini comune reprezentată de latină, în baza faptului că în latină nu găseşte expresii analoge.

2.1. De altfel, locuţiunea noastră există şi în franceza modernă. Ea este înregistrată ca „populară" s.v. *pied* la Littré („*il croit tenir Dieu par les pieds* se dit d'un homme très joyeux de quelque affaire" //„*crede că îl ţine pe Dumnezeu de picioare* se spune despre cineva foarte bucuros de ceva"//) şi ca „figurată şi populară" în *Dictionnaire de l'Académie* („*Croire tenir Dieu par les pieds*, éprouver une vive satisfaction dont on exagère le sujet" //„*a crede că îl ţine pe Dumnezeu de picioare*, a simţi o mare satisfacţie al cărei motiv este exagerat"//); şi am văzut că Gaston Paris o utiliza traducând din franceza veche. Este adevărat că, în cazul dicţionarelor, ar putea fi vorba despre o locuţiune învechită, preluată în mod mecanic din alte dicţionare mai vechi[3], iar la Gaston Paris ar putea fi o traducere în mod deliberat literală. Însă aceeaşi locuţiune (*i tié l'bon Dié pa les piés, i pinse qu'i tié l'bon Dié pa les piés* etc.) a fost semnalată de P. Ruelle ca funcţională în franceza din Belgia, mai ales în graiurile wallone (într-o recenzie a articolului lui Långfors, „Neuphilologische Mitteilungen", 54, 1953, p. 85–87). Ruelle explică expresia belgiană prin „crede că a atins fericirea deplină, că are un noroc nemaipomenit" şi – lucru şi mai important – dă şi varianta *têni'l bon Dieu pa'l barbe*.

2.2. Mai mult, documentarea cu privire la acest tip de locuţiuni poate fi extinsă şi la alte limbi. În albaneză găsim, într-adevăr, *ka zënë Perëndinë me dorë* „l-a apucat pe Dumnezeu cu mâna", explicat la A. Leotti (*Dizionario albanese-*

[3] Într-adevăr, locuţiunea figurează, de exemplu, la Furetière şi în *Dicţionarul* lui Trévoux. Însă W. Gottschalk (*Die sprichwörtlichen Redensarten des französichen Sprache*, I, Heidelberg, 1930, p. 357) o semnalează ca „învechită": „*croire tenir Dieu par les pieds* (über den Erfolg einer Sache glücklich sein: 1750, 1787, veraltet)". Data 1750, menţionată de Gottschalk, face referire la *Dictionnaire des proverbes français* (Frankfurt şi Mainz, 1750), iar 1787 se referă la Leroux, *Dictionnaire comique, satirique, critique*... (ediţie nouă, Pamplona şi Amsterdam, 2 vol., 1786–1787).

Scanned with OKEN Scanner

italiano, Roma 1937, s.v. *perëndi*), prin „si è insuperbito straordinariamente". Iar Á. Rosenblat menționează, pentru spaniola din Venezuela, *agarrar a Dios* (sau *a Papa Dios*) *por la chiva* „a-l apuca pe Dumnezeu de barbă", expresie pe care o explică astfel: „es alcanzar algo extraordinario: «Ése como que agarró a Papa Dios por la chiva». Y por esso se dice del que se ufana por algo: «Se cree que agarró a Papa Dios por la chiva»" (*Buenas y malas palabras en el castellano de Venezuela*, Caracas–Madrid, 1956, p. 140). Cf. şi expresiile îndeaproape înrudite cu tipul *toccare il cielo con un dito*: it. *Nessuno può toccare il cielo col dito*, sp. *Nadie puede coger* (sau *tomar*) *el cielo con las manos*, care figurează la W. Gottschalk, *Die bildhaften Sprichwörter der Romanen* (I, Heidelberg, 1935, p. 2) şi cărora li se poate adăuga şi locuțiunea paralelă din catalană *voler tocar el cel amb la mà* „a vrea să atingă cerul cu mâna", adică „pretendre coses impossibles" (Fabra, *Diccionari general*, s.v. *cel*).

3.1. Cu privire la toate aceste locuțiuni – cu excepția celor din urmă, care au un sens diferit – trebuie subliniate două aspecte. Pe de o parte, este vorba de o bucurie exuberantă şi orgolioasă, ca şi când cineva ar fi obținut ceva absolut ieşit din comun, şi motivul acestei bucurii este prezentat prin intermediul expresiei în cauză ca ceva presupus, crezut sau gândit de către cel la care se referă locuțiunea (cf. sensul identic din acest punct de vedere al fr. *cuidier*, *com si*, *penser*, rom. *a crede*, *a i se părea*, *a socoti*, *parcă*, polon. *jakby*, croat. *misliti*, sp. din Venezuela *como que*, *se cree que*). Pe de altă parte, de fapt, este vorba despre expresii diferite. Într-adevăr, ele constituie în primul rând două grupuri absolut distincte: în primul grup (A), se crede că a fost atins cerul (cu un deget, cu mâna, cu mâinile): tip it. *toccare il cielo con un dito*. În al doilea grup (B), se crede că a fost apucat Dumnezeu de o parte a corpului: tip fr. *cuidier Dieu tenir par les piez*. În acest al doilea grup, „Dieu" //„Dumnezeu"// şi „attraper" //„a apuca"// (sau „saisir" //„a apuca, a prinde; a ține"//) reprezintă, la rândul lor, aspectele comune ale locuțiunilor luate în discuție, în timp ce partea corpului de care este apucat Dumnezeu apare adesea ca fiind diferită: picioarele (franceză), un picior (sau laba piciorului) (română, poloneză), barba (croată, wallonă, spaniola din Venezuela), sau chiar nu este deloc numită (cum este cazul expresiei albaneze). Aceste fapte implică următoarele: dacă locuțiunile din cel de-al doilea grup au aceeaşi origine, ar fi trebuit să existe în expresia care a constituit punctul de plecare ceva care, pentru un motiv oarecare, trebuia înlocuit şi care a fost înlocuit în diverse moduri (sau chiar, uneori, suprimat).

3.2. Mai mult, dacă cele două grupuri sunt separate, concordanțele care există în interiorul fiecărui grup sunt de aşa natură încât nu ar putea fi explicate printr-o poligeneză. Unitatea de gândire umană este în general suficientă, fără îndoială, ca justificare generică a unor expresii ca cele aparținând grupurilor A şi B (cât şi a altor expresii asemănătoare, ca fr. *voir les cieux ouverts*, *se sentir au septième ciel*,

Scanned with OKEN Scanner

être aux anges //a vedea deschizându-se porţile raiului, a se simţi/fi în al şaptelea cer//, it. *essere al settimo cielo*) – adică pentru a explica faptul că expresii asemănătoare pot apărea în orice limbă –, însă această justificare nu este suficientă pentru a explica faptul că, în două limbi îndeaproape înrudite, cerul este cel atins (şi anume cu mâna sau cu un deget). Şi nu este suficientă nici pentru a explica faptul că, în alte trei limbi atât de îndeaproape înrudite, Dumnezeu este prins de o parte a corpului. Aceste locuţiuni trebuie deci să aibă, în fiecare dintre cele două grupuri, o origine comună[4].

3.3. În plus, expresiile discutate, în măsura în care sunt utilizate în zilele noastre, sunt peste tot expresii evident populare (şi Găzdaru observă că locuţiunile româneşti sunt „familiare"), astfel încât este dificil să admitem că s-au răspândit datorită literaturii. Pentru italiană şi spaniolă, pe de o parte, pentru franceză şi română, pe de altă parte (şi, în acest caz, şi pentru spaniolă, dacă locuţiunea care, până în prezent, nu a fost semnalată decât în Venezuela, este totuşi, aşa cum ne este permis să credem, destul de veche), trebuie, deci, mai înainte de orice să presupunem baze latine.

4.1. Or, cele două turnùri existau în latină, şi anume chiar cu acelaşi sens şi aceleaşi trăsături caracteristice.

4.2. Prima se găseşte, de exemplu, la Cicero (*Ad Atticum*, II, 1, 7): *nostri principes digito se caelum putant atingere* şi, într-o formă uşor diferită însă de această dată, cu simptomaticul „ut aiunt", care introduce dictoane, la Symmachus (*Epistolae Familiares*, 1, 52/46): *ne ego digito, ut aiunt, supera connexa tetigissem* (cf. A. Otto, *Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarter der Römer*, Leipzig, 1890, p. 63). În dicţionarul Lewis–Short, *digito caelum atingere* este tradus, s.v. *caelum*, prin „to be extremely fortunate"; iar F. Calonghi, în a doua parte a lucrării sale *Dizionario della lingua latina* (ed. a 3-a, Torino, 1957), explică it. *toccare il cielo col dito* prin „essere felice" şi îl „traduce" în latină doar prin *digito caelum atingere*. La rândul său, această expresie latinească era evident preluată din greacă, în care τη κεφαλη του ουρανου ψαυειν, literalmente „a atinge cerul cu capul", era o locuţiune absolut curentă şi se utiliza exact în acelaşi sens (cf. A. Otto, *op.cit.*, loc.cit.). Este vorba, de altfel, de o expresie bine-cunoscută şi nu ne vom ocupa de ea aici.

4.3.1. Cea de a doua locuţiune apare, după părerea noastră, la Petronius (51, 5), în celebra istorisire despre împărat (Tiberius) şi sticlarul care a inventat un sortiment de sticlă incasabilă şi flexibilă (istorisire reluată între alţii şi de Isidor din

[4] Cu privire la sensul istoric al soluţiilor „poligenetice" (care în realitate nu sunt soluţii, ci constituie doar un mod de a pune problemele respective), cf. E. Coseriu, *¿Arabismos o romanismos?* („Nueva revista de filologia hispánica", 15, 1961, 1–2, *Homenaje a Alfonso Reyes*, I, p. 17–18) şi *„Tomo y me voy". Ein Problem vergleichender europäischer Syntax* („Vox Romanica", 25, 1966, p. 44).

Scanned with OKEN Scanner

Sevilla, *Etymologiae*, XVI, 16, 6). Iată această istorioară, cu fragmentul care ne interesează:

> Fuit tamen faber qui fecit phialam uitream, quae non frangebatur. Admissus ergo Caesarem est cum suo munere, deinde fecit reporrigere Caesari et illam in pauimentum proiecit. Caesar non pote ualdius quam expauit. At ille sustulit phialam de terra; colissa erat tamquam uasum aeneum. Deinde martiolum de sino protulit et phialam otio belle correxit. *Hoc facto putabat se coleum Iouis tenere*, utique postquam [Caesar] illi dixit: „Numquid alius scit hanc condituram uitreorum?"...

Fără îndoială, fragmentul subliniat înseamnă, în traducere literală, „Acestea duse la bun sfârşit, el credea că îl ține (sau: l-a apucat) pe Jupiter de c...", sp. „Hecho esto, creía haber asido a Júpiter por un c...", însă sensul pe care îl putem deduce cu uşurință din context este evident: că „sticlarul era cuprins de bucurie şi foarte mândru, adică credea că-l ține pe Dumnezeu de un picior", dat fiind mai ales faptul că fusese întrebat dacă şi altcineva mai cunoştea secretul minunatei sticle (căci, firește, nu putea bănui că, de îndată după aceea, împăratul avea să-l decapiteze).

4.3.2. Cât despre lecțiunea *coleum*, aceasta poate fi considerată ca fiind pe deplin garantată. Este lecțiunea din *Codex Traguriensis* şi în prezent ea este acceptată, practic, de toți filologii, îndeosebi, de A. Ernout (în ediția sa *Pétrone. Le Satiricon*, ed. a 3-a, Paris, 1950, p. 48), de A. Maiuri (*La Cena di Trimalchione di Petronio Arbitro*, Napoli, 1945, p. 117), de E.V. Marmorale (*Petronii Arbitri Cena Trimalchionis*, ed. a 2-a, Florența, 1961, p. 84), de P. Perrochat (*Le Festin de Trimalcion. Commentaire exégétique et critique*, ed. a 2-a, Paris, 1952, p. 82) etc. În trecut, editorii (şi comentatorii) „corectau" în general *coleum*, pe care îl preschimbau în *solium*, sprijinindu-se pe pasajul din Horațiu, *Epistole*, I, 17, 34[5], *attingit solium Iouis*, căruia Maiuri (*op. cit.*, loc.cit.) îi aduce obiecții foarte îndreptățite: „Gli editori che correggono *in solium Iovis* si richiamano all'oraziano *attingit solium Iovis* [...], ma ciò non autorizza a distaccarsi dalla lezione del codice e a rinunciare alla plebea ma più efficace espressione di Trimalchione"[6].

---

[5] Este ceea ce face deja N. Heinsius (în ediția lui P. Burmann, Utrecht, 1709; a 2-a ed., Amsterdam, 1743), urmat de Buechler, Friedländer etc.

[6] John of Salisbury (Johannes Saresberiensis, cca 1120–1180), care introduce în al său *Policraticus* o parafrază a textului lui Petronius, dă în acest loc *coelum* (cf. *Policraticus*, ediția Giles, Oxford, 1847–1848, IV, 5, p. 232), ceea ce, după Marmorale (*op.cit.*, loc.cit.), „fa supporre o che gli abbia letto male *coleum* o che abbia voluto ripulire il testo". Adică John of Salisbury, care, bineînțeles, urma un manuscris cu mult mai vechi (dispărut apoi) al *Satiricon*-ului (*Codex Traguriensis* datează, se ştie, de-abia din secolul al XV-lea), avea tocmai *coleum* în exemplarul pe care îl utiliza. Isidor din Sevilla, care, de altfel, reproduce cuvânt cu cuvânt istorioara lui Petronius,

Scanned with OKEN Scanner

4.3.3. Marmorale, care în această privinţă este de aceeaşi părere, adaugă totuşi: „L'espressione è grossolana, ma piena di forza, come avviene sempre quando il popolo modifica frasi viete e consunte" (*op.cit.*, loc.cit.). Adică, pare să creadă că enunţul *coleum Iouis tenere* constituie o imitaţie şi deformare voluntară a expresiei *solium Iouis attingere*, expresie pe care o consideră evident o locuţiune tradiţională („frase vieta e consunta"). Este şi opinia multor altor autori, de exemplu Otto şi Perrochat. Însă e oare într-adevăr vorba, în cazul acestei expresii, despre o imitaţie a expresiei *solium Iouis attingere*? Iar această ultimă expresie (care, de altfel, nu este semnalată în această formă decât la Horaţiu) era într-adevăr o locuţiune? Ne permitem să ne îndoim. În chiar textul lui Horaţiu, invocat în această discuţie, expresia pare a fi mai curând utilizată în sensul său propriu, dat fiind că învingătorii urcau într-adevăr în templul lui Jupiter Capitolinus. Şi la fel se întâmplă şi cu celelalte două ocurenţe ale sintagmei *solium Iouis* citate de Marmorale: *Sine tui solium Iouis, et virtute parata/ Astra tenes* (Statius, *Silvae*, III, 1, 25–26) şi *cum deinde tremendi ad solium uenere Iouis* (Valerius Flaccus, 3, 384–385)[7]. Acestea nu sunt locuţiuni, ci construcţii libere care, în afara faptului că în cadrul lor este menţionat Jupiter, nu au nicio asemănare anume cu expresia lui Petronius. Mai curând, *putabat se coleum Iouis tenere* prezintă toate aparenţele unei locuţiuni cu caracter fix şi proverbial.

5.1. În orice caz, nu există nici un motiv pentru a crede că această expresie ar fi fost creată de Petronius, nici că el ar fi fost primul care ar fi utilizat-o în această formă. Chiar dimpotrivă: nu este lipsit de sens să presupunem că, şi în acest caz, este vorba despre o expresie care exista deja înaintea lui Petronius în limbajul popular şi pe care Petronius a adoptat-o. Se ştie că multe locuţiuni latine populare atestate pentru prima dată (sau chiar exclusiv) în *Satiricon* supravieţuiesc în limbile romanice (şi, bineînţeles, nu datorită acestui text, ci transmiţându-se în mod direct). Această presupunere ar fi confirmată dacă s-ar adeveri că expresiile romanice luate în discuţie mai sus continuă locuţiunea folosită de Petronius.

5.2. Or, acest lucru este măcar foarte probabil şi avem o serie de bune motive pentru a admite aceasta. Argumentul cel mai puternic în această privinţă este chiar sensul expresiei cu pricina, care este identic cu cel al expresiilor romanice[8]. Un al

---

continuă după *phialam correxit* în modul următor: *Hoc facto Caesar dixit artifici* [...]. Aceasta înseamnă că pur şi simplu el omite pasajul *putabat* [...] *tenere*, ceea ce ne arată că şi el citea *coleum* în textul de care dispunea şi că a suprimat toată fraza pentru a evita reproducerea acestui cuvânt.

[7] Cu privire la Statius, E. Otto remarcă în mod explicit (*op.cit.*, loc.cit., notă) că la acesta este vorba chiar de primirea între zei.

[8] A. Ernout, care, pe bună dreptate, nu raportează *coleum* la *solium*, presupune că locuţiunea *coleus Iouis* desemna „fără îndoială un fel de talisman" (*op.cit.*, loc.cit.); la fel, Perrochat, *op. cit.*, loc.cit. Această presupunere este totuşi lipsită de fundament; mai mult, o asemenea desemnare nu ar conveni contextului. Însă chiar dacă expresia *coleus Iouis* ar fi trebuit să desemneze o amuletă, tot ar însemna şi „coleus Iouis", iar sensul fragmentului ar fi, în orice caz, că sticlarul era cuprins de bucurie

Scanned with OKEN Scanner

doilea argument este furnizat de analogia perfectă între structura expresiei latineşti şi cea a locuţiunilor romanice: în expresia latinească găsim şi „a-l fi apucat" sau „prins" (*tenere*), şi un zeu (Jupiter), şi o parte a corpului de care zeul este apucat; mai mult, există în expresie chiar acel „credea" (*putabat*) care introduce atât de des expresiile romanice. Însă, un argument suplimentar şi la fel de convingător este furnizat chiar de faptul că expresiile romanice şi, respectiv, cele neromanice nu sunt în întregime identice, adică de faptul că în aceste expresii referirea se face adesea la părţi ale corpului diferite. Într-adevăr, această diversitate poate fi justificată ca o consecinţă a unei înlocuiri eufemistice: în momentul în care Jupiter a fost înlocuit în locuţiune de Dumnezeul creştinilor, trebuia totodată neapărat înlocuit şi *coleum*, şi anume prin termeni mai decenţi, corespunzători imaginii creştine a lui Dumnezeu.

6. Problema etimologică a expresiilor din franceza veche şi din română poate fi deci considerată ca şi rezolvată: este vorba, foarte probabil, de locuţiuni moştenite din latină, anume de modificarea prin eufemisme a lat. *putabat se coleum Iouis tenere*. Şi acest lucru este valabil şi pentru expresia din albaneză. Dimpotrivă, rămâne de stabilit în ce mod şi pe ce cale locuţiunea a fost introdusă şi în croată şi poloneză.

Universitatea din Tübingen

*

Eseul nostru, a cărui idee centrală (referitoare la etimologia expresiei examinate) îşi are originea într-un seminar despre latina vulgară ţinut în 1956, fusese deja expediat redacţiei acestor *Mélanges* [vezi p. 9, n.red.] când M.K. Baldinger ne-a semnalat articolul lui J. Thomas, *De Pétrone aux Patois Modernes: „Croire tenir Dieu par les pieds"* („Zeitschrift für romanische Philologie, 74, 1958, p. 413–423), care scăpase atenţiei noastre. Thomas, bazându-se numai pe faptele franceze (la care adaugă însă o întreagă serie de noi exemple belgiene exemplelor deja oferite de P. Ruelle), ajunge la aceeaşi concluzie cu privire la etimologia expresiei noastre, soluţie pe care o prezintă „cu titlu de ipoteză" (p. 420). Estimăm că şi această coincidenţă fortuită, precum şi rezultatele la care am ajuns şi faptele pe care le-am semnalat (mai ales existenţa acestui tip de expresii în mai multe limbi romanice şi neromanice, dar şi diversitatea lor în ceea ce priveşte partea corpului pe care o numesc) confirmă pe deplin ipoteza lui Thomas. Dimpotrivă, nu se poate ţine cont de ipoteza emisă, nu fără ezitări, de către P. Ruelle (*art.cit.*, p. 87), conform căreia expresiile în discuţie ar putea proveni din expresia folosită în Evanghelie (Matei, 28,8,9) *tenuerunt pedes eius* [ale lui Christos]. De fapt, această ipoteză ar putea fi luată în consideraţie, la urma

şi de mândrie după „performanţa" sa aparte. Otto (care adoptă totuşi lecţiunea *solium*) interpretează foarte bine sensul expresiei în cauză: „er hielt sich für einen Gott" (*op.cit.*, loc.cit.). Cu privire la distincţia între d e s e m n a r e , s e m n i f i c a t şi s e n s , cf. lucrarea noastră *Die Lage in der Linguistik*, Innsbruck, 1973, p. 9.

Scanned with OKEN Scanner

urmei, doar pentru franceză și pentru locuțiunea *tenir Dieu par les pieds*, dar nu și pentru celelalte limbi romanice, respectiv neromanice care cunosc acest tip de locuțiuni, nici pentru diferitele variante în care acestea apar în limbile respective. Și chiar în expresiile din franceza veche, *tenir* nu este folosit cu sensul „soutenir" //„a susține, a sprijini"//, germ. „halten", ci mai curând cu sensul „avoir attrapé" //„a(-l) fi apucat"// (sau „saisi" //„prins"//), care este și cel al lat. *tenere* în textul lui Petronius [E.C.].

Scanned with OKEN Scanner

TOPONIME DE ORIGINE ROMANĂ ÎN TRANSILVANIA ŞI ÎN SUD-VESTUL MOLDOVEI

DRAGOŞ MOLDOVANU

1. Preliminarii metodologice

1.0. „Este surprinzător să constatăm – scria în 1937 Sever Pop – că în Transilvania, mai mult decât aiurea, s-au păstrat cuvintele de origine latină. Acest teritoriu coincide aproape cu provincia romană Dacia" (Pop 1966: 437, cf. şi Puşcariu 1935: 7). Formulată ca o probă lingvistică în favoarea continuității românilor, această constatare nu a putut fi susținută, până în prezent, de cercetarea toponimică. Ceva mai mult, dacă istoria şi arheologia n-au reuşit încă să ofere o rezolvare convingătoare a chestiunii, „toponimia este singura care votează contra" (C. Daicoviciu, în DEZB. 127).

Dacă romanii ar fi rămas în Dacia, spunea Roesler (1871: 129–130), s-ar fi păstrat şi numele de locuri din perioada antică, aşa cum s-a întâmplat în celelalte țări europene care s-au aflat sub sceptrul Romei; absența lor s-ar putea explica doar prin părăsirea provinciei de către Aurelian. Această argumentație i se părea lui A.D. Xenopol (1884: 176) „cu totul falşă: numele romane sau dace au fost păstrate la mai multe localități", precum *Tapia*, în Banat, din *Tapae*, *Cigmău*, la nord de Orăştie, din *Zeugma* lui Ptolemeu, *Mehadia* (popular: *Media*) din *Ad Mediam* şi alte câteva, la care se adaugă oronimul *Carpați* din *Carpates* şi o serie de hidronime majore. Din lista lui Xenopol (1884: 176–178, 188, 190–194), denumirile menționate de noi au fost reținute şi de Cicerone Poghirc în capitolul consacrat substratului autohton din tratatul academic de *Istorie a limbii române* (ILR, II, 359–361) şi în alte lucrări (între care Poghirc 1973: 199). Deşi recunoaşte că „majoritatea numelor de localități atestate în Dacia [...] au dispărut", el susține că „se întâlnesc vreo douăzeci de nume comparabile cu toponime antice". La această „comparație" – echivalentă pentru el cu o etimologie – s-ar preta *Abrudul*, care „continuă" un **Abrutus*; *Albac*, „inexplicabil prin *alb*", care poate fi apropiat de anticul **Alboca*, dedus din *Albokénsioi* al lui Ptolemeu; *Arcuda*, la nord de Bucureşti, care „ar putea fi un dacic **Arcudava*"; *Băroi*, în Dobrogea, care

ALIL, t. XLIX–L, 2009–2010, Bucureşti, p. 17–95

Scanned with OKEN Scanner

„continuă ca nume şi aşezare anticul *Biroe*" (de fapt, *Beroe*, atestat în secolul al III-lea, cf. IZV. I, 739, 756); *Drencova*, pe Dunăre, de la hidronimul *Drénkon, Dric(c)a*; *Garvăn*, în Dobrogea, care „este evident legat de numele râului antic *Gabranus*, atestat în regiune"; *Galt*, pe lângă Braşov, de la *Galtis* al lui Iordanes; *Hârşova*, pe teritoriul anticului *Carsium*; *Iaşi*, corelat cu populaţia antică *Iassii*; *Oituz*, comparat de Al. Vulpe cu *Oiténsioi* şi *Utidava*; *Oltina*, în Dobrogea, „care concordă geografic şi lingvistic cu anticul *Altina* sau *Altinum*", având probabil acelaşi radical ca şi *Oltul*; *Sălduş*, „identificat" de Hasdeu cu tribul *Saldénsioi* de la Ptolemeu; *Turda*, „explicat" de Puşcariu de la un **Tur(i)dava*. În câteva cazuri, autorul preia soluţii etimologice date de precursori ai lingvisticii, de la I. Budai-Deleanu la Hasdeu. Lista numelor de localităţi antice păstrate în limba română se regăseşte şi la alţi lingvişti, care le-au invocat ca argument de importanţă majoră pentru continuitatea lingvistică şi etnică a autohtonilor în Dacia (Vraciu 1980: 174–178; Frâncu 1997: 14).

În etimologia toponimelor străvechi, există „primejdia de a cădea mereu în fantastic" (Ivănescu 1984: XI). Acest pericol nu a putut fi evitat de către Cicerone Poghirc. Un alt indo-europenist, I.I. Russu, a respins integral lista de oiconime dacice prezentată în tratatul academic, apreciind că unele etimologii, precum cele pentru *Abrud*, *Băroi* sau *Cigmău*, sunt „absurde, chiar ridicule" (Russu 1981: 67). Putem admite un ascendent antic al unui nume de loc doar dacă ipoteza respectă o serie de cerinţe ale etimologiei ştiinţifice, care să-i confere un caracter verosimil. „În general, spunea Leibniz (1704: 233), nu trebuie să dăm credit etimologiilor decât atunci când există un număr de indicii care concură; altfel, înseamnă *să garopizezi. – Să garopizezi!* Ce vrea să spună asta? – S-a spus aşa pentru că etimologiile ciudate şi adesea ridicole ale lui Garopius Becanus, medic savant din secolul al XVI-lea, au devenit proverbiale".

1.1. Primul indiciu al unui toponim străvechi este circulaţia sa în mediul popular. Astfel, *Carpaţii* nu este un oronim moştenit din substrat, cum cred istoricii, lingviştii şi geografii noştri (Hasdeu 1873: 213; Sbiera 1906: 64; Kisch 1929: 148; Drăganu 1933: 624; Sacerdoţeanu 1936: 214–215; Iordan 1963: 44; Poghirc 1973: 199; Oancea 1992: 7; Sala/Mihăilă 2001: 111; Brâncuş 1983: 24; idem 2007: 60; Aida Todi 2010: 233), ci un neologism pus în circulaţie în cartografia europeană de către umanişti. Ca şi Guagnini la 1578, Miron Costin îi numea *Munţii Ungureşti*, iar D. Cantemir vorbea de „*Munţii Transilvaniei* – munţii Carpatici ai celor vechi" (Moldovanu 2005: LXXXIII/1). O relaţie similară făcuse în 1567 umanistul italian Giovanandrea Gromo: „*munţii Transilvaniei*, care sunt numiţi în latineşte Carpaţi" (CSŢR, II, 360). Spre sfârşitul secolului al XVII-lea, un glosar italo-româno atribuit lui Constantin Cantacuzino traducea it. *Monte Carpatico* prin *Munţii Rumăneşti* (apud Tagliavini 1927: 181).

Scanned with OKEN Scanner

În al doilea rând, este important să ştim dacă între toponimul antic şi cel românesc există sau nu o identitate a desemnatului. În caz afirmativ, relaţia dintre semnificante îi conferă etimologiei un plus de credibilitate. Dacă localizarea numelor diferă, relaţia poate avea un caracter întâmplător. Astfel, identificarea *Iaşilor* cu *Iassii* s-a făcut după publicarea, de către cronicarul ungur Zamoscius, a unei inscripţii romane care menţiona un *Municipium Iassiorum*, dar se referea, de fapt, la un trib din Pannonia (Moldovanu 2005: LXX/2). Tribul *Saldensilor* a fost localizat şi el în afara Daciei, în Pannonia Inferioară, avându-şi capitala la Saldae, pe râul Sava (Pârvan 1982: 147). De altfel, *sălduş*, excerptat de Hasdeu dintr-un document slavo-român de la 1580, este un apelativ, iar nu un toponim, care în intenţia sa trebuia să explice tema etnonimului antic (Hasdeu 1880: 254–256). *Tapae* se afla la Poarta de Fier a Transilvaniei, prin care Bistra, afluentul Timişului, pătrunde în munţi, pe când *Tapia* de astăzi este la nord de Lugoj, la foarte mare distanţă (Philippide, I, 1923: 719; R. Vulpe 1964: 214; o altă localizare propune şi Radu Florescu, în notele la Pârvan 1982: 551). *Abrudul* din Transilvania este comparat cu *Abruttus* din Moesia Inferioară (Dobrogea) de către Pârvan (1982: 160). Nu puţine sunt denumirile antice localizate pe baza asemănării cu denumiri actuale (ceea ce, sub aspect metodologic, denotă un cerc vicios): *Utidava* în apropierea *Oituzului*, *Aizizís* la *Ezeriş*, *Altinum* la *Oltina*, *Ad Mediam* la *Mehadia* etc. Practica aceasta este veche: Pârvan (1982: 169) îi critica pe comentatorii moderni ai geografului antic, Mueller şi Schütte, care „sucesc pe bietul Ptolemaeus după toponimia actuală românească, făcându-i morală că nu se potriveşte".

Condiţia lingvistică a etimologiei, esenţială, este ca ea să ţină seama de legile fonetice ale limbii române, „deoarece numai în acest caz am putea susţine că elementul românesc continuă direct pe cel din epoca romană. Or, asemenea forme n-au fost încă date la iveală" (Densusianu, I, 1961: 192). Regăsim acest punct de vedere la Sextil Puşcariu (1924–1926: 1347): „Nicăieri [...] nu avem niciun singur nume topic cunoscut din epoca latină [...] care să apară azi în româneşte în forma corespunzătoare cu legile fonetice române". În absenţa probei lingvistice, „trebuie să ne îndoim de orice identificare [...], chiar atunci când corespondenţa cu un toponim actual pare absolut evidentă" (Hamlin 1981: 280).

Majoritatea corelaţiilor făcute de Cicerone Poghirc prezintă abateri de la legile fonetice, pe care autorul ar fi trebuit să le pună în evidenţă şi să încerce să le justifice. Dacă ele nu pot fi justificate, este imperios necesară căutarea altor soluţii etimologice, care să evite impedimentele de ordin fonetic. Astfel, diftongul *ae* din *Tapae* s-a monoftongat în latină la *ē*, devenit *ę* după pierderea cantităţii vocalice şi menţinut ca *e* în româneşte. De aici nu se putea ajunge la *-ía*. Atestat târziu, la 1761 (SDT, II, 180), *Tápia* (iar nu „Tăpia", cum îi spune autorul, ca şi Giurescu 1973: 52; idem, I, 1975: 73; Vraciu 1980: 177) se explică simplu prin scr. *tápija* „teren",

Scanned with OKEN Scanner

„parcelă cadastrală", folosit în administrația austro-ungară, care-l preluase din terminologia administrativă turcă (cf. Skok, III, 1973: 443).

Cicerone Poghirc presupune că sub forma gr. Ζεῦγμα, menționată de Ptolemeu, s-ar ascunde un cuvânt dacic, deoarece „un toponim grec în această regiune nu e explicabil" (ILR, II, 359). Toponim grec îl considera Diculescu (1926: 415), dar în realitate era o simplă traducere făcută de geograful antic pentru toponimul roman *Pons*, după cum şi Ὕδατα traducea un lat. *Aquae* (Pârvan 1982: 148–149). Localitatea pare să fi fost situată în estul Daciei (Al. Vulpe 1964: 236), iar nu în Banat, ca *Cigmăul*, deşi comentatorii mai vechi o plasează la sud de Tibiscum. Oricum, un *z* ori *dz* nu putea deveni *č* în românește (cum observase deja Philippide, I, 1923: 720), iar grupul consonantic *-gm-* s-a schimbat în *-um-* în latina populară (*fleuma*, *peuma*, *sauma*, cf. Grandgent 1958: 136). Terminația *-ău* provine din magh. *-ó*, aşa cum o dovedesc primele atestări: *possessio Chokmo* la 1444–1523, *villa Chikmo* la 1518 (SDT, I, 148).

Despre *Ad Mediam*, Cicerone Poghirc spune că „reprezintă probabil un autohton **Mehedia*, **Mehadia*, cu *h* intervocalic nenotat de romani", dar recunoaşte că finala *-dia*, dedusă din dacă de Hasdeu, nu are o explicație clară (ILR, II, 360). Punctul său de vedere a fost acceptat de autorii DTB (VI, 35–36). Dar indiferent dacă *h* era sau nu notat, el a amuțit în latina populară, mai întâi în poziție medială, iar „în limbile romanice nu există nici o urmă de un *h* latin" (Grandgent 1958: 128). În al doilea rând, *d* urmat de iot trebuia să se africatizeze: **Amiadză* (Philippide, I, 1923: 721). Aşa cum a arătat Emil Petrovici (1970: 152, 156–157), finala *-dia* a rezultat din sufixul local maghiar *-d(i)*, utilizat până la sfârşitul secolului al XII-lea, după care *-i* final a dispărut din vechea maghiară. Judecând după prima atestare (*Michald*, la 1323), toponimul are ca punct de plecare numele de persoană *Mihály* cu sufixul *-d(i)*, cum au admis Drăganu (1934: 32), Kniezsa (1943: 234) şi Kiss (1978: 416), cu evoluția **Miháldi* > rom. **Mehaldía* > *Mehadía* > *Mehedía* > (popular) *Meedía*.

S-a afirmat că, față de dacicul *Abruttus* din Dobrogea, „*Abrudul* de astăzi e un nume care constituie o perfectă continuitate cu cel vechi, chiar din punct de vedere fonetic" (Pârvan 1982: 169, cf. şi Giurescu, I, 1942: 114; idem 1973: 52; idem, I, 1975: 73; Sala/Mihăilă 2001: 112). În realitate, lucrurile nu stau aşa. Oclusiva sonoră labială *b* s-a vocalizat la sfârşitul latinei populare, astfel încât grupul consonantic *-br-* a devenit *-ur-*: *cibrum* > *ciuru* (Grandgent 1958: 157, ILR, II, 211). De aceea, am propus o altă etimologie: compusul *a* (din lat. *ad* „la") + *brud* „vad", formație structural identică cu toponimul slav *Dobrud* (< *do+brud*), localizat mai la sud (Moldovanu 1983–1984: 386–388).

Etimologia *Băroi* < *Beroe*, admisă şi de unii istorici (IST.ROM. I, 606; Barnea 1968: 421; Comşa 1968: 379, nota 97; Giurescu 1973: 52; idem, I, 1975: 73; DIVR,

Scanned with OKEN Scanner

90), a fost acceptată de G. Ivănescu (1980: 61), care o apreciază drept „sigură", întrucât „prezintă fonetism românesc". Însă diftongul *oe*, pronunțat *o̯i*, s-a monoftongat la *ē* > *ę* în latina populară, din secolele I–II e.n., când schimbarea este atestată în inscripții (Grandgent 1958: 111). Punctul de plecare al evoluției formale ar fi trebuit să fie **Bere*. Un Βερρόη, localizat la vest de Salonic, s-a menținut în bulgară ca *Ber* (< lat. **Berea*, cf. Schramm 1981: 399–400), un alt Βέροια a devenit *Veria*, în Macedonia greacă (*ib.* 213, 399), iar în nordul Traciei, un al treilea Βερόη a fost receptat în v.bg. ca *Bóruj* (astăzi Stara Zagora), dar printr-o filieră tracică (Romanski 1922: 54; Schramm 1981: 212). Hidronimul din Dobrogea se poate explica cu ușurință de la un nume de persoană *Bere(a)*, cu sufixul antroponimic *-oiu* (Vințeler/Chirilov 1971: 302; Pătruț 1982: 236). Aceeași bază are și *Băroi*, desemnând o localitate pe cursul inferior al Oltețului, atestată la 1480 ca *Băronii*, care nu este un plural de la *Baron* (CDO, 192), ci un derivat cu sufixul colectiv *-oni*, ulterior *-oi*, descendent al lat. *-oneus*, *-a*.

De la un *Drénkon* nu se putea ajunge la *Drencova*, pentru că *e* urmat de nazală a devenit *i*, ca în *plenus* > *plinu*. Sufixul ne orientează spre un etimon slav sudic, **drěnĭkova* < *drěnŭ* „corn" (Petrovici 1970: 285).

Deși asemănător cu *Gabranus*, *Garvănul* din Dobrogea nu se poate explica de la acesta, deoarece *-br-* > *-ur-*. Etimonul este bg. *garvan* „specie de corb", folosit frecvent în toponimia bulgărească: *Garvan dol*, *Garvan deré*, *Garvanec*, *Garvanica*, *Garvanik* etc. (BER, I, 230).

O continuitate de evoluție fonetică de la *Carsium* la *Hîrșova* (Năsturel 1970: 126) nu se poate admite. Cicerone Poghirc presupune că în dacică lui *c-* inițial îi corespundea un *h-*, iar unui *si* – un *ș*. Ce-ar fi însemnat în limba dacă acel **Harș-* rămâne un mister, ca și menținerea unui *h-* autohton într-o zonă intens romanizată (presupusă și de Șarba 1976: 12). G. Ivănescu (1980: 60) se gândea la o filieră turcică, prin care *c-* > *h-*. CDO, 74 grupează sub numele de persoană *Hârs/Hârș* atât oiconimul *Hârșova* din județul Vaslui, cât și pe cel dobrogean. E. Petrovici (1970: 146 și nota 5) atrage atenția asupra denumirii *Hérsova* din Grecia, explicată de M. Vasmer (1941: 174) din sl.com. **Chrsovo*, derivat de la un antroponim *Chrĭsĭ* (*ib.*, 56). Este probabil că între rom.com. **Carșu* (cu *s+i* în hiat > *ș*) și antroponimul slav s-a produs o atracție paronimică, urmată de obișnuita sufixare a temei.

De la *Oiténsioi* ar fi rezultat în româna comună un **Etinși*, iar din *Utus* un **Utu*, nicidecum *Oituz*. În bulgară, hidronimul antic *Utus* < *ŭdōs* „apă" a devenit mai întâi **ytŭ*, apoi *Vit* (Georgiev 1960: 34).

Chiar dacă am admite evoluția *a-* > *o-* din dacică, presupusă de unii savanți, denumirea antică *Altína/Altínum* n-ar fi putut evolua fonetic la *Oltina* de astăzi, cum se crede (Giurescu, I, 1942: 195; idem 1973: 52; idem, I, 1975: 173; idem 1977: 14; Comșa 1968: 379, nota 97; IZV. II, 211, nota 16; Barnea 1968: 445; idem

în DIVR, 30), pentru că *t+i* trebuia să se asibileze la începutul românei comune: **Olţina*, ca în *mutíre* > *(a)muţi*; el se menţine doar în împrumuturile din slavă (*tina* > *tină*), care s-au făcut însă mai târziu (cf. Nandris 1963: 236–237). Ipoteza unei filiere slave, care să explice schimbarea lui *a* neaccentuat în *o* (Ivănescu 1980: 60), nu justifică şi absenţa asibilării, anterioară acestei influenţe. În hărţile din secolul al XVIII-lea, localitatea dunăreană este menţionată în forma *Holtina* (scris: *Goltina* în rusă, *Holtuna kaza* în turcă), după cercetările de geografie istorică ale Ancăi Gheaţă (1982: 54), astfel încât putem accepta explicaţia de la numele de persoană *Holt*, propusă de N.A. Constantinescu (CDO, 339).

Dacă *Iassii* ar fi fost vreun trib dacic rătăcit pe malul Bahluiului, am fi avut astăzi localitatea **Dzaşi* (cf. *iacere* > *dzăcere* şi *grassi* > *graşi*), iar dacă *Galtis* ar fi fost un oiconim autohton, ar fi sunat în româneşte **Galţi* (ca *barbati* > *bărbaţi*).

La capătul analizei noastre, suntem surprinşi de afirmaţia lui Cicerone Poghirc (ILR, II, 361), după care „majoritatea hidronimelor, ca şi a numelor de localităţi autohtone, nu prezintă nici un fenomen anormal pentru limba română şi nu necesită nici un intermediar [...], iar unele nici n-ar putea fi explicate prin altă limbă". Am văzut că anomaliile sunt frecvente şi că oiconimele pretins dacice au o altă origine. Dar autorul îşi ia şi o măsură de precauţie: „În explicarea celor câtorva fenomene care nu par a corespunde legilor fonetice româneşti se uită [...] că în evoluţia limbii române există nu numai *legi*, ci şi *accidente* [s.a.]" (*ib.*). Acest lucru este adevărat, mai ales în cazul toponimelor, care „sunt mai predispuse la alterări decât numele comune, fiind izolate în limbă, repede neînţelese, lipsite de susţinerea pe care o oferă familia de cuvinte componentelor sale" (Dauzat 1937: 57). Dar accidentele fonetice îşi au regulile lor, care se regăsesc la cuvintele comune şi în nici un caz „nu trebuie conjecturate arbitrar pentru nevoile unei etimologii" (Dauzat 1939: 26).

1.2. Când atestările antice lipsesc, reconstrucţia unui toponim preslav reprezintă o soluţie de ultimă instanţă, după ce s-au eliminat toate posibilităţile de a-l explica prin nume de persoană sau prin limbile mai noi care ar fi putut avea un impact asupra toponimiei româneşti. Astfel, pentru satul dâmboviţean *Arcuda*, atestat târziu, la 1831, este superfluă reconstrucţia unui daco-moesian **Arcudava*, cât timp documentele bucureştene înregistrează un boier *Arcuda* (CDO, 420; DTRM, I, 201). Dacă numele de persoană *Turda* este atestat frecvent în documentele maghiare din secolul al XIII-lea (Drăganu 1933: 478–482), nu are nici un rost să ne imaginăm un **Tur(i)dava*, cum proceda Puşcariu (1924–1926: 1353; idem 1976: 168; acceptat de Gamillscheg 1940: 15; Pop 1943: 324 şi Sala/Mihăilă 2001: 112). I.I. Russu (1967: 177) nu se înşela numind această etimologie o „descoperire fantezistă cu iz romantic". Deşi ştie că, în latina populară, *v* precedat de o consoană lichidă a devenit *b* (*cervus* > *cerb*), totuşi Gheorghe Moldoveanu preferă să explice

Scanned with OKEN Scanner

toponimul *Arva* din Vrancea (fitonim, hidronim şi oiconim) din lat. *arvum* „ogor", convins că abaterea fonetică a fost determinată de condiţia particulară a toponimiei în raport cu lexicul comun (1978: 91; 1987: 361–362; 1996: 186). Nu există o legătură genetică între acest toponim şi omofonul său *Árva* din Ungaria, provenit din slovacul *Orava* (Kiss 1978: 64), şi nici cu fr. *Arve*, derivat de la o bază preindo-europeană (Dauzat/Deslandes/Rostaing 1978: 20–21), citate de Moldoveanu (1996: 185). Foarte probabil, etimonul său este n.pers. magh. *Árva*, atestat ca atare încă din anul 1152 (MESZ, I, 182), provenit dintr-un apelativ cu sensul de „orfan; sărman". Menţionat mai întâi într-un document de la 1688 (*Poiana Arva* şi *gura Arvei*), toponimul vrâncean a fost explicat de tradiţia populară locală de la numele unui negustor ungur, Horvath; ideea poate fi reţinută, deşi antroponimul a fost altul.

Aproape de Dunăre, la 14 km nord-vest de Celei (fost Sucidava), se găseşte satul *Vădastra*, situat într-o zonă mlăştinoasă, al cărui nume a fost derivat de Mircea Homorodean din lat. *vada* (pl. lui *vadum*) cu suf. *-astĕra* (pl. lui *-astĕr*), inexistent în limba română, dar implicit în câteva cuvinte moştenite: *albastru* < *albaster* < *albus*, *jugastru* < **jugaster* < *jugum*, *fiastru* < *filiaster* < *filius* (1987–1988: 439–441; idem 1988: 48). Reconstrucţia autorului este neverosimilă, deoarece sufixul latin „desemna asemănarea aproximativă cu radicalul" (Väänänen 1964: 92); dar ce obiecte geografice puteau fi asemenea vadului? În al doilea rând, o serie de atestări vechi ale oiconimului derivat au vocala tematică *-o-*: *Vodăstriţa* la 1424 şi la 1436 (DRH, B, I, 110 şi 138), *Vodastriţa* la 1475 (*ib.* 248), *Vodostriţa* la 1478 şi 1488 (*ib.* 265, 338). După Homorodean, formele acestea ar rezulta „fără îndoială printr-o etimologie populară" (1988: 48); dar înlocuirea unei baze *vad-*, perfect înţeleasă de români, printr-o bază *vod-*, înţeleasă doar de slavi, o puteau face doar vorbitorii unei limbi slave. Inversând cronologia, se poate uşor explica forma *Vadastra* de la 1494 (DRH, B, I, 402), respectiv *Vadastriţa* de la 1421 (*ib.* 98) printr-o asimilare vocalică regresivă de la etimonul propus de multă vreme de Dimitrie Dan (1896: 719): magh. *vadásztér* „loc de vânat" acomodat morfologic. În acelaşi studiu, Dan combătea derivarea cu suf. *-aster* propusă de... Odobescu. Ca o justificare de ordin istoric a apariţiei unui toponim maghiar în sudul Olteniei, se poate invoca bula din 1247 dată de regele Bela al IV-lea cavalierilor ioaniţi, prin care li se cedau o serie de teritorii, „afară de pescăriile de la Dunăre şi iazurile de la Celeiu, pe care le păstrăm împreună pe seama noastră şi a lor" (DRH, B, I, 8, cf. IST. ROM. II, 142). În această zonă controlată de regatul ungar se afla şi Vădastra. Cunoaşterea atestărilor unui toponim în documentele din perioada feudală este indispensabilă pentru aflarea etimonului. Deşi ştie că localitatea *Galtis*, menţionată de Iordanes, era undeva în afara Daciei romane (Nistor 1941–1942: 228–229; Horedt 1960: 291), totuşi Cicerone Poghirc „nu exclude existenţa uneia cu acelaşi nume şi în regiunea Braşovului" (ILR, II, 360). Identificarea lui *Galt* cu *Galtis* o

Scanned with OKEN Scanner

face şi Ivan Duridanov (1969: 22), care îl consideră un nume dacic şi îl compară cu câteva toponime baltice (v. prus. *Galten-garb*, v.lit. *Galten*, let. *Galtes-plava*), descinzând toate dintr-un radical i.-e. **găl-* lărgit cu *-t-*. Dar prima atestare, de la 1211, a localităţii este *castrum Noilgiant*, orientându-ne spre un etimon vechi francez (*infra*, 4.6).**1.3.** Încercarea nereuşită a lui Cicerone Poghirc de a dovedi o continuitate a oiconimelor antice în ţinuturile româneşti de la nord de Dunăre confirmă opinia mai veche a unor savanţi, după care „au dispărut *toate* [s.a.] numele de localităţi ale epocii daco-romane (fie de origine daco-getică, fie latină-romană), păstrându-se numai câteva hidronime" (Russu 1967: 178, cf. idem 1970: 61; Panaitescu 1969: 112; IST.ROM. I, 787–788; Daicoviciu 1968b: 89, 95; Petrovici 1942: 865; idem 1970: 245; Ivănescu 1980: 72). Fenomenul se explică printr-o discontinuitate la nivelul aşezărilor daco-romane, creată după secolul al V-lea, pe care arheologii nu au reuşit să o infirme decât persistând în confundarea „continuităţii de vieţuire" cu continuitatea etnică (I. ROM. III, 44, 72). A existat însă o „continuitate mobilă" a romanicilor din fosta Dacie (Ştefan 1968: 350; idem în DIVR, 281; I. ROM. III, 502; I. Nestor în DEZB. 69), „o pendulare a populaţiei autohtone dinspre câmpie spre zonele împădurite şi invers, în funcţie de împrejurări, pendulare care va lua sfârşit în decursul secolului al IX-lea" (Comşa 1972: 213; cf. IST. ROM. I, 628; Nägler 1997: 19 şi 29). Spre deosebire de romanicii apuseni, românii au fost „un popor de circulaţie neîntreruptă" (Iorga 1929: 6), „un popor de spaţii mari" (Panaitescu 1969: 115), iar această împrejurare istorică explică în mod satisfăcător nu numai dispariţia completă a toponimiei minore străvechi, atât în nordul, cât şi în sudul Dunării (Moldovanu 1983–1984: 444), dar şi menţinerea hidronimelor majore absolute (în cadrul provinciilor istorice) şi chiar relative (în cadrul unor zone ale acestora, cum sunt *Ampoiul*, *Bârzava*, *Cerna* sau *Motrul*).

Cele mai multe dintre aceste hidronime nu denotă o transmitere neîntreruptă într-un mediu lingvistic românesc, ci prezintă abateri formale, motivate fie de înregistrarea lor aproximativă în scrierile anticilor, fie de evoluţia limbii daco-moesice (sugerată de unele alternanţe fonetice), fie de intervenţia unor filiere străine (slavă sau maghiară). Filiera nu trebuie considerată o dovadă peremptorie a părăsirii de către români a Transilvaniei, după ce le-au transmis slavilor (stabiliţi în a doua jumătate a secolului al VII-lea) nomenclatura geografică. Dacă românii ar fi fugit de spaima slavilor (*timor barbaricus*), ne întrebăm unde s-ar fi putut ei duce, pentru a-i evita? Toate provinciile continentale ale Imperiului bizantin erau invadate de slavi, care dovedeau pretutindeni „o înverşunată şi necruţătoare ferocitate"; izvoarele bizantine şi cele germane relatează despre distrugeri totale şi omoruri în masă ale populaţiei paşnice, cum nu se mai pomeniseră până atunci (Derjavin 1949: 133–134). „Peninsula Balcanică a suferit mai mult de pe urma slavilor decât de pe urma neamurilor germanice şi a hunilor" (Giurescu, I, 1942: 235).

Scanned with OKEN Scanner

Este de mirare cum un istoric atât de bine informat ca N. Iorga (1930: 2) putea crede că slavii „reprezintă barbarii blânzi", care au invadat Peninsula Balcanică „într-o manieră poetic blândă". Această viziune edulcorată a unor realităţi cumplite din epoca invaziei a fost acceptată, în mod inexplicabil, şi de alţi savanţi, care au susţinut că slavii, „spre deosebire de ceilalţi barbari care au năvălit în Dacia şi Peninsula Balcanică, au fost un popor relativ mai liniştit" (Capidan 1942: 166); ei „n-au venit la noi în calitate de cuceritori, [...] adică n-au cucerit populaţia locală şi n-au adus-o în stare de şerbie" (Ivănescu 1947: 425; idem 1980: 277). Dar cum s-ar explica altfel sensul de „şerb" al etnonimului *român* şi o seamă de informaţii care apar până târziu, precum acea vânzare din 1383 către un veneţian a unei „sclavam nomine Mariam de genere Blachorum de Trinovo" (Brătianu 1935: 137)? Caracterul devastator al incursiunilor slave din Balcani face „de necrezut [ideea] că locuitorii provinciilor expuse acestor raiduri i-au primit pe străini cu braţele deschise"; este sigur că invazia a provocat „depopularea câmpiilor" şi retragerea romanicilor în regiunile de munte, unde au reuşit să se menţină (Tăpkova-Zaimova 1962: 75, 77). După istoricul P. Mutafčiev, „se poate afirma cu certitudine că în epoca slavo-bulgară primitivă nu mai era o populaţie romană în regiunile limitrofe ale Dunării" (apud Brătianu 1942: 41).

În nordul Dunării, susţinea Ion Coteanu (1981: 73), „relaţiile dintre triburile slave [...] şi populaţia autohtonă nu se aseamănă nici pe departe cu cele din dreapta Dunării. Ele nu sunt relaţii războinice". Ne putem întreba de unde ştia autorul acest lucru: erau altfel de slavi, care să întreţină „raporturi de colaborare" cu românii (IST.ROM. I, 802), determinând „o simbioză româno-slavă" între 700 şi 800 e.n. (Teodor 1981: 48)? Cronica presbiterului din Dioclea (secolul al XII-lea) ne oferă o perfectă analogie de situaţii. Venind în Macedonia şi în Illyricum, spune el, slavii cuceritori au dat peste romanici: „Pe unii dintre supuşi i-au ucis, pe alţii i-au păstrat, supunându-i la şerbie". Cei rămaşi în viaţă „au început să fugă în munţi", fiind creştini şi „nevoind să împărtăşească moravurile lor păgâne"; dar după creştinarea slavilor, romanicii au revenit la vechile locuri (apud Panaitescu 1969: 120).

După datele mai noi ale lingvisticii, pe care le considerăm bine fundamentate, influenţa slavă asupra limbii române a început în secolele IX–X, iar nu mai devreme, deoarece particularităţile fonetice ale împrumuturilor trimit la stadiul vechi bulgar al slavei sudice (Pătruţ 1974: 112); în consecinţă, tot atunci a început şi simbioza slavo-română, favorizată – cum bine a sesizat Puşcariu (1976: 248) – de creştinarea în anul 865 a bulgarilor. Până atunci, slavii „au alungat populaţia romanică, pentru multe secole de-a rândul, din şesuri şi văi largi, în văile înguste de la munte, în poieni şi pe platouri" (Petrovici 1942: 865). Toponimele majore străvechi le-au fost transmise de protoromâni slavilor de la primele contacte, soldate cu aservirea şi asimilarea lor de către invadatori, după care ele au fost

Scanned with OKEN Scanner

reîmprumutate de acei autohtoni care au reuşit să se adăpostească şi au revenit mai târziu în regiunile de câmpie (Petrovici 1943 c: 266; Vincenz 1963: 428).

Impactul filierelor asupra formei unor toponime se constată în întreaga Europă, reprezentând o manifestare firească a bilingvismului. Astfel, doi mici afluenţi ai Vistulei se cheamă *Skrwa* (în secolul al XIII-lea: *Strkwa*) < sl. com. **strŭgā* „pârâu". Triburi germanice stabilite temporar în zonă au modificat fonetismul în **Strŭkō*, iar această formă a fost reîmprumutată de slavii riverani: **Strŭky*, genitiv **Strŭkŭwe* > pol. *Strkwa* (Rudnicki 1935: 367). Toponimia galo-romană din Franţa a suferit şi ea influenţa germanicilor: schimbări fonetice (*v-* din *vadum* → *w-* >*gu-*), substituţii de sufixe (*-acum* > *-ach*, *-iacum* > *-ich*), inversări de topică a compuselor (tipul *Ponte Isarae* > *Pontoise* a fost înlocuit prin *Caroli Ponte* > *Carlepont*). Exemple de „circuit toponimic" sunt numeroase şi în toponimia Transilvaniei din perioada istorică: *Satul Nou* → săs. *Noa* → rom. *Noua*; *Ilva Mică* → magh. *Kis Ilva* → rom. *Chişilva*; *Dealu* → magh. *Gyalu* → rom. *Gilău* (Puşcariu 1934: 389); *Sibiń* → săs. *Tsibin*, *Zibin* → rom. *Ţibin*; *Bunul* → magh. *Buny* > *Bony* → rom. *Boiu* (Drăganu 1934: 77); magh. *Keted* → rom. *Chitid* → magh. *Kitid*; magh. *Nagyág* → rom. *Nojag* → magh. *Nozság*; magh. *Egregy* → rom. *Agrigiu* → magh. *Agris* (Petrovici 1943a: 541, nota 1). O influenţă a limbii maghiare a afectat şi morfologia toponimelor ardeleneşti, conferindu-le o poziţie aparte faţă de toponimele populare din Principate. Ne referim la eliminarea articolului de masculin singular şi a morfemelor genitivului, de exemplu *Bănişor*[ul], *Brad*[ul], *Brădet*[ul], *Cărpiniş*[ul], *Chinez*[ul], *Râu* [lui] *Bărbat*. Turnul Severinului a devenit *Turnszeverin*, Ţara Bârsei – *Terra Borza*, Bara Oltului – *Barolt* (săs. *Boralt*) etc. Operaţia de identificare a unor toponime majore străvechi va trebui să ţină seama şi de această posibilitate, numai că ea va trebui bine argumentată, atât sub aspect lingvistic (prin invocarea unor fenomene similare din limbile slave balcanice sau din maghiară), cât şi istoric.

1.4. „E mult mai uşor să descoperi eroarea, spunea Goethe (1972: 59), decât să găseşti adevărul; eroarea stă la suprafaţă şi nu-ţi dă mult de furcă, adevărul zace la fund şi nu se lasă prins de fiecine". La această reflecţie ne-am gândit încercând noi înşine să descoperim toponime păstrate din perioada latină a limbii române. Nu am avut în vedere nume de localităţi, ci toponime majore zonale, desemnând obiecte de mare importanţă (socio)geografică. Am plecat de la premisa formulată deja într-un studiu mai vechi: „cu cât obiectul este mai important, cu atât numele său are o valoare mai mare, este mai stabil în timp şi, prin urmare, are şanse de a fi mai vechi" (Moldovanu 1983–1984: 419). Deşi se presupune că, după anul 271, procesul de romanizare a continuat şi s-a extins până la venirea slavilor, ne-am limitat la acele regiuni ale Daciei şi Moesiei Inferior în care romanizarea a fost efectivă încă din primele două secole ale integrării lor în Imperiu.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru determinarea toponimelor de origine latină am uzat de criteriile stabilite de câțiva romaniști occidentali (Muret 1930: *passim*; Dauzat 1937: 112–132; Rostaing 1985: 54–60; Pellegrini 1990: 149–150).

Mai întâi, trebuie evitată confuzia dintre toponimele latine şi cele romanice. Când cuvintele latine s-au continuat în forme populare, aflate încă în uz sau atestate în perioada istorică a unei limbi, atunci este posibil ca toponimele corespunzătoare să fie creații mai noi (deşi, teoretic vorbind, ele ar fi putut să apară încă din antichitate). În mod convențional, vom admite împreună cu Candrea (1927–1928: 34) că toponime precum *Făgetul* şi *Ulmetul* sunt creații româneşti, iar nu descendente ale unor lat. *Fagetum* sau *Ulmetum*; şi vom aprecia drept eronat punctul de vedere al lui D. Tudor (1974: 116), după care toponimele argeşene *Apa Sărată*, *Câmpulung*, *Nucşoara*, *Corbi*, *Malul cu Flori*, *Valea Mare*, *Teiul* „reprezintă o veche moştenire daco-romană". Această premisă falsă este la baza unor false construcții istorice, denunțate deja de către N. Iorga (1930: 4): „Se întemeiază o întreagă teorie plecând de la o nomenclatură recentă, care nu poate avea niciun interes istoric". Dar şi mai înainte de Iorga, Ioan Nădejde observase că toponimele pseudoromane „n-au nici o însemnătate pentru cei ce caută dovezi de ființarea poporului românesc neîntrerupt în Dacia Traiană" (1886–1887: 317).

Pot fi considerate drept „romane" toponimele care includ fie cuvinte şi sufixe dispărute (dar păstrate în alte arii romanice), fie resturi ale declinării latine, cele care conservă anumite sunete supuse prefacerii în lexicul comun (de exemplu *v* din *vadum* > fr. *Vez*; înlocuit apoi cu *w* > *gu* în fr. *gué*) sau care denotă o evoluție fonetică divergentă față de aceea a apelativelor (lat. *Aquae* > fr. *Aix*, *Ax*, *Dax*, dar *eaux* în apelativul modern). În toate aceste cazuri, avem a face cu „cristalizări" sau „fosile" lexicale, datorate faptului că toponimele sunt cuvinte „sterilizate foarte repede, golite de semnificația lor primară: viața lor semantică se opreşte la formarea lor" (Dauzat 1939: 13). Această condiție lingvistică particulară favorizează izolarea unui lexem de familia sa de cuvinte şi-l transformă într-un *arhaism latin*. Nu rareori, toponimele antice evocă realități proprii epocii în care au fost create: termeni religioşi, militari, sensuri specializate. În măsura în care etimologiile reuşesc să fie convingătoare, asemenea toponime pot atesta circulația zonală a unor cuvinte sau pot ajuta la reconstituirea unor forme din latina populară. Dar, cum avertiza Dauzat (1937: VIII), „il n'est pas d'étymologies plus délicates à aborder que celles-ci".

2. *Bigla*

2.0. În partea de sud-est a Munților Apuseni, se află muntele *Bigla*, cu vârfurile *Bigla Mare* şi *Bigla Mică* (popular, cu palatalizarea labialei: *Bg´ígla Máre*

şi *Bg´ígla Mică*, cf. Petrovici 1988–1991: 181). Situat la nord de Zlatna, între râul Ampoi şi pârâul Feneş, el este cel mai înalt munte din masivul Trăscăului (1369 m), dominând o întinsă zonă geografică, în care sunt incluse oraşele Abrud (fost castru roman), Zlatna (fost Ampelum), Alba Iulia (fost Apulum) şi Aiud (fost Brusca). Avem a face cu o formă de macrorelief, care are un aspect tipic de deal, cu o pantă lină spre Ampoi şi cu vârful uşor rotunjit; de aceea poporul îi spunea şi *Dâmbu* pe la 1848 (Abrudeanu 1928: 389), iar în vremea noastră îi mai spune *Dâmbău* – denumire reluată şi generalizată de geografi (Victor Corvin Papiu 1963, 269, Popescu Argeşel 1977, 21, 27, ROM. 34 A) printr-o nefericită inspiraţie. Panta dinspre pârâul Feneş este însă abruptă.

Acest oronim, semnalat de multă vreme de Silvestru Moldovan (1898: 275), a scăpat atenţiei specialiştilor. Într-o primă sinteză asupra toponimiei Munţilor Apuseni, G. Weigand (1925) nu-l menţionează. Ovid Densusianu (1928–1929 şi 1929), care s-a interesat în mod special de onomastica veche a regiunii, nu i-a sesizat importanţa, şi nici George Giuglea (1983: 356–363) care, într-un studiu despre *Numele topice din bazinul Ampoiului*, a selectat de aici toponimele care i se păreau de cel mai mare interes. Concluzia profesorului clujean era că „toponimia românească, studiată adânc şi pe toată întinderea ţării, poate să scoată la iveală fapte de importanţă capitală pentru trecutul poporului nostru"; dar între aceste „fapte" nu se afla şi *Bigla*.

Fără îndoială, aspectul său fonetic nu pleda în favoarea unei origini străvechi. „În română nici un cuvânt conţinând un *cl* ori un *gl* la început sau în corpul cuvântului nu poate avea un etimon latin" (Coteanu/Sala 1987: 24). Cu toate acestea, *Bigla* rezistă unei explicaţii printr-o limbă modernă sau de la un antroponim cunoscut. Într-o astfel de situaţie, ne vedem obligaţi să extindem comparaţia tocmai la limba latină, în pofida impedimentului fonetic afirmat.

Atât dimensiunea, cât şi poziţia strategică a acestui munte i-au conferit timp de secole o valoare (socio)geografică deosebită; el este comparabil ca importanţă cu hidronimul *Ampoi* din apropiere, a cărui origine antică este incontestabilă, deşi nu s-a ajuns încă la un acord în privinţa evoluţiei fonetice.

2.1. În mod necesar, *Bigla* transilvană trebuie inclusă în seria oronimelor *Bigla* din Peninsula Balcanică, desemnând: un vârf la trecătoarea Iskărului; un vârf la Željava, lângă Elin Pelin (în apropiere de Sofia); un munte în Bitolia (regiune în Macedonia). Toate acestea sunt citate în dicţionarul etimologic al limbii bulgare (BER, I, 46), care le explică din v.gr. βίγλα, provenit la rândul său din lat. *vigilia* „veghe, strajă", fără să excludă ideea unui împrumut din latina balcanică. Petar Skok (I, 1971: 147) mai menţionează un *Bygla* la Svetoja Gora şi un *Bigla* la Zaglavata. Ocupându-se de hidronimele din bazinul Vardarului, Iv. Duridanov (1974: 169) înregistrează o *Biglanska reka*, afluent al râului Bregalnica, lângă satul

Scanned with OKEN Scanner

Bigla, rămase însă fără etimologie. Este posibil ca şi aici nucleul câmpului toponimic să fi fost un oronim.

Dacă vechea bulgară nu-l cunoştea ca apelativ, vechea sârbă ne oferă însă o atestare: *da imĭ nêstĭ gradozidanija ni bigle* „ei nu au nici cetate, nici biglă". Sensul ar fi fost acela de „post de pază pe zidurile unei cetăţi". Surse din Dubrovnik menţionau, în secolul al XVI-lea, verbul *biglisati* „a cânta" (cu referire la păsări). Petar Skok (I, 1971: 147–148), de la care am luat informaţiile, raportează acest verb la ngr. βιγλάω, βιγλίζω, provenit la rândul său din lat. *vĭgĭlāre* „a păzi"; deplasarea sensului s-a produs ca în rom. *privighetoare*, dezvoltat din acelaşi verb latinesc. (Pentru cuvântul nostru, relaţia semantică este pusă în lumină de o informaţie din Bucovina oferită de Marian, I, 1883: 254: „Cel ce va mânca carne de privighetoare, acela-şi pierde somnul şi [...] numai priveghiază, cât e noaptea de mare, ca şi privighetoarea".) La prima vedere, cele două cuvinte sârbeşti par a fi împrumutate din neogreacă şi supuse betacismului slav: ngr. β, pronunţat *v*, devine în scr. *b*. Dar Skok nu se opreşte la această explicaţie, prea puţin plauzibilă, ci presupune că *bigla* este „o rămăşiţă lexicală din latinitatea balcanică", aşadar din vremea când β grecesc avea încă valoare de *b* (înainte de secolul al IV-lea). Prin urmare, sârbii ar fi preluat cele două cuvinte de la populaţia romanică din Balcani, dar nu au reuşit să le menţină în inventarul lor lexical activ.

2.2. Dar cum poate fi considerat un cuvânt vechi grecesc drept „rest din latinitatea balcanică"?

Mai întâi, trebuie respinsă relaţia etimologică directă între βίγλα şi *vĭgĭlĭa*: sincoparea vocalei mediale accentuate nu s-a realizat în limba greacă, ci presupune un lat.pop. **vigla*, postverbal de la **viglare* < *vĭgĭlāre* „a veghea" (Meyer, III, 1895: 14–15; Triandaphyllidis 1909: 20–21). De la acelaşi **viglare* s-a format în latina populară postverbalul *viglias*, atestat în două inscripţii de lângă Praeneste, în Latium (CIL, I, 1139 şi XIV, 2990), glosat prin *vigilias* „străjeri", a cărui realitate Densusianu (I, 1961: 65) refuza să o admită. „O influenţă greacă, cel puţin grafică" presupunea Benvenuto Terracini (1935: 357) în cuvântul βίγλων = *vigilum* dintr-o inscripţie de la Pompei. Sensul iniţial al cuvântului grec era acela de „strajă militară" sau „post de pază" (Ducange, I, 1891: 199), dar pentru a dobândi o funcţie oronimică, el trebuia să-şi modifice întru câtva conţinutul semantic, la fel ca lat. *vigilia*, care a ajuns să desemneze un „turn de pază, observator"; cu această semnificaţie, cuvântul latin s-a păstrat în toponime din Italia, precum *Veglia* (dialectal: *Veia*), *Cal dela Veia*, *la Veglia*, *le Veglie* etc. (Pellegrini 1990: 235). Acesta pare să fie fost sensul din textul sârb citat de Petar Skok.

Aşa cum a arătat W. Meyer-Lübke (REW^3, 9326), lat. *vigilia* nu s-a păstrat în nici o limbă romanică: în toate s-au creat postverbale de la *vigilare*. În română, de pildă, de la *vegheá* s-a format substantivul *véghiŭ*, cu înţelesul de „strajă", pe care-l întâlnim în câteva oronime vrâncene, cum sunt *Faţa Veghiului*, *Veghiul lui Bucur*

Scanned with OKEN Scanner

sau *Veghiul Zboinei*. Toponimele *Bigla* presupun cu necesitate un intermediar vechi grecesc, dinainte de secolul al IV-lea, când gr. β devenise *v* (pentru cronologia fenomenului, vezi Mihăescu 1966: 59, 80). Într-adevăr, este greu de admis că betacismul s-ar fi produs într-un mediu latin, afectând doar substantivul **vigla* şi rupându-l formal de familia verbului **viglare*, care îl susţinea. Confundarea panromanică a lui *-b-* şi *-v-* intervocalici într-o spirantă sonoră bilabială (*w*) s-a reflectat în inscripţii din secolele I–III e.n. şi în notarea ca *b* a labiodentalei iniţiale *v-*; dar acest ultim aspect al „crizei labialelor" din latina populară (Herman 1971: 209) a lăsat puţine urme în limbile romanice, iar din română se pot cita doar câteva cuvinte care să ateste substituţia (Lausberg, I, 1970: 309–311). Dimpotrivă, în greaca veche, labialele lat. *v* şi *b* erau redate printr-un sunet unic, oclusiva labială β, percepută în latină ca *b* (Viscidi 1944: 7; Grandgent 1958: 161). Aşadar, în consonantism, oronimul nostru a suferit, în perioada ocupaţiei romane a Daciei, evoluţia: lat. *v-* > gr. β > lat. *b*.

Pronunţia greacă a influenţat şi vocalismul lat. **vĭ́gla*. În latina populară, vocala tonică *ĭ́* manifesta o tendinţă de deschidere, evidentă în inscripţiile de la Pompei (a doua jumătate a secolului I, cf. Väänänen 1964: 37). Ea ar fi trebuit să evolueze la *ę* de prin secolul al III-lea (Grandgent 1958: 104–105, cf. Philippide, I, 1923: 479, 481; Mihăescu 1978: 174; Ivănescu 1980: 118) şi să se păstreze ca *e* în româneşte. În împrumuturile greceşti din limba latină, făcute până în secolul al III-lea, lat. *ĭ* a fost perceput ca *i* şi notat prin ι (**vĭgla* > βίγλα); într-o fază mai nouă, *ĭ* a fost perceput ca *e* şi notat prin ε (*vĭrga* > βέργα) (cf. Mihăescu 1993: 349–350). În împrumuturile latine din limba greacă, anterioare secolului al III-lea, unui *í* scurt accentuat grecesc îi corespunde un *ī*, iar unui *é* un *ē* (Diculescu 1926: 426–427; Grandgent 1958: 98). Aşadar, în vocalism, oronimul ardelean a suferit, în perioada ocupaţiei romane a Daciei, evoluţia: lat. *ĭ́* > gr. ι > lat. *ī* > lat.pop. *i*. Vehiculat de greci, termenul militar *bigla* s-a putut impune ca atare populaţiei balcanice latinofone, devenind un component al lexicului popular. Într-un mediu grecofon, termenul a suferit evoluţia consoanei greceşti β la *v*, de după secolul al III-lea, pe care o reflectă oronimele *Vigla*, desemnând un vârf în munţii Pirin, lângă Melnik, la graniţa de sud-vest a Bulgariei, şi o stâncă în munţii Ernatika, la vest de Kuklin şi la sud de Plovdiv (BER, I, 142); o *Vigla Planina* menţionează şi Mikov (1943: 117).

Este greu să credem că grecii din oraşele romane Ampelum (unde s-au descoperit douăsprezece inscripţii greceşti) sau Apulum (unde s-au descoperit 40) ar fi putut să impună un oronim populaţiei latinofone majoritare. (De altfel, „inscripţiile greceşti nu pot dovedi prezenţa grecilor acolo unde ea nu este confirmată şi prin alte mărturii", spune Procopovici 1938: 63.) Dar şi în Balcani, grecii preferau oraşele, aşa încât nu s-ar putea susţine cu certitudine că oronimele

Scanned with OKEN Scanner

citate ar fi creaţia lor. La sud de linia Jireček, „existau enclave romane [...] până în Corint şi Patras", iar „toponimia ariei greceşti se dovedeşte pe alocuri latină" (Mihăescu 1978: 74). O veche zonă romanizată a fost în Pind, unde aromânii, suprapuşi unei populaţii romanice băştinaşe (Capidan 1943b: 162), au păstrat hidronimul şi oiconimul *Băiasa* < **Baui̯sa* < v.gr. Βαβίσσα (Ivănescu 1980: 73) şi oiconimul *Sărună* < **Salona*, a căror formă implică fenomene fonetice proprii latinei populare: dispariţia lui *-w-* (*-u̯-*) intervocalic, diftongarea lui *ĭ* >*é* > *ea* şi rotacizarea lui *-l-*. Se infirmă astfel opinia unor istorici după care, dincolo de linia Jireček, începea o zonă „supusă influenţei greceşti şi în parte grecizată" (IST. ROM. I, 794). Oronime create în mod sigur de greci, de la cuvinte desemnând obiective militare, există doar în Grecia propriu-zisă: Βάρδια, Πύργος, Καστέλλα, Ευλόκαστρο, Καστράκι etc. (Thomopoulos 1969: 506).

Cele două exemple din vechea sârbă sprijină ipoteza că *bigla* reuşise să pătrundă în latina balcanică. În Dalmaţia, „elementele greceşti pe care sârbo-croata din această zonă le mai păstrează nu pot fi nicidecum atribuite acţiunii colonizatoare greceşti, deoarece, la venirea slavilor, acest teritoriu fusese complet romanizat" (Vinija 1967: 222). Afirmaţia se aplică atât lexicului, cât şi toponimiei. Ea este valabilă şi pentru limba bulgară, care a suportat influenţa latinei dunărene: „Împrumuturile care prezintă caracteristici greceşti clare pot proveni numai de la popoarele romanizate" (Fischer 1992: 100).

2.3. Dacă termenul vechi grecesc a putut să-l substituie pe lat. *vigilia*, aceasta s-a putut întâmpla, credem noi, mai ales datorită semnificaţiei sale militare. Grecii erau tehnicieni pricepuţi şi, de aceea, erau mult folosiţi la lucrări de construcţii şi în special la fortificaţii. Aşa se face că, în terminologia militară romană, s-au impus şi termeni greceşti, de pildă πόργος şi φρουρός, deveniţi în latineşte *burgus* „fortificaţie de graniţă" şi *prurus* „întăritură" (Mihăescu 1966: 36–37).

Alţi termeni de acest fel au fost preluaţi de greci din limba latină şi retransmişi, ca şi *bigla*, în adaptarea fonetică proprie. Astfel, lat. *clausura/ clusura* „defileu închis (fortificat)" a fost asociat în limba greacă cu verbul κλείω „închid", de unde a rezultat gr. κλεισοῦρα, reîmprumutat în latina balcanică în forma *clisura*, care s-a păstrat ca atare în bulgară, în sârbo-croată şi poate în alb. *këshyrë*, reflectându-se şi în toponimie: *Klisura*, *Vlahoklisura* etc. (Skok 1931: 376; Mihăescu 1993: 52, 56). Filiera greacă a fost contestată cu argumente neconvingătoare de B. Simionov (1975: 282), care a presupus o evoluţie fonetică directă de la „traco-latină" la bulgară, parcurgându-se fazele: *clausura* > **clasura* > **cl'asura* > bg. **klesura* > *klisura*. Pentru reîmprumutarea cuvântului în latină pare să pledeze un text al lui Theophylactus Simocattes, din *Historiae*, VII, 14: „Atunci barbarii se aşezară în jurul întăriturilor trecătorilor, pe care romanii în

Scanned with OKEN Scanner

limba lor părintească obişnuiesc să le numească *clisurae* (κλεισούρας)" (IZV. II, 546). Bizantinii puseseră la punct un sistem de apărare a defileelor numit *kleisourarchia* (Ahrweiler 1974: 217). Intermediarul grec a fost avut în vedere, în toponimele din Calabria, *Clisura* şi *Crisura* (Rohlfs 1974: 4, 85). De altfel, în această provincie a Italiei, o serie de cuvinte latineşti au fost grecizate şi păstrate ca atare în toponimie: *Budolato* < *vadum latum* şi *Buturo* < *Vulturius* (din faza veche a pronunţării lat. *v* ca *b*), *Verbicaro* < *berbicarius*, *Vucitu* < *bucetum* (din faza mai nouă, când lat. *b* se pronunţa în gr. *v*) (*ib.*, s.v.).

Pentru a ilustra filiera greacă, se mai pot cita: lat. *genucularium* (< *genuculum*) → gr. γονυκλάριον (prin contaminare cu gr. γόνο „genunchi") → lat. **gonuculum* > sicil. *gunókkju*, calabr. *gunukkjo* (Mihăescu 1968: 485); lat. *vervella* → gr. βερβελιά → dalm. *brabolak* (Moutsos 1974: 67); lat. *denarius* → gr. δηνάριον → lat. med. *dinarius*, lat. *dux* → gr. δούξ, acuzativ δοῦκα > δοῦκας → lat. med. *duca* > it. *duca* (Moutsos 1983: 53) etc.

În limba română există câteva cuvinte a căror etimologie din latină întâmpină dificultăţi de ordin fonetic, dar care se pot explica uşor admiţând un intermediar grec. Este cazul drom. *osânză*, ar. *usândză*, în care vocala iniţială nu poate fi justificată prin lat. *axungia* (la origine: „unsoare pentru osii"), ci presupune adaptarea sa gr.*οξύγγια < 'οξύγγιον, care a intermediat schimbarea (Diculescu 1926: 436; Skok 1931: 373–374). O primă tentativă etimologică i se datoreşte lui Puşcariu (1905: 1228), urmat de Candrea/Densusianu (1914: 1292), de I. Şiadbei (1957: 483) şi de I. Fischer (1985: 190), care refăcuse un lat. **oxŭngia*. Al. Graur (1936: 24) credea că la această formă se ajunsese pe terenul limbii latine: începutul compusului fusese interpretat de vorbitori ca prefix: *abs-ungia* (atestat în două texte din secolele al V-lea – al VI-lea, *Mulomedicina Chironis* şi *De materia medica* al lui Dioscoride), după care s-ar fi ajuns la varianta *aussungia* (atestată tot la Dioscoride) şi apoi la **asungia*, de unde sienezul *osogna*, rom. *osânză*. Înţelegerea ca prefix a iniţialei a fost o realitate, probată nu numai de o a treia variantă, *exungia*, ci şi de eliminarea „prefixului" în it. *sugna* (Battisti/Alessio 1957: 3674), dar evoluţia fonetică de la *absungia* (considerat etimon şi de către Al. Rosetti 1968: 393) la *aussungia* (considerat etimon în ILR, II, 138 şi de către Mihăescu 1993: 43) şi apoi **osungia* nu este plauzibilă. Deşi *b* s-a vocalizat înainte de unele consoane, fenomenul nu se putea petrece şi înainte de *s*, când *b* se pronunţa de obicei *p* (Grandgent 1958: 156; cf. *labsus non lapsus* în *Appendix Probi*); cuvântul se pronunţa deci *apsungia* – şi de aici s-a ajuns, prin asimilare regresivă, la reatinul *assońa*, abruzzesul *assońe*, sardul logudorez *assunża*. În al doilea rând, varianta *ausungia* nu putea evolua la **osungia* deoarece diftongul aton, urmat de *u* în silaba posterioară, era redus la *a* prin disimilare (aparentele

Scanned with OKEN Scanner

monoftongări la *o* din latina antică, precum *lotus*, *torus*, *tesorus*, reprezintă în realitate forme rustice, probabil de origine umbrică, anterioare evoluției lui *o* >*au* din latina urbană, care s-au menținut în arii laterale ale latinei populare, cum presupune Lüdtke 1961: 7); ea se poate explica nu printr-o evoluție din *absungia*, ci printr-o echivalare *ad-hoc* în traducere a formei greceşti 'οξύγγιον din originalul lui Dioscoride (pentru scrierea *au* a gr. *o*, vezi Grandgent 1958: 110). Varianta grecească, atestată şi în diverse glose (CGL, II, 384, 496), era percepută de latinofoni fie ca **oxungion*, fie ca *oxingion* (cf. *Glossae Servii Grammatici*, în CGL, II, 521: lat. *axingia* = gr. *oxingion*, în transliterație). Ambele forme puteau determina apariția unui lat.pop. **ossúngia/ *ossíngia* (care în unele regiuni ale Imperiului îl dubla pe **ossúngia*), explicând astfel cuvântul românesc: fie prin prefacerea lui *ú* +nazală > *ă*, *â*, fie prin schimbarea lui *i* precedat de *s* (< *cs*) în *â* (Philippide, II, 1927: 84 şi 62). Prin urmare, ipoteza unui intermediar grec 'οξύγγιον este foarte plauzibilă, mai ales că produsul natural respectiv era utilizat în diverse leacuri, iar mai toți medicii de la Roma erau fie greci, fie orientali care vorbeau greceşte (Bonfante 1987: 623). Nu avem dreptul să procedăm la reconstituirea unor forme latineşti dacă ele nu pot fi justificate în interiorul limbii latine.

În opinia lui Petar Skok (1931: 373–374), sincoparea vocalei mediale *-u-* într-o serie de cuvinte (lat. *stabulum*, *subula*, *assula* > rom. *staul*, *sulă*, *aşchie*) s-ar explica prin mijlocirea gr. στάβλος, σοῦβλα, ἄσκλα. În recenzia acestui studiu, E. Petrovici (1931–1933: 358) observa cu dreptate că „formele româneşti nu pot fi considerate împrumuturi din bizantină, ci invers, bizantina le are din latina populară balcanică. Noțiunile exprimate aparțin doar civilizației rurale". De altfel, toate formele sincopate sunt atestate şi în latină, fie în *Appendix Probi* (*stablum*), fie în inscripții (*subla*, *astla*). Dar în alte cazuri, precum gr. τίτλος pentru lat. *tĭtŭlus*, ar fi vorba, după I. Fischer (1992: 100–101), de adaptarea independentă a cuvântului împrumutat la structura silabică a limbii greceşti, „iar explicația că ar proveni din latina vulgară sau chiar din latina occidentală este exclusă".

Din câte ştim, ipoteza unei filiere greceşti în transmiterea de la latină la română a unor cuvinte îi aparține lui Diculescu (1926: 436–437), care a sesizat faptul că o serie de neregularități ale evoluției fonetice se pot explica admițând medierea unor forme greceşti vechi. El a repus în discuție etimologiile a patru cuvinte: *osânză* < lat. *axungia* (deja discutat de noi), *mursă* „amestec (fermentat) de apă şi miere sau de lapte şi miere" < lat. *mulsa* „hidromel", *curte* < lat. *cohortem* (acuzativul lui *cohors*) şi *codru* < *quadrum*.

La cuvântul *mursă* (cu varianta regională *morsă*), nu se poate motiva evoluția lui *-l-* la *-r-* fără a accepta intermediarul ngr. ἀμοργός < v.gr. ἀμολγός „mulgător, sugător". La ceilalți descendenți romanici ai lat. *mulsa* consoana *-l-* se păstrează, cu

excepția sicilianului *ammursatu* „vin dulce", care se apropie şi el formal de cuvântul neogrec (REW^3, 5733). Ciorănescu (2001: 530) recunoaşte dificultatea fonetică a derivării din latină a lui *mursă*, care ar avea o „origine îndoielnică", dar nu se arată convins nici de explicația lui Diculescu. Regional, s-a înregistrat şi varianta *mulsă*, care ar conduce spre un lat. *aqua mulsa* „hidromel" după Mihăescu (1933: 243), dar care nouă ni se pare mai degrabă un rezultat târziu al atracției paronimice, lăsând neclarificată schimbarea de la *mulsă* la *mursă*.

Neexplicată prin latină rămâne închiderea lui *ō* la *u* sub accent în *cohortem* > *curte*. De aceea Diculescu invoca o particularitate a dialectului tesalic, cel care a influențat în mai mare măsură pronunțarea cuvintelor latine în estul romanic, şi anume ω > ου, care s-ar reflecta în rom. *curte*, alb. *kurt*, ngr. κούρτη, dar şi în v.sard. *curte*. DA şi Ciorănescu (2001: 272) preferă să refacă un lat. **cŭrtem*, lăsând nelămurită dificultatea fonetică. REW^3, 2032 sesizează deosebirea dintre reflexele romanice occidentale ale lat. *cohortem* (care-l mențin pe *-o-*) şi cele orientale (româna şi albaneza), admițând filiera grecească propusă de Diculescu. În sfârşit, Mihăescu (1978: 11, 190–191, 286; idem 1993: 286–287) descoperă varianta *curtis* la Iordanes (anul 551) şi în surse diplomatice occidentale târzii (secolele VI–X), pe care o invocă drept etimon al cuvântului românesc, deşi în toate inscripțiile din latina sud-est europeană apare forma populară *cortis* (1978: 190). Această discordanță nu-i susține ipoteza unei tendințe dialectale latine de închidere a lui *o* la *u*, ci face preferabilă explicația deja propusă de alți lingvişti pentru *curtis*, prin atracția paronimică a lat. *curia*.

Pentru rom. *codru* „bucată" s-a propus ca etimon lat. *quadrum* „pătrat", din care diftongul *ua* a evoluat la *a* începând din secolul al II-lea î.e.n. (Mihăescu 1978: 191, cf. *qualem* > *care*). Aşa cum a remarcat Diculescu, schimbarea *a* > *o* nu se justifică pe terenul limbii latine; dimpotrivă, fenomenul este prezent în glosele greceşti (κόδρα = *quadra*, *κόδρον* = *quadrum*, Κοδρᾶτος = *Quadratus*), ceea ce face plauzibilă ideea unei filiere greceşti, acceptată şi în REW^3, 6921. Intermediarul grec fusese propus de Hugo Schuchardt (1867: 510, nota) şi îl admite şi Sandfeld (1930: 48, nota 1), pentru că în această limbă „trecerea *qua-* > *ko* pare regulată". Spre deosebire de aceşti lingvişti, Eric P. Hamp (1980: 644) apreciază că fenomenul s-a produs doar în latina orientală şi nu este nevoie să invocăm o intruziune greacă; din latină, forma s-a transmis şi în alb. *kodrë*. Opinia sa este în continuarea unei direcții a lingvisticii noastre, de la Densusianu (I, 1961: 57) la DA, Th. Capidan (1920–1921: 509–510), ILR, II, 145, 305, Ciorănescu (2001: 223) şi Mihăescu (1993: 57), care refac un lat.pop. **quodrum* sau **codrum*, din care ar proveni atât cuvântul nostru, cât şi cel albanez. De observat că Mihăescu (1993: 352) sporeşte numărul corespondentelor greceşti ale cuvintelor latine: κοδράντης =

Scanned with OKEN Scanner

quadrantem, κοτρῖγαι = *quadrigae*, apreciate drept reflexe ale unor forme din latina populară. Bazându-se pe concordanța cu albaneza, Philippide (II, 1927: 708) înclina să considere rom. *codru* de origine dacică, la fel ca Reichenkron (1966: 111). După Gr. Brâncuş, „trebuie să acceptăm că *a* > *o* este o modificare fonetică specific dacică" (1983: 136–137); nu neapărat, pentru că fenomenul afectează şi alte cuvinte, a căror origine dacică este exclusă; dar pentru toate avem corespondente fonetice greceşti, inclusiv în nume de persoană.

Pentru toate lexemele discutate de noi, etimoanele latine au fost reconstituite corect, cu precizarea că ele implică o mediere fonetică greacă. Noua Romă a fost un focar de iradiere a elementelor vocabularului latin, aşa cum au fost ele preluate în limba greacă, veche şi bizantină, astfel încât formele reîmprumutate, din latină în greacă şi înapoi în latină, nu vor fi fost puține, după cum a existat şi circuitul de sens contrar, din greacă în latină şi înapoi în greacă (Fischer 1992: 101, nota 21). Pentru cea de a doua situație, putem cita lat. *burgus*, care apare în Dacia înainte de anul 138, provenit din gr. πίργος „turn de apărare" şi care a fost reîmprumutat de greci în forma βουργου (Mihăescu 1959: 160–161). S-a produs realmente atunci o simbioză a celor două culturi, implicând şi interferențe lingvistice, care trebuie avută în vedere în cercetările de istorie a limbilor balcanice. În această perspectivă, devine perfect plauzibilă etimologia oronimelor *Bigla*, din lat. **vigla* prin filieră veche greacă.

2.4. Desemnând un punct de strajă întărit, *bigla* s-a putut răspândi în întregul spațiu roman carpato-balcanic. Părăsirea Daciei de către administrația romană, în anul 271 e.n., a întrerupt contactul de adâncime cu lumea greacă, astfel încât noua formă a termenului militar, *vigla*, n-a mai putut fi cunoscută şi aici. Dar forma mai veche s-a putut păstra până la venirea slavilor, deoarece continuitatea romanicilor, în secolele al IV-lea – al VI-lea, a fost demonstrată arheologic. Primele grupări de slavi îşi fac apariția, în centrul Transilvaniei, pe la sfârşitul secolului al VII-lea; rândurile lor se îngroaşă continuu în următoarele două secole, luând proporțiile unei adevărate invazii (Rusu 1973: 196–200).

Invazia slavă a determinat o discontinuitate etnică, pe care aspectul oronimului nostru o reflectă foarte clar. Dacă mediul romanic s-ar fi menținut, atunci acesta ar fi trebuit să ajungă, pe teren românesc, la forma **Bighea*, pentru că grupul *-gl-* în poziție intervocalică devine *gl'* între secolele al V-lea şi al VII-lea (Ivănescu 1980: 208, cf. Nandris 1963: 140, 230–231) şi rămâne în acest stadiu în dialectele sud-dunărene (megl. *vegl'u*, ar. *avegl'u* „veghez"), după care, prin asimilare consonantică, evoluează în dacoromână la oclusiva palatală *g'*; evoluția s-a încheiat în secolul al XV-lea (Gr. Rusu 1973: 227). Transmis însă unei populații sud-slave orientale, oronimul **Bigl'a* ar fi redevenit *Bigla*, deoarece în bulgară durificarea lui *l'* este obişnuită (Zaimov 1973: 47), iar grupul *gl* se menține ca atare. Emil Petrovici a arătat că toponimia slavă din centrul Transilvaniei

Scanned with OKEN Scanner

(*Bălgrad*, *Zlatna*), precum şi aria lexicală a cuvântului *maştehă* „mamă vitregă", care o continuă pe cea maghiară a lui *mastoha*, dovedesc faptul că slavii care locuiau aici făceau parte din grupa sud-slavă orientală (Petrovici 1963: 12 şi 18). Şi în sârbă grupul consonantic v.rom. *gl'* ar fi putut evolua fie la *glç*, ca în **extrangulata* > *strigl'ată* > *strglçata*, fie la *kl*, ca în *glandula* > *gl'indură* > *klindur* (Popović 1960: 591). *Depalatalizarea nu a afectat şi lexicul de origine latină, deoarece el era folosit în mod curent, indiferent de deplasările în spaţiu ale românilor, ci doar forma unui toponim, pe care ei puteau să-l uite dacă erau siliţi să-şi schimbe vechile aşezări. Revenind în această zonă, românii au reprimit toponimul străvechi cu modificarea fonetică slavă şi l-au păstrat ca atare*, aşa cum au păstrat şi cuvintele bulgăreşti conţinând grupul *gl* (de exemplu v.bg. *glasŭ* >rom. *glas*, v.bg. *aglika* > rom. *aglică*).

De observat faptul că depalatalizarea angajează şi forma oronimelor similare din Balcani, pe care vechii bulgari le-au cunoscut de la populaţia romanică în forma **Bigl'a*, tot în secolul al VII-lea, dacă nu cumva mai târziu, la începutul secolului al IX-lea, când ţaratul bulgar s-a extins şi în zona muntoasă, pe care a cucerit-o treptat de la bizantini. Spre sfârşitul secolului al IX-lea, ţarul Simeon a ocupat o mare parte din Tracia şi din Macedonia, de la munţii Haemus şi până în Pind. În toată această regiune montană fuseseră împinşi o parte dintre protoromânii din Moesia, strămoşii meglenoromânilor, care ocupaseră cursurile superioare ale râurilor Struma, Marica şi Tundža. Nicetas Choniates spunea că vlahii „locuiesc peste tot în cuprinsul muntelui Haemus", iar Ana Comnena scria că în Tracia vlahii se înmulţiseră „ca roiul de albine". De la aceşti protoromâni au preluat slavii bulgari nu numai oiconimele **Bigl'a*, dar şi alte oronime implicând grupul consonantic respectiv, pe care l-au supus aceleiaşi adaptări fonetice.

În latina balcanică era cunoscut cuvântul *tēgŭla* „lespede", atestat şi în toponimul *Tegulicio* sau *Tegulitia*, desemnând o staţiune pe drumul de la Ratiaria la Naissus (Duridanov 1977: 273). În albaneză, sincoparea lui *-ŭ-* neaccentuat nu s-a produs, iar *ē*, devenit *ę* în latina populară, s-a diftongat sub accent: *tjegulë*. Acest ultim fenomen nu caracterizează însă şi latina daco- moesică de la baza limbii române şi, din acest motiv, a fost folosit ca argument împotriva ipotezei unei vechi simbioze albano-române (Şiadbei 1937: 450, 460–461). Aşa cum a arătat Väänänen (1964: 41–42), „sincopele survenite în latina istorică se caracterizează prin persistenţa, timp mai mult sau mai puţin îndelungat, a formei nereduse alături de forma sincopată. [...] Într-un număr de cazuri, dubletele de acest gen au subzistat în romanică". Un astfel de caz este acela al lat. *tēgŭla*, care a suportat sincoparea lui *-ŭ-* în unele dialecte şi graiuri italiene (*teglia* şi *tegghia*), nu însă şi în altele (*tegola*, *tivula*) şi nici în vestul Romaniei, unde *-g-* intervocalic s-a vocalizat (log., prov., cat. *teula*, sp. *teja*, port. *telha*, fr. *tuile*), cf. REW[3], 8618; Rohlfs, I, 1966: 173–175, 353–354.

Scanned with OKEN Scanner

Toate cele trei posibilităţi sunt concretizate în toponimia Italiei: *Teglio*, *Tegliaja*, *Tegola*, *Tegoli*, *Teule* etc. (Pieri 1919: 359; idem 1969: 363). Cu şi fără sincopă circula cuvântul în latinitatea dalmată, aşa cum rezultă din împrumuturile sârbo-croate: *tigla* (cu toponimul *Tiglarice* şi variantele *tagla* şi *tugla*) şi *tigula* (cu varianta *tikula*), cf. Skok, III, 1973: 467. În latina daco-moesică, lat. *tegula* a fost sincopat, la fel ca în unele regiuni ale Italiei, iar după secolul al IV-lea dentala *l* a fost palatalizată: *tégl'a*. Sub influenţa lui *a* din silaba următoare, vocala medială accentuată *é* se pronunţa mai deschis, tinzând să se diftongheze. În acest stadiu, a fost împrumutat cuvântul în limba veche bulgară, care l-a acomodat fonetic.

S-a produs fenomenul închiderii lui *e* > *i*, care se petrece cu regularitate în dialectele bulgăreşti estice (Zaimov 1968a: 390), probabil după mijlocul secolului al IX-lea (deoarece în toponimele slave din Grecia ea coexistă cu metateza consoanelor: Βρίστοβον = *Brěstovo*, cf. Vl. Georgiev 1968: 425), apoi depalatalizarea lui *l'* şi desonorizarea lui *g*. A rezultat cuvântul *tikla* „lespede", „stâncă în formă de lespede", cu derivatul *tikliševyj* „loc cu multe lespezi" (Gerov, IV, 1901: 335), cu circulaţie în zona montană a Bulgariei, unde s-au descoperit numeroase oronime în masivele Pirdop şi Rodope: *Teklicata* (Zaimov 1959: 266), *Tikla* (două), *Tiklata* (douăzeci), *Tiklete* (două), *Tikleski kamen*, *Tikli* (două), *Tikliže*, *Tiklite* (patru), *Tiklica*, *Tiklicata* (două), *Tiklicete*, *Tiklici* (două), *Tiklicite*, *Tikliščeto*, *Tikloka*, *Tikljovata Padina*, *Tikljovo* (Hristov 1964: 310–311). Dintre acestea, nu puţine vor fi fost create de vlahii balcanici. În bulgară, termenul entopic a suportat şi epenteza vocalică (cf. v.bg. *reklŭ* >bg. *rekăl*, *rekal*, *rekol*, la Mladenov, 1929: 130), evidentă atât în apelative precum *tikalnik* „plăcintă", *tikalnica* „lespede fixată la căşărie în Rodope" (Gerov, V, 1904: 306), cât şi în oronime citate de Hristov: *Tikalja*, *Tikaljeto*, *Tikălje*, *Tikălska* etc.

Este posibil ca termenul entopic slav să fi fost transferat de vechii bulgari şi în nordul Dunării, unde s-a fixat în oronimul *Tigăile* din munţii Ciucaş, desemnând un grup de turnuri şi de lespezi verticale uriaşe, rezultate în urma unui proces de eroziune diferenţiată. Ele se află pe un vârf de 1699 m, la răsărit de Predeal şi la apus de pasul Bratocea, aşadar pe vechiul drum de acces spre Transilvania (Gold 1910: 252; Moldovan, I, 1911: 144; Posea 1976: 285; Gh. Niculescu 1981: 17, 178; în unele hărţi precum ROM. din 1981, numele lor este deformat în *Ţigăile*). Înfăţişarea acestui grup de stânci, care ies în evidenţă în plan vertical, exclude posibilitatea unei metafore toponimice de la apelativul *tigaie*, orientând etimologia spre un v.bg. *Tikălje*, atestat în oronimia Bulgariei şi modificat fonetic prin atracţie paronimică. Dacă nu este o greşeală de transcriere, forma *Tigălia*, menţionată de Iordan (1963: 533), ar putea reflecta o fază de evoluţie intermediară.

Bigla din Munţii Apuseni este singurul oronim preslav păstrat în toponimia românească, în condiţii istorice particulare, a cărui origine romană ni se pare

Scanned with OKEN Scanner

indubitabilă. Cuvântul se adaugă la dosarul influenței grecești asupra latinei populare din regiunile dunărene, „care s-a manifestat în mod diferit, iar uneori mai intens decât în alte provincii ale Imperiului" (Fischer 1974: 516). Oronimul corespunzător reprezintă, în același timp, o probă lingvistică cu adevărat capitală pentru continuitatea românilor în Dacia, pe care lingviștii au căutat-o zadarnic până acum. Oiconimul *Cluj*, dintr-o zonă geografică relativ apropiată, ne oferă o confirmare a procesului istoric, prin menținerea, în aceleași condiții, a stadiului vechi de evoluție fonetică a grupului consonantic latin *cl*.

3. *Clujul*

3.0. S-a spus despre Cluj că a îndeplinit funcția de „poartă spre Munții Apuseni. El constituie și a constituit vreme îndelungată un punct nodal, un loc de încrucișare a unor importante căi de comunicație și comerciale" (Goldenberg 1958: 12). Orașul este situat pe Someșul Mic, la confluența acestuia cu Chintăul și cu Nadășul, într-o depresiune de formă alungită, înconjurată din trei părți de dealuri odinioară împădurite (Hoia, Lombul, Feleacul), iar din a patra de Munții Gilăului. Datorită importanței sale strategice excepționale, depresiunea a fost apărată de o cetate construită de daci (Napoca), întărită și mai mult în epoca romană (când orașul devine colonie și capitala Daciei Porolissensis), distrusă de barbari, reconstruită în veacul al IX-lea (cetatea de la Mănăștur, care făcea parte din sistemul de apărare al voievodatului lui Gelou, dacă nu cumva era chiar reședința sa, cf. I.A. Pop 1966: 136), distrusă de unguri în a doua jumătate a veacului al XI-lea, refăcută din nou, dar distrusă de tătari la 1241 („Cetatea Veche", magh. Ovár). Este ușor de recunoscut aici contextul geografic tipic al fortificațiilor de apărare a defileelor, numite *clausurae* (de la verbul lat. *claudere*) sau *clusae* (de la forma populară a acestuia, *cludere*). Nu atât sensul geografic inițial, de „loc închis, îngust, înconjurat de dealuri" (cum crede Pascu 1974: 71), cât semnificația sa militară secundară a determinat păstrarea, sub formă de toponime, a termenului *clusa(e)* în mai toate regiunile care aparținuseră Imperiului roman. „Non solum angusti montium aditus olim dictae sunt *Clusae*, sed quandoque etiam munitiones et fossae quibus castra circumdabantur aliaque loca opportuna", spunea Ducange, II, 1842: 404, cf. și Lejeune 1954: 346–349.

3.1. Începând cu istoricul maghiar din secolul al XVIII-lea, Huszti András, acceptat mai apoi de Márki Sándor (apud Drăganu 1933: 439), o seamă de istorici și geografi au propus explicarea numelui de localitate din lat. *clusa* (Iorga, III, 1937: 47, 62–63; Schiopul 1945: 124–125; Goldenberg 1958: 13; Horedt 1958: 115; Pascu 1974: 71; I.CL. 1974, 68–69 și 70, nota 6) sau *clus(um)* (Giuglea/Orghidan 1959: 138, nota 7; Cherpillod 1986: 117), dar lingviștii nu și-au dat acordul, arătând că, în mod normal, de la acest etimon s-ar fi ajuns la un rom.

Scanned with OKEN Scanner

**Chiusă* (Drăganu 1933: 439; Kniezsa 1936: 111; Pătruț 1984: 109–110), respectiv **Chiusu*. Evoluția sa ar fi trebuit să fie asemănătoare cu a toponimelor italiene sintematice *Chiusa*, *Chiusa di Pesio*, *Chiusa di S.Michele*, *Chiusaforte*, *Chiusella*, *Chiusone*, *Chiusi*, *Le Chiuse*, *Chiuso*, *Monte-chiuso*, *Valchiusa* etc. (ENC.IT. X, 1931, s.v.; Pellegrini 1990: 241–242; Pieri 1919: 178, 327; idem 1936: 123; idem 1969: 252). În unele zone, de pildă în Tirol, evoluția fonetică s-a continuat prin africatizarea lui *ḱ* > *ĉ*: *Clausa* > *Chiausa* (pronunțat *ĉausa*), *clausu/clusu* > *Cioso*, *Ciosi*, *Cius*, *Ciusso*, *Giusa* (Schneller 1890: 42; Pellegrini 1990: 216, 241–241). Paralelele oferite de susținătorii acestei etimologii, fie din toponimia franceză, fie din cea germanică, în care grupul *cl-*, *kl-* se menține (*La Cluse*, *Kluse*, *Klause* etc.), deşi mai apropiate formal de rom. *Cluj*, nu pot fi relevante decât admițând că acesta din urmă nu descinde direct din latineşte, ci dintr-un intermediar francez sau german.

Prima soluție, a intermediarului francez, a dat-o J. Karácsonyi în 1923 (apud Viciu 1929: 60), urmat de István Németh (apud Bárczi 1937: 266), după care Clujul va fi fost o colonie valonă, înființată pe timpul Sf. Ştefan, ce se va fi numit în v.fr. *clos* < lat. *clausum*. Se pare că, la sfârşitul secolului al XII-lea şi la începutul celui de al XIII-lea, *-s* final francez se pronunța ca un fel de *š* sau *ś*; din acest motiv, el a fost redat în ungureşte prin *s* (pronunțat *š*): *botos* < v.fr. *botes*, *Lajos* < v.fr. *Lois* (Bárczi 1958: 77–78). Aşadar, un v.fr. **Clos* s-ar fi pronunțat, foarte probabil, *Cloš*. Relativ recent, Ladó János a reluat ideea originii valone a denumirii (I.CL. 69, nota 6). Fr. *clos*, participiul trecut substantivat al verbului *clore*, corespunzând lat. *clausum*, este atestat ca atare din secolul al XII-lea şi destul de bine reprezentat în toponimia franceză (*Le Clos*, *Le Claux*, *Cloux* şi diverse derivate, cf. Gröhler, II, 1933: 59–60, Dauzat/Rostaing, 1963: 194), mai puțin însă în cea belgiană (unde nu s-au păstrat decât derivatele sale, precum *Closière*, *Clozin*, *Cluzeuse*, cf. Carnoy, I, 1948: XX).

Teoretic posibilă, ipoteza nu este însă confirmată de informațiile istorice de care dispunem: nu există niciun fel de indiciu al venirii la Cluj a valonilor. Ea nu este confirmată nici de succesiunea atestărilor: dacă forma primară ar fi fost v.fr. *clos*, atunci ea ar fi trebuit să se reflecte în primele atestări ale Clujului. Dar formele de acest fel sunt târzii, de la sfârşitul secolului al XIV-lea (1370–1377: *Klosuar*, *Closuar*, *Closwar*) şi din secolul al XV-lea (1441: *Closvar*), cf. SDT, I, 158; ele se explică prin influența formei maghiare cu metafonie din aceeaşi perioadă, *Kolosuar*. Formele vechi, cu *-u-* (*Clus*), din secolele al XII-lea – al XIII-lea, nu pot fi în nici un caz explicate printr-o închidere pe teren românesc sau maghiar a lui *o* deschis francez, care ar fi trebuit să se păstreze în ambele limbi.

Cea de a doua soluție, a intermediarului german, a avut mai mulți susținători. Încă din anul 1656, Conrad Iacob Hiltebrand era de părere că „numele german de *Clausenburg* i s-a dat în vremurile vechi germane, de la strâmtoare: «berg–

clauser»" (CSŢR, V, 555), iar în 1835 Adolf Schmidl spunea că oraşul „la origine a fost clădit de saşi şi numit *Klause*, după poziţia lui într-o strâmtoare, de unde i-a venit numele" (CSŢR^2, III, 266). Convins că românii sunt ultimii veniţi în Transilvania şi că n-au făcut decât să preia denumirile date de unguri şi de germani, R. Roesler (1867: 39, idem 1871: 131) deriva rom. *Cluş* < germ. *Klausenberg*, răsturnând pur şi simplu cronologia atestărilor şi inversând raportul dintre bază (1199: *Clus*, în *archidiaconus Clusiensis*) şi compus (1348: *Clusenburg*, 1405–1408: *Clausenburg*). (Dăm atestările după Schiopul 1945: 98–99, care consideră, fără dreptate, „incerte" menţiunile din secolul al XII-lea, pe motivul că ele s-ar putea referi şi la localităţile omonime din Ungaria; numai că niciuna dintre acestea nu pare a fi atât de veche.) După opinia lui N. Drăganu (1933: 438–439, 441), împărtăşită de Ioan Pătruţ (1984: 112), denumirea germană ar fi o „etimologie populară", prin care se apropia rom. *Cluj* de germ. med. *kluse* (literar: *klause*), provenit la rândul său din lat.med. *clusa* (literar: *clausa*). În realitate, etimologia populară s-a produs nu pe terenul limbii germane, ci ceva mai înainte, în latina de cancelarie. Aşa se explică forma *Clusa* dintr-o serie de documente din veacul al XIII-lea, care denumeşte cetatea („quodam castro quod dicitur Clusa", în *Annales Frisiacenses*, de la 1241, cf. Pascu, I, 1972: 151) sau mănăstirea benedictină din apropiere („monasterium de Clausa", la 1232 şi la 1235, cf. ZWU, I, 1892: 57, 64). Germanii nu au făcut decât să preia forma latinizată a numelui, *Clus*, şi să o treacă la genitiv (*Clus-en*) în cadrul compusului, iar acest procedeu formativ a dus la apariţia unui cuvânt omofon cu cel german.

Omofonia în cauză a orientat atenţia unor lingvişti asupra unei baze germanice. Astfel, H. Tiktin (I, 1903: 378) încerca să explice numele localităţii de la un săs. *Kluse* „sihăstrie", neatestat însă în graiurile săseşti din Transilvania. Dar presupusul etimon ar fi dat în limba română un **Clusă*, pentru că sonorizarea lui *-s-* intervocalic este un fenomen germanic târziu, care nici măcar nu apare în numele săseşti ale Clujului: *Klousəmbriχ*, *Klausnburiχ* (cf. SSW, V, 168). Ion Borcia (1904: 228) accepta ipoteza lui Tiktin, dar presupunea pentru forma românească un intermediar maghiar. Într-adevăr, un mhd. *s* putea să dea în ungureşte fie un *z* (*sege* > *zeke*), fie un *sz* (*Sachse* > *szász*), fie un *zs* (*sumper* >*zsompor*, *sack* > *zsák*), cf. Lumtzer/Melich 1900: 276. Este însă îndoielnică pronunţarea cu *zs* (= *ž*) a oiconimului în vechea maghiară: după toate probabilităţile, *-s* final din *Culus*, *Kolos* se pronunţa *š*, cf. *Coloşul* sau *Clujul* într-o descriere a Ardealului din a doua jumătate a secolului al XVII-lea (Gaster, I, 1891: 176), *Kolushwar* la 1490, *Coloschwar* la 1492, *Cetatea Coluş* la 1700 (SDT, I, 158; CAT. I, 42) – pronunţie păstrată şi de saşi: *Klusch* (Drăganu 1924–1926: 137, nota 1).

După părerea lui Gustav Kisch (1904: 279), ar trebui să plecăm de la varianta *klûs* a mhd. *klûse* „sihăstrie", „defileu", „stăvilar pe râu" < lat.med. *clusa*. (Primul

sens este preluat din lat. *clusus*, celelalte din lat.med. *clusa*, cf. Kluge 1967, s.v. *Klause*. În mhd., *klûse* < lat. *clusa* avea într-adevăr şi forma *klûs*, alături de care mai exista şi un *klôse* <lat. *clausa*, cf. Grimm, V, 1873: 1935.) Într-o recenzie, N. Drăganu (1923: 941) obiectează faptul că un mhd. *klûs* ar fi dat în româneşte o formă cu *–s*, nu cu *-š/-ž*, şi că doar în ungureşte *-s* final german s-ar fi reflectat într-un *-s/-zs*. Într-o altă lucrare, G. Kisch (1929: 37) revine şi admite pentru forma românească intermediarul v.magh. *Klus*. De fapt, magh. *s* (= *š*) nu provine niciodată dintr-un mhd. *s*, ci de obicei din mhd. *sch*, cf. *tiuscher* > *tösér*, *schranke* > *fa-saráng* (Lumtzer/Melich 1900: 291). Prin urmare, explicaţia lui G. Kisch nu e plauzibilă în nici una dintre variantele sale. Pe de altă parte, este cunoscut faptul că germanii n-au făcut decât să preia numele de localităţi existente, dând nume noi doar celor pe care le-au înfiinţat ei înşişi. Or, ipoteza întemeierii Clujului de către germani este cu totul lipsită de fundament istoric.

Este drept că unii cercetători tind să împingă cât mai devreme perioada aşezării saşilor la Cluj, în a doua jumătate a secolului al XII-lea, în pofida absenţei menţiunilor scrise (Nägler 1981: 211); dar este meritul lui N. Drăganu de a fi demonstrat, după o cercetare exhaustivă a documentelor privitoare la Cluj, şi în primul rând a *Registrului de la Várad* (1213–1235), că „numele germane apar, atât în onomastica, cât şi în toponimia Clujului, abia mai târziu, după 1270, când saşii se aşează în masă" (1933: 440). Prin urmare, venirea saşilor are loc după aproape un secol de la primele menţiuni documentare ale localităţii şi este provocată de situaţia creată de marea invazie tătară, când o serie întreagă de localităţi – între care şi Clujul – au fost pustiite de năvălitori. În deceniul opt al secolului al XIII-lea, regele acordă privilegii eventualilor „oaspeţi", determinându-i să se stabilească la Cluj (I.CL. 77, 79). La fel se prezintă lucrurile în cazul localităţii numite astăzi Cojocna, din apropierea Clujului, atestată la 1177 şi la 1199 tot în forma *Clus*: abia la 1291 se vorbeşte despre „hospites nostri (regis) de... *Kolos*" (SDT, I, 160; denumirea nouă, *Cojocna*, este o adaptare prin haplologie a compusului magh. *Kolo(z)sakna*, atestat mai întâi la 1375).

Total lipsită de consistenţă este ipoteza originii maghiare. După István Kniezsa (1936: 111), rom. *Cluj* provine din ungureşte, „eventual" din germană, dar afirmaţia rămâne pur teoretică. Alţi filologi maghiari (Melich/Gombocz 1929: 286, 305–307) au susţinut şi ei anterioritatea formei maghiare cu anaptixă, *Culus*, asupra celei româneşti latinizate, *Clus*. Dar limba maghiară nu oferă nici o posibilitate de explicare etimologică prin ea însăşi, iar chestiunea cronologiei atestărilor a fost definitiv lămurită de către Iosif Schiopul. El a arătat că în toate documentele transilvănene autentice din secolele al XIII-lea – al XIV-lea, Clujul apare doar în forma *Clus* (*-var*, *-monostura*), în timp ce „forma *Culus* [...] n-o întâlnim înainte

Scanned with OKEN Scanner

de secolul al XIV-lea decât în documente ieşite din cancelariile regilor Ungariei", primul fiind din anul 1263 (confirmare a unei diplome din 1246). Ea „a circulat numai pe teritoriul Ungariei propriu-zise", nu şi al Transilvaniei, unde a pătruns doar pe la mijlocul secolului al XIV-lea (*Culus*, la 1336), fără a reuşi să o înlocuiască cu totul pe cea veche (Schiopul 1945: 103–105). Înainte de 1246/1263 mai există două documente ungureşti în care apar forme similare: *Culus* la 1183 şi *Kulus* la 1201, cf. DIR, C, XI–XIII, vol. I, 10 şi 19, numai că primul este considerat „suspect" de editori şi de SDT, iar al doilea ni se pare şi nouă suspect, dacă nu prin conţinut – pe care nu-l putem aprecia –, măcar prin felul în care au fost notate denumirile: nu numai anaptixa, dar şi grafia cu *K-* în loc de *C-* apare mult mai târziu, după 1275, aşa cum rezultă din atestările oferite de Drăganu (1933: 437). Se ştie că maghiara evită prin anaptixă grupurile consonantice şi că operează deschiderea la *-o-* a lui *-ú-* accentuat slav sau românesc (*klučerŭ* > *kolcsár*, *sluga* >*szolga*, *čudo* >*csoda*), aşa încât forma primară *Clus*, evident alogenă, a trebuit să suporte un îndelungat proces de adaptare fonetică: *Clus* > *Culus* > *Kolos* > *Kolozs*.

Încercarea toponimistului Elemér Moór (1929: 50–51) de a explica oiconimele *Kolozsvár* din Ungaria şi din Transilvania ca o etimologie populară din **Klozsár* < sl. sau v.magh. **kložar* < sl. *kluza* (devenit *kluž-* în derivate) „loc îngrădit", „prisacă" (corespunzând unui lat. med. *indago*, magh. *gyepű*, sl. *prěsěka*), pe care István Kniezsa (1936: 111) o considera acceptabilă (cu precizarea că apelativul slav provine din mhd. *klûse*), a fost respinsă de N. Drăganu (1933: 440), pe motivul că „un slav *kluza*, *kluž-* nu este atestat" – afirmaţie reluată mai târziu de Ioan Pătruţ (1984: 111, nota 25). Dimpotrivă, Constantin Daicoviciu (1968a: 69) accepta soluţia lui Moór, considerând că forma slavă ar fi înrudită cu pol. *klucz*, slov. *kluč*, care era numele medieval al prisăcilor; pentru aceasta ar pleda şi descoperirea făcută aproape de Cluj, la Someşeni, a unei „întinse necropole slave *apusene* de pe la anul 800". Dar între *kluza*, *kluž-* şi *klucz*, *kluč* < v.sl. *ključĭ* „cheie" nu există nici un fel de „înrudire", iar cercetările istorice mai noi au stabilit apartenenţa necropolei respective la grupul slav *răsăritean* (I.CL. 53). Schimbarea lui *č* în *z* sau *ž* nu este posibilă nici pe teren slav şi nici în româneşte. De aceea este lipsită de interes şi apropierea făcută între numele Clujului şi un ucr. *ključ* „izvor" de către A. Kočubinskij (citată de V.A. Nikonov 1966: 196), nejustificată şi sub aspectul motivaţiei geografice. Se cuvine, de asemenea, să rectificăm afirmaţia lui N. Drăganu privind inexistenţa termenului slav citat de către Moór: A. Muka (I, 1966: 636) menţionează un pol. *kluza*, un ceh. *klouza*, un sor. d.j. *kluz(na)*, care descind din germ.med. *klûse* „strungă, defileu". După părerea lui France Bezlaj (I, 1956: 263), s-ar putea reface şi un sl. **kl'užĭ* (< germ. *klûse*) din toponimele slovene *Ključica* şi *Ključa*, slovacul *Priklužný*, însă Ernst Eichler (II, 1987: 29) se

arată sceptic în această privință. Pentru un sl. **kluž* de origine germană optează şi Kiss Lajos (1978: 350). Dar indiferent de forma cuvântului slav, este sigur că originea sa germană îi limitează circulația la regiunile de contact slavo-german, între care nu poate fi inclus nordul Transilvaniei, pentru că saşii nu-şi făcuseră încă apariția aici în secolul al XII-lea, iar când au venit, slavii erau deja asimilați.

3.2. Aşa cum se întâmplă de obicei cu toponimele obscure, a căror bază lexicală este greu de găsit, şi de această dată s-a apelat la nume de persoană, pentru că diversitatea acestora este atât de mare, încât posibilitățile de asociație cresc în mod considerabil. Primele încercări de acest fel le-au făcut umaniştii. În *Geografia cioè Descrittione Universale della Terra*, apărută la Veneția în anul 1598, Giovanni Antonio Magini spunea că oraşul transilvănean, numit de germani *Clausemburg*, fusese întemeiat de greci, care i-au spus Zeugma, apoi de romani, care i-au schimbat numele în *Claudiopolis*, în cinstea împăratului Claudiu (apud Isopescu 1929: 76). Cu mici variațiuni, relația etimologică se va menține la călătorii de mai târziu: în *Voyages en Europe, Asie et Afrique*, apărută la Haga în 1727 (apud CSȚR, VIII, 530) sau în *Fussreise durch den grössten Theil der österreichischen Staaten in den Jahren 1828 bis Ende Mai 1829*, apărută la Viena în 1833 (apud CSȚR^2, II, 170). Ea era cunoscută şi profesorului francez J.A. Vaillant (I, 1844: 40), după care împăratul Claudius „a trebuit să restaureze oraşul *Clusium* (*Cluş*), care şi-a luat de la el numele de *Claudianopolis* (*Claudembourg*) pe care îl poartă şi astăzi". Denumirea *Claudiopolis* s-a născut în mediul ardelean cult şi s-a menținut până pe la începutul secolului XX; prima sa atestare este din anul 1559, când desemna localitatea de origine a unui student de la universitatea din Wittenberg: *Stephanus Wolfart Claudiopolitanus Transilvanus* (apud Schiopul 1945: 98, nota 2). Această denumire savantă avea ca punct de plecare compusul maghiar *Kolosvár*, în care prima parte, *Kolos*, era omofonă cu numele unguresc al martirului creştin *Claudius* (Drăganu 1933: 438). Asociația este interesantă numai întrucât documentează indirect faptul că oiconimul transilvănean se pronunța în secolul al XVI-lea, în ungureşte, cu *–š*, iar nu cu *-ž*. Fără acest indiciu, pronunția maghiară veche este întotdeauna greu de stabilit, pentru că *-s* din documente îl putea reda atât pe *š* cât şi pe *ž* (Kniezsa 1936: 178).

Un reflex târziu al supoziției umaniştilor îl aflăm la Augustin Bunea (1912: 114), după care „*Cluj* nu este altceva decât forma slovenească a numelui de persoană *Claudius*. Prin urmare, cel ce a întemeiat Clujul a fost un om cu numele *Cluj* (*Claudius*)". Afirmația sa este curioasă, pentru că – din câte ştim noi – onomastica veche slavă nu cunoaşte o adaptare a lat. *Claudius*; dacă ar fi existat, atunci diftongul ar fi devenit *av* sau *ov*. Nu în slavă, ci în maghiară corespondentul său onomastic permitea o relație formală cu *Clujul*.

Ca şi Bunea, Sorin Paliga (1992: 8) vede în forma artificială *Claudiopolis* „soluția problemei" etimologice: denumirea autohtonă, Napoca, a fost înlocuită

Scanned with OKEN Scanner

printr-un „toponim de tip comemorativ", în speță prin numele împăratului *Claudius* II „Goticul" (268–270 e.n.), care ar fi fost echivalent cu antroponimul trac *Kleus* < i.-e. **kleu-* 'a încovoia', pronunțat „foarte probabil" *Kluš*. Tracii „au autohtonizat" oiconimul latin, iar această substituție i se pare autorului „a fi de domeniul evidenței, ori cel puțin al maximei probabilități". Ipoteza lui Paliga poate fi calificată drept un produs de science-fiction, prin care cerințele minime ale metodei comparative istorice sunt încălcate. După A. Meillet (1925: 41), „apropierile contează doar în măsura în care sunt supuse la reguli stricte. Cu cât lingvistul își oferă mai multă libertate, cu atât apropierile sale includ arbitrariul și demonstrațiile sale sunt mai precare". Lăsând la o parte detaliile narative, remarcăm faptul că diftongul indo-european *eu*, care s-a menținut în tracă, s-a monoftongat la *e* în daco-moesiană și în albaneză (Georgiev, 1960: 150 și 154); or, tocmai la aceste limbi trebuia să se refere autorul. În al doilea rând, *s* putea deveni *š* în poziție medială, ca în cazul unor hidronime de origine autohtonă din Transilvania, nu și în poziție finală, în care toate consoanele au dispărut. În al treilea rând, presupunerea că grupul consonantic *cl-* n-ar fi evoluat fonetic la *cl'*, ca în elementele latine, datorită faptului că legile fonetice nu ar fi angajat și cuvintele din substrat, este o premisă falsă, susținută doar cu exemple contestabile (1992: 27).

Ipoteza originii antroponimice dobândește mai multă consistență în studiul citat al lui J. Melich, din care N. Drăganu (1933: 440–441) preia materialul și dezvoltă argumentația. Cei doi lingviști pleacă de la reflexele sârbești ale n.pers. *Nicolaus*: *Miklouš*, *Mikloš*, *Mikluš*, de la care au putut apărea, prin aferează, hipocoristicele *Klouš* (atestat în slovenă), **Kloš* și **Kluš*. Un *Klouš* (**Kloš*) ar explica oiconimele ungurești *Kolosvár* (germ. *Klossing/ Glossing*, la 1427: *Glasar*) din comit. Vas; *Kolosvár* (la 1260: *Kolus* și *Kyskolusd*), azi *Kallos*, din comit. Zala; *Kolos-Néma* din Komáron (despre care se știe precis că și-a luat numele, la 1460, de la un n.pers. *Kolozs*); *Kolos* din comit. Nitra (denumit în slovacă *Klješ*, *Kliš*, *Kliž*, prin apropierea lui *Klouš* de n.pers. *Mikleš* și *Mikeš*). Un **Kloš* ar explica oiconimul oltenesc *Cloșani*; un **Kluš* ar explica oiconimul transilvănean. Drăganu (1933: 440) era mulțumit de etimologie, care „se pare că îndestulește toate pretențiile". În această perspectivă, *Clujul* ar fi o denumire „după toată probabilitatea de origine slavă, în rândul întâi slavă sudică" (*ib.*, 442).

Dacă *Cluj* este, la origine, un hipocoristic slav al lui *Nicolaus*, se pune întrebarea de ce ungurii nu au dat corespondentul propriu drept denumire oficială, așa cum au făcut în cazul oiconimelor dezvoltate din n.pers. săs. *Klaus/ Klos*, anume *Klosdorf* (la 1322: *villa Nicholai*), rom. *Cloaștărf* – magh. *Miklóstelke*; sau *Klosdorf*, rom. *Sân-Miclăuș* – magh. *Szent-Miklós*? Răspunsul lui N. Drăganu este următorul: „Ungurii necunoscând în limba lor decât forma cu *-ó-* a lui *Miklós*, n-au recunoscut pe *Kluš* ca ipocoristic al acestuia și prin urmare nu l-au tradus cu

Miklósvára, nici nu l-au redat în forma *Klós* > *Klózs* > *Kolózs*. Tot aşa nici germanii nu l-au tradus cu *Klosburg* [...] cum ne-am aştepta, ci s-au mărginit să-l treacă într-un genitiv cu *-en*" (*ib.*, 441).

Explicația sa poate fi valabilă pentru *Clujul* nostru, nu însă şi pentru oiconimele din Ungaria, unde oficialitățile trebuiau să recunoască tema antroponimică **Kloš*, dacă aceasta ar fi stat cu adevărat la baza numelor de localități menționate mai sus. Pe de altă parte, variantele săseşti ale n.pers. *Klaus* (*Kluis*, *Klius*), între care trebuie inclus şi *Klusch*, atestat în Transilvania la 1415 (*Paulus dictus Clusch*, *ib.*, 440, nota 1), ar fi permis apropierea de la început a oiconimului românesc de n.pers. *Klaus*, iar nu de apelativul *klûse*, cum se constată în primele atestări documentare ale localității. Este limpede că nici oficialitățile maghiare, nici saşii nu au asociat vreodată oiconimele citate cu n.pers. *Nicolaus*, şi n-au făcut-o nu numai pentru motivul că în cele două limbi nu ar fi existat un cuvânt asemănător, ci mai ales pentru că populația băştinaşă nu făcea această apropiere. Se ştie că ungurii, în mai mare măsură decât saşii, obişnuiau să traducă numele de localități atunci când lucrul era posibil, adică atunci când acele nume aveau un înțeles pentru populația care le folosea. Astfel, un *Nicolinți* din Banat este tradus la 1389 prin *Myklósfalva*, un *Nicula* din jud. Cluj este tradus la 1369 prin *Myklos* (SDT, I, 426). Absența traducerii privează ipoteza lui Melich – Drăganu de singurul punct de sprijin ferm pe care l-ar fi putut avea şi creează totodată un motiv de suspiciune, care nu rămâne singurul.

După slavistul maghiar István Kniezsa (1936: 111–112), ipoteza menționată ar avea trei puncte vulnerabile. Mai întâi, un oiconim personal s-ar fi reflectat în limba maghiară într-o construcție posesivă, *Klu(z)svára*, şi aceasta încă de la primele atestări; or, o astfel de construcție apare mult mai târziu, în secolul al XIV-lea (la 1337: *Clusvara*), şi are un caracter accidental, fiind lipsită de orice relevanță. În al doilea rând, dacă oiconimul ar fi fost românesc, atunci ar fi trebuit să aibă forma unui derivat (**Cluşani* sau **Cluşeşti*, eventual **Clujani* sau **Clujeşti*), pentru că în română nu sunt posibile antroponimele în funcție toponimică absolută. În sfârşit, hipocoristicul însuşi este suspect, pentru că în limbile slave nu sunt atestate, în secolele al XI-lea – al XIII-lea, creații de acest fel de la ultima parte a unui nume de persoană, ci numai de la prima parte.

Dar obiecțiile lui Kniezsa nu au toate aceeaşi greutate. Compusul ar fi trebuit să folosească genitivul numai dacă întemeierea localității ar fi avut loc în perioada atestării numelui său, aşa încât „întemeietorul" mai putea fi cunoscut; dar dacă localitatea era mult mai veche, atunci tradiția unui „întemeietor" s-ar fi pierdut inevitabil şi nimeni n-ar mai fi putut recunoaşte în acel nume un oiconim personal. În sprijinul acestei afirmații se pot aduce şi alte exemple, precum numele oraşului *Dej*, a cărui bază antroponimică este sigură, şi care este atestat la început ca

Scanned with OKEN Scanner

Deeswar (a. 1261) şi abia începând cu anul 1337 apar masiv atestările de tipul *Desvara* (SDT, I, 195). Prin urmare, dacă compusul genitival poate fi un indiciu al bazei antroponimice, absența lui nu înseamnă neapărat că baza va fi avut un caracter descriptiv, ci doar că semnificația sa antroponimică nu era certă.

În al doilea rând, nu este adevărat că derivatele cu afixe colective reprezintă tipul formativ unic al toponimiei personale românești. În această privință, avea dreptate Drăganu (1943: 452) să denunțe „marota lui Kniezsa". Trecerea de la antroponim la toponim putea fi marcată fie prin construcții prepoziționale, frecvente şi în toponimia sud-dunăreană, fie prin articulare (Moldovanu, I_1, 1991: XXXVII). Impresia de antroponime în funcție toponimică absolută pe care o dau multe oiconime din Transilvania, considerate din acest motiv ca fiind creații neromânești, se explică prin deformarea sistematică, de către administrația maghiară, a toponimiei noastre, din care au fost eliminate prepozițiile şi articolul (Petrovici 1966: 187). Pentru a da doar câteva exemple, excerptate din SDT, I, s.v.: *Banul*, sat românesc, e atestat ca *Ban* de la 1213 şi abia în conscripția de la 1733 se notează articolul (*Banul*); *Dragul* e atestat ca *Drag* la 1332 şi tot la 1733 cu articol (*Dragul*); *Dolul*, alt sat declarat românesc, apare ca *Dal* la 1461 şi articulat (*Dolul*) la 1733; dimpotrivă, prima atestare a satului Gura Văii este în formă articulată (*Netotul* la 1556), după care articolul este sistematic eliminat (*Nytot*, *Netot* etc.). Acelaşi lucru se întâmplă cu apelativele în funcție toponimică: *Dâmbul*, sat românesc, apare ca *Tumb* la 1325 şi abia în conscripția de la 1750 ca *Dimbu*; *Iazul*, tot sat românesc, e atestat ca *Jaz* la 1342 şi numai la 1733 ca *Jazul*. Cele mai multe toponime personale românești cu formă de singular nu au fost niciodată articulate în documentele oficiale, de pildă *Drăguş-ul*, menționat ca *Dragos/Dragus* de la 1527 şi până astăzi, *Blaj-ul*, *Dej-ul* etc. etc. Tot astfel, un toponim personal precum **A(La) Cluş* sau **Cluş-ul* îşi putea pierde mărcile distinctive în documentele străine, luând o înfățişare neromânească. De altfel, aşa cum am văzut, Drăganu însuşi îl considera „de origine slavă", fără să-şi pună problema dacă în limbile slave este posibilă crearea de oiconime personale nesufixate. Dar şi peste această eventuală obiecție s-ar putea trece: un antroponim **Klušĭ* putea fi sufixat cu sufixul posesiv *-jĭ*, după care s-ar fi ajuns la *Cluş* prin durificarea consoanei finale. Un exemplu similar oferă Zaimov (1973: 103): *Draguş* < n.pers. *Dragušĭ* + suf. *-jĭ*.

Ce a de a treia obiecție a lui Kniezsa este însă foarte serioasă. Atât N. Drăganu, cât şi Ioan Pătruț sau Kiss Lajos (1978: 350) mai târziu s-au mulțumit să citeze atestări moderne ale hipocoristicelor slave, fără a-şi pune problema vechimii lor. Cronologia are însă o importanță capitală în chestiunea de față. Ea priveşte nu numai sistemul hipocoristicelor, ci şi formele antroponimelor de bază citate de Drăganu după Melich. Aşa cum a arătat Petar Skok (II, 1972: 518), sincoparea lui *-o-* din *Nicolaus* nu s-a produs în formele organice ale onomasticii slave, ci se constată numai în împrumuturi târzii: antroponimele sârbeşti *Miklauš*,

Scanned with OKEN Scanner

Mikleuš, *Miklouš*, *Mikloš/Mikluš* apar în secolele al XIV-lea – al XV-lea, descinzând toate din magh. *Miklos*. Aceeaşi origine o are antroponimul ucrainean *Mikloš*, care l-a dublat pe *Mikola* < *Nikolaj* (Dzendzelivs´kyj 1965: 42). Raportul de filiaţie dintre antroponimele slave şi cel maghiar este deci invers decât cel presupus de către J. Melich şi N. Drăganu, fapt care explică de ce seria sârbească nu se întâlneşte şi în limba bulgară. Încercarea lui Ioan Pătruţ (1984: 110) de a documenta existenţa şi în bulgăreşte a n.pers. **Kluš*, plecând de la un n. fam. recent, *Klušancev*, ni se pare cu totul forţată: este evident că St. Ilčev (1969: 260) avea dreptate să-l explice ca un derivat din **klušanec* „locuitor al Clujului" sau „originar din Cluj" şi că nu există nici un alt motiv – în afara prejudecăţii personale – să vedem aici o „părere inacceptabilă". Baza antroponimică sârbă fiind târzie, este de la sine înţeles că hipocoristicul din care s-au dezvoltat n. fam. sârbeşti actuale *Klušić* şi *Klušik*, citat de lingvistul clujean, este relativ recent.

Aparent, antroponimele pol. *Klos(z)*, *Klus(z)*, *Klos(z)a*, atestate începând cu veacul al XIII-lea (*Nicolai Klos*, *Nicolaus alias Closz*, *Closza Salomon/ Claws Salomon* etc., cf. SSNO, III_1, 21–22), sorab.d.j. *Kłoś* sau *Kłośa* (Muka, III, 1928: 78), v.ceh. *Kluz(in)*, *Kluž(in)*, *Klouš*, *Klouž* (Hosák/Šrámek, I, 1970: 401) ca şi sloven. *Klouš* (citat de J. Melich şi N. Drăganu) ar infirma ideea originii târzii a procedeului de formare a hipocoristicelor din partea finală a antroponimelor şi, implicit, ideea originii neslave a sincopării vocalei tematice *-o-*. În realitate, întreaga serie a apărut prin adaptarea n.pers. germ. *Klaus* (*Klâs*, *Klôs*) < *Niklaus* < *Nikolaus*, iar nu pe teren slav (polonez, sorab şi sloven): atât afereza, cât şi sincoparea lui *-o-* sunt de sorginte germană. În vechea cehă este atestată şi faza intermediară: *Nikloš* şi *Niklaus* (Svoboda 1964: 152, 285) şi la fel în vechea polonă: *Klos(z) Niklosz* [sic!], *Klos Niclosch* [sic!] (SSNO, III_1, 21). Originea maghiară a bazelor antroponimice şi originea germană a aşa-ziselor „hipocoristice slave" *Kl(o)uš*, *Kl(o)už* ruinează etimologia lui Melich – Drăganu şi, în consecinţă, construcţiile etimologice ale celor care se întemeiază pe ea, N.A. Constantinescu şi Ioan Pătruţ.

Pentru primul autor, explicaţia lui N. Drăganu este atât de sigură, încât nu ezită să includă, în articolul NICOLAE din *Dicţionarul* său *onomastic*, un n.pers. *Cluj* < sl. *Kluš* < *Miklus* „cu afereză" şi, tot acolo, n.pers. *Cluş-oi* (atestat de Şt. Paşca în Ţara Oltului) şi un n.pers. *Cloş-an* atestat în Oltenia (Constantinescu 1958: 121; CDO, 118–119). În realitate, primul n.pers. este inexistent, celelalte raportându-se la n.pers. săs. *Klusch*, *Klosch/Klos*, scrise *Clush*, *Clos*, *Cloş* în documente din secolele al XIV-lea – al XV-lea şi menţionate deja de N. Drăganu (1933: 440, notele 1 şi 2). După cel de al doilea autor, oiconimul *Cluj* trebuie explicat nu dintr-un hipocoristic **Kluš*, cum proceda N. Drăganu, ci dintr-unul – tot de origine slavă – *Kluž*, pentru că „*-š* nu avea de ce să se sonorizeze în *j*"; acesta

Scanned with OKEN Scanner

din urmă ar fi „rar, dar existent şi astăzi" (cum o probează atestarea lui N.A. Constantinescu şi n. fam. actual *Clujer*, menţionat de către Iorgu Iordan) şi ar fi fost format de la un radical *Klu-* (detaşat din nume precum scr. *Mikluš*, pol. *Kluch*, *Kluchno*, *Kluk*) şi din suf. *-ž-* (Pătruţ 1984: 110–111, cf. 88).

Observăm mai întâi că existenţa „şi astăzi" a n.pers. *Cluj* nu poate fi probată, pentru că „atestarea" dată de către N.A. Constantinescu are caracterul unei petiţii de principiu (se bazează pe o supoziţie care trebuie demonstrată), iar derivatul *Clujer* are un caracter patrionimic evident, fiind format fie cu suf. germ. *-er* (dacă accentul este pe temă), fie cu suf. rom. *-er/-ar*, sinonim al lui *-ean* (dacă accentul este pe sufix). În al doilea rând, detaşarea unei teme *Klu-* nu era posibilă înainte de secolul al XIV-lea – al XV-lea, când încep să fie atestate antroponimele respective, iar suf. *-ž-* este o pură invenţie a autorului (Pătruţ 1980: 24), care ignoră faptul că această consoană provine, de obicei, din sufixarea prin *-j-* (Miklosich 1927: 5) a unor teme consonantice slave în *z-* sau *g-* (de pildă, *Lažo*, *Dražo* nu se explică din *La-* + *-ž-*, *Dra-* + *-ž-*, ci din *Laz-* < *Lazar* şi din *Drag-* + *-j-* + suf. hipocoristic *-o*), atunci când nu face parte din temă (*Božo* < *Božislav*, *Božidar*, *Božin* etc. < *Bog-*). În paranteză fie spus, aşa-zisul sufix *-ž-* face parte dintr-o serie întreagă de aşa-zise sufixe româneşti, „descoperite" de lingvistul clujean, cu presupus caracter hipocoristic, dar care se dovedesc imaginare la o analiză atentă. Pentru a nu lungi inutil discuţia, vom mai cita doar cazul presupusului sufix *-š-* (Pătruţ 1980: 25) care, la fel ca *-ž-*, provine în realitate din sufixarea prin *-j-* a unor teme consonantice slave în *s-* sau *h-*: *Vašo* < *Vas-* < *Vasilie*, *Rašo* < *Rah-* etc. (Miklosich 1929: 93).

În sfârşit, convingerea lui Sever Pop (1966: 172), după care forma originară a oiconimului românesc ar fi fost *Cluj*, iar nu *Cluş*, pentru că doar „străinii au tendinţa de a schimba consoanele sonore în surde", pe care o împărtăşea şi Ioan Pătruţ, se dovedeşte şi ea neîntemeiată. Am văzut că există indicii ale pronunţării ca *-š*, iar nu ca *-ž* a lui *-s* final maghiar – şi se pare că această pronunţare s-a menţinut până târziu în Transilvania, aşa cum rezultă dintr-o poezie populară culeasă de la moţi (Frâncu/Candrea 1888: 302):

„Pe drumul Cluşului
Mergea oastea Iancului".

Prima atestare a formei cu *-j* se află într-un document slavo-român muntenesc din anul 1478: **Клѣж** (I. Bogdan 1905: 140); în manuscrisele unor cronici moldoveneşti şi munteneşti din a doua jumătate a secolului al XVII-lea alternează formele *Clujvar* şi *Cluşvar* (M. Costin 1958: 304, LET. CANTAC. 1960: 50). La M. Costin (1958: 56, 185, 198) găsim şi forma *Cliujvar*, cu înmuierea consoanei *l* sub influenţa vocalei anterioare, particularitate proprie dialectelor poloneze răsăritene. Fenomenul sonorizării lui *-ş* final precedat de o vocală accentuată poate

fi ilustrat printr-o serie de apelative, precum bg., scr. *raboš* > >rom. *răbóş/ răbój*, magh. *egres* > rom. *agríş/agríj*, magh. *bérlés* > rom. *berlíş/ berlíj*, magh. *bélés* > rom. *beléş/beléj*, magh. *békasó* > rom. *bicáş/bicáj*, magh. *kolbász* > rom. *călbáş/călbáj*, magh. *frisko* > rom. *friş/frij*, magh. *leves* > rom. *livéş/livéj*, magh. *padlás* > rom. *podláş/patlaj/potláş* (pentru cuvintele de origine maghiară, vezi Tamás 1967, s.v.), precum şi o serie de antroponime (n. fam. *Hóşu* < cuman. *Hoš* „scump"/ *Hoju* la Paşca 1936: 254, 255) şi de toponime: magh. *almás* > rom. *Almáş/Almáj/Almắj* (cf. Kniezsa 1938: 274, nota 33), magh. *lugas* > rom. *Lugóş/Lugój* – pentru a ne limita doar la câteva exemple. Ultima etimologie, dată tot de Kniezsa, a fost contestată de Ioan Pătruţ, pe motivul că *-ş* nu se putea sonoriza în *-j*, dar admisă pentru *Lugaşul* din Bihor (Pătruţ 1974: 221–224). În realitate, deosebirea fonetică dintre *Lugaş* şi *Lugoş* se explică prin faptul că prima denumire, atestată la 1291–1294, a fost preluată de români într-o vreme când magh. *-a-* nu devenise *-o-*, adică prima jumătate a secolului al XIII-lea, în timp ce a doua, atestată la 1334, este mai nouă, reflectând al doilea stadiu al evoluţiei fonetice. Pentru fenomenul sonorizării în onomastica românească, vezi şi Dănilă (1992–1993: 184).

3.3. Presupunerea lui N. Drăganu (1933: 437, 440; idem 1943: 459) după care consoana finală a etimonului era surdă şi s-a sonorizat ulterior este neîndoielnic justă. Greşită este doar supoziţia sa că oiconimele din Ungaria nu sunt omofone, ci coradicale cu cel transilvănean. Am văzut că numele localităţii din comitatul Zala provine din n.pers. *Kolozs* sau *Kolos*, iar celelalte două, din comitatele Vas şi Nitra, au apărut în condiţii de simbioză etnică, maghiaro-germană şi maghiaro-slovacă, ceea ce înseamnă că premisele istorico-lingvistice ale denominaţiei toponimice au fost diferite. Mai există însă şi o altă particularitate a denumirii româneşti, trecută cu vederea de către comentatori: aceea că ea se aplica, în secolul al XII-lea, unor localităţi vecine. *Această coexistenţă exclude ipoteza originii antroponimice şi ne sugerează o altă explicaţie, anume că ambele localităţi şi-au luat numele de la aceeaşi realitate geografică, în preajma căreia se aflau.* Ea putea fi acea „poartă" a Munţilor Apuseni, înăuntrul căreia exista din vremuri străvechi satul şi castrul Cluj, iar în afara căreia era actualul sat Cojocna, menţionat în aceeaşi vreme (la 1177: *Thomas comes Clusiensis*, cf. DIR, C, veacul XI, XII, XIII, 6), în care a fost la început sediul comitatului omonim (Pascu, I, 1972: 133).

În acest caz, se poate naşte întrebarea dacă nu cumva istoricii şi geografii care au făcut relaţia cu lat. *clusa*, *clusum* nu au fost mai aproape de adevăr decât lingviştii, care au supraapreciat importanţa criteriului formal. Este opinia istoricului Iosif Schiopul (1945: 129–130), după care „circulaţiunea numelor topice se prezintă în alte condiţiuni, în condiţiuni mai îngrădite, decât circulaţiunea cuvintelor din graiul viu de toate zilele. [...] Fiind legate întotdeauna de un anumit loc, nu pot fi supuse tuturor modificărilor la cari sunt supuse cuvintele cu o

Scanned with OKEN Scanner

circulaţiune neîngrădită [...]. De câte ori s-ar constata o discordanţă între filologie de o parte şi istorie şi topografie de alta, greutatea hotărâtoare trebuie atribuită acestora din urmă. Contrazicerile cu o regulă fonetică generală nu pot fi întotdeauna un argument care să excludă o etimologie pe care istoria şi topografia o impun în mod logic". Regăsim acest punct de vedere la istoricul Ştefan Pascu, după care „se poate întâmpla ca legile fonetice să nu mai fie atât de rigide, ca şi în cazul cuvintelor comune" (I.CL. 70, nota 6). În această chestiune teoretică, poziţia lingviştilor, exprimată de către N. Drăganu (1923a: 234–235), este total opusă: „Chiar şi dacă numirile topice sunt ceva mai conservative în dezvoltarea lor fonetică decât apelativele, ele nu se pot substrage legilor fonetice fundamentale ale limbii. Numele topice latine şi tracice trebuie să se supună legilor fonetice pentru cuvintele moştenite din epoca de formare primitivă a limbii româneşti".

Este indiscutabil că renunţarea la legile fonetice ar însemna desfiinţarea toponimiei ca ştiinţă şi înlocuirea ei cu haosul; dar va trebui să ne eliberăm de prejudecata existenţei doar a unor evoluţii toponimice regulate, determinate de „continuitatea neîntreruptă" a populaţiei româneşti în cadrul tuturor microzonelor geografice. În ce ne priveşte, credem că „cearta" istoricilor cu lingviştii ar putea înceta dacă, în cazul *Clujului*, s-ar pleca de la un etimon întru câtva diferit, dar care să dea satisfacţie ambelor cerinţe, cu respectarea condiţiei de mai sus.

Ne gândim la postverbalul *clūs-ĭus*, adjectiv de genul masculin derivat de la *cludo*, *-ere* „a închide", care se putea acorda cu un substantiv precum *locus* şi care fusese folosit drept cognomen al zeului Ianus, al cărui templu era închis pe timp de pace (Forcellini, II, 1861: 237). Numele unui râu din Gallia era *Clusius* (TLL, II, 507), iar forma de neutru a adjectivului, **clusium*, stă la baza numelui de localitate *Cluis* din Franţa (dep. Indre), numită *Clois* la 1102 (Gröhler, II, 1933: 110). Adjectivul nu are probabil legătură cu numele cetăţii din Etruria, *Clusium*, astăzi *Chiusi*, care pare să fi fost o adaptare a etruscului *cleusin-* (de aici n.pers. lat. *Clusinius*, *Clusinus*, *Clusenius*, it. *Chiusino*; cf. Schulze 1933: 150, Battisti/Alessio, II, 1951: 912). Alţi lingvişti l-au explicat pe acest *Chiusi* de la forma de locativ *Clusium* (Peri 1919: 337; Muret 1930: 57). De originea etruscă a numelui ştia şi Eminescu, după care *Cluşiul* nostru a fost o denumire transplantată de romani în Dacia, în cinstea anticului personaj *Clusium*, a cărui amintire s-a păstrat şi în it. *Chiusi* (apud Călinescu 1956: 359). Aceeaşi etimologie o dădeau cărturarii ardeleni în *Lexiconul* lor de la 1825 (LB, 129). Ne îndoim însă că n.pers. *Clusius* şi *Clusium*, atestate în inscripţii, ar reprezenta şi ele patrionime („locuitor din Clusium") aşa cum presupunea, cu oarecare ezitare, W. Schulze (loc.cit.). Mai degrabă avem a face cu creaţii antroponimice independente, de la apelativul *clusius*, cu înţelesul (despre oameni) „qui circumclusus est", înregistrat în latina medievală (MW, III_5, 691). La un n.pers. *Clusius* se gândea şi I. Budai-Deleanu pentru etimologia

Clujului (apud Ciorănescu 1936: 115). Este la fel de posibil ca forma adjectivului să fi fost de genul neutru, *clūsĭum* „închis, înconjurat (de dealuri)", dacă substantivul avut în vedere era de acest gen (*oppidum*, *castrum*, *municipium*, *fossatum* etc.).

O a doua posibilitate de explicare ne este oferită de substantivul *clūsĭum* „închidere", format cu suf. deverbativ *-ium*, care, în general, crea cuvinte abstracte (Cooper 1895: 302–305; Väänänen 1966: 89). S-a observat însă că şi acest sufix, alături de altele, a evoluat de la abstract la concret de-a lungul istoriei limbii latine, denumind şi obiectul prin care se materializează înţelesul abstract (Ernout 1954: 180–183); în cazul de faţă, obiectul ar fi putut fi „poartă", în accepţia sa geografică.

Un lat. *clūsĭus* sau *clūsĭum*, desemnând fie depresiunea închisă în care se afla oraşul Napoca, fie „poarta", trecătoarea prin care se pătrundea în ea, se putea menţine şi după distrugerea acestuia de către seminţiile barbare, cât timp populaţia băştinaşă nu părăsise împrejurimile sale. Din secolele al V-lea – al VI-lea datează o serie de morminte ale germanicilor, precum şi aşezarea rurală de la Floreşti, situată pe Someşul Mic, la apus de Cluj, care a fost stribuită de către arheologi autohtonilor (I.CL. 50–52). Este perioada de început a românei comune, când se declanşează o serie de procese fonetice care schimbă înfăţişarea numelui topic: *s* + *i* în hiat latinesc devine *ş*, iar grupul *cl* evoluează la *cl'* – stadiu păstrat în dialectele din sudul Dunării pentru verbul *cludere*: ir. *cl'ide*, ar. *cl'idire*. (După Bonfante 1987: 607–608, articularea palatală a lui *l* din grupul *cl* ar fi apărut în latina populară din Italia şi din Dacia încă din secolul II e.n., sub influenţa substratului osc; după Niculescu 1981: 330–331, 333–334, ea ar fi apărut în latina dunăreană după secolul al IV-lea.) Toponimul nostru va fi sunat pe atunci **Cl'uşu*.

Venirea slavilor a produs probabil şi aici o discontinuitate etnică. Ei sunt constataţi arheologic în aşezarea de la Someşeni (actualmente înglobată în municipiul Cluj), datând din jurul anului 800, pe care unii arheologi o atribuie slavilor apuseni (IST.ROM. I, 744), iar alţii – aşa cum am văzut – slavilor răsăriteni. Încadrarea arheologică are însă în vedere aspecte ale culturii materiale, ignorând diferenţierea lingvistică (IST.ROM. I, 740, nota 1). De altfel, aceasta se conturează mai bine în următoarele secole, după sfârşitul slavei comune. După părerea lui Jordan Zaimov (1973: 98 şi harta 1), slavii care trăiau în zona Clujului în secolul al IX-lea – al XII-lea ar fi făcut parte din grupa sudică orientală (bulgărească), dovadă toponimul *Dezmir* < **Desimirjĭ* < n.pers. *Desimirĭ*, cu asimilarea *sm* > *zm*. Dar „dovada peremptorie" ar putea-o constitui, aşa cum a arătat Emil Petrovici (1970: 76), tratamentul grupurilor consonantice sl. com. **tj*, **dj*, care în limba bulgară veche au devenit *št*, *žd* în secolele IX–X; or, „din întâmplare", pentru centrul şi nordul Transilvaniei „nu dispunem", după opinia sa, de toponime de acest fel.

Totuşi, chiar la apus de Cluj se află dealul (601 m) şi satul *Viştea*, denumire pe care o reîntâlnim în sudul Transilvaniei, unde desemnează muntele Moldoveanul

Scanned with OKEN Scanner

(Turcu 1896: 120, 125, 127; Moldovan, I, 1911: 69) şi, prin polarizare, pârâul care izvorăşte de sub el şi cele două sate de pe cursul său inferior, *Viştea de Sus* şi *de Jos*. Pronunţarea populară a oiconimelor este *G'iştea*, pl. *G'iştile* (Haneş 1922: 98). G. Kisch (1929: 31) a propus ca etimon un sl. *visata* „înălţime", numai că numele este *Viştea* şi nu *Vista*, cum îl scria Kisch, iar apelativul este v.bg. *vysotà*. Este probabil că lingvistul transilvănean a fost influenţat de prima atestare a satului de lângă Cluj, *Visata*, de la 1229, care este însă „evident greşită" în raport cu *Vysta* de la 1291 (Pătruţ 1980: 47). Acelaşi accident de transcriere, neîntâlnit în seria de atestări ale oiconimelor din Ţara Oltului, îi sugera lui I. Kniezsa o bază antroponimică slavă, **Vyšeta* sau * *Vyšata* (1943: 226). După Ioan Pătruţ (loc.cit.), etimonul ar fi un n.pers. românesc în funcţie toponimică absolută, format de la tema *Viş-* (<*Vişu*, *Vişa*) cu sufixul imaginar *-t-*; dar acest pseudo-derivat nu-l întâlnim nici în română şi nici în vreo limbă slavă. Or, faptul că nu avem de-a face cu un toponim izolat ne-ar obliga să ne gândim la un antroponim cu o anume frecvenţă. Noi presupunem că este vorba de un derivat cu suf. bg. posesiv *-ja* (*gora*) de la n.pers. *Vitĭ*, bine reprezentat atât în antroponimia cât şi în toponimia slavă (Miklosich 1927: 40–41, 137–138; cf. oronimul *Vítoša*, lângă Sofia, de la n.pers. *Vit-oš-ja*, în BER, I, 155, pentru care Iv. Petkanov 1958: 177–181 oferă o explicaţie neconvingătoare din limba tracă). Acest n.pers. nu este rar nici în onomastica noastră (CDO, 172, 406). Dacă etimologia este corectă, aşa cum credem, atunci am avea acea dovadă categorică a prezenţei slavilor bulgari în Transilvania centrală şi sudică, pe care o contesta Pandele Olteanu (1957: 193). De altfel, toponimele personale formate cu acest sufix (*-jĭ*, *-ja*) nu sunt deloc rare în Transilvania, dar ele au fost considerate de către onomasticienii noştri (N.A.Constantinescu şi Ioan Pătruţ), în mod greşit, drept antroponime româneşti în funcţie toponimică absolută.

În mai multe limbi slave, consoana palatală *l'* se menţine. Astfel, v.rom. **cl'ag* (< **clagum* < *quaglum* < *coagulum*) a fost împrumutat în zona Carpaţilor Păduroşi sub forma pol. *klag* (litera *l* indică o pronunţare palatală), slovac. *kl'ag*, ucr. *kl'ah*. În sârbo-croată cele mai vechi împrumuturi din latina balcanică au grupul *cl* trecut la *kj* sau *l'* (Skok 1928: 406); în împrumuturile mai noi, grupul respectiv este menţinut, dar *u* se schimbă în *y* şi apoi în *i* (de pildă toponimul *Clusa* de lângă Split, format de la participiul perfect al lui *cludere*, a devenit *Klis*, cf. Skok, II, 1972: 100). În unele graiuri bulgăreşti, *l'* devine *j* (*kl'uč* > *kjuč*), ca şi în graiurile čakaviene ale sârbo-croatei (Bernstein 1965: 278); în altele însă, se produce durificarea acestei consoane (*mol'a*, *pal'a* > *mola*, *pala*) (Zaimov 1973: 47; Petrovici 1950: 218). Fenomenul durificării se manifestă în scris încă din mediobulgară: лоудеи, оучителоу, волѫ, земла etc., şi este bine reprezentat în toponimia de origine bulgărească din Balcani şi din ţara noastră, formată cu sufixul posesiv *-jĭ*.

În cuvinte împrumutate din protoromână, *l'* din grupul consonantic *cl'* a fost depalatalizat: lat. *panicula* > lat.pop. *panucla* (= gr. πανοῦκλα) > protorom. **panucl'a* (cf. megl. *pănucl'e*) > bg. *panukla* (considerat de Mladenov 1941: 411 ca fiind împrumutat din greacă; vezi însă Pascu 1924: 71); lat. *buccula* > lat.pop. **bucla* > protorom. **bucl'a* > bg. occid. *bukla* „ploscă" şi *bukol*, cu obişnuita epenteză vocalică dialectală (cf. Petkanov 1981–1982: 27, care, ca şi alţi lingvişti bulgari, derivă cuvintele slave direct din latina clasică, omiţând faza latinei populare şi cea a protoromânei; după J. Hubschmid, bg. *bukla* < lat.pop. **buccla* < **buttula*, diminutiv al lat. *buttis*, cf. 1970: 1030; pentru epenteză, cf. Mladenov 1929: 130: v.bg. *peklŭ* >bg.dial. *pekol*). Acestor slavi sudici răsăriteni le atribuim modificarea aspectului toponimului nostru, care se va fi pronunţat mai întâi **Klušĭ*, apoi **Kluš* după dispariţia, în secolul al X-lea, a ierului neintens şi după durificarea consoanei şuierătoare. În această formă, el va fi fost preluat de români, după revenirea lor în locurile pe care le părăsiseră cu câteva secole mai înainte. După Anonymus, voievodatul lui Gelou, care exista pe la 900 e.n., se caracteriza printr-o simbioză etnică („Blasii et Sclavi"). Aşezarea din veacul al XII-lea, descoperită de arheologi pe teritoriul Clujului, pare să fi avut şi ea acest caracter (I.CL. 67–68). Încadrarea etnică făcută de arheologi nu este însă sigură, pentru că ceva mai înainte K. Horedt o considerase ca fiind integral slavă.

Se ştia până acum că, după distrugerea aşezărilor urbane şi rurale din vechea Dacie, populaţia daco-romană nu le-a transmis slavilor „decât numele râurilor mai importante" (Petrovici 1942: 865). Noi credem că la acestea se mai pot adăuga şi câteva toponime majore zonale: un oronim (*Bigla*) şi un hodonim (*Clujul*) – dacă acesta din urmă se va fi aplicat trecătorii. În ambele cazuri, evoluţia fonetică a fost întreruptă spre sfârşitul secolului al VII-lea de invazia slavilor, care a determinat părăsirea de către români a împrejurimilor Clujului şi adăpostirea lor în pădurile foarte mari din nord-vestul Ardealului (Drăganu 1923: 239), unde au reuşit să se menţină până în a doua jumătate a secolului al IX-lea. Dacă între secolele al VII-lea – al IX-lea ar fi existat o simbioză etnică româno-slavă, atunci influenţa limbii slave s-ar fi manifestat şi în depalatalizarea lui *l'* din grupul consonantic *cl'* prezent în lexicul românesc moştenit, aşa cum s-a întâmplat în cele două cuvinte protoromâneşti din limba bulgară citate mai sus.

4. *Bârsa/Braşovul*

4.0. Se pune întrebarea – pe drept cuvânt capitală – dacă nu există şi toponime străvechi al căror aspect fonetic să nu fi fost influenţat de slavi, dovedind prin aceasta o permanenţă românească. Un astfel de toponim ar putea fi *Crişul*, dacă etimonul său dacic va fi fost **Crīsius*, cum pe drept cuvânt presupun unii

lingvişti (Philippide, I, 1923: 457; Gamillscheg 1940: 15; Petrovici 1944: 89–90; Puşcariu, I, 1976: 252; ILR, II, 361; Ivănescu 1980: 72). Noi credem că i se poate alătura *Bârsa*, al cărei spectru denotativ era mai amplu în secolul al XIII-lea, incluzând şi aşezarea numită mai apoi *Braşov*.

Referindu-se la numele de localitate *Braşov*, regretatul profesor Pătruţ scria (1974: 179, nota 14, cf. idem 1984: 44): „Etimologia toponimului este atât de clară [...] încât nu este nevoie să mai insist asupra ei". Ar fi vorba de un derivat cu sufixul posesiv slav *-ov* de la n.pers. *Braš(a)*, aşa cum îl explicase G. Weigand (1925: 27) şi cum au admis după el şi alţi savanţi (Drăganu 1931–1932: 236, nota 1; idem 1933: 569; idem 1934: 76; idem 1943: 459; Constantinescu 1958: 121; CDO, 214–215; Iordan 1963: 474; Nikonov 1966: 64; Puşcariu 1977: 49; Kiss 1978: 127; Ciorănescu 2001: 112). Dar cercetarea istorică aprofundată a denumirii ne readuce în minte remarca înţeleaptă a lui N. Iorga (1921: 4): „De atâtea ori se ştiu atâtea lucruri care se cred neştiute şi lucruri care se cred ştiute se constată că nu se ştiu". Cea de a doua parte a afirmaţiei sale este pe deplin valabilă în cazul de faţă. Toponimia slavă este, în bună măsură, o *criptotoponimie*, pentru că, sub haina aparent slavă a numelor, se ascund denumiri mai vechi, adaptate fonetic prin atracţie paronimică şi slavizate cu ajutorul sufixelor. Dintre aceste „pseudo-slavisme" (Pavlović 1975) menţionăm doar câteva: dacicul *Tsierna* (*Tierna*) a fost slavizat în *Černa*, ca şi *Bersovia* în *Bârzava*, *Pathisus* în *Tisa*, *Carsium* în *Hârşova* etc. Toponimia balcanică este plină de derivate de la teme româneşti, iar fenomenul slavizării se întâlneşte peste tot în Europa centrală. Or, atestările istorice de care dispunem ne dovedesc faptul că şi în cazul de faţă s-a petrecut un proces similar.

4.1. Prima atestare a localităţii este din anul 1235 şi se găseşte într-un inventar de mănăstiri (*Catalogus Ninivensis*), unde apare şi mănăstirea de călugăriţe *Corona*, care făcea parte din episcopia Cumaniei (Killyen 1965: 10 şi nota 2; Binder 1969a: 126). Într-un studiu mai vechi (Moldovanu 1983–1984: 378 şi nota 42), am arătat că acest nume, devenit mai apoi *Kronstadt*, în secolul al XVI-lea (SDT, I, 102), nu se poate explica pe teren germanic şi că trebuie admisă preluarea unui v.rom. *coruna*, atestat în limba veche din sud-estul Transilvaniei (Ivănescu 1944–1945: 117), cu sensul de „corona montis" pe care îl are şi acum rom. *cunună*. Oronimul era mult folosit de către românii din Evul Mediu, lăsând numeroase urme în toponimia balcanică: *Konora*, *Korona*, *Koronatje* în Serbia, *Curuna* la aromâni, *Coruna* la megleni – la care adăugăm *Cununa* şi *Kununski* (formă slavizată) la Brodina de Jos, în Bucovina, şi altele, culese de M. Homorodean (1986: 71) din Hunedoara şi din Dobrogea. Oraşul şi-a luat primul său nume de la poziţia sa geografică, observată de numeroşi călători care l-au vizitat. Braşovul sau Corona, spunea Andrea Gromo, „este aşezat între munţi foarte frumoşi şi închis de ei din toate părţile" (CSŢR, II, 356, a. 1567). După Giorgio Tomasi, Braşovul se

Scanned with OKEN Scanner

înfăţişează „întocmai ca un teatru între munţi şi dealuri, care îl înconjură ca o cunună şi îl apără ca o cetate bine întărită" (*ib.* III, 669, a. 1621). Peste două secole, F.S. Chrismar constata că „poziţia sa este foarte romantică. O jumătate de cerc de munţi deosebit de înalţi, care se ridică, foarte aproape de zidurile oraşului, alcătuieşte planul din fund" (CSŢR[2], III, 80, a. 1833). Decalajul cronologic considerabil se opune înţelegerii denumirii *Corona* ca o latinizare a celei germane *Kronstadt*, cum s-a considerat îndeobşte. Dacă Braşovul ar fi fost „oraşul Coroanei", atunci primele atestări ar fi trebuit să fie *Civitas Coronensis*, iar nu *Corona*, care nu avea nici un sens în latina cancelariei. În al doilea rând, acest înţeles contrazicea o situaţie de fapt: oraşul aparţinea „oaspeţilor", iar nu Coroanei ungare. Astfel de etimologii populare întâlnim şi aiurea: un sat ceh s-a numit, din secolul al XVII-lea, *Cronsdorff* „satul Coroanei", prin germanizarea unui toponim ceh (Hosák/ Šrámek, I, 1970: 446–447). Explicaţia justă a germ. *Kronstadt* de la coroana de munţi care-l înconjoară o dădeau câţiva călători, impresionaţi de aspectul caracteristic al aşezării: Jacques Bongars la 1585 (CSŢR, III, 159) şi Conrad Iacob Hiltebrandt la 1656 (CSŢR, V, 588). O confirmare a etimologiei este *Veneţia* din apropiere < bg. *venéc* „cunună" cu suf. posesiv *-ja* (Moldovanu 1983–1984, loc.cit.).

Cea de a doua atestare se află în notiţa de la Echternach (Luxemburg), scrisă imediat după invazia tătarilor din anul 1241, în care se spune că a fost devastată „civitas que vocatur *Burza*" (cetatea numită Bârsa) (Binder 1969a: 125). În mod normal, *civitas* s-ar traduce prin „oraş", numai că Braşovul nu avea atunci această calitate. Este curios că, de la descoperirea notiţei, nimeni n-a încercat să aprofundeze relaţia etimologică dintre *Bârsa* şi *Braşov*, deşi faptul se impunea cu necesitate. Acesta din urmă pare să fie atestat mai întâi ca *Braso* într-un document latinesc de la 1288 (ZWU, I, 159); avem de-a face aici cu adaptarea maghiară a denumirii actuale, *Braşov*, pentru că sufixul *-ov* > magh. *-ó*. S-a crezut (Drăganu 1933: 568) că atestarea maghiară ar fi fost precedată de una slavă, *Brašev*, din 1285, care apare în *Ipatievskaja lětopis'*, cu referire la expediţia tătarilor în Ungaria. Textul este următorul: „Nogai şi Telebuga au pornit să pustiască pământul Ungariei: Nogai s-a îndreptat spre *Brašev*, iar Telebuga drept peste munţi" (apud Klevanov 1871: 473). Identificând şi el Braşovul cu oraşul ardelean, Victor Spinei (1982: 170), acceptat de Papacostea (1993: 123), crede că armata lui Nogai „a străbătut, desigur, longitudinal Moldova, până în zona curburii Carpaţilor, având ca prim obiectiv atacarea Braşovului". Pe atunci însă, Braşovul nu devenise oraş şi era departe de a-şi fi dobândit celebritatea de mai târziu; de aceea nu este de admis supoziţia că tătarii, aflaţi în Polonia, ar fi ştiut de existenţa lui. Direcţia de atacare a Ungariei a fost dinspre nord şi de acolo au coborât mai apoi în Transilvania (Imbor 1974: 25 şi urm.; Holban 1981: 70–71). Aşa cum a arătat de multă vreme N. Barsov (1865: 14), localitatea vizată de Nogai era *Prašov* (Eperies) din estul Slovaciei.

Scanned with OKEN Scanner

Urmărind acum horonimul, adică numele regiunii în care este localitatea, constatăm că prima sa atestare se află în diploma cavalerilor teutoni de la 1211, prin care li se cedează „terra vero hec tota, sicuti predicti montes et fluminam ipsam circumeunt, vocatur *Borza*" (tot acest pământ, după cum îl înconjoară numiţii munţi şi numitele râuri, se cheamă Bârsa, ZWU, I, 12). Ceva mai târziu, „ţara" a început să fie numită şi ea „Braşov", din a doua jumătate a secolului, cum par să o ateste documentele din anul 1252 (*Barasu*, ZWU, I, 78, cf. Binder 1964: 411–412) şi din 1271 (*Brasu*, ZWU, I, 110–111, cf. Binder 1964: 412–413), a căror interpretare este controversată. Substituţia de nume este însă certă în documente din prima jumătate a secolului al XIV-lea: „in districtu de *Brassou*" (a. 1331, la ZWU, I, 450) sau „castrum in *Brassa* fortissimum, Terch vocatum" (a. 1344, la Binder 1964: 413, nota 19). Sinonimia era cunoscută şi în afara Transilvaniei. În documente munteneşti găsim: „ad civitatem *Brasso* vel eius districtum" (a. 1368, în DRH, D, I, 86) sau „de districtu *Brassouiensi*" (a. 1395, în DRH, D, I, 144). Miron Costin (1958: 184, 185) foloseşte alternativ denumirile *Ţara Braşeului* şi *Ţara Bersii*, făcând şi precizarea: „*Ţara Braşeului*, care se cheamă cu alt nume *Bârsa*".

Ce factor a determinat apariţia horonimului *Braşov?* După opinia unor istorici, „prin repedea lui ridicare şi marea sa importanţă, Braşovul eclipsează împrejurimile sale", devine deci un fel de *chef-lieu* al Ţării Bârsei, al cărei nume tinde să îl înlocuiască (Lăzărescu 1934: 354, cf. Binder 1964: 418). Numai că Braşovul începe să aibă profil de oraş de pe la mijlocul secolului al XIV-lea (Pascu, I, 1972: 239–240), adică un secol după atestarea semnificaţiei horonimice a numelui său. Până atunci nu el, ci Feldioara a fost cea care „şi-a păstrat un rol de frunte în cadrul aşezărilor din depresiunea Bârsei" (Binder 1964: 412) – rol pe care i-l conferiseră de la început cavalerii teutoni. Prin urmare, horonimul *Braşov* este lipsit de orice motivaţie istorico-geografică.

Trebuie să mai observăm că numai numele de localitate *Braşov* a dobândit această semnificaţie generală, nu şi sinonimul său *Corona*, cum ar fi fost firesc dacă importanţa localităţii ar fi fost cea care a determinat extensia. Sub acest aspect, este relevant documentul de la 1555, în care se vorbeşte despre un „Nicolaus plebanus de Korona et decanus de Brassou" (preot din Braşov şi decan al Ţării Bârsei, ZWU, II, 110). De aici urmează că singura explicaţie a apariţiei horonimului este aceea că *Braşovul* preia dubla desemnare a denumirii mai vechi *Bârsa* – şi o face în virtutea faptului că între cele două nume exista un raport de filiaţie lingvistică, intuit deja de unii savanţi. De exemplu N. Iorga (II, 1937: 21 şi 348, nota) credea că un nume *Bras* din epoca daco-romană ar sta la baza toponimelor *Bersovia*, *Bârsa* şi *Braşov*. G. Giuglea (1933: 771, nota 3) presupunea că un i.-e. **bharos*, **bhars-inom*, bg. *brašino*, scr. *brašno* ar face ca *Bârsa* şi *Braşovul* să fie coradicale: „ţara orzului" şi „târgul cerealelor". Sever Pop (1966:

Scanned with OKEN Scanner

169–170) spunea că un cuvânt autohton ar fi fost apropiat în mod fortuit de sl. *Braševo*. Ciorănescu (2001: 94–95) era de părere că ambele nume „au probabil aceeaşi origine". De aceea atestarea horonimului *Braşov* precede cu câteva decenii pe aceea a oiconimului, lucru greu de înţeles în cazul unei evoluţii normale.

Cea de a treia semnificaţie a denumirii *Braşov*, hidronimică de astă dată, ne ajută să înţelegem mai bine cum s-a realizat suprapunerea. În excelenta hartă manuscrisă a Transilvaniei, de la 1788, datorată lui I.G. Neuhauser, râul de 50 de km lângă care se găseşte oraşul, care astăzi se cheamă Ghimbav sau Ghimbăşel, era numit *Brasso Reu* „râul Braşov". Pe la începutul aceluiaşi secol, Radu Tempea (1969: 57) propunea şi o explicaţie: „aici la sfatul Coronei, ce-i zic Braşovul pe [= după] numele apei ce-i zic *Braşovia*". De fapt, apa se numea *Braşov*, dar Tempea folosea forma latinească, întrebuinţată pentru oraş (*civitas*) în documentele latineşti medievale (vezi, de pildă, *Braschowia* şi *Brassovia* la 1390, în DRH, D, I, 120 şi 133). Este probabil că, vorbind despre „lunca Braşovului", un cronicar muntean anonim se referea la această apă (LET. CANTAC. 88). Prima sa atestare este din anul 1360: *fluvius Brassou* (Binder 1964: 414, 418). Un călător din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Evlia Celebi, spune că oraşul se află „pe malul *râului Braşov*" (CSŢR, VI, 608), iar Sebastian Münster, în *Cosmographia* sa de la 1550, oferea chiar o relaţie etimologică, arătând că oraşul este numit de unguri *Presovia* „după un râu ce curge alături" (CSŢR, I, 504).

Analiza atentă a hotarului Ţării Bârsei, aşa cum este el descris în diploma de la 1211 (al cărei conţinut va fi reluat într-o scrisoare din 1222 a papei Honorius al III-lea şi în alte documente, considerate false), ne dovedeşte însă că, şi în acest caz, denumirea *Braşov* este secundară. Iată textul original: „Prima vera meta huius terre incipit de indaginibus castri Almage, et procedit usque ad indagines castri Noilgiant et inde progreditur usque ad indagines Nicolai, ubi aqua defluit que vocatur Alt, et sic ascendendo per Alt usque ubi Tortillou cadit in Alt; et iterum vadit usque ad ortum eiusdem Tertillou, *et ab ortu aque, que Timis vocatur, progreditur usque ad effluxum aque, que Borsa nominatur*; deinde, sicut montes nivium complectuntur eandem terram, tendit usque in Almagiam" (ZWU, I, 12, colaţionat cu HURM. I, 57). În traducerea făcută de istorici (care au modernizat uneori toponimia), textul are următorul cuprins: „Iar primul hotar al acestui ţinut începe de la întăriturile cetăţii Hălmeag şi merge până la întăriturile cetăţii Ungra şi de aici merge până la întăriturile <lui> Nicolae [astăzi: Micloşoara], pe unde curge apa ce se numeşte Olt, şi aşa urcând pe Olt până acolo unde Prejmerul [astăzi: Târlungul] se varsă în Olt; şi iarăşi merge până la izvorul aceluiaşi Prejmer [= Târlung] *şi de la izvorul apei ce se cheamă Timiş merge până la vărsarea apei ce se numeşte Bârsa*; apoi, de-a lungul munţilor Carpaţi, ce încing acelaşi pământ, <hotarul> merge până în Hălmeag" (DIR, C, veacul XI, XII şi XIII, vol. I, 151).

Scanned with OKEN Scanner

Aşadar, hotarul mergea de-a lungul Oltului, cam de la confluenţa lui cu Şercaia până la vărsarea Târlungului în Râul Negru (considerat un crac al Oltului, dacă nu cumva cursul său va fi fost altul pe atunci), urca pe Târlung până aproape de izvoare, de aici trecea pe sub muntele Piatra Mare spre apa Timişului, al cărei curs îl urma până la vărsarea Bârsei, iar de aici o lua pe sub Măgura Codlei până la vărsarea Şercaiei în Olt. Or, între Timiş şi Bârsa nu este astăzi nici o apropiere geografică, pentru că primul se întâlneşte cu Ghimbavul (Ghimbăşelul) şi se varsă în Olt cam la 2 km mai sus de Bârsa. Dacă de la izvorul Timişului hotarul ar fi mers la gura Bârsei de azi, atunci el *s-ar fi închis*, întâlnindu-se cu primul hotar, care era pe Olt; de aici el ar fi trebuit să se întoarcă iar spre sud, ca să o ia pe sub munte, ajungând *a doua oară* la Olt. În acest fel, domeniul teuton ar fi fost strangulat la mijloc. Este curios că istoricii nu şi-au dat seama de acest lucru. De pildă, Ştefan Pascu (I, 1972: 138) interpretează astfel documentul: „de aici până la izvoarele Timişului şi de aici până la vărsarea Bârsei în Olt [sic!], de unde hotarul mergea de-a lungul munţilor Carpaţi [!] până la Hălmeag". Pentru ca hotarul să circumscrie acest domeniu, trebuie să admitem că Bârsa de atunci nu era râul numit astăzi aşa, ci Ghimbavul: de la confluenţa lui cu Timişul, hotarul o lua în mod firesc spre apus, pe sub munte, încheindu-se apoi la Hălmeag. Interpretarea noastră este confirmată de o informaţie de pe la mijlocul secolului al XVI-lea, dată de Anton Verancsics (*De situ Transylvaniae*), care spune că râul care udă Braşovul se numeşte *Bârsa* (CSŢR, I, 410).

S-ar părea că hotarul de la 1211 nu ar include şi actualul oraş Braşov, care se află mai sus (mai la sud) de punctul de confluenţă al celor două râuri, Timişul şi Bârsa. Dar situaţia geografică din epoca veche pare să fi fost alta: „Râul Ghimbav, ne încredinţează Pavel Binder (1964: 415), a curs în trecut mult mai aproape de Braşovul Vechi (Bartolomeu, Altstadt); între cursul actual al râului Ghimbav şi al canalului Timiş putem vedea albia părăsită a Ghimbavului. De altfel, izvoarele contemporane ne informează că şi Braşovul Vechi se extindea mai mult spre câmpia de vest şi numai din cauza năvălirilor şi a inundaţiilor s-au construit casele în valea adăpostită dintre Cetăţuie şi dealul Şprenghi".

Reanalizarea conţinutului diplomei, întreprinsă aici, ne permite constatarea unei triple corespondenţe de nume: al râului (numit *Bârsa* la 1211 şi *Braşov* la 1360), al localităţii (numită *Bârsa* la 1241 şi *Braşov* la 1288) şi al ţinutului (numit *Bârsa* la 1211 şi *Braşov* la 1252). În această situaţie, este greu de crezut că sinonimia are un caracter accidental. Avem a face cu o substituţie progresivă a nomenclaturii vechi, în care impunerea horonimului *Braşov* în detrimentul *Ţării Bârsei* a întâmpinat o îndelungată rezistenţă din partea populaţiei româneşti. Distincţia se făcea în documentele munteneşti din secolul al XV-lea, de exemplu la 1432: „scrie domnia mea [= Alexandru-Vodă] tuturor braşovenilor şi Ţării Bârsei" (DRH, D, I, 293).

Scanned with OKEN Scanner

Nedumereşte şi faptul că presupusul hidronim slav este atestat ultimul din seria citată (deşi se presupune că de la el s-a format numele oraşului, cf. Lacea 1942–1944: 10) şi că are genul masculin, deşi numele slave de râuri sunt de regulă feminine. Ne-am fi aşteptat la obişnuita diferenţiere: **Brašova* (*voda*), faţă de *Brašov(o)* (*selo, grad/gorod*). Aspectul slav al denumirii este incontestabil, dar indiciile de ordin istoric şi lingvistic nu o recomandă ca o creaţie genuină, ci ca o acomodare formală a unei denumiri preexistente.

4.2. Celelalte explicaţii propuse sunt lipsite de interes. Aşa este etimologia lui G. Kisch (1929: 100): *Braşov* < **Brădiş-ău* < **Brădiş-ov* < rom. *brădişor*, considerată pe drept cuvânt „o derivare hibridă greu de admis" (Drăganu 1933: 569, nota 1); etimologia lui L. Rásonyi Nagy (apud Drăganu 1933: 569, nota 1) dintr-un v.tc. **bor-šuy* „apă albă, sură", reluată de Pavel Binder (1964: 415, care transcrie însă greşit compusul, *borosuy*, „regăsindu-l" în forma *Barasu* de la 1252 şi în v.magh. *Barassó*) şi considerată „cu totul greşită" de către N. Drăganu (loc.cit.), István Kniezsa (1938: 345, nota 12) şi Ioan Pătruţ (1984: 44), deoarece în româneşte ar fi dat **Borşúi*, în slavă la fel sau, prin substituţia finalei, **Boršova*, în v.magh. **Boros-igy/-ügy*; etimologia lui Fiók Károly (apud Binder 1964: 415 şi nota 38) din bizarul compus magh. **Boros-jó* „apă-borviz"; curioasa etimologie a lui J. Melich (la Gombocz/ Melich 1914–1930: 534) din sl. *broštŭ* „rubia tinctorum"; în sfârşit, tautologia slavo-turcică *Bara* „râuşor" + *su* „curs de apă", propusă de Alfred Prox (apud Gorovei 1987: 692).

Departe de a prelua o denumire veche turcică (pecenegă) sau de a fi o creaţie *ex nihilo*, forma maghiară este în mod evident o adaptare a celei slave, *Braşov*, variantele sale (*Brasu, Barasu, Brassou, Brasa, Braso* etc.) reprezentând modalităţi de adaptare a sufixului şi grupului consonantic iniţial prin anaptixă (vezi, de pildă, sl. *okovŭ* > magh. *akó*, scris în documentele medievale *aku, akou*; sl. **Krašov* > magh. *Crasu, Karassou, Karaso* – lângă Caraşova din Banat). În nici un caz nu se poate vorbi de o anterioritate a magh. *Brassó* faţă de rom. *Braşov*, cum credeau R. Roesler (1871: 131) sau Gombocz/ Melich (1914–1930: 534), ci de o preluare independentă a denumirii slave.

Slavizarea toponimului românesc *Bârsa* s-a realizat după năvălirea tătarilor, în intervalul de timp dintre anii 1241 (când este atestat oiconimul *Burza*) şi 1252 (când este atestat horonimul *Barasu*). Punctul de plecare a fost desigur hidronimul *Bârsa*, pronunţat *Bărsa* în secolul al XIII-lea, care va fi devenit **Barsa* în graiurile slave din zonă (cu rom. *ă* redat prin *a*, ca în bg. *luna, kačula, karuca* < rom. *alună, căciulă, căruţă*; ucr. *katuša, malaj, saraka* < rom. *cătuşă, mălai, săracă*, cf. Rosetti 1968: 424). Oiconimul şi horonimul s-au format prin sufixare: **Barsov*, pentru că funcţia mai veche a suf. *-ov* era una determinativă în sens larg (Rospond 1972: 14). Teodolius Witkowski (1965: 202) numeşte această funcţie „de localizare"

Scanned with OKEN Scanner

(*lokalisierende Bedeutung*), iar Waldemar Schindhelm (1968: 154) vorbeşte de un „sufix oiconimic" (*Lokalitätssuffix*), care formează nume de localităţi de la caracteristici geografice ale locului lângă care se află. Astfel, în vechea rusă (secolele al IX-lea – al XIII-lea) numele de oraşe se puteau forma nu numai de la nume de persoană, dar şi de la un apelativ care desemna contextul geografic (de exemplu *Mogilev* < *mogila*) sau de la numele altui obiect geografic din preajma lor (de exemplu, *Cernigov*, de la hidronimul **Cerniga*). De multe ori se producea „rusificarea numelor altor limbi cu ajutorul acestui formant toponimic" (Rospond 1972: 38, 44, 84). Procedeul era general slav.

Un exemplu asemănător ni-l oferă G. Schlimpert (1970: 120), care arată că numele râului *Telte* a fost slavizat în forma *Teltov* pentru a denumi atât oraşul apropiat (la 1265: *civitas Teltow*), cât şi ţinutul (la 1232: *terra Teltowe*); şi aici sufixarea a avut o dublă direcţie denotativă. Se mai pot cita şi alte exemple: oiconimul *Planow* (atestat la 1297) de la hidronimul *Plane* (<**Plona*; atestat la 1205) (R. Fischer, I, 1967: 97), oiconimul *Pardow* (astăzi *Bardau*) de la hidronimul *Parthe/Parde* (Eichler, I, 1987: 27). De la această funcţie determinativă a suf. *-ov* s-a creat un veritabil sistem de sufixare a oiconimelor germane, productiv şi în secolul al XVI-lea: *Eichow* < hd. *Eiche*, *Fehrow* < mhd. *Vere* (Redlich 1963: 149) etc.

Metateza **Brasov* < **Barsov* nu este însă normală, deoarece fenomenul s-a petrecut de timpuriu în slavă, în secolele al VIII-lea – al IX-lea, iar după această perioadă şi-a încetat acţiunea. Formele din documentele slavo-române (DRH, D, I, 217, 286, 290), de exemplu **землѣ Бръсѣнскаа** la 1421, **ȣ Бръсе** la 1431 sau **землѣ Бръсе** la 1432, nu reflectau o pronunţie, ci aveau un caracter pur grafic (D.P. Bogdan 1978: 174, 187). Trecerea la **Brasov/Brašov* a implicat o atracţie paronimică, prin asociaţie cu o bază antroponimică *Brasa/Braša*, în virtutea alternanţei *-s-/-š-*, caracteristică limbilor slave (Pătruţ 1980: 55). Folosirea sufixului *-ov* în locul lui *-ev* după consoana moale *ş-* denotă „un stadiu mai nou" al slavei sudice, când graiurile bulgăreşti au generalizat analogic sufixul *-ov*, perechea sa menţinându-se în varianta „corectă" a documentelor cancelariei domneşti (Petrovici 1970: 208). Constatarea este importantă pentru cronologia procesului, infirmând ipoteza anteriorităţii denumirii slave în raport cu cea românească şi, implicit, a slavilor în raport cu românii în Ţara Bârsei. Totuşi, este greu să acceptăm că tocmai forma de cancelarie *Braşeu/Braşău* s-a impus la nivel popular până astăzi; mai probabil este că au existat de la început derivate slave concurente. Desigur că acest proces, pe care noi l-am prezentat „descompus", s-a produs dintr-o dată, atracţia paronimică fiind concomitentă cu sufixarea. După crearea opoziţiei **Barsa* (hidronim): *Brašov* (oiconim), forma secundară a înlocuit şi forma de bază.

4.3. Pentru ca slavizarea să se producă, pe la mijlocul secolului al XIII-lea, era nevoie de o masă lingvistică activă, care încă nu începuse să fie dominată de

Scanned with OKEN Scanner

către populația românească, iar pentru ca noua denumire să se impună şi să fie oficializată era necesar ca această masă să aibă ponderea cea mai mare în zonă. Concluzia noastră contrazice teza – am zice „oficială" – după care slavii din întreaga Transilvanie fuseseră asimilați înainte de secolul al XIII-lea şi chiar de al XII-lea. Această teză are caracterul unei simple speculații, „întemeindu-se" pe interpretarea tendențioasă a descoperirilor arheologice şi pe forțarea sistematică a documentelor. Astfel, s-a spus că, la venirea teutonilor „Țara Bârsei era locuită în acel timp de o numeroasă populație românească" (IST.ROM. II, 80). Or, diploma de la 1211 spune, dimpotrivă, că era „deşartă şi nelocuită" (*vacua et inhabitata*). Desigur, ştirea nu trebuie luată *ad litteram*: este cert că existau români, de la care va fi fost luat toponimul *Bârsa*, menționat în diplomă; dar ei nu puteau fi decât puțin numeroşi, din cauza deselor incursiuni ale cumanilor, împotriva cărora sunt aduşi să lupte teutonii. Într-un document din anul 1213 se spune că aceştia din urmă „au apărat [țara] în fiecare zi de năvala păgânilor, înfruntând tot felul de primejdii" (DIR, C, veacul XI, XII, XIII, vol. I, 157). Or, „primejdiile" nu erau numai pentru unguri, cum consideră Ştefan Pascu (I, 1972: 128), după care românii ar fi fost „obişnuiți cu dese năvăliri", ba chiar conviețuiau prietenește cu cumanii. În *Gesta Hungarorum*, XXV, notarul anonim spune că ducele român Gelou „suferea multe neajunsuri (*multas iniurias*) din partea cumanilor şi a pecenegilor" (apud Russu 1990: 41, nota 33). De altfel, aşa cum a remarcat Xenopol (II, 1914: 151 şi nota 54), documentele regale imediat următoare celui de la 1211 conced teutonilor dreptul de a lua dijmă de la locuitorii Țării Bârsei „tam praesentibus quam futuris".

Cât despre existența slavilor în secolul al XIII-lea, istoricii noştri nu spun o vorbă. Ei apreciază că în vecinătatea saşilor, stabiliți în zonă după 1211, se aflau doar români (Pascu, I, 1972: 124). Cercetarea toponimică dezminte însă această afirmație. Astfel, s-a constatat că locuitorii satelor *Cristian* şi *Zărneşti* de pe lângă Braşov se numesc *cârstoloveni* şi *zârnoveni* (Puşcariu 1929–1930: 535; Paşca 1931–1933: 157–158). Aceste patrionime presupun cu necesitate oiconimele slavizate **Cârstolov* (de la n.pers.rom. *Cârstul*, echivalentul lui *Cristian*) şi **Zernov* (de la n.pers. rom. *Zărnă*). Or, satul *Cristian* (popular: *Cârstianul*) apare la 1223 ca *Insula Christiana*, adică „Lunca sau Câmpul lui Cristian"; Cristian era un colonist sas, ai cărui descendenți sunt pomeniți la 1329: Solomon şi Herbord, „filii Christiani de Insula Christiani" (Moga 1973: 90–94). Aşadar un oiconim săsesc adaptat mai întâi de români, apoi slavizat pe la mijlocul secolului al XIII-lea de către noii veniți. Semnificativ este şi cazul Zărneştilor, atestat la 1395 ca „possessio regalis *Zerne*", la 1409 ca „villa *Czirna*" şi abia la 1479 ca *Zărneşti* (SDT, II, 271). Ca în multe alte cazuri, cancelaria maghiară indică şi aici doar baza antroponimică a unui derivat care a existat, desigur, de la început. Oricum, este cert că în jurul anului 1400 se afla acolo o populație bilingvă, formată din români şi din slavi,

Scanned with OKEN Scanner

pentru că suf. *-ov* nu a fost folosit niciodată de români. Din acest amestec a rezultat discordanța dintre numele localității (*Zărneşti*) şi al locuitorilor săi (*zârnoveni*).

Se mai pot aduce şi alte dovezi care confirmă stabilirea târzie a slavilor în zona Braşovului. Astfel, dealul mai mic, unit printr-o şa cu Tâmpa, se numeşte *Goriţa*; diminutivul toponimic s-a creat prin opoziție cu **Gora*, care la venirea slavilor îşi avea deja numele său românesc. Un afluent al Târlungului – nume de origine veche franceză, cum vom vedea mai departe, atestat la 1211 ca *Tortillou* – este *Dofteana*, de origine slavă, creat probabil în a doua jumătate a secolului al XIII-lea (Petrovici 1970: 161–164, 167–168), pentru că, dacă slavii ar fi venit aici înaintea valonilor, ar fi dat nume şi cursului principal. Coroborând informațiile documentare cu cercetarea toponimică, putem susține că această populație s-a stabilit aici de pe la mijlocul secolului al XIII-lea, probabil după marea invazie tătară.

Se înşela deci Iorga (1905: 312) când presupunea că românii ar fi venit după slavi la Braşov, care ar fi fost „o regiune de veche penetrație slavă" (1937: 367), după cum se înşală şi acei istorici şi lingvişti care cred că în secolul al XIII-lea „în Transilvania nu mai exista populație slavă. Toponimicele cu caracter slav intraseră de mult în patrimoniul limbii româneşti" (Dragomir/Belu 1968: 59; cf. Giurescu, I, 1942: 243; Petrovici 1942: 876; Pătruț 1974: 117). „De la care slavi – se întreba Ion Moga – puteau să împrumute românii nume de sate în secolele al XIII-lea şi al XIV-lea, [...] dacă în secolele al XIII-lea şi al XIV-lea slavii nu mai existau în această provincie, fiind absorbiți de populația autohtonă?" (1944: 103, nota 1). Documentele care îi atestă pe slavi sunt pur şi simplu contestate. Astfel, ştirea dintr-un act al cancelariei maghiare, din anii 1406–1409, care vorbeşte despre mai multe „ville sclavonicales" în partea de vest a Zarandului, este considerată falsă, deoarece (sic!) pe atunci „nu mai exista nici o urmă din vechea populație slavă în aceste regiuni" (Dragomir/ Belu 1968: 70). Emil Petrovici (1943b: 305) îl lăuda pe Csánki pentru că traducea prin „sate româneşti" sintagma latinească, folosită cu referire la comitatul Arad (vezi însă Makkai 1942: 459, nota 34). *Faptul că slavii sunt rareori amintiți în vechile documente maghiare nu poate fi un argument care pledează pentru dispariția lor etnică, după cum raritatea documentelor care îi pomeneau pe români nu poate fi o dovadă a inexistenței lor în Transilvania.*

Desigur, nu putem extinde asupra întregii Transilvanii constatările privind Țara Bârsei: este foarte posibil ca în alte zone slavii să fi fost asimilați mai devreme; dar nici nu trebuie să plecăm de la acestea din urmă pentru a fixa o imagine de ansamblu, contestând orice informație care ar putea-o infirma. Migrațiile slavilor s-au continuat şi după secolul al XII-lea, atât în Țara Bârsei, cât şi în Banat, în Maramureş şi în alte zone ale Transilvaniei, având ca rezultat o slavizare a toponimiei existente. Nu întotdeauna acest strat toponimic mai nou poate fi distins, cu criterii lingvistice, de stratul vechi bulgar, care a lăsat urme şi în zonele periferice ale Țării Bârsei.

Scanned with OKEN Scanner

4.4. În privința hidronimului *Bârsa*, au fost propuse mai multe explicații. Trecem peste asociația paronimică a umaniștilor saşi, între *Burcza*, *Burtzland* şi săs. *Wurczia*, *Wurtzlen*, care îşi explicau astfel şi stema oraşului Braşov, *o rădăcină* trecută printr-o coroană (Georg Reicherstorffer, *Chorographia Transilvaniae*, 1550, *ib.* I, 217; Antonio Possevino, *Transilvania*, 1583, *ib.* II, 546; Conrad Iacob Hiltebrandt, 1656, în *ib.* V, 587; Graffius, 1770: 29: „in Burtzlandia radicem sive herbam quandam gigni tinctoriam, vulgo Farbe-Wurtzel dictam, ad fila resque alias colore rubro tingendas aptissiman") şi ne oprim la perioada modernă a lingvisticii istorice. Constantin C. Diculescu (1926: 499) era de părere că el ar trebui apropiat de un gr. βρύσις „a izvorî", gr. med. βρύση „izvor"; *Bârsa* ar fi, „pe lângă muntele *Tâmpa* [...], al doilea element toponimic de origine greacă în aceeaşi regiune". Am arătat însă că oronimul este, foarte probabil, o creație românească de la adj. *tâmp*, *-ă*; forma de feminin articulat rezultă din reducerea unei sintagme de tipul **Măgura tâmpă*, adică „fără vârf, teşită" (Moldovanu 1983–1984: 390–392; termenul entopic era cunoscut în zonă, cf. *Măgura Codlei*). Cealaltă etimologie se loveşte şi ea de dificultăți semantice şi formale. Bârsa nu este un simplu „izvor", iar gr. υ ar fi dat în românește fie *u*, fie *i* (I. Fischer 1974: 510–514; prima alternativă avea „o preponderență netă" în latina dunăreană). Tot un radical antic avea în vedere şi G. Giuglea (*supra*, 4.1), dar aceasta, observa N. Drăganu (1933: 546), „e o presupunere care nu se întemeiază pe nimic real". W. Thomaschek, urmat de N. Drăganu (1920–1921: 141–142) şi de N. Raevschi (2006: 99, cu paralele baltice) încerca să apropie *Bârsa* de un presupus cuvânt dacic, coradical cu sl. *brěza* „mesteacăn", v.ind. *bhurjas* „alb", aşadar „râul mestecenilor", iar J. Melich, de un dacic **berz*, coradical cu sl. *brŭzŭ* „repede" (apud Drăganu, 1920–1921: 137–140). În primul caz, tema i.-e. este **bherəg´* (SPR, I, 210), iar unui i.-e. *-ģ* îi corespunde în dacă un *z* (Georgiev 1960: 95). Acest *z* ar fi trebuit să se păstreze în românește (trecând prin faza *dz* din româna comună) – şi de aceea ambele etimologii propuse sunt inacceptabile. Supoziții privind originea autohtonă a hidronimului s-au mai făcut, dar au rămas la nivelul unor simple afirmații (Xenopol 1884: 14, 204, 209; Sacerdoțeanu 1936: 212; Poghirc 1974: 36). Asocierea lui cu apelativul *bârsă*, care desemnează piesa de la plug, aşadar „râul asemenea unei bârse de plug", i se părea şi lui N. Drăganu (1920–1921: 142, 144) „mai puțin probabilă"; într-adevăr, punctul de plecare al metaforei rămâne obscur.

După Ovid Densusianu (1923a: 161), „prin fonetismul ei, *Bârsa* nu poate fi decât de proveniență slavă"; el o compara cu verbul *brŭsnǫ* „a smulge, a da la o parte, a rade", deci „un ținut unde se tăiase copacii, se făcuse despăduriri". Era o simplă impresie, pentru că sensul primar al verbului, acela de „a (se) bărbieri, a (se) rade; a răzui" (BER, I, 84), îl făcea incompatibil cu terminologia defrişării, în care

s-ar fi putut încadra numai printr-o extensie metaforică; apoi, Densusianu nu reface un derivat nominal pentru a-şi susţine şi formal schiţa sa etimologică. G. Czirbusz (apud Drăganu 1933: 546) şi G. Kisch (1929: 59) propuneau ca etimon un sl. *brs* „stâncă, piatră", care, după cum observa N. Drăganu (1933: 546), este de fapt *brus*, din care vine rom. *brus* (pl. *bruşi*, sg. refăcut *bruş*); adăugăm că, pentru a deveni hidronim cu înţelesul de „Felsenbach" (G. Kisch), cuvântul de bază ar fi trebuit sufixat, iar un **brus-ja* ar fi dat **Bruša*.

O altă etimologie slavă i-a fost sugerată lui N. Drăganu (1933: 549) de cea propusă de Ovid Densusianu (1923b: 142–143) pentru apelativul *bârsă*, anume sl. *brdce* < sl. com. *berd-* (care avea şi înţelesul de „deal", „munte", „vârf") cu sufixul diminutival *-ce*; ar fi vorba de un oronim, *Munţii Bârsei*, de la care, prin polarizare, ar fi apărut hidronimul. Presupusul oronim nu este însă decât creaţia relativ recentă a geografilor, care au operat o extensie de conţinut plecând de la numele apei. „Numele sintetice, desemnând masive mari – spune A. Dauzat (1937: 207) – nu sunt originare: ele s-au putut forma prin extensiune progresivă, dar sunt întotdeauna opera geografilor". Dacă acel oronim ar fi existat, atunci ar fi trebuit să desemneze unul din munţii de la izvoarele râului, cărora în nici un caz nu li s-ar fi putut spune *brdce* „deluşor", „muntişor".

În al doilea rând, etimologia propusă pentru apelativul *bârsă* şi acceptată de Ciorănescu (2001: 94) este cel puţin discutabilă. Semnificaţia generică a sl. com. *brdĭce* este aceea de „ţăruş, stinghie" (dezvoltată din tema *brd-* „vârf, ascuţiş"); ea se regăseşte în toate limbile slave, unde cuvântul desemnează, prin analogie, piese asemănătoare ca formă: băţ folosit la ţesutul năvoadelor, orcicul de la căruţă, bară care fixează loitrele, tijă care susţine urzeala, fuştei la scară, bară de lemn la jug (SPR, I, 429–430). Or, bârsa nu are nimic comun cu semnificaţia termenului slav, desemnând o piesă *lată* („lopăţică perpendiculară şi ca un lat de palmă de lată", DA), iar acest înţeles îl are cuvântul slav numai în sârbo-croată şi în bulgară, şi aici doar dialectal, sporadic: scr. *brce*, bg. *brăce*, *bărci* etc. (SPR, I, 430). În această situaţie, apropierea formală încetează de a mai fi relevantă pentru originea cuvântului românesc. Este vorba de un balcanism, prezent şi în albaneză sub forma gheg. *verts(ë)*, *vers(ë)* „piesă a plugului care desparte şi răstoarnă brazdele", „cormană", care a fost explicat de către N. Jokl (1923: 140–141) ca un împrumut din lat. **vertia* < **vertire* (păstrat în unele dialecte romanice) < *vertere* „a întoarce". Forma cuvintelor albaneze reflectă o evoluţie fonetică regulată: lat. *t* + *i̯* > alb. *ts* > (după secolul al X-lea) *s* (Mihăescu 1993: 468) şi de aceea etimologia poate fi considerată sigură (idem 1981: 231; idem 1993: 62). După părerea lui Jokl, cuvântul românesc ar fi de origine albaneză – explicaţie pe care A. Philippide (II, 1927: 690) o cita cu îndoială, dar fără a o respinge categoric. Dimpotrivă,

Scanned with OKEN Scanner

Densusianu (1923a: 339) o refuza, observând că ea nu se susține fonetic – ceea ce este adevărat – şi semantic – ceea ce este fals, fiind vorba de aceeaşi piesă cu aceeaşi funcție. Şi lui Rosetti (1968: 427) etimonul albanez i se pare „dubios", iar Mihăescu (1993: 312) consideră rom. *bârsă* „de origine sigură sau foarte probabilă daco-moesiană" – idee ciudată, pentru că implicit le atribuie dacilor construcția plugului, pe care atât albanezii, cât şi românii au moştenit-o de la romani.

În limba latină, verbul *vertere* se folosea în mod obişnuit cu aplicație la munca câmpului: *terram vertere* (Vergiliu, *Georg.* I, 1, 2) însemna „a ara"; încă din latina clasică el dobândise această accepție, folosindu-se şi în mod absolut, fără determinant. Acelaşi înțeles îl dobândise frecventativul său *versare*, păstrat dialectal în limbile romanice şi într-o formă betacizată, de exemplu galiz. *bessar* „a ara" (REW^3, 9242). Un alt verb derivat de la *vertere* era *versor*, *-ari* „a întoarce (plugul)". De la aceste verbe se formaseră derivate nominale: adj. *versus*, *-a*, *-um* (la Ovidiu: *versae glebae* „aratae, subactae") şi subst. *versus*, *-us* „ductus in arando, sive sulcum", care fusese afectat şi el de betacism: *bersus* în diverse glose (Forcellini, VI, 298). *Versus* însemna şi schimbarea de direcție a plugului, iar *versura* – locul unde el se întorcea. Derivatul *versorium* s-a menținut în dialectele italiene (*versuro*, *versor*), franceze (*versur*) şi în friulană (*versor*) cu sensul generic de „plug" (REW^3, 9245). Acelaşi înțeles îl are galiz. *bessadoiro* şi fr. sudic *versadú* (*ib.*, 9242). Deşi verbul *vertere* a subzistat numai în Romania apuseană (*ib.*, 9249), există indicii sigure ale circulației sale în latina balcanică, din care s-au păstrat cu sensuri specializate alb. *verts(ë)* şi scr. *bârsa* „leasă pe care se usucă fructele" < lat. **bersa*, participiul perfect de la *versus*, cu betacism (Skok, I, 1971: 114). Trebuie însă eliminate din discuție descendentele lat. *brisa* „drojdie de vin", de unde au rezultat cuvinte cvasiomonime cu rom. *bârsă*: scr. *brs*, sloven. *bîrsa/bêrsa*, i. nom. *bersa*, arom. *bărsie*, alb. *bërsi*.

Rom. *bârsă* continuă probabil şi el un lat. **bersa*, formă betacizată a lui *versa*, care îl va fi dublat pe **vertia* cu înțelesul specializat de „piesă a plugului care întoarce brazda". Această piesă este numită acum *cormană*, dar diferențierea lexicală s-a produs ulterior. Cuvântul *cormană* (numită în popor şi *scândură*, după forma sa, şi *răsturnătoare*, după funcție; cf. Bocănețu 1925–1926: 147) nu provine din magh. *kormány*, cum se mai crede, ci dintr-un fond lexical slav sudic, la fel ca scr. *korman*, genitiv *kormana*, postverbal de la *kormaniti* „a cârmi" < *krma* „vâslă" (cf. Skok, I, 1972: 205). În construcția plugului românesc primitiv, „plugul de jos este dintr-o bucată cu bârța", iar în Bucovina cormana şi bârsa sunt considerate o singură piesă: ele „se numesc lalolaltă *trupuța* plugului" (Pamfile 1913: 34, 37). Oricum ar sta lucrurile, bârsa, care leagă între ele brăzdarul, cormana şi plazul, are şi acum rolul de *a dirija întoarcerea brazdei*, făcând ca plugul să intre în pământ mai adânc sau mai puțin adânc (DA). Dubletul lat. **vertia/versa*, respectiv

bertia/*bersa*, ar putea explica perechea românească *bârță/bârsă*. Sub aspect geografic, ele par să aibă o distribuție complementară în cadrul dacoromânei: prima în zona sudică, a doua în cea nordică, dar cu interferențe în Ardeal şi în Banat (Bocănețu 1925–1926: 169). Ambele forme pot fi considerate ca moştenite din perioada romană, pentru că încă de pe atunci exista plugul perfecționat, care permitea întoarcerea brazdei şi care a fost împrumutat de la populația romanică de către slavii balcanici, între secolele al VII-lea şi al IX-lea, când ei au devenit agricultori sedentari (Niederle, I, 1923: 192; Ivănescu 1980: 283, nota 2; imagini ale plugului roman, cu piesa respectivă, în formă de lopățică sau de stinghie mai lată, aşa cum s-a păstrat el în Sicilia şi în Sardinia, la Bocănețu 1925–1926: figurile 11, 20, 22 şi la M.L. Wagner 1921: 16–17). „Cormana" a fost denumită recurgându-se la un cuvânt latinesc aflat în uz, printr-o evoluție semantică de tip metonimic: de la pământul întors (bersa gleba*) la piesa de la plug care îl întoarce (**bersa*). În Romania apuseană s-a apelat de asemenea la fondul latin: *versorium* „plug" a început să desemneze, prin restricție, „cormana" (fr. *versoir*, it. *versoio*). În această ipoteză, nu mai este nevoie să presupunem o transformare fonetică accidentală a lui *ț* în *s* din *berdce* > *bârță* > *bârsă* cum propusese Densusianu, iar sensurile regionale ale cuvântului slav din sârbo-croată şi din bulgară le putem explica, la rigoare, ca împrumuturi semantice din protoromână.

Putem conchide că hidronimul *Bârsa* nu poate fi considerat o creație slavă; dacă lucrurile ar fi stat altfel, atunci el n-ar mai fi fost înlocuit de slavi prin *Braşov*.

După ce a încercat să susțină o serie de etimologii, pe care el însuşi le-a apreciat ca nesatisfăcătoare, N. Drăganu (1931–1932: 238; idem 1933: 549–550; idem 1934: 75; idem 1943:459) a optat în cele din urmă pentru ipoteza originii antroponimice, de la n.pers. *Bârs(u)*, cunoscut în Țara Făgăraşului, care i se părea „mult mai probabilă". Ar fi vorba de un n.pers. slav, derivat de la o bază *Ber-* cu suf. *-su, -sa*. Soluția sa a fost respinsă de către István Kniezsa (1937: 371; idem 1942: 32), după care un astfel de antroponim „este imposibil de dovedit într-o limbă slavă". În ce ne priveşte, considerăm de valoare îndoielnică atestarea n.pers. bg. *Bărsov* (Ilčev 1969: 97), pe care Ioan Pătruț (1980: 98) îl explică de la *Băro* + suf. *-s-*, pentru că el nu se susține pe o serie şi, prin urmare, ar putea fi foarte bine de origine românească, de la *Bârsu* + suf. *-ov*. Reluând chestiunea, Ioan Pătruț (1980: 97–98) crede că antroponimul este o creație românească, de la baza *Bâr-* (din *Bârga*, *Bârcă* etc.) cu suf. hipocoristic *-s-*; acest n.pers. s-ar reflecta şi în două oiconime din Transilvania, atestate mai târziu. Sistemul lui Ioan Pătruț este un fel de *ars combinatoria*, care operează, pe de o parte, cu sufixe consonantice inexistente în onomastica noastră, stabilite de autor după metoda indo-europeniştilor, iar pe de alta cu teme refăcute printr-un cerc vicios continuu: ca şi *Bârsu*, *Bârga* poate fi „explicat" de la radicalul *Bâr-* (din *Bârsu*, *Bârcă* etc.) + suf.

Scanned with OKEN Scanner

-g-, iar *Bârcă* de la radicalul *Bâr-* (din *Bârsu*, *Bârga* etc.) + suf. *-c-*. Cercul vicios este consecința firească a concepției autorului, după care sistemul antroponimic nu are un punct de sprijin lexical, ci se creează din sine însuşi ca o pasăre Phoenix. Fără îndoială, există în cadrul oricărui sistem de acest fel baze alogene, nemotivate semantic, dar care îşi au totuşi motivația lor în limba de origine. Când însă vorbim de o bază de origine românească, atunci suntem obligați să o raportăm la un apelativ. Iar dacă apelativul nu este evident, trebuie să-i căutăm originea într-o limbă în care tema are un înțeles – ceea ce Ioan Pătruț nu face în cazul de față, mulțumindu-se cu o simplă analiză formală.

4.5. Dar nu acest lucru ne interesează aici. Este foarte posibil ca un n.pers. *Bârsu*, *Bârsa*, *Bârsă* etc., de origine necunoscută, dar de certă circulație (Paşca 1936: 172–173 – care face greşeala de a lua drept sigure aşa-zisele nume slave *Bers* şi *Bersa*, refăcute de Drăganu – şi CDO, 204 – care crede că numele româneşti sunt de origine dacică), să reprezinte temeiul oiconimelor respective şi al altor toponime minore, cum este *Bârsa* de lângă Iclodul de pe Târnave, care desemnează un teren arabil (Frățilă 1993: 150). Însă această ipoteză nu este plauzibilă în cazul *Bârsei* din sud-estul Transilvaniei. Nu atât pentru motivul că lungimea râului nu este deloc neglijabilă – ceea ce reduce mult şansele unei creații de la un n.pers. –, cât pentru acela că *denumirea se aplica inițial şi altui râu*, destul de mare şi el, situat în imediata apropiere. Or, ca şi în cazul *Clujului*, *vom conveni că acest fapt nu se poate înțelege în ideea originii antroponimice a celor două hidronime şi că va trebui să ne gândim la un obiect geografic al cărui nume să le servească, în egală măsură, drept punct de plecare denominativ.*

După părerea noastră, acesta este marele cot al Oltului, în care se vărsau Bârsele şi în marginea căruia s-a constituit Țara Bârsei. Este probabil că populația latinofonă din zonă îl va fi numit **Bersa* (*aqua*), adică „întoarsa", preluând semnificația de bază a verbului *versare*, a cărui formă – aşa cum am văzut – fusese afectată de betacism în diverse zone ale latinei populare. În Dalmația, de pildă, o vale lungă de lângă Munćel are numele *Bršani*, provenit din lat. *versare*, după P. Skok (I, 1950: 111), dar mai degrabă din lat. **bersana* < **versana*, derivat păstrat în limbile romanice apusene (REW[3], 9242). Sinonimul său românesc ar fi apelativul *(în)torsură* (vezi, de pildă, *Întorsura Buzăului* şi *Torsura*, numele unei mănăstiri din Oltenia), poate şi *tortură* (în *Pârâul Torturii* de lângă Căstău–Hunedoara, explicat de G. Giuglea de la *tort* „strâmb" < lat. *tortus*, cf. Homorodean 1972: 26). Desemnând o porțiune întinsă a unui mare curs de apă, **Bersa* era, neîndoielnic, un toponim zonal major. În perioada ocupației romane, acest caracter era puternic subliniat de funcția sa militară: cotul Oltului reprezenta un veritabil *confinium* al provinciei Dacia, apărat de o salbă de castre. Aşezările romane lipseau însă în viitoarea Țară a Bârsei, fapt care l-a făcut pe istoricul D. Tudor (1968: 283)

Scanned with OKEN Scanner

să emită ipoteza că „regiunea fusese rezervată unor grupuri de daci masaţi aici prin evacuarea lor din interiorul Daciei".

Dar lucrurile pot fi înţelese fără a recurge la această idee, pe care C. Daicoviciu (1969: 541) o califica amuzat drept „năpraznică". Ocuparea romană a Transilvaniei, ca şi cea maghiară de mai târziu, s-a făcut dinspre vest şi nord-vest. Cuceritorii s-au oprit de fiecare dată la linia Oltului, pe care au fortificat-o, deoarece ea putea fi apărată mai uşor decât înălţimile împădurite. De la Olt la poalele Carpaţilor era o zonă deschisă, permiţând observarea mişcării barbarilor, supravegheaţi de la distanţă. Fiind în contact direct şi permanent cu romanii, dacii liberi de aici s-au contopit cu timpul în masa populaţiei romanizate (Székely 1980: 359–361). În a doua jumătate a secolului al IV-lea pătrunde în zonă o populaţie germanică, dar nu se angajează într-o simbioză etnică cu autohtonii, ci duce „o existenţă paralelă" cu aceştia (Marcu 1980: 368–369). Ceramica cenuşie din secolele al VI-lea – al VIII-lea, „de tradiţie locală", pare să dovedească faptul că „teritoriul bârsan nu a fost afectat direct de populaţiile migratoare, a căror înrâurire sau prezenţă (mai mult sau mai puţin efemeră) nu a depăşit spre sud-est valea Mureşului sau limitele podişului transilvan" (Marcu 1972: 44–45). Se pare că şi ceramica din secolele următoare, al VIII-lea – al X-lea, „aparţine populaţiei româneşti din Ţara Bârsei" (Marcu, loc.cit.) După Thomas Nägler (1969: 181), „în Transilvania de sud-est nu s-au descoperit arheologic urme clare ale unei populaţii străine decât după 1200". Integrarea târzie a „ţărilor" româneşti, a Făgăraşului şi a Bârsei, s-a reflectat şi în mentalitatea populaţiei. În secolul al XV-lea, ele erau „unităţi geografice distincte" faţă de Ardeal, care rămânea în dreapta Oltului (Binder 1969b: 76). „Chiar şi acum, spune Iorga (I, 1920: 8), poporul din Ardeal nu recunoaşte Ardealul decât dincolo de Olt şi dincolo de Bârsa: Ţara Oltului nu e Ardeal, şi tot aşa Ţara Bârsei e în afară de Ardeal". Observaţia aceasta o făcuse şi L. Pič, care „aflase de la un făgărăşean expresia că, dacă treci Oltul, «mergi pe Ardeal»" (apud Sacerdoţeanu 1968: 117).

Absenţa din zonă a slavilor în perioada constituirii românei comune explică evoluţia fonetică a toponimului, care n-a suferit schimbarea grupului *tert*, ca în sl. com. **bergŭ* > bg. *brjag*, scr. *brĭjeg*. Este semnificativ faptul că „civilizaţia Dridu", din secolele al VIII-lea – al XI-lea, pe care noi o considerăm slavă, iar nu românească, a cuprins „întregul teritoriu al României cu excepţia zonei de sud şi de sud-est a Transilvaniei" (Zaharia 1971: 286; este drept însă că alţi arheologi apreciază că această cultură ar fi bine reprezentată la Braşov, cf. Dumitraşcu/ Maximescu 2001: 19). Or, tocmai aici vechile documente maghiare, din secolul al XIII-lea, îi semnalează pe români, iar unde nu-i semnalează, existenţa lor poate fi dovedită invocând rezultatele toponimiei. Lat. **Bersa*, care s-a menţinut ca atare până la sfârşitul perioadei românei comune, a evoluat nestânjenit şi după aceea,

Scanned with OKEN Scanner

participând la inovația dacoromână a transformării lui *e* latinesc precedat de labială în *ă* (ca în *vesica* > **besica* > *băşică*). Fiind urmat de *r* + consoană, acest *ă* va evolua în continuare spre *î* (Philippide, II, 1927: 40, cf. Avram 1965: 459) – proces care pare să se fi terminat spre sfârşitul secolului al XVI-lea când, cel puțin în unele graiuri dacoromâneşti, se constituie opoziția fonologică între vocalele mediale *ă* şi *î* (Avram 1964: 275–276, 294). Variantele grafice din cele mai vechi documente latine, redactate în secolul al XIII-lea (*Borsa*, *Borza*, *Borcza*, *Boza*, *Burza*, *Burcia*), notau probabil un sunet intermediar, dacă nu cumva chiar un *-î-*, cf. rom. *bărbat* > magh. *borbat*, rom. *brânză* > magh. *bronza*, rom. *Strâmba* > magh. *Stromba*, rom. *Mâtnic* > magh. *Muntnik*, rom. *Vâlcan* > magh. *Vulkán* etc. Asimilarea grupului consonantic *rs* (scris şi *rz*) la *s* (scris şi *z*) din unele variante trebuie atribuită vorbitorilor de limbă germană (cf. R. Fischer, II, 1970: 148).

Deoarece întregul cot al Oltului se numea **Bărsa*, era normal ca şi apele care se vărsau în el să se fi numit **La Bărsă*, **A Bărsă* (= *ad Bersam*) sau **ale Bărsei* (= *Bersae*). Cât timp populația era rară, iar aşezările lipsite de stabilitate, nu se simțea nevoia unor repere toponimice mai precise şi, când acestea apăreau, nu aveau rezistență în timp; procedeul dominant, mereu reînnoit, rămânea perifraza. Stabil era doar nucleul câmpului toponimic, desemnând întreaga zonă a întorsurii marelui râu. Pentru a înțelege mai bine cum a apărut şi cum a evoluat acest câmp, vom recurge la o analogie pe care ne-o sugerează un caz similar din comuna Fundul Moldovei, județul Suceava.

Aici râul Moldova face o remarcabilă cotitură, numită inițial *Colacul* sau **Cîrligătura*. Printr-o extensie toponimică, denumirea s-a aplicat întregii zone, aşa cum rezultă din documente: „o grădină de moşie *din Colacul*" (a. 1806) sau „o bucățea de moşie [...] *în Colacu*" (a. 1839). Alte componente ale câmpului au apărut prin derivare toponimică, diferențiindu-se prin determinat: *satul Colacul* (atestat de la 1839 până astăzi, numit şi *Cârligătura* între anii 1868–1936), *muntele Colacul*, în partea de nord (atestat mai întâi la 1869), *Dâmbul Colacului* sau *În Cârligătură*, situat în interiorul cotului, *Dealul Colacului* (atestat mai întâi la 1774), în partea de sud-est, *Dealul Cârligăturii*, în partea de sud-vest, *Poiana Colacul*, *Pârâul Cârligăturii* (care se varsă în Moldova acolo unde începe cotitura), *Pârâul Colacului* (care se varsă în Moldova ceva mai jos de punctul în care ea se sfârşeşte). Într-un act din 1952, cele două părți ale satului Colacul erau numite *Cârligătura de Jos* şi *de Sus*; ele corespundeau zonelor unde se vărsau în Moldova cele două pâraie. Este limpede că la început denumirea cotiturii a fost unică şi că de la ea s-a format un prim câmp toponimic, în care obiectele geografice de acelaşi fel (pâraiele, poate şi dealurile) erau diferențiate prin determinante (*de sus*, *de jos*); după apariția sinonimului, s-a creat un al doilea câmp, suprapus celui dintâi, şi a început să se producă diferențierea toponimică a obiectelor geografice de acelaşi

Scanned with OKEN Scanner

fel. Într-o fază ulterioară creării câmpurilor toponimice, nucleul polarizator a dispărut, aşa încât nimeni nu mai foloseşte astăzi numele *Colacul* şi *Cârligătura* pentru a desemna cotitura Moldovei; de altfel, nici apelativele corespunzătoare nu se mai cunosc. Ca urmare a acestui fapt, şi-au făcut apariţia etimologiile populare. După unii informatori, satul a fost înfiinţat de „nişte borşeni" (= de la Borşa) care „făceau colaci acolo"; după alţii, de un oarecare Colac. La sfârşitul secolului al XIX-lea, S.Fl. Marian auzise şi el de la oameni de acel „oier ardelean", ba chiar îi dădea şi numele întreg: Petrea Colac; or, nici documentele câmpulungene, destul de numeroase, nici recensămintele populaţiei de la 1772 până astăzi nu înregistrează un n. fam. Colac.

Continuând paralela, putem presupune că şi numele unic al celor doi afluenţi ai Oltului, **Râul Bârsei*, era dublat de un determinant care îi deosebea (*de sus* sau *din sus* şi *de jos* sau *din jos*) şi că, odată cu venirea unor populaţii străine, unul dintre hidronime a dispărut, fiind înlocuit cu sinonimul său slav (*Braşov*), iar mai apoi, pentru a se elimina omonimia cu oiconimul, cu sinonimul său german (*Weidenbach* „Pârâul Sălciilor", devenit în româneşte *Ghimbav*). Un indiciu în acest sens este delimitarea medievală a celor două scaune din Ţara Bârsei, *Bârsa de Jos* sau *Scaunul de Jos* (inferiore Barczia, Unterland sau Niederland), care se situa pe cursul inferior al râului numit astăzi „Bârsa", şi *Bârsa de Sus* sau *Scaunul de Sus* (in sede superiori, Oberland), care nu se afla pe cursul superior al râului respectiv, ci în dreapta Ghimbavului, pe piemontul Râşnovului (Binder 1969b: 73–74 şi schiţa). Este probabil că nucleul câmpului toponimic dispăruse înainte de secolul al XIII-lea, pentru că documentele (şi în primul rând hotarnica de la 1211) nu-l mai atestă. În orice caz, valonii, consideraţi „primi hospites regni", care veniseră ceva mai înaintea teutonilor, nu par să-l fi cunoscut, aşa încât ei vor recurge, pentru a desemna cotul Oltului, la un sinonim franţuzesc. De la această denumire primară, care nici ea nu s-a păstrat, ei au creat apoi un hidronim şi un oiconim, recurgând la acelaşi procedeu al derivării toponimice pe care-l folosiseră şi romanicii orientali. Ne vom opri puţin asupra câmpului toponimic vechi francez, deoarece el este o confirmare indirectă a etimologiei noastre.

4.6. Am văzut că, după diploma din anul 1211, limita răsăriteană a Ţării Bârsei o forma râul *Tortillou* (scris şi *Tertillou* în acelaşi act), identificat de istorici cu *Târlungul*. Astăzi acest râu se varsă în Râul Negru, aproape de confluenţa acestuia cu Oltul; în diplomă însă, el era considerat un afluent al Oltului. Este foarte probabil că vechiul său curs s-a schimbat mai apoi, ca şi al Ghimbavului, pentru că localitatea Prejmer, care la 1240 se numea *Tartilleri* (SDT, II, 59), se află la mare distanţă spre apus de cursul actual; or, pentru a primi acelaşi nume, ea trebuia să fi fost situată lângă râu. Judecând după finală, N. Iorga (I, 1916: 46; idem, III, 1937: 131) credea că acest hidronim ar fi de origine slavă, cu obişnuita

Scanned with OKEN Scanner

redare, în vechile documente latineşti, a lui *-ov* prin *-ou*. Pentru N. Drăganu (1933: 541), ca şi pentru J. Melich, citat de el, tema rămâne „nelămurită"; nici István Kniezsa (1942: 32) nu o poate clarifica. Singurul care a încercat să o facă a fost Gustav Kisch (1904: 1; idem 1929: 93, 230), care s-a gândit la un compus franco-german, de la adj. v.fr. *tortille* „întors, cotit, sinuos" şi subst. med. germ. *ou* (< *ahva* „apă"); după opinia sa, determinantul francez, pe care-l recunoaşte în hidronimul *La Tortille*, desemnând un mic afluent al fluviului Somme, se regăseşte şi în oiconimul transilvănean *Toarcla*. Etimologia a fost rectificată de către Pavel Binder (1972: 49), care propune un compus integral fr. *tortileau* „râul cu meandre". Forma *-eau* este însă modernă, ceea ce înseamnă că o reconstrucţie corectă va trebui să ţină seama de faza sa veche.

Vechea franceză menţinea în bună măsură structura latinească [determinant + determinat] în compusele toponimice, de exemplu *Bellaigues*, *Chaudesaigues* (la 1131: *Callidae Aquae*), *Freidague* (la 1168: *Frigida Aqua*), *Albeuve*, *Rogive* (**Rubea Aqua*), *Megève* (**Media Aqua*), *Longêve* (la 1245: *Longa Aqua*), *Longeau* (la 1180: *Longa Aqua*), *Morteuve* (**Mortua Aqua*), *Wimereux* (la 1203: *Wimerreuwe* < **Vimina Aqua*) etc. (Gröhler, II, 1933: 211, 213, 241). De aceea compusul vechi valon **Tortilleuwe*, format de la adj. *tortille*, existent în secolele al XII-lea – al XIV-lea (Hauterive 1947: 565), şi subst. *euwe* (< *ewe* < **awa* < **aγwa* < **ahwa* < lat. *aqua*), este posibil. Dialectul valon păstrează formele vechi ale fr. *eau* (Bruneau 1913: 189), anume *ew* şi *oew* (unde *w* este o semiconsoană), neparticipând la inovaţia intercalării lui *a* între *e* deschis şi *w* (*eawe*) din franceza medie (pentru care vezi Dauzat 1930: 87). Vocala finală *-e* (< lat. *-a*) era surdă, iar diftongul *-eu-* (rezultat prin diereza lui *-ew-*) devine *oe(ö)* spre sfârşitul secolului al XII-lea (Brunot, I, 1966: 149, 153); de aceea cuvântul francez era redat când prin *-ou*, când prin *-owe* (*Tartelowe* la 1222), când prin *-ew* (*Torthlew* la 1387), cf. DIR, C, veacul XI, XII, XIII, vol. I, 187 şi SDT, II, 59.

Apariţia lui *-e-* median (*Tertillou*) pare a se datora unui accident de transcriere, dar este cert că vocala *-a-* din temă (*Tartelowe*) este rezultatul unei disimilări (*o-o* > *a-o*) operate de vorbitorii de limbă germană, pentru că o vom regăsi în formele ulterioare ale oiconimului: *Tartlaw* la 1329, astăzi *Tartlau* (SDT, II, 59; toate atestările se referă la localitatea numită astăzi Prejmer). Aceiaşi vorbitori au schimbat accentul compusului, de pe determinat pe determinant, fapt care a favorizat sincoparea vocalei mediale *-i-*, şi au apropiat v.fr. *euwe* de nhd. *Aw/Au*, forma evoluată a lui *ahva*.

Dacă avem în vedere înfăţişarea de astăzi a râului Târlung, denumirea franceză pare să se justifice: el este orientat iniţial pe direcţia SE-NV, după care coteşte spre NE în dreptul satului Săcele, îndreptându-se spre Râul Negru. Dar în epoca veche cotitura lipsea, deoarece râul trecea desigur pe lângă satul cu acelaşi

Scanned with OKEN Scanner

nume (astăzi Prejmer), îndreptându-se spre Olt. În această situație, este clar că semnificația compusului, „apă întoarsă, cotită", se referea la cotul Oltului. (Judecând după hărțile la scară mică pe care le-am putut consulta, nici pârâul *La Tortille* nu se caracterizează prin sinuozități ieşite din comun, dar se varsă în Somme la apus de oraşul Péronne, în dreptul primei dintre cele două mari cotituri succesive ale fluviului; nu este deci exclus ca şi în acest caz hidronimul să aibă o motivație indirectă.) Aşezându-se în satul riveran, saşii l-au numit la început printr-un derivat patrionimic, *Tartilleri*, atestat la 1240 (SDT, II, 59), în care sufixul german de plural *-eren* a fost latinizat în *-eri*; pentru lat. *-erius* ca variantă a lui *-arius*, vezi discuția la Grandgent (1958: 37–38). Apoi au preluat pur şi simplu denumirea apei. Întemeind un al doilea sat pe cursul său mijlociu, ei au recurs din nou la un derivat patrionimic, de astă dată cu suf. *-ang(en)* şi *-ung(en)*, variante ale lui *-ing(en)* (Bach 1943: 110, 507): **Tartlang(en)* şi **Tartlung(en)*. Alternanțe de acest fel se întâlnesc în istoria multor oiconime germane; vezi, de pildă, Reichardt (1972: 53–54, 120–121, 195).

Primul nume a suportat, pe teren germanic, disimilarea *r-l* > *r-ø* şi metateza *rt* > *tr*, care se constată în prima sa atestare, de la 1484: *Thatrang* (SDT, II, 183; numele săsesc actual este *Tatrangen*). Cel de al doilea nume a suportat, pe teren sud-slav, disimilarea grupului *tl* > *l* (**Tarlungen*), cf. sl.com. **pletlŭ* > v.bg. *plelŭ* (Vaillant, I, 1950: 88–89). Constatăm şi de această dată, în mod indirect, prezența activă a slavilor sudici la răsărit de Braşov, pe la mijlocul secolului al XV-lea. (De altfel, şi *Prejmer*, atestat începând din 1360 ca *Prasmar*, care a înlocuit treptat oiconimul vechi francez, ar avea o origine slavă după Zaimov 1973: 143, din v.bg. **Prějdmĕrjĭ*.) În româneşte grupul *tl* ar fi devenit *cl* (cf. v.bg. *tlaka* > rom. *clacă*, bg. *kotljasvam* > rom. *coclí*, magh. *pitle*, *hitlen*, *Bethlen* > rom. *piclă*, *hiclean*, *Beclean*), pentru că româna continuă, ca şi celelalte limbi romanice, o tendință puternică încă din latina populară (cf. lat. *vetulus* > *vetlus* > *veclus* > rom. *vechiu*). Fie românii, fie slavii au echivalat pluralul german cu sufixul *-eni/-jani*, iar de aici s-a ajuns, pe teren românesc, la un *Tărlungeni* ca nume al satului şi de la acesta la un *Tărlung* ca nume al apei; în continuare, *ă* + *r* + consoană a devenit *î*. Deşi *Tărlungeni* este atestat abia la 1830 (scris *Terluntsán*), este limpede că el nu poate fi explicat direct de la germ. *Tatrangen*, ci continuă un dublet german cel puțin la fel de vechi. Aşa cum rezultă din exemplele date de Adolf Bach, loc.cit., toate cele trei forme ale sufixului german sunt atestate încă din ahd. Fără să aibă în vedere atestările vechi, Kiss Lajos (1978: 635) propune o etimologie de-a dreptul bizară pentru *Tatrang/Târlung*, un verb turcic *tat(t)ïr-/tatur-* „a gusta", care s-ar regăsi, după el, în numele unui sat asiatic, *Tatran* sau *Tataran*.

Acelaşi hidronim vechi valon stă la baza numelui localității *Toarcla*, situată pe Pârâul Nou, care se varsă în Olt în dreptul satului Cârța. Păstrarea hidronimului

Scanned with OKEN Scanner

doar ca nume de localitate este o situație destul de obișnuită în toponimie. Şi în acest caz prima atestare (*Tartlaw* la 1329, SDT, II, 198) se dovedeşte a fi o adaptare germană a v.fr. **Tortille(u)we*. Cea de a doua atestare (*Tharcla* la 1333–1335) implică evoluția grupului consonantic *tl* > *kl*, posibilă şi în germană (Fischer/ Eichler 1968: 21), dar şi în română. Atestările germane ulterioare o ignoră însă, ca şi numele actual săsesc, *Tarteln*, iar acest fapt ne orientează opțiunea spre cea de a doua posibilitate. Denumirea românească a apărut ca o adaptare a unei forme intermediare: **Tortlaw* > săs. **Tortlâ* > rom. *Toarcla*, prin schimbarea grupului *tl* în *cl* şi diftongarea lui *o* accentuat sub influența lui *a* < *â* din silaba următoare. Interesantă este forma *Tortyl*, dată de Iohannes Honterus în remarcabila sa hartă *Chorographia Transylvaniae*, publicată la Basel în 1532. Ea atestă, pe de o parte, menținerea vocalei *o* din radical (care nu se regăseşte în nici una dintre denumirile germane menționate în documente), justificând reconstrucția unui **Tortlaw*; iar pe de altă parte, presupune o schimbare pe teren german a terminației *-law* > *-el* (cf. *Rosslaw* > *Rossel* la Schultheis 1968: 87) > săs. *-il*, perceput ca sufix diminutival. Variantele de la 1488 (*Tarlen*) şi de la 1494 (*Tharla*) au un caracter accidental: ele presupun o apropiere paronimică de magh. *tarló* < v.tc. *thorlou* „pământ"; în nici un caz nu pot fi considerate forme primare, etimologice, cum credea Walther Scheiner (1927: 145–146). Menționăm doar cu titlu de curiozitate alte două încercări de explicare a denumirii: cea a lui I. Borcia (1904: 238), care o apropia de n.pers. german *Tortler*, şi cea a lui C. Cihodaru (1969: 17), care o compara cu n.pers. daco-getice *Brucla*, *Genucla*, *Turicla*, presupunând o „păstrare nealterată a grupului *cl*" într-un mediu dacic, asimilat foarte târziu, după perioada românei comune, când schimbarea fonetică în *cl'* > *k'* nu se mai putea produce.

Prezența valonilor în zona Oltului este confirmată şi de alt oiconim menționat în diploma de la 1211, *Noilgiant*, explicat deja din v.fr. *noiale* < lat. *nucalis* şi v.fr. *galt* = *gaut* < germ. *Wald*, aşadar „pădure de nuci" sau „nucet" (Kniezsa 1943: 249; Karl Kurt Klein 1963: 165). Tot de origine valonă pare a fi şi oiconimul *Cârța*, desemnând inițial una dintre cele mai vechi aşezări din Țara Făgăraşului, o mănăstire cisterciană atestată în formele *Kerch* la 1223, *Kerz* la 1225, *Querch* la 1226 etc. (SDT, I, 156). De la mănăstire şi-a luat numele pârâul din vecinătate (la 1223: „rivulum qui dicitur Kurchz", la Scheiner 1926: 76) şi chiar munții Făgăraş apăreau, în hărți de la 1774 şi 1785, cu denumirea *Kerczy H(artz)* „munții Cârței" (Năstase 1970: 9). Încă din 1306 se înregistrează asociația paronimică a Cârței cu săs. *kiərts* = germ. *Kerze* „lumânare": „monasterii beatae Mariae virginis in Candelis de Kerch" (Scheiner 1926: 76), care a trecut multă vreme drept etimologie. O bază sl. *krč*, invocată de unii (Lukács 1999: 59), nu este atestată în bg. şi nu poate motiva schimbarea lui *č* > *ț*. Neconvingătoare este raportarea la vb. onomatopeic bg. *kărcam* „a scârțâi", făcută de Walther Scheiner (1926: 76). După

N. Drăganu (1933: 551–552), etimonul ar fi n.pers. *Cârstu*, deformat de saşi, iar după Ioan Pătruţ (1980: 93–94), n.pers. *Cârţu*, pe care-l consideră format de la o bază rom. *Câr-* + suf. *-ţ*. Se ştie însă că mănăstirea a fost înfiinţată în anul 1202 ca filială a mănăstirii Igriş din Banat, iar în 1204 la conducerea acesteia a fost numit călugărul francez din Pontigny, Hugo, care fusese până în 1203 superiorul mănăstirii *Chercam* din dioceza Amiens (Karl Kurt Klein 1963: 236); noua abaţie, al cărei nume a fost fixat probabil de superiorul Hugo, îi va fi dăruită în anul 1223 magistrului Gocelinus (= Gosselin). După toate probabilităţile, este vorba de un transplant toponimic, la fel ca în cazul oiconimului *Bărăbanţ* (atestat la 1299 ca *villa Baarbanth*, la 1302 ca *villa Barabantina*), care şi el a desemnat la început o mănăstire, al cărei nume îl relua pe acela al provinciei Brabant (SDT, I, 64).

Chercam este actualul *Le Quesne* din departamentul Somme, al cărui nume continuă galicul **cassanos* „stejari" şi care este atestat mai întâi la 1161 în forma latinizată *Quercus* „stejar" (Dauzat/ Rostaing 1963: 552). Latinizarea apelativului galic în numele topice era un procedeu obişnuit (*ib.*; Gröhler, II, 1933: 157–158) şi poate fi regăsit în forma *Chercam*, care presupune adj. lat. *quercea* „de stejar". Este de crezut că această denumire a fost transplantată de călugării cistercieni, dar că ea era pronunţată după normele limbii franceze vechi, în care *qw* devenise *q* iar *c* + *e*, *i* devenise *ts* (Brunot, I, 1966: 163). Urmat de *e*, *q* se palatalizase (*k'e*) în zona nordică – situaţie menţinută până astăzi în numele comunei franceze (Gröhler, II, 1933: 157). La începutul secolului al XIII-lea, pronunţarea acestui nume va fi fost deci **K'ertsa* din care românii au făcut **Cărţa* şi apoi *Cârţa*.

4.7. În primul volum al monografiei *Erdély Története*, apărută la Budapesta în anul 1986, sub redacţia lui Makkai László şi Mócsi András, şi anume în partea 1 din capitolul al III-lea, consacrată „locuitorilor străbuni ai Transilvaniei din perioada descălecării", se pot citi următoarele: „Populaţia ţinutului Olt care a dat cea dintâi denumirea apelor a fost o populaţie slavă împreună cu o populaţie necunoscută, probabil de limbă turcă [...]. Ultimii veniţi pot fi consideraţi românii, pentru că nu au denumit în propria lor limbă nici un singur râu mai important; în schimb au împrumutat denumiri de ape de la unguri şi de la germani". Se reiau, în această lucrare, ideile mai vechi ale lui L. Makkai, după care „toate marile râuri ale Transilvaniei, fără excepţie, au un nume de origine necunoscută sau de origine maghiară, slavă sau germană şi, dacă există forme româneşti ale acestor nume de râuri, ele au fost împrumutate din aceste trei limbi. Este şi cazul tuturor numelor de locuri cunoscute înainte de secolul al XIV-lea [...]. De aici rezultă că [...] românii au fost pretutindeni devansaţi de colonişti de altă rasă, mai ales de unguri şi de slavi" (apud Moga 1944: 50). Un punct de vedere similar îl are acum istoricul maghiar Gyula Kristó (2004: 226–235): românii ar fi emigranţi în Ţara Bârsei, unde au ajuns abia în secolul al XIII-lea, venind din sudul Dunării; ei „nu au format

Scanned with OKEN Scanner

nicăieri în Ardeal toponime proprii [...]. Primele lor toponime independente provin doar din secolul al XIV-lea"; „analiza etimologică a materialului toponimic din Ardealul de sud susține perfect [ideea] că românii au fost aici imigranți. Stratul toponimic de bază [...] este maghiar", de exemplu, *Fogaras* [!].

Dar niciuna dintre „multele denumiri necunoscute" menționate de Makkai şi Mócsi (între care *Bârsa*, *Braşovul* şi *Târlungul*) nu se poate atribui vreunei populații turcice. Cercetarea noastră oferă o perspectivă exact opusă: populația cea mai veche a Țării Bârsei, cea care a păstrat două toponime majore străvechi, *Oltul* şi *Bârsa*, a fost românească. În primul deceniu al secolului al XIII-lea s-au stabilit aici, ca şi în Țara Făgăraşului, colonişti valoni, cărora le-au urmat teutonii la 1211, apoi saşii şi slavii. Vechile triburi turcice nu s-au putut fixa, ținutul fiind slab populat şi impropriu pentru practicarea păstoritului de stepă, ci au folosit această zonă drept coridor de trecere spre centrul şi vestul Transilvaniei, acolo unde se finalizau de obicei expedițiile lor de pradă. „Ultimii veniți" au fost ungurii, care n-au făcut decât să preia, să adapteze fonetic şi să traducă toponimia deja existentă (de exemplu, *indagines Nicolai* de la 1211, devenit *Miclosuara* la 1332).

5. *Trotuşul*

5.0. Desemnând un afluent al Siretului, de 149 km, Trotuşul poate fi considerat un hidronim de valoare medie la nivelul provinciei istorice Moldova. Pronunția populară, înregistrată de dialectologi, este *Trotúşu* (NALR-DATE, 265); pronunția „literară" implică o deplasare arbitrară a accentului pe temă: *Trótuşu*, care coincide cu accentuarea maghiară, atestată încă din 1466: *Táthros* (apud Giurescu 1967: 308, nota 7). Aceasta din urmă se referă la localitatea riverană, *Târgul Trotuşului*, care a fost o veche colonie maghiară, înființată probabil în prima jumătate a secolului al XIII-lea şi menținută ca atare până în secolul al XVI-lea (*ib.* 309). În privilegiul comercial dat de Alexandru cel Bun în anul 1408, localitatea era indicată ca punct vamal pe drumul spre sau dinspre Ardeal prin trecătoarea Oituz. Aici a fost şi reşedința ținutului omonim menționat mai întâi la 1466 şi încorporat, peste un secol, în ținutul Bacăului.

Unificând atestările documentare pentru hidronim, oiconim şi horonim, constatăm că cea mai mai veche este *Totruş*, de la 1408 (Costăchescu, II, 1932: 631), care se menține sporadic până la 1804 (TTRM, I_2, 1199) şi este înregistrată în surse străine cu variantele grafice *Totrus*, *Totrusch*, *Totrusi*, *Totruss*, *Totrusz* (TTRM, I_3, 227–229, I_4, 279–281). Sursele de sorginte maghiară oferă variante latinizate cu *-a-* tematic şi cu suf. *-os/-as* (pronunțat „oş"): *Tatras*, *Tatrasch*, *Tatros*, *Tatrosch*, *Tattros*, *Tattrosch* (*ib.*). Din interferența celor două pronunții, românească şi latino-maghiară, au rezultat variante precum „Tatruş", scris *Tatrus*, *Tatrusch*, *Tatrusia*, *Tatrusz*, *Tattrus*, *Tattrusch*, şi „Totruş", scris *Totros*, *Totroz*, *Tottros* (*ib.*).

Scanned with OKEN Scanner

În primele decenii ale secolului al XVII-lea, în pronunțarea românească a toponimului se produce o metateză: *Trotuş*, atestat la 1633 (DRH, A, XXI, 432 = copie) şi la 1634 (DRH, A, XXII, 265 = original). Şi de această dată se interferează variantele cu *-a-* tematic latino-maghiar: *Tratusch*, *Tratusse*, *Tratusz*, *Tratuş* (într-o hartă rusească), *Tratuş* (rus), *Tratuz*, care conservă uneori şi sufixul străin: *Tratos*, *Tratosch* (TTRM, I_{3-4}, loc.cit.).

5.1. Din Evul Mediu, denumirea a fost asociată de străini cu etonimul *ta(r)tar*, iar această primă tentativă etimologică se reflectă într-o amplă serie de variante: *Tartaros*, *Tartarosch*, *Tartarus*, *Tartrosch*, *Tataros*, *Tatarosa*, *Tatarosio*, *Tataross*, *Tatarus*, *Tataruss*, *Tatarusz* etc. (TTRM, I_{3-4}, loc.cit.). Când un călător, precum italianul Niccolò Barsi, vizitează târgul la 1633, el ne oferă nu o atestare a numelui, ci o pseudoetimologie: *Tattaruscia* (apud Giurescu 1925: 25). Faptul că „numirile săcuieşti sporesc între râurile Trotuş şi Oituz, arătându-ne un drum vechi de scurgere al săcuilor spre Moldova" (Opreanu 1928: 37), a favorizat ipoteza unei origini ungureşti a hidronimului nostru. Ea a fost formulată în termeni generali de A.D. Xenopol (II, 1914: 74), N. Iorga (III, 1937: 61), G. Ivănescu (1980: 432, 745) – pentru a cita doar câteva nume.

Prima încercare de a preciza etimonul a făcut-o R. Rosetti (1905: 251), care a invocat un magh. *tátros*, „echivalent cu slavonul Bistrița", dar un asemenea cuvânt nu există în ungureşte, aşa cum remarca Philippide (II, 1927: 369). G. Weigand (1921: 86), urmat de G. Kisch (1929: 166), Kniezsa István (1943: 193), Kiss Lajos (1978: 635) şi Gyula Kristó (2004: 62), optează pentru magh. *tatár-ós* „tătăresc", subînțeles „râu", ca şi în cazul altor hidronime provenite din etnonime: *Tót-os*, *Német-es*, *Szás-os*; însă evoluția fonetică la *Totruş*, prin sincoparea lui *-á-*, este neverosimilă. Sub aspect fonetic, etimologia lui Philippide (II, 1927: 369), din magh. *tartós* „durabil, perseverent", este fără cusur şi, de aceea, a fost preferată de Iorgu Iordan (1963: 123). Semantic însă, aşa-zisul etimon are un pronunțat caracter abstract, care îl face impropriu pentru denominația toponimică. Dar chiar trecând peste acest neajuns, el n-ar reuşi să individualizeze o apă curgătoare în cadrul unui bazin hidrografic. Astfel, magh. *tartós teljesitmény* înseamnă „debit continuu, permanent, stabil" (Eckhardt 1958: 2069–2070), dar într-o regiune de munte toate cursurile de apă au această calitate.

S-a mai spus că hidronimul ar prelua numele şefului peceneg din Dobrogea, *Tatrùs*, menționat de cronicarul bizantin M. Attaliates (Bertha 1899: 105). Este vorba însă de o greşeală de transcriere, pentru că la alți cronicari, Skylitzes, Zonaras şi Ana Comnena, numele are forma *Tatus* (Drăganu 1933: 573–574; Necşulescu 1937: 141–142, 149).

O apropiere ingenioasă a fost aceea cu oronimul *Tatra*, considerat de origine tracică (Rospond 1982: 309), pe care au făcut-o N. Iorga (I_1, 1937: 109, III: 254) şi

Scanned with OKEN Scanner

Stanislas Łukasik (1938: 315). Atestat de la finele secolului al X-lea în câteva limbi central-europene (pol. *Tatry*, ceh. *Trtry*, magh. *Turtur*, ucr. *Toutry*, cu diverse variante), oronimul a fost explicat de la un i.-e. **tərtra* (de unde lat. *terminus*, gr. τέρθρον) „capăt", „vârf" (Rozwadowski, I, 1959: 313–316). De la el s-au produs o serie de resemantizări, cu circulație în graiurile carpatice: ucr. *tatra* „stâncă", *toutry* „stâncă în albia râului", *toltry* „deal stâncos", pol. *tatry* „munți", „vârfuri" etc. (Marusenko 1968: 251; Łukasik 1938: 313; Vasmer, IV, 1973: 27; Rozwadowski, I, 1959, loc.cit.). Semnificația bazei nu este potrivită pentru denumirea unui curs de apă altfel decât printr-o derivare toponimică de la un oronim. Or, ca un munte să-şi păstreze numele dacic, ar trebui ca el să aibă o valoare majoră, diferențiindu-se în raport cu alți munți printr-o calitate ieşită din comun şi deci uşor perceptibilă. Este o situație care nu se întâlneşte în bazinul hidrografic al Trotuşului şi, din acest motiv, identificarea unui oronim dacic este practic imposibilă. Sub aspect lingvistic, nu dispunem de date care să permită reconstrucția unui sufix cu valoare relațională susceptibil de a fi corelat cu rom. *-uş*. În consecință, ipoteza unei origini dacice a hidronimului nostru nu poate fi reținută.

5.2. Un principiu etimologic utilizat de obicei în cercetarea hidronimiei este acela al stratificării denumirilor în funcție de valoarea lor (socio)geografică. Numele cursului principal este întotdeauna mai vechi decât acela al afluenților, datorită faptului că el este cunoscut unui număr mai mare de oameni şi, în consecință, este mai puțin afectat de schimbările produse de-a lungul timpului. „După epoca latină, spune A. Dauzat (1937: 203), toate formațiile desemnează cursuri de apă din ce în ce mai mici. Cele mai importante îşi primiseră numele dinainte".

În bazinul Trotuşului, cei mai importanți afluenți au nume de origine veche bulgară (*Slănicul*, *Caşinul*, *Dofteana*, **Bârzava* – vechiul nume al Uzului, reconstituit după diminutivul Bârzăuța, desemnând un afluent) şi veche turcică (*Oituzul*, *Uzul* şi *Tazlăul*, pentru care vezi Moldovanu 2010: 60–63). Ele au fost create între secolele al X-lea – al XI-lea. Mai târziu au apărut hidronimele de origine maghiară şi românească, precum *Asăul* şi *Ciobănuşul*. Orientându-ne după această schiță stratigrafică, putem presupune că Trotuşul este un hidronim anterior secolului al X-lea, care în nici un caz nu poate fi de origine maghiară. El nu poate fi nici de origine slavă, pentru că nici tema, nici sufixul nu permit o asociere cu bazele şi cu formanții specifici denominației hidronimice a vechilor slavi.

5.3. Hidronimul *Trotuş* ar putea avea însă o origine latină, din **tortuosus* (*amnis*) „(râu) sinuos, şerpuitor", cu evoluția la *o* a vocalelor *u-o* în hiat, care a avut loc în latina populară prin secolul I e.n. (Grandgent 1958: 116; Mihăescu 1978: 322), ca în *duos* > *dos*, *quattuor* > *quattor*, şi căderea consoanei finale. Dispărut din limbile romanice, *amnis* „râu" era frecvent folosit în toponimia antică (Pellegrini 1990: 153) şi cu el s-a făcut, probabil, acordul de gen al suf. adjectival

Scanned with OKEN Scanner

-osus, care avea şi el o largă întrebuinţare (Cooper 1895: 122–132). Desemnarea prin adjective substantivate era un procedeu utilizat în toponimia din epoca romană. Spre deosebire de hidronimele slave, care erau, de obicei, de genul feminin (acordate cu *voda*, *reka*), hidronimele romane erau de genul masculin, aşa cum este şi *Trotuşul* nostru.

În forma **Tortósu*, hidronimul ar fi trebuit să suporte metateza lichidelor, dacă el ar fi fost preluat de către slavi, ajungându-se la o bază **Trăt-* prin secolul al IX-lea, când fenomenul respectiv s-a manifestat în slava bulgară (Vaillant, I, 1950: 112). Aşa cum rezultă din împrumuturile slave făcute din latină şi din greacă, grupul fonetic format din vocală + sonantă, *-or-*, a fost perceput la *-ъr-* de către slavi, iar acesta a evoluat la *-rъ* – în bulgară şi *-r-* silabic în sârbă, de exemplu lat. *torta* > **tъrta* > scr. *trta* (Bartoli 1908: 51). Contactul populaţiei româneşti cu slavii sudici s-a produs însă după secolul al IX-lea, când legea metatezei nu mai funcţiona, astfel încât hidronimul nostru şi-a păstrat aspectul originar. Situaţii similare au fost semnalate şi în toponimia balcanică din zone slavizate mai târziu (Zaimov 1984: 17). Filiera slavă a determinat însă o adaptare sufixală – fenomen obişnuit atât la nivelul apelativelor (de exemplu, lat. *plat-essa* > scr. *plat-uša*, la Bartoli 1908: 55), cât şi al toponimelor (cf. Šmilauer 1965: 139–147). Ca în cazul altor cuvinte de origine latină (*Castoria* > *Kostur*, *Salona* > *Solunŭ*), şi aici s-a produs închiderea lui *ó* > *u*, permiţând ca rom. *-ós* să fie substituit prin suf. *-úš*, care în lexic forma *nomina attributiva*, hipocoristice şi diminutive (SPR, I, 78–79) şi care se întrebuinţa şi în toponimie (Duridanov 1958: 239–244). Revelatoare este această substituţie în cazul unui hidronim cvasi-identic din Dalmaţia, *Trtuša*, cu *r* silabic, explicat de P. Skok (I, 1950: 111) din lat. *tortuosus*, la care adaptarea a implicat şi o schimbare de gen.

După arheologul Maria Comşa (1968: 371), în secolele al IX-lea – al X-lea pătrunde în sud-estul Moldovei aşa-zisa civilizaţie balcano-dunăreană, având un pronunţat caracter bulgăresc, pusă în legătură cu expansiunea ţaratului bulgar în nordul Dunării. În plan lingvistic, impactul acestei civilizaţii asupra protoromânilor din bazinul Trotuşului s-a produs în secolul al X-lea, după ce vechea bulgară s-a desprins din slava comună. Atunci, probabil, s-a putut modifica aspectul fonetic al hidronimului major şi a început operaţiunea de completare a nomenclaturii geografice a zonei. Ulterior, pe terenul limbii române, forma **Tortúş* va fi modificată prin metateză, ajungându-se la prima variantă atestată: *Totrúş*.

5.4. Apariţia în sudul Moldovei a unui hidronim roman nu este lipsită de o motivaţie istorică. Concomitent cu romanizarea Daciei (dacă nu cumva mai înainte, în vremea lui Domiţian, cum susţine Radu Vulpe 1961: 365–369), a avut loc şi romanizarea acestei zone, alipită Moesiei Inferior, care se întindea pe o suprafaţă de cca 3800 km^2, între Siret şi Prut. La nord de ea, exista o regiune adiacentă, în

care se exercita controlul militar roman, până la valul de pământ Stoicani – Ploscuțeni, marcând limita sudică a teritoriului dacilor liberi. Era o regiune clientelară, în care populația băştinaşă se afla în contact permanent cu romanii. Atât valul de pământ Tulucești-Şerbeşti, cât şi salba de castre de la Bărboşi (unde fusese construită şi o cetate, *castellum*, în anul 112), Şendreni şi Poiana (aproape de gura râului Trotuş) trebuiau să asigure securitatea drumului strategic dintre Moesia şi Dacia, care mergea pe valea Trotuşului şi trecea munții prin pasul Oituz, ajungând la Brețcu, unde se afla castrul numit *Angustia*. În jurul castrelor se constituise un *territorium* colonizat, cu aşezări civile (*vici*) romane, dintre care cea de la Bărboşi dobândise chiar configurația unui oraş. „Pe vremea lui Marcu Aureliu [161–180 e.n.], spune Vasile Pârvan, Moldova de miazăzi este tot aşa de adânc pătrunsă de viața romană, ca şi Dacia Olteană, ori Mesia dobrogeană" (1974: 90). Arheologii au descoperit urmele coexistenței alături de romani a unei populații dacice, angajată într-un proces de romanizare care se continuă şi după evacuarea castrelor, de către legiunile şi cohortele imperiale, în anul 275 e.n.

Pe la 324 e.n., Constantin cel Mare inițiază o vastă acțiune de recucerire a zonelor limitrofe ale imperiului, din nordul Dunării, finalizată prin anexarea Moldovei sudice. La Bărboşi, în locul cetății distruse de goți, se construieşte un burg, iar viața civilă este reactivată printr-un aflux de emigranți romani din Moesia (Comşa 1965: 31). Stăpânirea bizantină durează până la invazia hunilor, în anul 375, dar se apreciază că romanizarea dacilor a continuat, cel puțin în sudul Moldovei, încheindu-se probabil prin secolul al VI-lea (Ioniță 1982: 120). Astfel ne explicăm şi conservarea în limba română a unor hidronime antice, precum *Buzăul*, *Siretul*, *Prutul* şi – adăugăm noi – *Trotuşul*. Românii sunt menționați pentru prima dată, în zona de curbură a Carpaților, în deceniul al 3–lea al secolului al XIII-lea, când documentele papale ni-i înfățişează trăind în vecinătatea brodnicilor slavi. Este foarte probabil că ei populau şi zona vecină, a bazinului râului Trotuş, şi aceasta înainte de expansiunea secuiască transmontană, care a început în a doua jumătate a aceluiaşi secol.

Dar hidronimul *Trotuş* putea fi păstrat şi de către populația romanizată din depresiunea Trei Scaune, care se găsea în vecinătatea castrului de la Brețcu, pe unde pătrundea în Transilvania drumul strategic de la Tyras la Porolissum, menționat de Geograful din Ravenna. Aici „romanismul nu era mai puțin viguros, populația imigrată cu militarii şi funcționarii convieţuind peste tot cu băştinaşii, cum o dovedeşte limpede materialul arheologic" (Russu 1990: 32). Prima atestare a satului Brețcu, de la 1426, ni-l prezintă ca o „villa valachalis" condusă de un cneaz (SDT, I, 105). La venirea lor, în secolul al XIII-lea, secuii s-au stabilit într-o zonă deja locuită de valahi, cu care au început să convieţuiască, după spusele cronicarului Simon de Keza (apud Russu 1990: 45–46). La 1241, *Olaci et Siculi*

Scanned with OKEN Scanner

întăreau trecătorile Carpaților, pentru a preveni invazia tătarilor. Atunci, ca şi mai târziu, existau strânse legături economice între românii de pe ambii versanți ai Carpaților şi începuse curentul de emigrare din Secuime spre Moldova, în care ei s-au lăsat antrenați alături de secui.

6. Concluzii

S-a spus că există „o probabilitate foarte redusă ca un toponim cercetat să provină din latină" (Toma 1994–1995: 372), pentru că etimologiile propuse până în prezent nu au îndeplinit condițiile ştiințifice minime pentru a fi acceptate. S-a creat o atmosferă de scepticism, evidentă atât la savanții străini, cât şi la cei români. Petar Skok, de pildă, se declara de acord cu István Kniezsa, susținând că „în Transilvania nu se află decât toponime slave, ungureşti sau germanice, nu şi toponime româneşti vechi" (Skok 1939: 248). „Se pare că nimic nu s-a păstrat în memoria Evului Mediu din toponimia daco-romană", crede I.I. Russu (1967: 179). După V. Pârvan (1982: 380), „la venirea slavilor în Dacia, toponimia nu era romană, ci, acceptată pe vremuri şi de către romani, aproape peste tot thracică". Mai optimişti se dovedesc unii istorici, precum Constantin C. Giurescu (I, 1942: 195), după care „nu e deloc exclusă posibilitatea de a găsi şi alte numiri din epoca daco-romană, pe lângă cele cunoscute astăzi" (= moştenite din substratul dacic). Reîntâlnim ideea în IST. ROM. I, 787, care orientează cercetările spre toponimia minoră: „E de presupus iarăşi, că din noianul de hidronime şi toponime minore româneşti pe care le avem, numeroase [sic!] trebuie să fie de origine străveche, dar dovada peremptorie pentru aceasta, din lipsă de ştiri documentare, nu se poate aduce".

După părerea noastră, mai mulți factori au determinat eşecul încercărilor de a descoperi şi la noi toponime romane. Mai întâi, premisa greşită că toponimia minoră „are uneori o valoare probantă mai mare decât cea majoră" (Frățilă 1987: 98), constituind un veritabil depozit de creații străvechi. *Apetitul pentru toponime minore* (care, în limbaj popular, s-ar traduce prin „a nu vedea pădurea din cauza copacilor") *a avut drept rezultat descoperirea unor pseudo- formații latine*, prin încălcarea a două principii metodologice:

a) Atribuirea de etimoane latine unor derivate româneşti. Astfel, dacă în limba română este atestat apelativul *simcea* „vîrf", iar sufixul *-el* este încă productiv, un derivat *sâmcel* este oricând posibil. De aceea, nu este nevoie ca, pentru „mulțimea toponimelor *Sâncel*" din Transilvania, să presupunem formații din epoca romană, de la **summ(i)cellus*, cum procedează Vasile Frățilă (1987: 108–111). DLR atestă chiar varianta lexicală *smicel*, inclusă în articolul *smicea*, sub care lucrează şi forma etimologică ardelenească *sâmcea* <**summicella*. Toponimele citate de Vasile Frățilă nu fac decât să ateste şi pentru *sâmcea* perechea *sâmcel*, pe care DLR o constată doar în formele muntenești *smicea–smicel*.

b) Atribuirea de etimoane latine unor compuse maghiare (vezi *Vădastra, supra*, 1.2) sau unor derivate slave. Acelaşi lingvist timişorean descoperă un oronim minor în hotarul satului Sâncel (Alba), notat la 1347 ca *Sumatheg* „dealul Sumat", în care crede că recunoaşte un lat. *summatus* < *summus* „culme" (Frăţilă 1987: 109–110). Dar substantivul latin avea înţelesul abstract de „întâietate, supremaţie", iar magh. *s-* trebuie citit „ş". Documentul atesta, deci, oronimul *Şumat*, care trimite la bg. *šumatyj* < *šuma* „pădure", având înţelesul de „acoperit cu păduri", „împădurit" (Gerov, V, 1904: 589).

Un al doilea factor a avut un rol prohibitiv. Este vorba de postulatul „evoluţiei fonetice normale" a numelor de locuri, care se întemeiază pe supoziţia „continuităţii neîntrerupte" a populaţiei româneşti în aşezările străbune de-a lungul mileniului invaziilor barbare. *Dacă nu putem admite abateri de la legile fonetice care au acţionat în perioadele latinei populare şi românei comune, noi recunoaştem, împreună cu alţi lingvişti, posibilitatea intervenţiei unor filiere, cu impact asupra formei protoromâneşti moştenite*. Împrumutarea unui detaliu fonetic străin este condiţionată de prestigiul politic şi social – iar de acest prestigiu s-au bucurat slavii timp de câteva secole. Documentarea impactului unei filiere este însă o întreprindere dificilă, care implică o cunoaştere a raporturilor lingvistice şi, în speţă, toponimice romano-balcanice, pe de o parte, şi a evoluţiilor romanice, pe de alta. Operând cu aceste coordonate, se pot găsi analogii sau chiar identităţi de situaţii, revelatoare pentru etimologia unor toponime româneşti.

Cel de al treilea factor este *necunoaşterea proceselor propriu-zis toponimice*. Unul dintre acestea este polarizarea, prin care se realizează un câmp organizat în jurul unui nucleu, cu valoare toponimică maximă din perspectiva populaţiei locale. Când două toponime (oiconime sau hidronime) desemnând obiecte geografice apropiate sunt identice în planul expresiei, va trebui să le considerăm derivate de la un nucleu dispărut, mai ales atunci când sunt susţinute de atestări documentare vechi (vezi CLUJ şi BÂRSA). Un alt proces este acela al stratificării genetice a hidronimelor în cadrul bazinelor hidrografice. Hidronimul major, desemnând cursul de apă principal, este întotdeauna mai vechi decât hidronimele desemnând afluenţii săi. Astfel, TROTUŞUL nu poate avea o origine maghiară sau veche turcică, aşa cum au unele hidronime minore din bazinul său hidrografic.

„Un nume local autentic – scria Theodor Capidan (1943a: 267) –, adică moştenit de la romani sau traco-iliri, preţuieşte cât un document. El este ca o monedă din inscripţia căreia putem descifra timpul când s-a produs. Numai că aceste nume, din cauza vechimii lor prea mari, sunt foarte rare. Raritatea lor devine şi mai mare pentru ţările expuse la invazia popoarelor barbare". Studiul nostru a relevat patru astfel de nume, a căror etimologie şi evoluţie fonetică particulară aruncă o lumină nouă asupra trecutului românilor din Transilvania şi din sud-vestul Moldovei.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Abrudeanu, Ion Rusu, 1928, *Moţii. Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti.

Ahrweiler, Hélène, 1974, *La frontière et les frontières de Byzance en Orient*, în *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines*, I, Bucureşti.

Avram, Andrei, 1964, *Contribuţii la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte româneşti*, în SCL, XV, nr. 3.

Avram, Andrei, 1965, *Despre trecerea lui* [ă] *la* [î] *în dacoromână*, în SCL, XVI, nr. 4.

Bach, Adolf, 1943, *Die deutschen Personennamen*, Berlin.

Bárczi, Géza, 1937, Recenzie în AECO, III.

Bárczi, Géza, 1958, *Les mots d'emprunt vieux-français et l'histoire de l'amuïssement des s préconsonantiques et finals du français*, în CL, III, supliment.

Barnea, Ion, 1968, *Din istoria Dobrogei*, II, Bucureşti.

Barsov, N., 1865, *Materialy dlja istoriko-geografičesko slovarja Rossii*, Vilna.

Bartoli, Matteo Giulio, 1908, *Riflessi slavi di vocali labiali romane e romanze, greche e germaniche*, extras din *Jagić –Festschrift*, Berlin.

Battisti, Carlo/ Alessio, Giovanni, 1951, 1957, *Dizionario etimologico italiano*, II, V, Florenţa.

Bernstein, S.B., 1965, *Gramatica comparată a limbilor slave*, Bucureşti.

Bertha, A. de, 1899, *Magyars et Roumains devant l'histoire*, Paris.

Bezlaj, France, 1956, *Slovenska vodna imena*, I, Ljubljana.

Binder, Pavel, 1964, *Etimologia, sensul iniţial şi evoluţia numelui topic „Braşov"*, în „Limbă şi literatură", *VIII*.

Binder, Pavel, 1969a, *Unele probleme referitoare la prima menţiune documentară a Braşovului*, în „Cumidava", III.

Binder, Pavel, 1969b, *Oraşul Braşov. Studiu de geografie istorică*, teză de doctorat ms.

Binder, Pavel, 1972, *Istoria medie*, în ŢB.

Bocănеţu, Alexandru, 1925–1926, *Terminologia agrară în limba română*, în „Codrul Cosminului", II–III.

Bogdan, Damian P., 1978, *Paleografia slavo-română*, Bucureşti.

Bogdan, I., 1905, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, Bucureşti.

Bonfante, Giuliano, 1987, *Scritti scelti*, II. *Latino e romanzo*, Torino.

Borcia, Ion, 1904, *Deutche Sprachelemente im Rumänischen*, în JIRS, X.

Brătianu, G., 1935, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, I, Bucureşti.

Brătianu, G., 1942, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, Bucureşti.

Brâncuş, Gr., 1983, *Vocabularul autohton al limbii române*, Bucureşti.

Brâncuş, Gr., 2007, *Studii de istorie a limbii române*, Bucureşti.

Bruneau, Charles, 1913, *Étude phonétique des patois d'Ardenne*, Paris.

Brunot, Ferdinand, 1966, *Histoire de la langue française dès origines à nos jours*[2], I, Paris.

Bunea, Augustin, 1912, *Încercare de istoria românilor până la 1382*, Bucureşti.

Candrea, I.-A., 1927–1928, *Introducere în studiul toponimiei, cu privire specială asupra toponimiei Olteniei şi Bănatului* (curs litografiat), Bucureşti.

Candrea, I.-A./ Densusianu, Ov., 1907–1914, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, Bucureşti.

Capidan, Th., 1920–1921, Recenzie în DR I.

Capidan, Th., 1942, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, Bucureşti.

Capidan, Th., 1943a, *Simbioza albano-română şi continuitatea românilor în Dacia*, în „Revista Fundaţiilor Regale", X, nr. 5.

Scanned with OKEN Scanner

Capidan, Th., 1943b, *Limbă şi cultură*, Bucureşti.
Carnoy, Albert, 1948, *Origines des noms des communes de Belgique, y compris les noms des rivières et principaux hameaux*, I, Louvain.
Călinescu, G., 1956, *Cultura lui M. Eminescu*, în „Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor", V, nr. 1–2.
Chelaru, Valentin Gr., 1970, *Éléments autochtones et latino-romans dans la structure des langues et des cultures sud-slaves*, în „Romanoslavica", XVII.
Cherpillod, André, 1986, *Dictionnaire étymologique des noms géographiques*, Paris–New York–Barcelona–Milan–Sao Paulo–Mexico.
Cihodaru, C., 1969, *Date istorice şi toponimice privind existenţa populaţiei romanice din regiunea carpato-dunăreană în secolele III–XI*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi", seria „Istorie", XV, fsc. 1.
Ciorănescu, Alexandru, 1936, *Opera istorică a lui Budai-Deleanu*, în „Cercetări literare", II.
Ciorănescu, Alexandru, 2001, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti.
Comşa, Maria, 1965, *Sur la romanisation des territoires nord-danubiens au IIIe-VIe siècle de N. È.*, în „Nouvelles études d'histoire", III.
Comşa, Maria, 1968, *Sur l'origine et l'évolution de la civilisation de la population romane, et ensuite protoromaine aux VIe-Xe siècle sur le territoire de la Roumanie*, în „Dacia", s.n., XII.
Comşa, Maria, 1972, *Unele date privind regiunile din nord-vestul României în secolele V-IX*, în *Centenar muzeal orădean*, Oradea.
Constantinescu, N.A., 1958, *Rapports entre toponymes et anthroponymes dans l'onomastique roumaine*, în *Contribution onomastiques*, Bucureşti.
Cooper, Frederic Taber, 1895, *Word Formation in the Roman Sermo Plebeius*, New York.
Costăchescu, M., 1932, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, I–II, Iaşi.
Costin, Miron, 1958, *Opere* (ed. P. P. Panaitescu), Bucureşti.
Coteanu, Ion, 1981, *Structura şi evoluţia limbii române (de la origini până la 1860)*, Bucureşti.
Coteanu, Ion/ Sala, Marius, 1987, *Etimologia şi limba română. Principii – probleme*, Bucureşti.
Daicoviciu, Constantin, 1968a, *Însemnări despre Dacia* (XIV), în „Steaua", XIX, nr. 11.
Daicoviciu, Constantin, 1968b, *Originea poporului român după cele mai noi cercetări*, în *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Bucureşti.
Daicoviciu, Constantin, 1969, *Oraşe, târguri şi sate în Dacia romană*, în „Acta Musei Napocensis", VI.
Dan, D., 1896, *Din toponimia românească. Studiu istorico-lingvistic*, în „Convorbiri literare", XXX, nr. 12.
Dauzat, Albert, 1930, *Histoire de la langue française*, Paris.
Dauzat, Albert, 1937, *Les noms de lieux. Origine et évolution*, Paris.
Dauzat, Albert, 1939, *La toponymie française*, Paris.
Dauzat, A./ Deslandes, G./ Rostaing, Ch., 1978, *Dictionnaire étymologique des noms de rivières et de montagnes en France*, Paris.
Dauzat, A./ Rostaing, Ch., 1963, *Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France*[2], Paris.
Dănilă, Simion, 1992–1993, *Sonorizări şi afonizări consonantice în onomastica românească*, în ALIL, A, XXXIII.
Densusianu, Ovid, 1923a, Recenzii în „Grai şi Suflet", I.
Densusianu, Ovid, 1923b, *Însemnări şi rectificări*, în „Grai şi Suflet", I.
Densusianu, Ovid, 1928–1929, *Probleme de toponimie şi onomastică* (curs litografiat), Bucureşti.
Densusianu, Ovid, 1929, *Noms de lieu roumains d'origine iranienne*, în *Donum natalicium Schrijnen*, Nijmegen–Utrecht.
Densusianu, Ovid, 1961, *Istoria limbii române*, I. *Originile* (ed. J. Byck), Bucureşti.
Derjavin, N.S., 1949, *Slavii în vechime*, Bucureşti.
Diculescu, Constantin C., 1926, *Dacia romană în oglinda inscripţiilor şi a limbei de azi. O icoană etnografică şi culturală*, I. *Elementele greceşti*, în DR IV.

Scanned with OKEN Scanner

Dragomir, Silviu/ Belu, Sabin, 1968, *Contribuţii la istoria aşezărilor româneşti din Munţii Apuseni (secolele XIII–XVI)*, în „Cumidava", II.
Drăganu, N., 1920–1921, *Din vechea noastră toponimie*, în DR I.
Drăganu, N., 1923a, *Toponimie şi istorie*, în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională" (Cluj), II.
Drăganu, N., 1923b, Recenzie în DR III.
Drăganu, N., 1924–1926, *Mihail Halici. Contribuţie la istoria culturală românească din sec. XVII*, în DR IV_1.
Drăganu, N., 1931–1932, Recenzie în DR VII.
Drăganu, N., 1933, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti.
Drăganu, N., 1934, *Vechimea şi răspândirea românilor pe baza toponimiei şi a onomasticei*, în *Ştiinţă şi filosofie contemporană. Contribuţie românească*, I, Vălenii de Munte.
Drăganu, N., 1943, *Ancienneté et expansion des Roumains d'après la toponymie, l'onomastique et la langue*, în „Balcania", VI.
Ducange, 1842, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, II, Paris.
Ducange, 1891, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis*, I, Bratislava (reeditare).
Dumitraşcu, Ion/ Maximescu, Mariana, 2001, *O istorie a Braşovului (din cele mai vechi timpuri până la începutul secolului XX)*, Braşov.
Duridanov, Ivan, 1958, *Za njokoi redki slovoobrazovatelni tipove v bălgarskata toponimija s usporedici ot drugite slavjanski ezici*, în *Slavističen sbornik. Po slučai IV meždunaroden kongres na slavistite v Moskva*, I. *Ezikozananie*, Sofia.
Duridanov, Ivan, 1969, *Thrakisch-dakische Studien*, I. *Die thrakisch- und dakisch-baltischen Sprachbeziehungen*, în „Linguistique balkanique", XIII, nr. 2.
Duridanov, Ivan, 1974, *Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle*, Köln–Viena.
Duridanov, Ivan, 1977, *Der lateinische Einfluss auf die Toponymie der Ostbalkanländer*, în *Berichte des XII. Internationalen Kongress für Namenforschung*, II, Leuven.
Dzendzelivis'kyj, J. O., 1965, *Značennja doslidžennja antroponimij lingvogeografičnymy metodamy*, în *Pytannja onomastyky*, Kiev.
Eckardt, Sándor, 1958, *Magyar-francia szótár*, Budapesta.
Eichler, Ernst, 1987, *Slawische Ortsnamen zwischen Saale und Neiße*, I–II, Bautzen.
Fischer, I., 1974, *Observations sur la forme et la chronologie de quelques emprunts grecs en latin vulgaire*, în „Revue roumaine de linguistique", XIX, nr. 6.
Fischer, I., 1985, *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, Bucureşti.
Fischer, I., 1992, *Griechisch-lateinische Sprachbeziehungen auf dem Balkan*, în *Latin vulgaire – latin tardif*, III, Tübingen.
Fischer, Reinhard E., 1967, 1970, *Brandenburgische Namenbuch*, I, II, Weimar.
Fischer, Rudolf/ Eichler, Ernst, 1968, *Slawische Ortsnamen am Böhmische Mittelgebirge*, în *Onomastica Slavogermanica*, IV, Wrocław.
Forcellini, Aegidius, 1861, *Totius latinitatis lexicon*, II, Prati.
Frăţilă, Vasile, 1987, *Lexicologie şi toponimie românească*, Timişoara.
Frăţilă, Vasile, 1993, *Contribuţii lingvistice*, Timişoara.
Frâncu, Constantin, 1997, *Geneza limbii şi a poporului român*, Iaşi.
Frâncu, Teofil/ Candrea, G., 1888, *Românii din Munţii Apuseni (moţii)*, Bucureşti.
Gamillscheg, Ernst, 1940, *Über die Herkunft der Rumänen*, în „Jahrbuch der Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin", extras.
Gaster, M., 1891, *Chrestomatie română*, I, Leipzig–Bucureşti.
Georgiev, Vl., 1960, *Bălgarska etimologija i onomastika*, Sofia.
Georgiev, Vl., 1968, Intervenţie în ACIEB, VI.
Gerov, Najden, 1901,1904, *Rečnik na bălgarskyj jazyk*, IV, V, Plovdiv.
Ghiaţă, Anca, 1982, *Toponimie şi geografie istorică în Dobrogea medievală şi modernă*, în „Memoriile Secţiunii de Ştiinţe istorice" ale Academiei Române.

Scanned with OKEN Scanner

Giuglea, G., 1923, *Etimologii*, în DR III.
Giuglea, G., 1983, *Cuvinte româneşti şi romanice*, Bucureşti.
Giuglea, G./ Orghidan, N., 1959, *Branul în lumina toponimiei*, în CL, IV.
Giurescu, Constantin C., 1925, *Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie (1633)*, în *Mélanges de l'École roumaine en France*, I, Paris.
Giurescu, Constantin C., 1942, *Istoria românilor*[4], I, Bucureşti.
Giurescu, Constantin C., 1967, *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti.
Giurescu, Constantin C., 1973, *Formarea poporului român*, Craiova.
Giurescu, Constantin C., 1977, *Continuitatea populaţiei romanice în Dobrogea*, în vol. *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice şi monumente de artă creştină*, Galaţi.
Giurescu, Constantin C./ Giurescu, Dinu C., 1975, *Istoria românilor*, I, Bucureşti.
Goethe, J.W., 1972, *Maxime şi reflecţii*, Bucureşti.
Gold, Michai, 1910, *În munţii Sinaei, Rucărului şi Branului*, Bucureşti.
Goldenberg, S., 1958, *Clujul în secolul XVI. Producţia şi schimbul de mărfuri*, Bucureşti.
Gombocz, Zoltán/ Melich, János, 1914–1930, *Magyar etimologiai szótár*, I, Budapesta.
Gorovei, Ştefan S., 1973, *Dragoş şi Bogdan, întemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova*, Bucureşti.
Gorovei, Ştefan S., 1987, Recenzie în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol»", t. XXIV.
Graffius, Johannes, 1700, *Disputatio de Transilvania*, Altdorf.
Grandgent, C.H., 1958, *Introducere în latina vulgară* (tr. Eugen Tănase), Cluj.
Graur, Al., 1936, *Mélanges linguistiques*, Paris–Bucureşti.
Grimm, Jacob/ Grimm, Wilhelm, 1873, *Deutsches Wörterbuch*, V, Leipzig.
Gröhler, Hermann, 1933, *Über Ursprung und Bedeutung der französischen Ortsnamen*, II, Heidelberg.
Gyula, Kristó, 2004, *Ardealul timpuriu (895–1324)*, Szeged.
Hamlin, Frank R., 1981, *Sur l'utilisation des formes anciennes dans l'étude de toponymie*, în *Mélanges de Philologie et de Toponymie Romanes offerts à Henri Guiter*, Perpignan.
Hamp, Eric P., 1980, *Codru*, în SCL, XXXI, nr. 6.
Haneş, Vasile V., 1922, *Din Ţara Oltului. Însemnări etnografice şi linguistice, culegere de texte, glosar de cuvinte şi mai multe clişee*, Bucureşti.
Hasdeu, B.P., 1873, *Istoria critică a romanilor din ambele Dacie în secolul XIV*, I, Bucureşti.
Hasdeu, B. Petriceicu, 1880, *Cuvinte din bătrâni*, I. *Supliment*, Leipzig–Bucureşti.
Hauterive, H. Grandsaignes d', 1947, *Dictionnaire de l'ancien français. Moyen Age et Renaissance*, Paris.
Herman, József, 1971, *Essai sur la latinité du littoral adriatique à l'époque de l'Empire*, în *Sprache und Geschichte. Festschrift für Harri Meier zum 65. Geburtstag*, München.
Holban, Maria, 1981, *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII–XIV*, Bucureşti.
Homorodean, Mircea, 1972, *Raporturi toponomastice franco-române*, în „Studia Universitatis «Babeş-Bolyai»", Philologia, XVII, fsc.2.
Homorodean, Mircea, 1986, *Elementi di antica civiltà romena alla luce della toponomastica romanza*, în CL, nr. 1.
Homorodean, Mircea, 1987–1988, *Vădastra (jud. Olt), un nume de localitate de origine latină (română)*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie" (Cluj), XXVIII.
Homorodean, Mircea, 1988, *Un toponim latin*, în „Steaua", XXXIX, nr. 4.
Horedt, Kurt, 1958, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII*, Bucureşti.
Horedt, Kurt, 1960, *Lupta de la Galtis lângă Auha*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, Bucureşti.
Hosák, Ladislav/ Šrámek, Rudolf, 1970, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, I, Praga.
Hristov, Georgi, 1964, *Mestnite imena v Madansko*, Sofia.
Hubschmid, J., 1970, *Discuţie* în *Actele celui de-al XII-lea congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică*, I, Bucureşti.

Scanned with OKEN Scanner

Lejeune, Rita, 1954, *Les anciens noms du Col du Perthus*, în *Quatrième Congrès International de Sciences Onomastiques*, Uppsala.
Lüdtke, Helmut, 1961, *Attestazioni latine di innovazioni romanze*, în *Actes du IXe Congrès International de Linguistique Romane*, Lisabona, extras.
Łukasik, Stanislas, 1938, *Pologne et Roumanie. Aux confins des deux peuples et de deux langues*, Paris.
Makkai, Ladislaus, 1942, *Die Rumänen Siebenbürgens in den ungarischen Urkunden des Mittelalters*, în AECO, VIII.
Marcu, Mariana, 1972, *Istoria veche*, în ŢB, I.
Marcu, Mariana, 1980, *La Transylvanie de nord-est au IVe siècle de notre ère, à la lumière des recherches archéologiques*, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, II, Bucureşti.
Marian, S.Fl., 1883, *Ornitologia poporană română*, I, Cernăuţi.
Marusenko, T.A., 1968, *Materialy k slovarju ukrainskih geografičeskih apelljativov (nazvanija reljefov)*, în *Poles'e. Lingvistika, arheologija, toponimika*, Moscova.
Meillet, A., 1925, *La méthode comparative en linguistique historique*, Oslo.
Melich, J./ Gombocz, Z., 1929, *A honfoglalási Magyarország*, Budapesta.
Meyer, Gustav, 1895, *Neugriechische Studien*, III. *Die lateinischen Lehnworte im Neugriechischen*, Viena.
Mihăescu, H., 1959, *Quelques remarques sur le latin des provinces danubiennes de l'empire romain*, în *Recueil d'études romanes*, Bucureşti.
Mihăescu, H., 1966, *Influenţa grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, Bucureşti.
Mihăescu, H., 1968, *Les éléments latins des „Tactica – strategica" de Maurice-Urbicius et leur écho en néogrec*, în RESE, VI, nr. 3.
Mihăescu, H., 1978, *La langue latine dans le Sud-Est de l'Europe*, Bucureşti–Paris.
Mihăescu, H., 1981, *Locul elementelor lexicale latine din albaneză în cadrul romanităţii sud-est europeană*, în *Semantică şi semiotică*, Bucureşti.
Mihăescu, H., 1993, *La romanité dans le Sud-Est de l'Europe*, Bucureşti.
Miklosich, Franz, 1927, *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*, Heidelberg.
Mikov, Vasil, 1943, *Proizhod i značenie na imenata na našite gradove, sela, reki, planini i mesta*, Sofia.
Mladenov, Stefan, 1929, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, Berlin–Leipzig.
Mladenov, Stefan, 1941, *Etimologičeski i pravopisen rečnik na bălgarskija knižoven ezik*, Sofia.
Moga, Ioan, 1944, *Les Roumains de Trasylvanie au Moyen Âge*, Sibiu.
Moga, Ioan, 1973, *Scrieri istorice*, Cluj.
Moldovan, Silvestru, 1898, *Zarandul şi Munţii Apuseni ai Transilvaniei*, Sibiu.
Moldovan, Silvestru, 1911, *Ardealul, I. Ţinuturile de pe Olt*, Braşov.
Moldovanu, Dragoş, 1983–1984, *Stratificarea genetică a toponimiei româneşti şi problema continuităţii românilor* (I), în ALIL, A, XXIX.
Moldovanu, Dragoş, 2005, *Tezaurul toponimic al României.* I$_4$. *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395–1789)*, Iaşi.
Moldovanu, Dragoş, 2010, *Hydronyms of Old Turkic origin in the South of Moldavia*, în „Beiträge zur Namenforschung", 45, nr. 1.
Moldoveanu, Angela/ Moldoveanu, Gh., 1978, *Note din toponimia Milcovului*, în „Studii şi comunicări" (Focşani), I.
Moldoveanu, Gheorghe, 1987, *Observaţii privind etimologia toponimului ARVA*, în *Studii de onomastică*, IV, Cluj-Napoca.
Moldoveanu, Gheorghe, 1996, *Nume de locuri din Valea Milcovului*, Focşani.
Moór, Elemér, 1929, *Zur Siedlungsgeschichte der deutsch-ungarischen Sprachgrenze*, în „Ungarische Jahrbücher" (Budapesta), IX, nr. 1.
Moutsos, Demetrios, 1974, *Two Balkan Etymologies*, în ZB, X, nr. 2.
Moutsos, Demetrios, 1983, *Latin* ***casula*** *and Balkan* κατσούλα, în ZB, XIX, nr. 1.
Muka, Arnošt, 1928, 1966, *Słownik dolnoserbskeje rěcy a jeje narečow*, III, Praga, I, Bautzen.

Scanned with OKEN Scanner

Muret, Ernest, 1930, *Les noms de lieu dans les langues romanes*, Paris.
Nägler, Thomas, 1969, *Populaţia românească în sudul Transilvaniei şi caracterul colonizării săseşti în secolele XII–XIII*, în SAI, XIII.
Nägler, Thomas, 1981, *Aşezarea saşilor în Transilvania. Studii*, Bucureşti.
Nägler, Thomas, 1997, *Românii şi saşii până la 1848 (relaţii economice, sociale şi politice)*, Sibiu.
Nandris, Octave, 1963, *Phonétique historique du roumain*, Paris.
Nădejde, Ioan, 1886–1887, *O socoteală cu domnul Onciul*, în „Contemporanul", V, partea I.
Năstase, Anton, 1970, *Muntenia pe hărţile din secolul al XVIII-lea* (rezumatul tezei de doctorat), Bucureşti.
Năsturel, Petre Ş., 1970, *De quelques toponymes danubiens*, în „Studia balcanica", nr. 1.
Necşulescu, Constantin, 1937, *Ipoteza formaţiunilor politice române la Dunăre în sec. XI*, în „Revista istorică română", VII.
Neuhauser, I.G., 1788, *Mappa Geographica Magni Principatus Transilvaniae in usum Exactoratus Caes. Regii Provincialis uniti* (ms. la Biblioteca „Lucian Blaga" din Cluj).
Niculescu, Alexandru, 1981, *La latinité du romain. Un essai de chronologie relative du phonétisme*, în *Logos semantikos. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu*, V, Berlin–New York–Madrid.
Niculescu, Gh., 1981, *Valea Teleajenului*, Bucureşti.
Niederle, Lubor, 1923, *Manuel de l'antiquité slave*, I, Paris.
Nikonov, V.A., 1966, *Kratkij toponimičeskij slovar'*, Moscova.
Nistor, Ion I., 1941–1942, *Autohtonia daco-romanilor în spaţiul carpato-dunărean*, în AAR (Ist.), s. III, t. XXIV.
Nussbächer, Gernot, 1987, *Din cronici şi hrisoave. Contribuţii la istoria Transilvaniei*, Bucureşti.
Oancea, Dimitrie I., 1992, *Carpaţii româneşti: geografie istorică, toponimie*, în „Academica", II, nr. 5.
Olteanu, Pandele, 1957, *Numiri slave în Transilvania de nord*, în „Limbă şi literatură", III.
Opreanu, Sabin, 1928, *Ţinutul secuilor*, Cluj.
Paliga, Sorin, 1992, *Toponimul Cluj*, în „Academica", II, nr. 5.
Pamfile, Tudor, 1913, *Agricultura la români*, Bucureşti.
Panaitescu, P.P., 1969, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti.
Papacostea, Şerban, 1993, *Românii în secolul al XIII-lea între cruciată şi imperiul mongol*, Bucureşti.
Papiu, Victor Corvin, 1963, *Geologie şi drumeţie. Trasee în Carpaţii româneşti*, Bucureşti.
Pascu, Giorge, 1924, *Rumänische Elemente in den Balkansprachen*, Geneva.
Pascu, Ştefan, 1972, *Voievodatul Transilvaniei*[2], I, Cluj.
Pascu, Ştefan, 1974, *Începuturile Clujului medieval*, în „Anuarul Istitutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", XVII.
Paşca, Ştefan, 1931–1933, *Sufixe care indică apartenenţa locală*, în DR VII.
Paşca, Ştefan, 1936, *Nume de persoane şi nume de animale în Ţara Oltului*, Bucureşti.
Pavlović, M., 1975, *Les pseudoslavismes*, în *Actes du XIe Congrès International des Sciences Onomastiques*, II, Sofia.
Pătruţ, Ioan, 1974, *Studii de limba română şi slavistică*, Cluj.
Pătruţ, Ioan, 1980, *Onomastică românească*, Bucureşti.
Pătruţ, Ioan, 1982, *Onomastică, istorie şi geografie*, în *Studii de onomastică*, III, Cluj-Napoca.
Pătruţ, Ioan, 1984, *Nume de persoane şi nume de locuri româneşti*, Bucureşti.
Pârvan, Vasile, 1974, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*[2], Bucureşti.
Pârvan, Vasile, 1982, *Getica. O protoistorie a Daciei* (ed. Radu Florescu), Bucureşti.
Pellegrini, Giovan Battista, 1990, *Toponomastica italiana*, Milano.
Petkanov, Ivan, 1958, *Vitoš(a)*, în *Izsledvanija v čest na akad. Dimităr Dečev po slučaj 80–godišninata mu*, Sofia.
Petkanov, Ivan, 1981–1982, *Le latin populaire dans le Sud-Est européen*, în „Dacoromania" (Freiburg), 6.
Petrovici, E., 1931–1933, Recenzie în DR VII.

Scanned with OKEN Scanner

Petrovici, E., 1942, *Continuitatea daco-romană şi slavii*, în „Transilvania" (Sibiu), LXXIII.
Petrovici, E., 1943a, Recenzie în DR X.
Petrovici, E., 1943b, 1945, *Vestiges des parlers slaves remplacés par le roumain*, I, în „Balcania", VI; II, în ib. VIII.
Petrovici, E., 1943c, *Daco-slava*, în DR X.
Petrovici, E., 1944, *La population de la Transylvanie au XIe siècle*, în „Revue de Transylvanie", X.
Petrovici, E., 1950, *Corelaţia de timbru a consoanelor dure şi moi în limba română*, în SCL, I.
Petrovici, E., 1963, *Raportul dintre izoglosele dialectale slave şi izoglosele elementelor slave ale limbii române*, în „Romanoslavica", VII.
Petrovici, E., 1966, *Scrierea lui -u şi -i în secolele XIII–XV*, în CL, XI, nr. 2.
Petrovici, E., 1970, *Studii de dialectologie şi toponimie*, Bucureşti.
Petrovici, E., 1988–1991, *Material onomastic din Atlasul lingvistic român, II* (ed. Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza), în ALIL, A, XXXII.
Philippide, Alexandru, 1923, 1927, *Originea românilor*, I, II, Iaşi.
Pieri, Silvio, 1919, *Toponomastica della Valle dell'Arno*, Roma.
Pieri, Silvio, 1936, *Toponomastica delle Valli del Serchio e della Lima*, Pisa.
Pieri, Silvio, 1969, *Toponomastica della Toscana Meridionale e dell'Archipelago Toscano*, Siena.
Poghirc, Cicerone, 1973, *Sur les éléments de substrat du roumain*, în „Dacoromania" (Freiburg), 1.
Poghirc, Cicerone, 1974, *L'hydronimie roumaine*, în „Linguistique balkanique", XVII, nr. 3.
Pop, Ioan-Aurel, 1996, *Românii şi maghiarii în secolele IX–XIV. Geneza statului medieval din Transilvania*, Cluj-Napoca.
Pop, Sever, 1943, *Die Toponymie Siebenbürgens*, în *Siebenburgen* (extras).
Pop, Sever, 1966, *Recueil posthume de linguistique et de dialectologie*, în „Acta philologica", IV.
Popescu Argeşel, Ion, 1977, *Munţii Trăscăului. Studiu geomorfologic*, Bucureşti.
Popović, Ivan, 1960, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden.
Posea, Gr. et alii, 1976, *Geomorfologie*, Bucureşti.
Procopovici, Al., 1938, *La romanité balkanique*, în „Balcania", I.
Puşcariu, Sextil, 1905, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg.
Puşcariu, Sextil, 1929–1930, *Pe marginea cărţilor*, în DR VI.
Puşcariu, Sextil, 1924–1926, *Pe marginea cărţilor*, în DR IV, partea a doua.
Puşcariu, Sextil, 1934, *Numele satelor noastre*, în „Ţara Bârsei", VI.
Puşcariu, Sextil, 1935, *Les enseignements de l'Atlas Linguistique de Roumanie*, în „Revue de Transylvanie", III, nr. 1.
Puşcariu, Sextil, 1976, *Limba română*, I. *Privire generală*[2], Bucureşti.
Puşcariu, Sextil, 1977, *Braşovul de altădată*, Cluj-Napoca.
Raevschi, Nicolae, 2006, *Hidronime traco-dace având conexiuni etimologice baltice*, în „Limba română" (Chişinău), XVI, nr. 7–9.
Redlich, Friedrich, 1963, *Doppelnamigkeit in der Niederlausitz*, în *Slawische Namenforschung*, Berlin.
Reichardt, Lutz, 1972, *Die Siedlungsnamen der Kreise Gießen, Alsfeld und Lauterbach in Hessen*, Marburg/Lahn.
Reichenkron, Günter, 1966, *Das Dakische (rekonstruiert aus dem Rumänischen)*, Heidelberg.
Roesler, Robert, 1867, *Die Anfänge des walachischen Fürstenthums*, Viena.
Roesler, Robert, 1871, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig.
Rohlfs, Gerhard, 1966, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, I, Torino.
Rohlfs, Gerhard, 1974, *Dizionario toponomastico e onomastico della Calabria*, Ravenna.
Romanski, St., 1922, *Slave commun et grec ancien*, în „Revue des études slaves", II, fsc. 1–2.
Rosetti, Al., 1968, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, Bucureşti.
Rosetti, Radu, 1905, *Despre unguri şi episcopiile catolice din Moldova*, în AAR (Ist.), s. II, t. XXVII.
Rospond, S., 1972, *Struktura i stratigrafija drevnerusskih toponimov*, în *Vostočnoslavjanskaja onomastika*, Moscova.

Scanned with OKEN Scanner

Rospond, S., 1982, *Die slawische Siedlungsgeschichte im Lichte der Ortsnamentypen*, în *Proceedings of the thirteenth International Congress of Onomastic Sciences*, II, Varşovia–Cracovia.
Rostaing, Charles, 1985, *Les noms de lieux*[10], Paris.
Rozwadowski, Jan Michał, 1959, *Wybór pism*. I. *Pisma polonistyczne*, Varşovia.
Rudnicki, Mikolaj, 1935, *Sur l'établissement des Préslaves dans les bassins de la Vistule et de l'Odra aux temps préhistoriques*, în *Atti del III Congresso Internazionale dei Linguisti*, Florenţa.
Russu, I. I., 1967, *Limba traco-dacilor*[2], Bucureşti.
Russu, I. I., 1970, *Elemente autohtone în limba română*, Bucureşti.
Russu, I. I., 1981, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic şi componenta latino-romanică*, Bucureşti.
Russu, I. I., 1990, *Românii şi secuii*, Bucureşti.
Rusu, Gr., 1973, *Oclusivele palatale* [k′], [g′] *în graiurile daco-române*, în CL, XVIII.
Rusu, Mircea, 1973, *Notes sur les relations culturelles entre les Slaves et la population romane de Tranylvanie, VIe-XIe siècles*, în *Les Slaves et le monde méditerranéen, VIe–XIe siècles*, Sofia.
Sacerdoţeanu, Aurelian, 1936, *Consideraţii asupra istoriei românilor în Evul Mediu*, Bucureşti.
Sacerdoţeanu, Aurelian, 1968, *Elemente de continuitate şi unitate în istoria medievală a românilor*, în *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Bucureşti.
Sala, M./ Mihăilă, Gh., 2001, *Cristalizarea limbii române*, în I. ROM. III.
Sandfeld, Kr., 1930, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris.
Sbiera, I.G., 1906, *Contribuiri pentru o istoriie soţiială cetăţănească, religionară bisericească şi culturală literară a românilor de la originea lor încoace până în juliu 1504*, I, Cernăuţi.
Scheiner, Walther, 1926, 1927, *Die Ortsnamen im mittleren Teile des südlichen Siebenbürgens*, în „Balkan-Archiv", II, III.
Schindhelm, Waldemar, 1968, *Slawisch-deutsche Beziehungen auf dem Thüringer Wald lund in seinem südlichen Vorland im Lichte der Ortsnamen*, în *Onomastica Slavogermanica*, IV, Wrocław.
Schlimpert, Gerhard, 1970, *Teltov. Landschafts- und Ortsname*, în *Onomastica Slavogermanica*, V, Berlin.
Schneller, Christian, 1890, *Tirolische Namenforschung*, Innsbruck.
Schramm, Gottfried, 1981, *Eroberer und Eingesessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend N.Chr.*, Stuttgart.
Schuchardt, Hugo, 1867, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, II, Leipzig.
Schultheis, Johannes, 1968, *Umstrittene Deutungen von Ortsnamen des rechtselbischen Anhalt*, în *Onomastica Slavogermanica*, IV, Wrocław.
Schulze, Wilhelm, 1933, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, în „Abhandlungen der Königlichen Geselschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologische-historische Klasse", V, 5.
Simionov, B., 1975, *O haraktere mestnyh nazvanij romanskogo proishoždenija v NR Bolgarii*, în *Actes du XI-e Congrès International des Sciences Onomastiques*, II, Sofia.
Šimunović, Petar, 2004, *Bračka toponimija*, Zagreb.
Skok, Petar, 1928, *Zum Balkanlatein*, I, în „Zeitschrift für romanische Philologie", XLVIII.
Skok, Petar, 1931, *Byzance comme centre d'irradiation pour les mots latins des langues balkaniques*, în „Byzantion", VI.
Skok, Petar, 1939, *Observations*, în *Premier Congrès International de toponymie et d'anthroponymie. Actes et mémoires*, Paris.
Skok, Petar, 1950, *Slavenstvo i romanstvo na Jadranskim otocima. Toponomastička ispitivanja*, I, Zagreb.
Skok, Petar, 1971–1973, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–III, Zagreb.
Šmilauer, Vl., 1965, *Tschechisierung der deutschen Ortsnamen auf* ***-au***, în *Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur*, Leipzig.
Spinei, Victor, 1982, *Moldova în secolele XI–XIV*, Bucureşti.

Scanned with OKEN Scanner

Svoboda, Jan, 1964, *Staročeská osobni jména a nase příjmení*, Praga.
Székely, Zoltán, 1980, *Les Daces et les Romains au IIe–IVe siècles dans le Sud-Est de la Transylvanie*, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, II, Bucureşti.
Şarba, Ioan, 1976, *Permanenţe autohtone în denominaţia bihoreană*, în „Biharea", III.
Şchiopul, Iosif, 1945, *Ţările româneşti înainte de secolul al XIV-lea*, Bucureşti.
Şiadbei, I., 1937, *Albanais et roumain commun*, în „Revue internationale d'études balkaniques", III.
Şiadbei, I., 1957, *Contribuţii la studiul latinei orientale*, în SCL, VIII, nr. 4.
Şiadbei, I., 1961, *Contribuţii la studiul latinei orientale* (IV). *Asupra elementului latin din neogreacă*, în SCL, XII, nr. 4.
Ştefan, Gh., 1968, *Le problème de la continuité sur le territoire de la Dacie*, în „Dacia", s.n., XII.
Tagliavini, Carlo, 1927, *Un frammento di terminologia italo-rumena ed un dizionarietto geografico dello stolnic Const. Cantacuzino*, în „Revista filologică", I, nr. 1–2.
Tamás, Lajos, 1967, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapesta.
Tăpkova-Zaimova, V., 1962, *Sur les rapports entre la population indigène des régions balkaniques et les „barbares" au VIe–VIIe siècle*, în „Byzantinobulgarica", I.
Teodor, Dan Gh., 1981, *Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul în veacurile V–XI e.n.*, Iaşi.
Terracini, Benvenuto A., 1935, *Di che cosa fanno la storia gli storici del linguaggio?*, în *Atti del III Congresso internazionale dei linguisti*, Florenţa.
Thomopoulos, J.A., 1969, *Les noms de montagnes grecques*, în *X Internationaler Kongress für Namenforschung*, I, Viena.
Todi, Aida, 2010, *Stadiul actual al cercetărilor privind elementul autohton în limba română*, în *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuş*, Bucureşti.
Toma, Ion, 1994–1995, *Particularităţile demersului etimologic în toponimie*, în „Dacoromania", serie nouă, I.
Triandaphyllidis, Man. A., 1909, *Die Lehnwörter der mittelgriechischen Vulgärliteratur*, Strassburg.
Tudor, D., 1968, *Oraşe, târguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti.
Tudor, D., 1974, *Romanizarea Munteniei*, în „Apulum", XII.
Turcu, Ioan, 1896, *Escursiuni pe munţii Bârsei şi ai Făgăraşului din punctul „La Om" de pe „Buceci" până dincolo de „Negoiul". Descrieri întregite cu schiţe istorice despre castelele şi Ţara Făgăraşului*, Braşov.
Väänänen, Veikko, 1964, *Introduction au latin vulgaire*, Paris.
Väänänen, Veikko, 1966, *Le latin vulgaire des inscriptions pompéiennes*[3], Berlin.
Vaillant, André, 1950, *Grammaire comparée des langues slaves. Phonétique*, Lyon.
Vaillant, J.A., 1844, *La Roumanie*, I, Paris.
Vasmer, Max, 1941, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin.
Vasmer, Max, 1973, *Etimologičeskij slovnik russkogo jazyka*, IV, Moscova.
Viciu, Alexiu, 1929, *Etnografice*, Blaj.
Vincenz, A. de, 1963, *Onomastique des Carpathes. Problèmes et méthodes*, în *VII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche. Atti e memorie*, II$_2$, Florenţa.
Vinja, Vojmir, 1967, *Le Grec et le Dalmate*, în ZB, V.
Vinţeler, O./ Chirilov, P., 1971, *Microtoponimia Bălţii Brăilei*, în CL, XVI, nr. 2.
Viscidi, Federico, 1944, *I prestiti latini nel greco latino e bizantino*, Padova.
Vulpe, Alexandru, 1964, *Ptolemy and the ancient geography of Moldavia*, în „Studii clasice", VI.
Vulpe, Radu, 1961, *La Valachie et la Basse-Moldavie sous les Roumains*, în „Dacia", s.n., V.
Vulpe, Radu, 1964, *Dion Cassius et la campagne de Trajan en Mésie Inférieure*, în „Studii clasice", VI.
Wagner, Max Leopold, 1921, *Das ländliche Leben Sardiniens im Spiegel der Sprache*, Heidelberg.

Scanned with OKEN Scanner

Svoboda, Jan, 1964, *Staročeská osobni jména a nase příjmení*, Praga.
Székely, Zoltán, 1980, *Les Daces et les Romains au IIe–IVe siècles dans le Sud-Est de la Transylvanie*, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, II, Bucureşti.
Şarba, Ioan, 1976, *Permanenţe autohtone în denominaţia bihoreană*, în „Biharea", III.
Şchiopul, Iosif, 1945, *Ţările româneşti înainte de secolul al XIV-lea*, Bucureşti.
Şiadbei, I., 1937, *Albanais et roumain commun*, în „Revue internationale d'études balkaniques", III.
Şiadbei, I., 1957, *Contribuţii la studiul latinei orientale*, în SCL, VIII, nr. 4.
Şiadbei, I., 1961, *Contribuţii la studiul latinei orientale* (IV). *Asupra elementului latin din neogreacă*, în SCL, XII, nr. 4.
Ştefan, Gh., 1968, *Le problème de la continuité sur le territoire de la Dacie*, în „Dacia", s.n., XII.
Tagliavini, Carlo, 1927, *Un frammento di terminologia italo-rumena ed un dizionarietto geografico dello stolnic Const. Cantacuzino*, în „Revista filologică", I, nr. 1–2.
Tamás, Lajos, 1967, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapesta.
Tăpkova-Zaimova, V., 1962, *Sur les rapports entre la population indigène des régions balkaniques et les „barbares" au VIe–VIIe siècle*, în „Byzantinobulgarica", I.
Teodor, Dan Gh., 1981, *Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul în veacurile V–XI e.n.*, Iaşi.
Terracini, Benvenuto A., 1935, *Di che cosa fanno la storia gli storici del linguaggio?*, în *Atti del III Congresso internazionale dei linguisti*, Florenţa.
Thomopoulos, J.A., 1969, *Les noms de montagnes grecques*, în *X Internationaler Kongress für Namenforschung*, I, Viena.
Todi, Aida, 2010, *Stadiul actual al cercetărilor privind elementul autohton în limba română*, în *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuş*, Bucureşti.
Toma, Ion, 1994–1995, *Particularităţile demersului etimologic în toponimie*, în „Dacoromania", serie nouă, I.
Triandaphyllidis, Man. A., 1909, *Die Lehnwörter der mittelgriechischen Vulgärliteratur*, Strassburg.
Tudor, D., 1968, *Oraşe, târguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti.
Tudor, D., 1974, *Romanizarea Munteniei*, în „Apulum", XII.
Turcu, Ioan, 1896, *Escursiuni pe munţii Bârsei şi ai Făgăraşului din punctul „La Om" de pe „Buceci" până dincolo de „Negoiul". Descrieri întregite cu schiţe istorice despre castelele şi Ţara Făgăraşului*, Braşov.
Väänänen, Veikko, 1964, *Introduction au latin vulgaire*, Paris.
Väänänen, Veikko, 1966, *Le latin vulgaire des inscriptions pompéiennes*[3], Berlin.
Vaillant, André, 1950, *Grammaire comparée des langues slaves. Phonétique*, Lyon.
Vaillant, J.A., 1844, *La Roumanie*, I, Paris.
Vasmer, Max, 1941, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin.
Vasmer, Max, 1973, *Etimologičeskij slovnik russkogo jazyka*, IV, Moscova.
Viciu, Alexiu, 1929, *Etnografice*, Blaj.
Vincenz, A. de, 1963, *Onomastique des Carpathes. Problèmes et méthodes*, în *VII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche. Atti e memorie*, II_2, Florenţa.
Vinja, Vojmir, 1967, *Le Grec et le Dalmate*, în ZB, V.
Vinţeler, O./ Chirilov, P., 1971, *Microtoponimia Bălţii Brăilei*, în CL, XVI, nr. 2.
Viscidi, Federico, 1944, *I prestiti latini nel greco latino e bizantino*, Padova.
Vulpe, Alexandru, 1964, *Ptolemy and the ancient geography of Moldavia*, în „Studii clasice", VI.
Vulpe, Radu, 1961, *La Valachie et la Basse-Moldavie sous les Roumains*, în „Dacia", s.n., V.
Vulpe, Radu, 1964, *Dion Cassius et la campagne de Trajan en Mésie Inférieure*, în „Studii clasice", VI.
Wagner, Max Leopold, 1921, *Das ländliche Leben Sardiniens im Spiegel der Sprache*, Heidelberg.

Scanned with OKEN Scanner

Weigand, Gustav, 1921, *Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien*, în JIRS, XXVI–XXIX.
Weigand, Gustav, 1925, *Ortsnamen im Ompoly- und Arányos-Gebiet*, în „Balkan-Archiv", I.
Witkowski, Teodolius, 1965, *Die Ortsnamen des Kreises Stralsund*, Berlin.
Xenopol, A.D., 1884, *Teoria lui Rösler. Studiu asupra stăruinţei românilor în Dacia raiană*, Iaşi.
Xenopol, A.D., 1914, *Istoria românilor în Dacia Traiană*[2], II, Bucureşti.
Zaharia, Eugenia, 1971, *Données sur l'archéologie des IVe-XIe siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu*, în „Dacia", XV.
Zaimov, Jordan, 1959, *Mestnite imena v Pirdopsko*, Sofia.
Zaimov, Jordan, 1968a, *Anciens noms bulgares dans la partie sud de la péninsule balkanique*, în ACIEB VI.
Zaimov, Jordan, 1968b, *Intervenţie*, în ACIEB VI.
Zaimov, Jordan, 1973, *Bălgarski geografski imena s –jï*, Sofia.
Zaimov, Jordan, 1984, *L'onomastique balkanique et son traitement en bulgare*, în „Linguistique balkanique", XXVII, nr. 4.

SIGLE ŞI ABREVIERI

AAR (Ist.) = „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii istorice".
AAR (Lit.) = „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii literare".
ACIEB VI = *Actes du premier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes*, VI, Sofia, 1968.
AECO = „Archivum Europae centro-orientalis".
ALIL = „Anuar de lingvistică şi istorie literară".
BER = *Bălgarski etimologičen rečnik*, I, Sofia, 1971.
BIFR = „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»".
CAT. = *Catalogul documentelor româneşti din Arhivele Statului de la Oraşul Stalin*, I (1521–1799), Bucureşti, 1955.
CDO = N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, 1963.
CGL = *Corpus glossariorum Latinorum*, II, Leipzig, 1888.
CIL = *Corpus inscriptionum latinarum*, I, XIV, Berlin, 1863, 1887.
CL = „Cercetări de lingvistică" (Cluj).
CSŢR = *Călători străini în ţările române*, I–X_2, Bucureşti, 1968–2001.
CSŢR[2] = *Călători străini în ţările române în secolul al XIX-lea* (serie nouă), I–IV, Bucureşti, 2004–2007.
DEZB. = Comisia pentru studiul formării limbii şi poporului român, *Dezbaterile din şedinţa lărgită de la 25 noiembrie 1958 asupra formării limbii şi poporului român* (litografiat), Bucureşti, 1959.
DIR, C = *Documente privind istoria României*, seria C, *Transilvania*, veacul IX, XII, XIII, vol. I (1075–1250), Bucureşti, 1951.
DIVR = *Dicţionar de istorie veche a României (paleolitic – sec. X)* (coordonator D.M. Pippidi), Bucureşti, 1976.
DR = „Dacoromania" (Cluj).
DRH, A = *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, I–XXVI (cu întreruperi), Bucureşti, 1975–2009.
DRH, B = *Documenta Romaniae Historica*, B. *Ţara Românească*, I, Bucureşti, 1966.
DTB = Vasile Frăţilă, Viorica Goicu, Rodica Sufleţel, *Dicţionar toponimic al Banatului*, VI, M–N, Timişoara, 1989.
DTRM = *Dicţionarul toponimic al României. Muntenia*, I (coordonator Nicolae Saramandu), Bucureşti, 2005.
ENC. IT. = *Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti*, X, Milano–Roma, 1931.
HURM. = Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I (culese de Nic. Densusianu), partea 1, Bucureşti, 1887.

I. CL. = *Istoria Clujului*, Cluj, 1974.
ILR = Academia Republicii Socialiste România, *Istoria limbii române*, II, Bucureşti, 1969.
I. ROM. = Academia Română. Secţia de Ştiinţe Istorice şi Arheologice, *Istoria românilor*, III. *Genezele româneşti*, Bucureşti, 2001.
IST. ROM.= Academia Republicii Populare Române, *Istoria României*, I, II, Bucureşti, 1960, 1962.
IZV. = Academia Republicii Populare Române. Institutul de Arheologie, *Izvoare privind istoria României*, I–II, Bucureşti, 1964–1970.
JIRS = „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig".
LB = *Lesicon romanesc – latinesc – unguresc – nemţesc*, Buda, 1825.
LET. CANTAC. = *Istoria Ţării Româneşti (1290–1690). Letopiseţul cantacuzinesc* (ed. C. Grecescu şi Dan Simonescu), Bucureşti, 1960.
MESZ = *A Magyar nielv történeti-etimológiai szótára*, I, Budapesta, 1967.
MW = *Mittellateinisches Wörterbuch*, II, fsc. 5, Berlin, 1973.
NALR-DATE = *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova şi Bucovina. Date despre localităţi şi informatori*, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuţă, Adrian Turculeţ, Bucureşti, 1987.
RESE = „Revue des études sud-est européennes".
REW^3 = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*^{3}, Heidelberg, 1935.
RHSE = „Revue historique du Sud-Est européen".
ROM. = Direcţia Topografică Militară, *România. Atlas rutier*, sc. 1: 350.000, Bucureşti, 1981.
SAI = „Studii şi articole de istorie".
SCL = „Studii şi cercetări lingvistice".
SDT = Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, I, II, Bucureşti, 1967, 1968.
SPR = *Słownik prasłowiański*, I, Wrocław–Varşovia–Cracovia–Gdańsk, 1974.
SSNO = *Słownik staropolskich nazw osobowych* (sub redacţia lui Witold Taszycki), III$_1$, Wrocław–Varşovia–Cracovia–Gdańsk, 1971.
SSW = *Siebenbürgisch – sächsisches Wörterbuch*, V, Bucureşti–Berlin, 1975.
TLL = *Thesaurus linguae latinae. Onomasticon*, II, Lepzig, 1913.
TTRM = *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, I$_1$–I$_4$, Bucureşti şi Iaşi, 1992–2005.
ŢB = *Ţara Bârsei*, I, Bucureşti, 1972.
ZB = „Zeitschrift für Balkanologie".
ZWU = Franz Zimmermann/ Carl Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, II (cu colaborarea lui G. Müller), Sibiu, 1892, 1897.

TOPONYMS OF ROMAN ORIGIN IN TRANSYLVANIA AND THE SOUTH-WEST OF MOLDAVIA

ABSTRACT

Although attempts have been made, Romanian toponyms of Roman origin have not been discovered yet. In the author's opinion, there are three reasons for this failure: a) the wrong premise that they have to be searched in the minor toponymy, the result of which has been to attribute Latin etymons to certain Romanian or Slavic derivatives; b) the postulate of "the normal phonetic evolution" of the place names, grounded on the presupposition of the "relentless continuity" of the Romanian population within the ancient settlements during the Barbarian invasions, which excluded the possibility of intervention of foreign channels in their conveyance; c) ignoring certain processes

Scanned with OKEN Scanner

specifically toponymic allowing the reconstruction of the disappeared nuclei of certain toponymic fields or the stratification, according to their origins, of the major and minor hydronyms within the hydrographic basins. These reasons maintain their validity concerning the attempts to discover minor toponyms of Dacian origin as well, for instance names of localities preserved since ancient times, which are not confirmed by a solid scientific examination. According to the author, the following major toponyms have a Roman origin:

1. The oronym *Bigla*, designating one of the highest mountains in the Western Carpathians (1369 m) which dominate a large geographic area including the towns of Abrud (former Roman encampment), Zlatna (former Ampelum), Alba Iulia (former Apulum) and Aiud (former Brusca). It has to be connected to the series of oronyms *Bigla* in Bulgaria and Macedonia. The etymon is Vulg. Lat. **vĭgla* (postverbal from **viglare* < *vigilare* 'to watch'), initially designating a guard, then a watchtower or an observation post. The Greeks took it over in the form βίγλα and imposed it as a military term to the Latin-speaking population, who, before the forth century (when the evolution of β to *v* was produced), perceived it as *bīgla*. The Greek channel can also be noticed in other words of Latin origin, such as *clusura* → *clisura* > Bulg. *klisura*, *axungia* → **assungia* > Ro. *osândză*, *mulsa* → **mursa* > Ro. *mursă*, *quadrum* → **codrum* > Ro. *codru*, *cohortem* → **curtem* > Ro. *curte*. Between the fifth and the seventh centuries, the oronyms *Bigla* evolved in Proto-Romanian to **Bigl'a*, but *l'* was depalatalized by the Slavic people, as in Lat. *tēgŭla* > Vulg. Lat. **tęgla* > Proto-Ro. **tegl'a* > Bulg. *tikla* (present in numerous oronyms from the regions of Pirdop and Rodope).

2. Around the year 1200, two localities named *Clus* existed in Transylvania, separated by the Apuseni Mountains pass. The homonymy cannot be understood except by acknowledging that both of them have taken their names from that of the pass. It is the typical geographic context of the defense fortifications, called *clausurae* or *clusae* during the Roman age, which were protecting the town of Napoca, situated within a depression. A Lat. **clūsĭus* or **clūsĭum*, designating either the depression or the pass through which one entered it, could be preserved even after the Barbarian tribes destroyed the town, as long as the indigenous population continued to inhabit its surroundings. Having become **Cl'uşu* in Proto-Romanian, the toponym was passed on to the Slavs in the second half of the seventh century; they depalatalized *l'* in the consonantal group *cl'* as in the case of other words borrowed from Proto-Romanian in Bulgarian, such as *panicula* > *panucla* > **panucl'a* > *panukla* or *buccula* > **bucla* > *bucl'a* > *bukla*. Subsequently, the sonorization of final *-ş* preceded by a stressed vowel was produced in Romanian. Neither the name of the town of *Cluj* nor that of the village (nowadays: Cojocna) can be explained by other etymological hypotheses, extensively discussed and rejected by the author.

3. The reexamination of the royal diploma from 1211 proves the fact that another river from the so-called Burzenland was also named *Bârsa*. At a later time, this hydronym was slavicized in *Braşov* (through paronymic attraction to pers. n. *Brasa*/ *Braša*) and substituted by the Transylvanian Saxons for *Weidenbach* (> Ro. *Ghimbav*). This old homonymy implies an etymological solution similar to that proposed for *Cluj*: the two rivers took their name from a Lat. **bersa* (*aqua*), a betacized post-verbal form derived from *versare*, designating the great bend of the Olt River into which they flew. The appellative *bârsă* has the same etymon, denominating the plough tool turning the furrow, substituted afterwards by the word *cormană* of Slavic origin. A similar procedure of toponymic denomination was used by the Walloons, who came in the area at the beginning of the thirteenth century; the river which is called nowadays Târlung was named by them **Tortilleuwe* (in 1211: *Tortillou*), not for having been "a meandering water" itself, but because it flew into the same bend of the Olt River. On this occasion, the author discusses other toponyms of Walloon origin as well, such as *Toarcla* < OFr. **Tortilleuwe*; *Noilgiant* (in 1211) < OFr. *noiale* + *galt* "walnut grove"; *Cârţa*, a transplant of *Chercam* < Lat. *quercea*.

4. An etymological examination of the names of the Trotuş River tributaries shows that the oldest ones (between the tenth and the twelfth centuries) are Old Bulgarian (*Slănic*, *Dofteana*, *Caşin*, **Bârzava* – reconstructed from the diminutive *Bârzăuţa*) and Old Turkish (*Oituz*, *Uz*, *Tazlău*), while

the latest ones (following the thirteenth century) are Hungarian and Romanian (*Asău*, *Ciobănuş*). One may assume that the hydronym *Trotuş* is at least as old as the Bulgarian names of its tributaries. It can be explained from Lat. **tortuosus* (*amnis*), which became **tortosu* in Vulgar Latin and was slavicized around the tenth century in **Tortúş*, by means of a suffix substitution. Its evolution is similar to that of the Dalmatian hydronym *Trtuša*, which has the same etymon according to Petar Skok. Therefrom, two metatheses were produced on the ground of the Romanian language: *Totrúş* (in the fifteenth century) and *Trotúş* (in the seventeenth century). The Southern area of Moldavia was annexed to the Lower Moesia and intensely romanized. A number of Roman encampments were protecting the strategic road towards Transylvania which went along the Trotuş Valley up to the Oituz pass, also protected by the Angustia Roman encampment (nowadays Brețcu).

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iaşi, str. Codrescu, nr. 2

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

CONFLICTUL DINTRE OPERA ROMANESCĂ ŞI PROIECTUL EI TEORETIC

ŞERBAN AXINTE

Unitatea de perspectivă şi lumea substituirilor originale

Despre concepția artistică a lui Camil Petrescu şi, mai ales, despre modalitatea de reflectare sau refractare a acesteia de către opera romanescă există o literatură de specialitate foarte bogată. Din acest motiv, ne vom direcționa analiza, fără alte ramificații, asupra poeticii romanului camilpetrescian, referindu-ne la teoria romanului propusă de scriitorul român în celebrul eseu *Noua structură şi opera lui Marcel Proust*, insistând, firește, asupra mutațiilor estetice, prin intermediul cărora, romanul românesc a depăşit paradigma pozitivistă, specifică secolului al XIX-lea, pentru a răspunde unui sincronism structural ce reclama, nu doar lovinesciana adaptare şi prelucrare a modelelor occidentale, ci şi racordarea la marile idei filosofice ale timpului, aflate în corelație cu progresul ştiințific. În cazul de față, teoria romanului, *in abstracto*, nu se suprapune decât parțial peste poetica reală a scrisului. Între practician şi teoretician, între opera romanescă şi proiectul ei teoretic a apărut la un moment dat o cezură ce nu poate decât să ne suscite interesul.

Înainte de a-şi afirma poziția estetică referitoare la roman, Camil Petrescu explică schisma existentă între sensibilitatea artistică a momentului şi epicul neintegrat structurii culturii moderne. Urmărind evoluția curentelor literare din perspectiva celor filosofice, teoreticianul comentează succesiv consecințele din planul evoluției romaneşti ale raționalismului, pozitivismului şi materialismului. Marile sisteme raționaliste au condus către o literatură a cărei dogmă, întemeiată pe ideea de *caracter*, a consacrat tipuri sau arhetipuri umane: „prin îngrămădire de trăsături – termen uimitor de caracteristic pentru acest spirit geometric – prin sporuri de trăsături deci, de acelaşi fel, literatura, ca şi psihologia raționalistă, construieşte tipul risipitorului, al pasionatului, al intrigantului, al generosului, al devotatului total. Se poate recunoaşte în această psihologie alternată cu « elocința » şi « scrisul frumos » nu numai dogma literară a două veacuri, ci chiar o parte constitutivă

ALIL, t. XLIX–L, 2009–2010, Bucureşti, p. 97–105

a literaturii veacului al XIX-lea"[1]. Pozitivismul şi materialismul filosofic au impus doctrina realist-naturalistă, cea care susținea zugrăvirea „fotografică" a realității, „scenele adevărate", „schițele după natură" sau „feliile de viață" caracterizând, cu asupra de măsură, romanul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea: „scriitorul are atât de mult convingerea că, descriind ce vede, redă viața însăşi cum omul de ştiință şi filosoful materialist credeau cu seriozitate că fizica şi chimia vor explica în ultimă analiză toate enigmele lumii, chiar specificitatea gândirii însăşi"[2]. Odată cu istoricizarea respectivelor curente de gândire, romanul trebuia să-şi reconsidere condiția, să devină analog pozițiilor „actuale" din zona filosofiei şi a psihologiei.

Rigorile şi restricțiile romanului rezultat din observația impersonală şi cântărirea farmaceutică a aspectelor ce compun exterioritatea vieții l-au determinat pe Camil Petrescu la o reformulare de substanță, ce a presupus, în primă instanță, regândirea tehnicilor de construcție din perspectiva filosofiei bergsoniene: „apare ca un câştig definitiv pentru filozofie precizarea bergsoniană că rațiunea nu ne dă decât forme aproximative, globale, că un concept nu se poate aplica realității concrete, că numai cunoaşterea implică realități concrete, că numai cunoaşterea intuitivă, nemijlocită ne dă aspectul originar, mobilitatea vie, inefabilul devenirii...*calitatea* şi *intensitatea*"[3]. Pentru că soluția narativă proustiană descinde din filosofia bergsoniană, Camil Petrescu propune o interpretare a operei romancierului francez pentru a releva, în fapt, valențele unei structuri reformatoare. *À la recherche du temps perdu* nu este doar o capodoperă, ci un contrapunct esențial în evoluția speciei romaneşti. Odată cu el şi prin el, istoria romanului reîncepe. Noua lume nu mai e guvernată de nici un Demiurg omniscient şi ubicuu. El a fost găsit necorespunzător şi, ca atare, repudiat. Pentru că nimeni nu mai poate pretinde că ştie cum şi ce gândesc oamenii, nu mai există decât o soluție: „să nu descriu decât ceea ce văd, ceea ce aud, ceea ce înregistrează simțurile mele, ceea ce gândesc eu...Aceasta-i singura realitate pe care o pot povesti...Dar aceasta-i realitatea conştiinței mele, conținutul meu psihologic... Din mine însumi eu nu pot ieşi... Orice aş face, eu nu pot descrie decât propriile mele senzații, propriile mele imagini. Eu nu pot vorbi onest decât la persoana întâi"[4]. Marcel Proust revoluționează tehnica romanescă prin intermediul a două inovații substanțiale. Prima, *unitatea de perspectivă*, implică existența unui narator unic, relatarea lui nedepăşind contururile, oricât de sinusoidale şi, deci, imprevizibile, ale ființei proprii. Cel care vrea să integreze în perspectiva sa şi alte puncte de vedere – prin care să spargă monologul aparent – o face fără a ieşi din sine, ci încercând anumite

[1] Camil Petrescu, *Teze şi antiteze*, Bucureşti, Editura 100+1 Gramar, 2002, p. 12.
[2] *Ibidem*, p. 14.
[3] *Ibidem*, p. 16.
[4] *Ibidem*, p. 24.

Scanned with OKEN Scanner

substituții originale. Nu contaminează o identitate străină, ci produce judecăți în legătură cu aceasta. Exteriorul inaccesibil direct poate fi cunoscut doar pe cale intuitivă. Lumea celorlalți e lumea substituțiilor originale. Nimeni nu pretinde că ştie ce simt şi ce gândesc alții, dar prin intuiție şi analogie se conturează o exterioritate tradusă însă prin datele individuale ale celui implicat în cunoaştere. De aici, *unitatea de perspectivă*, corectă în toate datele ei şi nedeturnabilă. Cea de-a doua inovație este dată de forța ordonatoare a *memoriei involuntare*. Ceea ce la origine ar putea însemna dislocare arhitectonică, prin desființarea parametrilor clasici de construcție şi redare a conținuturilor narative, nu reprezintă altceva decât o reorganizare a structurii arhitecturale pornind de la nişte factori variabili şi diferențiatori. Efectul scontat şi obținut este inducerea senzației de verosimil şi *autenticitate*. În opinia lui Mircea Popa, prin acest al doilea element inovator, cititorului i se propune „o structură romanescă mai labilă, compusă din moduli detaşabili, care se pot aranja şi combina în varii sisteme compoziționale, potrivit dorinței sau capriciului intuitiv al scriitorului sau poate numai în funcție de meandrele memoriei asociative. Fluxul memoriei involuntare poate să lucreze aici după bunul său plac, restrângând sau distorsionând materialul epic potrivit intensității afective dominante”[5].

Camil Petrescu are soluția practică pentru materializarea scriptică a resurselor puse la dispoziție de fluxul memoriei involuntare: „În mod simplu voi lăsa să se desfăşoare fluxul amintirilor. Dar, dacă tocmai când povestesc o întâmplare, îmi aduc aminte pornind de la un cuvânt, de o altă întâmplare? Nu-i nimic, fac un soi de paranteză şi povestesc toată întâmplarea intercalată. Dar dacă îmi strică fraza? N-are nici o importanță. Dacă îmi lungeşte aliniatul? Nu-i nimic, nici dacă digresiunea durează o pagină, două, 30 ori 50. Asta se întâmplă de altfel chiar de câteva ori cu *À la recherche du temps perdu*. Trebuie să spunem însă din capul locului că o memorie puternică se colorează aşa de intens afectiv, că nu se risipeşte în formale asociații de senzații”[6]. Sensul celor afirmate de teoreticianul român implică, nu atât încredințarea că digresiunile nu sunt parazitare, ci, indică o deplasare radicală a accentului în judecarea acestei chestiuni. Digresiunile, nu numai că nu viciază textul, dar îl recreează fundamental, oferindu-i un potențial expresiv inedit. Contează mai mult actualizarea trecutului prin intermediul amintirilor nedirijate de conştient. Camil Petrescu a evidențiat dependența noii structuri romaneşti, nu de dimensiunea spațială, ce caracterizează romanul clasic, ci de cea temporală, capabilă să influențeze calitatea şi intensitatea fluxului narativ: „Romanul meu va trebui să cuprindă lanțul amintirilor mele involuntare”[7], pentru că ele „fac parte din fluxul duratei”[8].

---

[5] Mircea Popa, *Camil Petrescu şi tehnica romanului*, în „Viața românească”, 1994, nr. 9–10.

[6] Camil Petrescu, *op. cit.*, p. 27.

[7] *Ibidem*.

[8] *Ibidem*.

Scanned with OKEN Scanner

Proustianism/antiproustianism

Eseul comentat mai sus, *Noua structură şi opera lui Marcel Proust*, reprezintă însă doar o poetică explicită a romanului, o teorie ce nu se abate în mod programatic de la paradigma proustiană. Realitatea estetică şi valoarea scrierilor lui Camil Petrescu ne obligă să considerăm această poetică explicită, doar ca pe o latură a teoriei romanului propusă de prozatorul român interbelic. Deşi textul comentat mai sus a apărut ulterior publicării celor două cărți reprezentative ale sale, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, respectiv, *Patul lui Procust*, se înțelege că intenția romancierului nu era aceea de a anunța intrarea într-o nouă etapă a creației sale, una categoric proustiană, ci îşi argumenta *post factum* opțiunea estetică. Deci, Camil Petrescu s-a crezut proustian. O vreme, critica literară a judecat opera acestui romancier prin grila pusă la dispoziție chiar de autor. Firește, a greşit. De fapt, au comis inexactități toți acei critici care au absolutizat o extremă. Au produs judecăți eronate atât cei ce au aprofundat şi augmentat grila proustianismului, cât şi cei ce au afirmat şi demonstrat contrariul absolut al acesteia. Liviu Petrescu este ferm convins că romanele lui Camil Petrescu se supun, în linii mari, aceloraşi legi de construcție şi de concepție ca şi acelea definitorii pentru *À la recherche du temps perdu*[9]. Mai mult, consideră problema orientării artistice a prozatorului român ca definitiv rezolvată, datorită mărturisirilor exprese ale acestuia. La polul opus, Alexandru George susține caracterul eminamente antiproustian al operei scriitorului român: „Camil Petrescu a debutat ca poet, apoi s-a afirmat ca dramaturg. Acest din urmă aspect al activității sale literare ni se pare caracteristic, esențial. Înainte de a scrie primul roman, el scrisese cinci piese de teatru, de valoare inegală, desigur, dar care denotă o vocație certă, ce nu poate fi ascunsă de plurivalența operei sale. Căci toată literatura lui Camil Petrescu este cea a unui dramaturg dublat de un poet, acest din urmă aspect apărând mai rar, dar totdeauna când este necesar. Şi nu credem că există vreo structură mai antiproustiană decât cea dramatică. Tehnica dramatică nu e aceea a simplificării şi convenției prin excelență, a « faptului », a condensării şi a obiectivării acțiunii? O încordare esențialmente dramatică, absolut necunoscută stilului proustian, stăruie în toate romanele lui Camil Petrescu"[10]. În realitate, poetica romanului camilpetrescian are mai mulți genitori, iar ceea ce a rezultat din această contaminare multiplă nu poate fi redus sau raportat la un model pur.

Influența gidiană

Un fapt este sigur. Niciodată un scriitor nu trebuie crezut pe cuvânt. Mai ales atunci când el se erijează (chiar dacă cu rezultate notabile) în teoretician literar.

---

[9] Liviu Petrescu, *Realitate şi romanesc*, Bucureşti, Editura tineretului, 1969, p. 152.
[10] Alexandru George, *Semne şi repere*, Bucureşti, Editura Cartea românească, 1971, p. 101–102.

Scanned with OKEN Scanner

Probabil din orgoliul de a nu fi asociat de critici cu scriitorul francez în care mai mulți reprezentanți ai generației '27 au găsit un model, Camil Petrescu tăgăduieşte orice influență pe care ar fi putut-o avea André Gide asupra sa. Iată ce se afirmă într-o notă din subsolul articolului său despre Marcel Proust: „Se va deosebi sensul acestei experiențe autentice de cel apocrif, de experiența echivocă, trăită literar de o parte din tineretul care urmează exemplul lui A. Gide"[11]. În ciuda tentativei de camuflare, influența gidiană este evidentă. Ea se simte inclusiv la nivelul gesticii ce acompaniază proclamarea înnoirii cu orice preț a structurii romaneşti. Dislocarea tehnicii unilaterale a povestirii şi înlocuirea acesteia printr-o acțiune multidirecțională este un procedeu marca André Gide[12]. Trebuie precizat că *influența* nu înseamnă neapărat preluarea *ad literam* a unor procedee de literaturizare, ci consistă în sublimarea unor elemente de poetică ce pot orienta noul discurs spre anumite forme originale, deci, independente de modelul inițial.

Componenta gidiană a operei romaneşti a lui Camil Petrescu a fost relevată satisfăcător de Mircea Popa într-un studiu dedicat înrâuririi exercitate de scriitorul francez asupra literaturii române. Criticul vede în *Patul lui Procust* un exemplu magistral de incidență a influenței gidiene cu cea proustiană, perspectiva unică a autorului şi capacitatea de analiză şi rememorare fiind elemente de natură proustiană, în timp ce structura compozițională descinde din practica romanescă a lui André Gide. Aşadar, în expresia criticului, „un spectacol proustian pe o partitură gidiană"[13]. Fuziunea elementelor proprii celor două poetici distincte fondează o structură romanescă originală. Mircea Popa observă că romanul îşi bazează compoziția pluriformă pe organizarea în paralel a unor discursuri multiple, printre care, jurnalul Doamnei T., relatările lui Fred Vasilescu, corespondența şi articolele lui Ladima, comentariile Emiliei şi, mai ales, discursul reconstitutiv al notelor de subsol. Toate acestea sunt dispuse, fie succesiv, pe orizontală, fie paralel, în subsol, pe verticală. Metoda impune o perspectivă multiplă ce consolidează o construcție „poligonală", delimitată de anumiți timpi epici, fiecare având o ritmică proprie: „Impresia de jurnal de creație este dată de prezența unui autor, care organizează şi dispune de mersul acțiunii în funcție de perspectiva lui şi o limpezeşte într-un *Epilog* ambiguu. El este acela care propune şi experimentele, indicând şi regizând din subsidiar formulele povestirii"[14]. În discursul din „subteran" apare următoarea precizare: „Un scriitor e un om care exprimă în scris cu o liminară sinceritate ceea ce a simțit, ceea ce a gândit, ceea ce i s-a întâmplat în

[11] Camil Petrescu, *op. cit.*, p. 24.

[12] R.M. Albérès, *Istoria romanului modern*, trad. L. Dimov, Bucureşti, Editura Univers, 1968, p. 175.

[13] Mircea Popa, *André Gide şi literatura română*, în *Probleme de literatură comparată şi sociologie literară*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1970, p. 316.

[14] *Ibidem*.

Scanned with OKEN Scanner

viață, lui şi celor pe care i-a cunoscut, sau chiar obiectelor neînsufleţite. Fără ortografie, fără compoziţie, fără stil şi chiar fără caligrafie"[15]. Celebrul fragment interpretat de regulă ca o mărturie pentru tentaţia autenticităţii descinde direct din *Falsificatorii de bani*: „Auzi, să faci concurenţă stării civile! De parcă n-ar exista destui maimuţoi şi neisprăviţi pe lumea asta. Ce am eu de-a face cu starea civilă? Starea sunt eu, artistul! Civilă sau nu, opera mea are pretenţia să nu concureze cu nimic. [...]. Romanul meu nu are subiect. Da, ştiu, pare stupid ce spun. Să zicem însă, dacă vă convine mai mult, că nu va avea *un* subiect... „O felie de viaţă", spunea şcoala naturalistă. Dar această şcoală avea marele cusur de a tăia felia totdeauna în acelaşi sens; în sensul timpului, în lungime. De ce nu în lăţime? Sau în adâncime? În ce mă priveşte, aş vrea să nu tai deloc. Vă rog să mă înţelegeţi: aş vrea să fac astfel încât în acest roman să intre totul. Nici o tăietură de foarfece pentru a-i întrerupe substanţa, aici mai degrabă, decât dincolo. De mai bine de un an de când lucrez la roman, introduc în el tot ce mi se întâmplă, şi *nu vreau să las pe dinafară nimic din ce văd, din ce simt, din ce mă învaţă viaţa mea şi a altora* (s.n.)"[16]. Aceeaşi convingere apare la Mircea Eliade transpusă astfel: „Pentru că am rămas singur acasă, m-am hotărât să încep chiar azi *Romanul adolescentului miop*. Voi lucra în fiecare după-amiază. Nu am nevoie de inspiraţie; trebuie să scriu, doar, viaţa mea, iar viaţa mi-o cunosc"[17].

Această soluţie teoretică a frusteţei actului narativ rămâne, parţial ca şi la Gide, doar la nivel declarativ. În realitate, nu se poate vorbi despre anticalofilie la Camil Petrescu, în ciuda eforturilor acestuia de a împinge formula sa în afara normelor consacrate, caracterizate prin „scrisul frumos". Irina Petraş aduce, în acest sens, dovezi de necontestat: „nimic mai fals decât pretinsa anticalofilie a lui Camil Petrescu. [...]. Artistul este om de excepţională trăire interioară, de intensă capacitate meditativă, de luciditate aspră, intransigentă. Iar eroilor, autorul le-a împrumutat toate calităţile, pe care el se credea indiscutabil stăpân. Măsurile de precauţie pe care şi le ia Fred Vasilescu, de pildă, sunt simple cochetării necesare aerului de autenticitate: « Ştii că a început să-mi placă să scriu ?... Voi fi păcătuind cumva împotriva gramaticii, probabil că folosesc mereu unele cuvinte ». Expresia e un bun deja câştigat. [...]. Cuvântul e un material de modelat, niciodată scăpat din vedere. Nimic la voia întâmplării"[18].

Înrâurirea stendhaliană

Până în acest punct am făcut referire la cele două componente evidente ale artei romaneşti camilpetresciene. În afară de influenţa proustiană, autoproclamată,

[15] Camil Petrescu, *Patul lui Procust*, Bucureşti, Editura Minerva, 1983, p. 9.
[16] André Gide, *Falsificatorii de bani*, Bucureşti, Editura Rao, 1996, p. 168–169.
[17] Mircea Eliade, *Romanul adolescentului miop*, Bucureşti, „Jurnalul naţional", 2009, p. 37.
[18] Irina Petraş, *Proza lui Camil Petrescu*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981, p. 171–172.

Scanned with OKEN Scanner

şi cea gidiană, tăgăduită, dar pregnantă, a mai fost remarcată şi existența unui substrat provenit din interiorul experienței romaneşti anterioare. Este vorba despre înrâurirea stendhaliană ce administrează narațiunii o doză de *pragmatism epic*. Prin aceasta se poate înțelege o coagulare a efectelor diferitelor tehnici narative utilizate pentru o mai bună rezoluție a textului în sine. Textul, dislocat şi multiplicat în toate direcțiile, avea nevoie de o organizare internă pentru a se susține mai bine estetic.

Alexandru Paleologu crede că *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* e un perfect roman stendhalian. Afirmația e susținută printr-o analiză destul de pertinentă ce porneşte de la prima variantă de titlu a operei amintite, *Proces-verbal de dragoste şi război*: „proiectul acesta de titlu, încă nematur, exprimă stângaci şi cam prea peste măsură, cam strâmt, adică, şi deci sărăcind-o, estetica anticalofilă şi declarat stendhaliană a autorului. [...]. Nimic mai neproustian decât atitudinea şi stilul de proces-verbal pe care o proclamă titlul inițial al *Ultimei nopți*...şi le preconizează autorul şi în *Patul lui Procust*; în schimb, nimic mai stendhalian"[19]. Alexandru Paleologu observă că opiniile lui Ştefan Gheorghidiu despre iubire şi moarte, formulate după incidentul de la popotă de la începutul romanului, compun o teorie a pasiunii de cel mai pur spirit stendhalian: „O iubire mare e mai curând un proces de autosugestie... Trebuie timp şi complicitate pentru formarea ei... Orice iubire mare e ca un monoideism, voluntar la început, patologic pe urmă... Când e cu adevărat vorba de iubire mare, dacă unul dintre amanți încearcă imposibilul, rezultatul e acelaşi. Celălalt, bărbat sau femeie, se sinucide, dar întâi ucide. De altminteri aşa e şi frumos. Trebuie să se ştie că iubirea are riscurile ei. Căci acei care se iubesc au dreptul de viață şi de moarte unul asupra celuilalt"[20]. Elemente de aceeaşi origine sunt destul de numeroase în romanele lui Camil Petrescu. Credem însă că ele au doar un rol de orientare, ele nefuncționând exact ca în cazul lui Stendhal. *Lipsa proiectului dinainte stabilit* ține de strategia autorului de a dejuca anumite aşteptări ale cititorilor, obişnuiți să se supună unor reguli ale receptării, pe care prozatorul le consideră perimate. Tehnica improvizației nu conduce spre consecințele ei ultime. Succesiunea asindetică a frazelor nu este dominantă în narațiune, ea devine funcțională uneori din necesități stilistice, mai ales în partea a doua a primului roman. O altă particularitate stendhaliană la origine ar fi juxtapunerea celor două segmente aparent distincte, ce formează împreună corpul romanului *Ultima noapte*... Am spus aparent distincte pentru că unii critici, printre care G. Călinescu, le-au resimțit pe acestea ca fiind incompatibile între ele: „O bună parte a volumului întâi cuprinde romanul propriu-zis (după concepția noastră clasică), şi anume istoria geloziei lui Ştefan

[19] Alexandru Paleologu, *Spiritul şi litera. Încercări de pseudocritică*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 2007, p. 166, 170.

[20] Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război. Patul lui Procust*, Bucureşti, Editura Eminescu, p. 16.

Scanned with OKEN Scanner

Gheorghidiu. Volumul al doilea e însă un jurnal de campanie care ar fi putut să lipsească, fără a ştirbi nimic din substanța romanului"[21]. Istoricul literar nu are, evident, dreptate. Dezinteresul pentru formă al romancierului e doar aparent şi, într-o oarecare măsură, calculat. În spatele acestuia se poate lesne ghici voința de corelare a structurii interne cu cea externă a operei literare. Alexandru Paleologu s-a exprimat şi în legătură cu aşa-zisul neajuns semnalat de G. Călinescu: „Aceste două părți ale romanului nu sunt *membra disjecta* şi nu sunt juxtapuse arbitrar. Ele constituie cele două versante ale unei experiențe de viață umană, a căror linie de demarcație e acea ultimă şi primă noapte. Simetria celor două părți e desăvârşită, iar a doua o rezolvă pe cea dintâi din perspectiva unui absolut pe care îl dă o încercare-limită, proximitatea morții şi tragedia colectivă. Tot ce e destrămare, minciună, înstrăinare, pierdere în convențional şi vanitate, toată inautenticitatea societății din prima parte, toată vorbăria şi apetiturile deşarte îşi vădesc inanitatea în confruntarea cu trăirea autentică şi profundă din partea a doua, cu meditația asupra temelor fundamentale ale vieții şi morții"[22]. Cum lipsa conjuncțiilor din comunicarea asindetică nu falsifică mesajul, ci-i dau doar o altă turnură stilistică, tot la fel, alăturarea celor două componente narative nu conduc spre un minus de semnificație, dimpotrivă, amplifică tensiunile şi îmbogățesc semantic scrierea în ansamblu.

Pornirea de a comunica cititorului un discurs paralel cu cel al narațiunii propriu-zise poate fi considerată o tehnică de sorginte stendhaliană, deşi scriitorul francez a moştenit-o, la rândul său, din practica literară anterioară. La noi, poetica notelor de subsol şi a secvențelor discursive intercalate se confundă cu cea a lui Camil Petrescu.

Eşecul teoriei, izbânda romanului

Am afirmat deja că poetica romanului camilpetrescian are mai mulți genitori şi că rezultatul acestei contaminări multiple nu poate fi redus sau raportat la un model pur. Am încercat, de asemenea, o explorare a zonelor în care opera romanescă a prozatorului interferează secvențial cu modelele sale din punct de vedere teoretic şi practic. Dacă ar fi să judecăm strict teoria romanului expusă de Camil Petrescu în eseul *Noua structură şi opera lui Marcel Proust*, am observa tendința de absolutizare a unor tehnici narative proustine pe care nici măcar scriitorul francez nu le-a urmat întocmai. Camil Petrescu este un teoretician care şi-a extins demonstrația mult dincolo de limitele operei-etalon şi, mai ales, mult dincolo de limitele propriei opere. Autorul *Ultimei nopți* nu este proustian nici în sensul conferit de el proustianismului, nici în sensul livrat de opera ca atare. Îşi

[21] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în present*, ediția a II-a, revăzută şi adăugită, ediție şi prefață de Al. Piru, Bucureşti, Editura Minerva, 1988, p. 743.

[22] Alexandru Paleologu, *op. cit.*, p. 169.

Scanned with OKEN Scanner

însuşeşte însă anumite practici pe care le utilizează parcimonios în funcţie de cerinţele dezvoltării epice şi de amplitudinea tensiunilor narative pe care vrea să le inculce. Interferenţa cu modelul gidian şi cu cel stendhalian împlineşte o formulă echilibrată, plurisemantică şi integratoare. De altfel, Lăcrămioara Petrescu vede în personajul camilpetrescian posibilitatea operei de a reflecta procesul de creaţie[23]. Teoria romanului luată în sine e coerentă, la fel de coerentă ca si poetica ce decurge din practica scrisului. Dar cele două „coerenţe" comunică între ele puţin. Dacă ar fi să apreciem performanţele esteticianului prin grila operei, am putea spune că acesta a eşuat în teorie. Dar eşecul lui Camil Petrescu reprezintă, de fapt, reuşita romanului românesc, aflat pentru prima oară într-o situaţie ceva mai confortabilă, prin raportare la statutul anacronic îndelungat. Opera sa conţine în sine elementele prin care romanul, ca specie, a izbutit să se reinventeze la începutul secolului XX, fără însă ca semnele vitale romaneşti perene să fi fost repudiate cu adevărat.

CONFLICT BETWEEN NOVELISTIC CREATION AND HIS THEORY PROJECT

ABSTRACT

As a theorist of prose, Camil Petrescu goes far beyond the scope of the Proustian novel, and also beyond the scope of his own work. He strays from the meaning that he gives to "Proustianism", and also from the widely accepted content of this concept. He simply appropriates some of Proust's practices, stingily, according to the narrative developments and the tension of the events he intents to convey. The interference of the Gidian and of the Stendhalian models in Camil Petrescu's novels outlines a balanced, inclusive and polysemantic formula. In itself, Petrescu's theory of the novel is as coherent as the poetics deriving from his writing practice. But these two do not have very much in common. If we were to consider the performance of the aesthetician as reflected in his own writing, we could say that he failed. But Camil Petrescu's failure is actually the triumph of the Romanian novel, that was reaching one of its finest hours, after having suffered from a long-standing backwardness.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iaşi, str. Codrescu, nr. 2

[23] Lăcrămioara Petrescu, *Poetica personajului la Camil Petrescu*, Iaşi, Editura Junimea, 2000, p. 180.

Scanned with OKEN Scanner

ION BARBU: „MODÙL UNEI SERI EVENTUALE". CONVERGENȚA CODURILOR ÎN *VEGHEA LUI RODERICK USHER*

STĂNUȚA CREȚU

„În cer, a învăța înseamnă a vedea;
Pe pământ, înseamnă a-ți aminti".
(Pindar)

„În fața legii stă un paznic al porților. La acest paznic al porților vine un om de la țară şi se roagă să-l lase să intre la lege. Dar paznicul porților spune că nu-i poate acorda acum intrarea. Omul stă pe gânduri şi întreabă apoi dacă mai târziu ar avea voie să intre. «E cu putință», spune paznicul porților, «însă nu acum»"[1].

„Nicidecum a fi liber, ci a găsi o ieşire, o intrare sau măcar o latură, un culoar"[2], aceasta era situarea omului în universul kafkian. Paznicul este aici tot atât de impenetrabil cât şi Necuprinsul.

În fața „ilustrului Leagăn"[3], domeniu aedic coborând în „valea" edificiului Usher, de asemenea se află un paznic. Însă acesta îşi asumă, ca pe un destin ales, rolul de călăuză. Iar veghile sale, enigmatic crescând din nediferențierea, impusă de scriitor, între înăuntru şi în afară şi din ştiința întregului divin, pe care el, despărțit de neajungerea structural-„plebeiană" a celor de rând, o deținea, ca în oedipiana ghicitoare propusă omului de sfinx, duc la un *model*, un *typos*, Barbu ar spune o *Schemă* a devenirii.

Apropierea dintre Ion Barbu, în unica lui scriere în proză, *Veghea lui Roderick Usher*, şi Franz Kafka, „hibrid" şi „grotesc", cum îl definea într-o pagină epistolară, poate fi făcută dintr-un singur punct de vedere, unul esențial, însă: atât

---

[1] Franz Kafka, *Opere complete*, I, trad. Mircea Ivănescu, Bucureşti, Editura Univers, 1996, p. 146.

[2] Gilles Deleuze, Félix Guattari, *Kafka. Pentru o literatură minoră*, trad. Bogdan Ghiu, Bucureşti, Editura Art, 2007, p. 13.

[3] *Veghea lui Roderick Usher*, în Ion Barbu, *Pagini de proză*, îngr. şi pref. Dinu Pillat, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1968, p. 143.

ALIL, t. XLIX–L, 2009–2010, Bucureşti, p. 107–130

Scanned with OKEN Scanner

Kafka, cât şi Barbu propun, unul, fie coşmaresc, fie de partea relatării nude, în felul „dării de seamă", celălalt, pe calea stărilor de mister, de vis („Ce ape aprinse ale somnului!"[4]), de poezie, un demers fundamental al cunoaşterii prin arta cuvântului: iniţierea ca trăire şi *experimentare* a textului.

„Fără interpretare şi fără semnificanţă, dar cu protocoale de experienţă"[5], susţine Gilles Deleuze, în calitate de comentator al povestirilor lui Kafka; cu rolul de *mandala*, de „ţinut al Pământului ideal"[6] şi „modùl" al ascensiunii spirituale, proprietate atribuită poeziei de către Ion Barbu.

„Sufletul care prinde cuvântul are în cer o poartă deschisă şi nu poate fi oprit de nimic"[7]: era credinţa lui Jakob Böhme, dar şi a lui Ion Barbu.

În virtutea acestui idealism al ordinii contemplative, autorul a socotit *Veghea lui Roderick Usher* „cea mai bună pagină ce-am scris. Nu din cauza perversităţilor de acolo, dar în vederea adevărului care izbuteşte totuşi să se exprime"[8], afirma şi în 1947, la şaisprezece ani de la apariţia *Veghii*.

Precizarea că, de fapt, nu e vorba de perversităţi se impune. Chiar scriitorul, oferind explicaţii, caracteriza povestirea drept „o pervertire a unui motiv poesc", înţelegând prin aceasta reinterpretarea, sucita retoarcere chiar a temei originare.

Textul a fost oferit lui Dan Botta („aceluia care a întrupat, pentru mine, entuziasmul cel mai înfiorat pentru poezie") şi a deschis, în 1931, volumul *Eulalii*, deşi, preciza Barbu, nu constituia o prefaţă şi nici nu se referea direct la creaţia lui Botta.

Subintitulată „parafrază", *id est* comentariu, la cunoscuta povestire a lui Edgar Allan Poe *Căderea Casei Usher*, *Veghea* preia tiparul *Colocviului dintre Monos şi Una*, dar aminteşte şi alte motive poeşti, implicând, obsesiv, „un raport între cel care o iscăleşte şi valorile cosmogonice şi de cunoaştere ale lui Edgar Allan Poe"[9], cum a afirmat poetul, ce îşi recunoştea fără sfială „evlavia" în faţa puterii spiritului fantast al lui Poe.

Întrebarea de ce nu şi-a găsit locul în *Joc secund* are un răspuns, dar nu unul mulţumitor: cu câteva excepţii majore – Poe, Dostoievski, Mateiu Caragiale – , Ion Barbu nu preţuia proza, nici fanteziile heteroclite ale poemului în proză. Iar cartea sa de poezie („o selecţie, nu o culegere; nici jumătate din ce am scris") avea, urmând treptele unei progresii interioare, o structură perfect unitară şi simbolică.

---

[4] *Ion Barbu în corespondenţă*, ed.îngr. Gerda Barbilian şi Nicolae Scurtu, Bucureşti, Editura Minerva, 1982, p. 115.

[5] Gilles Deleuze, Félix Guattari, *op.cit.*, p. 12.

[6] Jean Varenne, *Tantrismul*, trad. Anca Irina Lubenescu, Bucureşti, Editura Herald, 2002, p. 150.

[7] Jakob Böhme, *Aurora sau răsăritul care se întrezăreşte*, trad. Gh. I. Ciorogaru, pref. Rodica Croitoru, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1993, p. 328.

[8] *Ion Barbu în corespondenţă*, ed.cit., p. 119.

[9] Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed.cit., p. 250.

Scanned with OKEN Scanner

Gestația „a fost lungă; greutatea alegerii, mare; punerea la punct, teribilă", mărturisește Barbu. „Hotărât, va fi ultimul meu act de poezie. Iubesc creația și dificultățile care trebuiesc învinse. Dar acest interminabil «joc», acest «coup de dés qui jamais n'abolira le hasard» nu-l mai iubesc, deși am fost mare jucător la viața mea. Am obosit"[10].

Întrucât *Veghea*, poveste închisă, concentrată în sine și de o perfecție pură, se alcătuia într-o paradigmă a creației și a creșterii omului interior, pe dimensiunea chintesenței, perpetuă și identică, putea însoți aventura unui alt poet, mai ales pe cea din *Eulalii*, dată fiind puternica ei înrădăcinare orfică, poescă și hermetică.

Marele matematician german Gauss „a sfidat", cu *Disquisitiones arithmeticae*, înțelegerea contemporanilor, spune Barbu, „datorită extremei concizii și eliminării cu grijă a oricărei urme a momentului euristic"[11]. Fabula din *Veghea* atestă, din punct de vedere formal, alegerea aceluiași traseu al epurei; acesta, asociat caracterului august și misterios al trăirilor traversate întru cucerirea, după cum declara în *Protocol al unui club Mateiu Caragiale*, „ființei noastre" și cu extraordinara densitate a codurilor unui limbaj „crepuscular", de sens *secund*, a dus la un text autocrat și, privit din afară, autoreferențial, dar de o frumusețe stranie, irezistibilă. Aici, la fel ca în gândirea esoterică, *secund* – Jean Varenne îl află și îl analizează în riturile tantrice[12] – înseamnă inițiatic.

Scriitorul a plătit pentru îndrăzneala de a fi procedat precum maestrul lui Pitagora, Pherekydes, filosof, poet, matematician, astronom, constructor al unui cadran solar, care – după Apuleius – s-a folosit de proză cel dintâi, într-o cosmogonie de rezonanță orfică, *Pentémychos* (*Peștera cu cinci ascunzători*).

Lui Ion Barbu i s-a imputat plăcerea perfidă de a mistifica critica, iar cu trimitere la imagistica sa, „necomprehensibilă", a fost calificat drept un „poet cu șapte lacăte", poet „tabu" sau a fost numit „idolul mic asiatic al poeziei moderniste".

Neînțelegerea relevă ignorarea faptului că el se servea de *invariantele* – cuvântul poate fi întâlnit, legat de tradiția hermetică, la Evola și, cu aceeași accepție, la Barbu – „științei inițiatice primordiale și ale simbolicii ei" pentru a regăsi „raporturile universale", decisive, „ale rigorii", spune *Cuvântul către poeți* al lui Ion Barbu, „ale Ființei", ar spune Heidegger. Căci numai „un cântec care să întârzie asupra soartei, asupra morții și învierii"[13] putea umple un „suflet mai degrabă religios, decât artistic", încercat de „absolute", absorbit de „starea de geometrie" din poezie și matematici și, încă, „deasupra ei", în extază[14].

---

[10] *Ion Barbu în corespondență*, ed.cit., p. 150.
[11] Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed.cit., p. 190.
[12] Jean Varenne, *Tantrismul*, ed.cit., p. 189.
[13] Ion Barbu, *op.cit.*, p. 106.
[14] *Ibidem*, p. 105.

Scanned with OKEN Scanner

Orizontul „sistemului larg de referințe, fără coordonare de loc și de timp", crescând în hermetism din „memoria colectivă"[15], fatal arhetipală și sacrală, pe care și-l asuma, permitea, în același timp cu extensia caracteristică sistemului analogic, și percepția în adânc sau refacerea „trăirii originare" – *fascinans* structurator în opera atâtor creatori pe care Barbu îi prețuia: Böhme, Goethe, Novalis, Nietzsche, Wagner, Poe.

C.G. Jung, cercetător al „fenomenului spiritului în artă și știință", observa, în *Psihologie și literatură*, cum, în arta pe care a definit-o drept vizionară, ilustrată de numele citate, „totul se inversează". „Subiectul sau trăirea care devine conținut al configurării nu este ceva cunoscut; este de esență străină, de natură ascunsă, provenind parcă din abisurile vremilor preumane sau din lumile de lumină și de umbră ale naturii supraumane, o trăire originară care amenință să învingă natura omenească prin slăbiciune și incomprehensibilitate"[16] – „existențele substanțial indefinite", de care vorbea Ion Barbu.

Încât, „destrămând de jos în sus cortina" lumii organizate și, în căutarea principiului eliberator, deschizând „o privire asupra abisului de neînțeles al neavenitului", Barbu dionisiacul (cel din *Uvedenrode*, *Falduri*, *Riga Crypto...*), în complementaritate cu extrema apolinică, a „versului legiuit: număr consolidator și incontrolabilă tradiție"[17], se va închide, ca în figura *uroborosului*, reprezentat și de *Nastratin Hogea la Isarlâk*, într-un spațiu menținut sub pecetea tainei.

Veghile lui Roderick Usher refac spațiul tainei.

În mod contrastant față cu frapanta ei fundamentare autonomă, scrierea a fost gândită ca *genesis*, geneză lăuntrică, dar de valoare universală. Traversarea de succesive și enigmatice inițieri spre „cunoașterea mântuitoare" (sintagmă ce apare și funcționează identic la gnostici și la Ion Barbu[18]) se construiește pe principiul hermetic „rassembler ce qui est épars" (a strânge ceea ce este împrăștiat), operație dificilă, însă salvatoare, întrucât duce la recunoașterea, în „fragmente", a puterii creative, una, la origine, și la actualizarea ei.

Urmele lăsate de Nemărginire în cuprinsul făpturii pentru a-i transmite armonia planului celest sunt captate de *parole*, acele *voces mysticae* ce asigură accesul „dincolo" în teurgia chaldeană sau egipteană; în scrierile gnostice pe motivul căderii sufletului, *Pistis Sophia* și *Cărțile lui Ieu*, fâșii din veșmântul, „pe care nimeni nu-l știa", al Fecioarei de Lumină apar păstrate de Veghetor; scânteile perfectei lumi sephirotice, din mistica iudaică a *Kabbalei* – risipite, conform mitului Exilului divinității, odată cu „spargerea vaselor" Nemanifestatului și întruparea sephirelor într-una singură, în cel mai de jos cer, lumea Vorbirii și a

[15] *Ibidem*, p. 51, 96.

[16] C.G. Jung, *Opere complete*, XV, trad. Gabriela Danțiș, București, Editura Trei, 2007, p. 94.

[17] Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed.cit., p. 94.

[18] Stephan A. Hoeller, *Gnosticismul*, trad. Daniela și Agop Bezerian, București, Editura Saeculum, 2003, p. 203, și *Ion Barbu în corespondență*, ed.cit., p. 119.

Scanned with OKEN Scanner

Limitei, – se transmit artistului[19]. Ecouri ca acestea trec în *Veghea*, chiar dacă în forme greu de recunoscut.

Ion Barbu coincide cu Mircea Eliade în observația asupra degradării „până la vulgaritate"[20], cum a susținut, a sacrului. Spre deosebire de acesta, nu se oprește pe scena unui profan înstrăinat, din care doar dacă ni se fac semne, ci, după un model întipărit în *Uvedenrode*, *Isarlâk*, *Cântec de ruşine*, *Încheiere*, probează din nou puterea montajului mitic şi a structurării trăirii prin mister, corespondențe, analogie.

Pe tipar alchimic, în viziunea lui Ion Barbu, poezia restabileşte „realitatea legăturilor"[21] dintre Unu şi microcosmos şi se adevereşte ca loc al unei posibile şi visate învieri. „Fie să-mi clipească vecinice, abstracte,/ Din culoarea minții, ca din prea vechi acte,/ Eptagon cu vârfuri stelelor la fel,/ Şapte semne, puse ciclic: El Gahel". Sunt versurile în care, cu imaginea plenitudinii spirituale a întrupării, reprezentată de steaua cu şapte colțuri, chipul Pietrei în *Theatrum chemicum*, şi simbol al iubirii, ce apare odată cu „încheierea"[22] mântuitoare a *Opusului* (*Încheiere* este şi titlul poemului), se pune în evidență sensul de cucerire a Absolutului adiacent aventurii poetice.

Veghea păstrează tensiunea lirică născută din confruntarea omului cu Absolutul în stil, cu osebire în funcția transcendentă a asociațiilor. Cum în această fabulă a creşterii întru omenesc accentele purtătoare de semnificație cad pe extraordinara, aproape nepământeasca, putere de metamorfoză spre înalt şi pe necesitatea cuceririi eroice a Adevărului, au fost privilegiate moduri care acceptă, simultan cu sugestia, partea de *pathein*: dialogul interior, ca şi vorbirea suprafirească a vocilor-gând[23], iar, pe urmele spectacolului sacru reprezentat de rituri, de mit, de ceremoniile misterelor, vizualizarea procesului, chiar drama, întrucât sufletul devine cea mai uimitoare scenă pentru cel care vrea să intre în posesia conştiinței de sine, iar acesta, „deja în joc", cum a afirmat Pascal, devine, din spectatorul pasiv, nu numai actorul, ci şi direcția de forță a jocului.

---

[19] Vezi Ioan Petru Culianu, *Psihanodia*, Bucureşti, Editura Nemira, 1997, p. 35; *Pistis Sophia*, îngr. şi trad. Alexandru Anghel, Bucureşti, Editura Herald, 2007, p. 199; Felicia Waldman, *Ocultarea în mistica iudaică. Ocultismul Kabbalei*, Bucureşti, Editura Paideia, 2002, p. 167.

[20] *Ion Barbu în corespondență*, ed.cit., p. 118.

[21] Julius Evola, *Tradiția hermetică*, trad. Ioan Milea, Bucureşti, Editura Humanitas, 1999, p. 46.

[22] Pentru *stella septemplex*, ce apare la sfârşitul operei, vezi C.G. Jung, *Opere complete*, XIII, trad. Reiner Wilhelm, Bucureşti, Editura Teora, 1999, p. 190, iar pentru *încheiere*, ca perfecție, împlinire, „predomnire a echilibrului asupra purei schimbări", vezi Julius Evola, *op.cit.*, p. 56.

[23] Dialogul, simbolic, între ființe-spirit a fost imaginat din cele mai vechi timpuri. La egipteni, formulele funerare aduceau interogația adresată de suflet lui *Ba*, puterea sa spirituală; oracolele chaldeene ofereau acelaşi tip de cunoaştere; o regăsim în *Corpus hermeticum*, la *Divinul Poimandres* (vezi *Gândul către Hermes*) şi la *Fecioara Lumii*; ori în marea *Carte a Conversațiilor*, lăsată de înțeleptul Iranului islamizat Shaykh Sohravardī. Replici târzii sunt cele din *Colocviul dintre Monos şi Una*, al lui Edgar Poe, nutrit, cum recunoştea, de „preştiința destinului" şi de „hrisoavele Pământului", precum şi dialogurile trecerii pragului, refăcute, în marginea misterelor antice, de antroposoful Rudolf Steiner, în scrierile scenice intitulate *Trezirea sufletelor*.

Scanned with OKEN Scanner

Lui Ion Barbu, care se recunoştea „plin de mitologii" şi care, în 1919, încă în ucenicie la curţile poeziei, celebra Marile Eleusinii, pentru ca, peste ani, în 1947, să vadă şi să preţuiască în Jean Moréas „un adevărat iniţiat", pe măsura lui Triptolem, hierofantul misterelor Demetrei, nu i-a rămas necunoscut principiul însuşi al iniţierii. Adevărul dorit de secole – închis în întrebarea formulată de căutătorii lui din Egiptul antic (şi consemnată de Apuleius, singurul autor care a îndrăznit să divulge secretele sanctuarelor): „Îmi va fi îngăduit într-o zi să văd lumina lui Osiris şi să respir trandafirul lui Isis?" – era adus de cunoaşterea lăuntrică. „– Îl afli în tine, va fi zis pastoforul, sau nu îl afli deloc... Adâncindu-te în tine şi găsind acolo viaţa divină"[24].

Acesta este şi traseul iniţiatic al lui Roderick Usher, personajul împrumutat de la Poe, în care autorul *Veghii* se va proiecta.

Şi, desigur, atât pentru *Căderea Casei Usher*, cât şi pentru parafraza ei, o primă determinare a personajului a fost cea dată prin nume: Usher, în engleză, *uşier*, promitea o largă gamă a interpretării poetico-semantice. Dar şi Roderick servea intenţiilor scriitorului, fiind dubletul lui Rodrigo, apelativ legat în memoria culturală de El Cid Campeador, învingătorul maurilor la 1097 (pentru acesta găsim şi o menţiune într-una din scrisorile lui Ion Barbu[25]). Victoria lui Rodrigo interesa, însă, în linie simbolică, pentru că maurii, precum turcii, reprezintă, ameninţătoare, umbra nediferenţiată, „faţa sufletului încă siriană"[26], afirma Barbu într-un articol, folosindu-se de acest sinonim alchimic al stării de haos interior, de descompunere sau de *nigredo*.

Mai complex decât drumul eroului lui Poe, pentru care moartea, la fel cu „marile şi vechile aripe de uşă... ca nişte fălci uriaşe de abanos"[27], este un Leviatan necruţător, capătul definitiv, în *Veghea*, destinul lui Usher, şi al dublului său, Monos, are traseul pe care scriitorul îl întrevăzuse ca posibil în poema finală a *Jocului secund*: „Dovediţii mie doisprezece turci [înţelegerea greşelii],/ Între poleite pietre să mi-i culci" – conştientizare şi redempţie totdeodată.

„Nu vă grăbiţi, căci dacă *vegheaţi* cu răbdare veţi vedea ciocul corbului", sună una din regulile lui Philalethes[28] pentru călăuzirea în opera hermetică.

Ion Barbu a făcut, în *Veghea*, dovada unei nedezminţite măestrii hermetice, menţinând în umbră, datorită ecranului vizibil, de „parafrază" poescă, typos-ul alchimic din experienţele căutării Spiritului, care, de altfel, în adânc, „operează" şi

---

[24] Vezi Pierre A. Riffard, *L'Ésoterisme*, Paris, Éditions Laffont, 1990, p. 155, şi Paul Ştefănescu, *Iniţiere în ocultism*, Bucureşti, Editura Miracol, 2000, p. 65.

[25] *Ion Barbu în corespondenţă*, ed.cit., p. 278.

[26] Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed.cit., p. 244.

[27] E.A. Poe, *Prăbuşirea casei Usher*, îngr. şi pref. Liviu Cotrău, Bucureşti, Editura Univers, 1990, p. 550.

[28] Vezi *Trei texte alchimice*, trad. Cristian Ciceu şi Rareş Olosuteanu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001, p. 34.

Scanned with OKEN Scanner

în poezie, în *După melci* şi *Joc secund*. „Evident că, recunoştea, orice text, cât de puţin ascuns, poate fi ascuns"[29].

„Veţi cunoaşte Adevărul, iar Adevărul vă va face liberi", profeţea Ioan, apostolul între toţi preţuit de Ion Barbu şi pe care cărţile apocrife sau ale învăţăturilor rezervate îl arătau legat de cercurile gnosticilor.

Disciplină a Arcanelor, derivată din gnoză şi propunând, la fel, cunoaşterea de sine ca instrument al mântuirii, alchimia s-a concentrat asupra „formulei secrete ce face cu putinţă traseul, totdeauna singular, al unei întrupări"[30] a forţei eliberatoare. Încercând să unească supraformalul cu lumea formelor, materia şi imaginaţia, a atras atenţia asupra domeniului „angelic" al transmutaţiei, în care poezia, urmându-i pe corifeii veacului modern, Baudelaire, Mallarmé, Rimbaud, şi-a regăsit esenţa.

Filosofia Alchimiei, fără a favoriza procedeele căutării Aurului, a ţintit Adevărul întreg, uman şi cosmic, metafizic şi religios, arhetipal şi imaginal, încât, oricând, alunecarea de planuri spre mit, mistere, texte sacre devine posibilă şi răspunde fericit polisemiei unui text vizionar.

Limbajul hieratic al hermetismului e dominat de idealul întoarcerii individualului la Unitate, rezumat, în primul rând, de formula creatoare izvorâtă din ternar. „Numărul 3 domneşte pretutindeni în univers şi Monada (Dumnezeu) este principiul său", dezvăluia Pitagora[31]. Trinitatea constitutivă a fiinţei (spirit–suflet–trup; Sulf–Mercur–Sare, echivalente Sinelui–eului–inconştientului sau triadele cer-om-pământ, gând-cuvânt-corp), exprimând nevoia de echilibru între lumile împărţite prin suprimarea „dualitudinii" (Henry Corbin), răspunde în întreita alcătuire pe părţi, ce poate fi recunoscută în *Veghea*, cum şi în cele trei cicluri ale *Jocului secund*. Încât, după o introducere, necesară, de precizare a locului – „un erou, fie el al acţiunii sau al meditaţiei, nu ni-l putem reprezenta fără a-i prescrie un anume cadru"[32], afirma scriitorul – urmează trei segmente, în care succesiunea de imagini, cu multiplele lor reverberaţii de mit, mistică şi alchimie, trasează etapele unei călătorii spre centru.

Demersul se sprijină pe trei verbe-cheie: [el] *cunoştea* [neîmpărţit fiinţa Poeziei], *ascultă* [şoaptele defunctei Surori] şi *să descuiem* [acele încăperi oceanice], adeverind, sub raport psihologic, concluzia aforistică a lui Jung, cum că pe drumul spre desăvârşire te încrucişezi, inevitabil, de trei ori: cu ce nu doreşti să fie [umbra], cu altul [tu] şi cu non-eul [inconştientul colectiv][33].

---

[29] Ion Barbu, *Opere*, II, ed.îngr. Mircea Coloşenco, pref. Eugen Simion, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2000, p. 59.

[30] Françoise Bonardel, *Filosofia alchimiei. Marea Operă şi modernitatea*, trad. Irina Bădescu şi Anca Vancu, Iaşi, Editura Polirom, 2000, p. 202.

[31] Eduard Schuré, *Marii iniţiaţi*, trad. Iolanda Guţu şi Al.E. Russu, Bucureşti, Editura Lotus, 1994, p. 228.

[32] Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed.cit., p. 185.

[33] După Hajo Banzhaf, *Tarot şi călătoria eroului*, trad. Magda Petculescu, Bucureşti, Editura Saeculum, 2003, p. 106–107.

Scanned with OKEN Scanner

Prima parte este cea dedicată realizării *mentale*, contemplative, binecuvântată de harul bunăvoinței dumnezeiești, specifică mantrei numită în hinduism *Locuire*, dar venind de la un subiect, din punct de vedere alchimic, încă „dens", „amalgamat" cu pământul[34].

A doua experimentează creația: e refacerea întregului divizat într-o regăsire echivalentă nunții. Nunții chimice, dacă eroul va cunoaște, „în ființa lunară extrasă din «mormânt», despuiată, Apa", nu apa obișnuită, ci apa Înțelepților, *aqua permanens*, și, odată cu ea, sfera percepției subtile[35]. În cuplul *purusha-shākti* și erosul cosmic al tantricii hinduse, în Isis, Sora invizibilă, chemată și „recunoscută" de adept în misterele egiptene, se arată, nostalgică și restauratoare, arhetipala *unio mystica* dintre suflet și Îngerul său. Varianta gnostico-iraniană și sohravardiană a motivului – întâlnirea dintre Hermes și Natura Perfectă sau „locul" arhetipal al supraexistenței cerești întregi și zămislitoare – conținea posibilitatea, creatoare pentru om, a *inversiunii* Zămislitor–zămislit, Invocat–invocator, Mântuitor–mântuit, a putut constata Henry Corbin, în povestirile hrănite de doctrina mistică a *Ishrāq*-ului sau iluminării aurorale, traduse și analizate în lucrarea *L'Homme et son Ange*[36].

A treia și ultima fracțiune a fabulei inițiatice a lui Ion Barbu aduce viziunea ciclică și universală, cuprinsă în „sferele Focului", corespunzătoare fazei alchimice terminale a Operei: *rubedo*, Opera la Roșu. Este, după mistica hindusă, proiectarea în mijlocul sferei cosmice, originea și sfârșitul tuturor lucrurilor, dar de unde ființei îi sunt deschise, infinite, alte potențiale modalități de existență.

Deși se afla deja în jocul-„geneză a genezei sale"[37], secvența-cadru îl arată pe autor contemplându-l din afară, ca în vis sau ca într-o viziune trimisă din Înalt: „și toată aparenta inimă a locului o dezlegam". Locul aparține și nu aparține lumii, când naturalul, prin extensie simbolică, trece spre suprafiresc.

Dacă umbra nopții, proiectată, la Poe, amenințător asupra „melancolicei" Case, anunța sfârșitul definitiv, în valea edificiului Usher (veghetorii, deținătorii cheilor, cei ce asigurau trecerea dintr-o lume în alta, erau numiți, în vechi povești inițiatice, Fiii Văii – atrage atenția Vasile Lovinescu[38]), moartea era o trecere, urmată de regăsirea într-un nivel superior, absolut, al ființei.

Drumul spre dobândirea conștiinței identității, călătoria fiului către Tatăl Divin avea, la egipteni, cursul soarelui. În asfințit, momentul de început al probelor ce, refăcând drama zeului, urmăreau în ritualurile misterelor să îl pună în contact

---

[34] Jean Varenne, *Tantrismul*, ed.cit., p. 243, și Julius Evola, *Tradiția hermetică*, ed.cit., p. 71.

[35] *Ibidem*, p. 71.

[36] Henry Corbin, *Omul și Îngerul său. Inițiere și cavalerie spirituală*, trad. Monica Jităreanu, pref. Roger Munier, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002, p. 45.

[37] *Ibidem*, p. 47.

[38] Vasile Lovinescu, *Incantația sângelui*, îngr. Alexandrina Lovinescu și Petru Bejan, Iași, Editura Institutul European, 1993, p. 135. Și nu tot din perspectiva acelui „dincolo" simbolic îl evocă Dan Botta pe „Cel ce veghează" în poemul *Alba*?

Scanned with OKEN Scanner

pe adept cu înțelesul morții, o conștiință atotcuprinzătoare știe să vadă pragul-*modùl* al unei viitoare și milostive seri („eventuale").

Și nu promite învățătura *Exodului* (16,6) „astă seară veți înțelege că domnul e Acela care v-a scos din Țara Egiptului" (din sclavia de sine), iar mântuitorul, conform unei afirmații a lui Augustin – „Christus figuratus est in carnem ad vespera" –, nu a prins chip uman pe înserat?[39]. Seara e timpul complet: conține Neființă și Ființă, Crepuscul și Aurora, închide un ciclu pentru a deschide drum altuia; de aceea, după *Cartea egipteană a morților*, Ra, care în zori e Copilul, în miezul zilei fiind El însuși, seara e Desăvârșitul.

În această perspectivă a eternei întoarceri, zenitul, clipa ce desparte cursul ascendent de cursul descendent, se păstrează în regim „parantetic", ascuns, închis, dar în făgăduință, cum iarna, asimilată veșniciei („O frig, o tu, putere mare/ a lui Unu în nerepetare" găsim și la Nichita Stănescu), se arată „destipăritului" soare parcurgând sălașul morții, vagantă, nu definitivă. Iar pajurile solare și spirituale, chiar implicate sau presupuse, nu pot să nu amintească învierile Phönix-ului.

Dar mediul care operează, imaginar și imagistic, separația între lumi este lacul, mediu ocult, în mituri, spațiu al morții[40]. Acheron e rudă lingvistică și de înțeles cu slavul *jazero*, arăta în *Voci din depărtări* Gheorghe Mușu. „Și moartea era-n putredul val", obsesionalul motiv acvatic-funerar poesc, va acompania *Cantilena* lui Dan Botta, poemul-pivot al *Eulaliilor*, înfiorat și el de misterul trecerii.

Înțelesul eshatologic al lacului este învăluit, complemetar, de ceea ce Gilbert Durand, în *Structurile antropologice ale imaginarului*, numea „fuziune melodică"[41]: mișcarea care, precum în poema eminesciană, unește Sus și Jos și aduce în suflet reverberația creatoare a sunetului primordial. Dincolo de extrem de reținuta sugestie, am putea vedea în „lacul silabic" (cu „silabele reminiscențe", cum le-a spus altundeva) una din acele imagini primare, de început de lume, magistral evocate, prin mantrele vocalelor, și de Arthur Rimbaud: „U, cycles, vibrement divins des mers virides...Silences traversés des Mondes et des Anges". Și „ce altceva poate fi celebrul sonet al *Vocalelor* dacă nu o revizuire – prin extaz – a zilelor enorme ale creațiunii?", conchidea Ion Barbu explorând universul poemelor lui Rimbaud.

Oglindă, în același timp, apa va introduce toposul interior al recunoașterilor, regăsirilor, clarvederii, marcat, în plan alchimic, de *materia prima*, „apa noastră divină... numită cheia, lumina care luminează în adâncul nopții, pentru că ea e

[39] C.G. Jung, *Opere complete*, XIV, partea I, trad. Maria-Magdalena Anghelescu, București, Editura Teora, 2000, p. 25, nota 53.

[40] Brian Leigh Molyneaux, Piers Vitebsky, *Pământ sacru. Monumente sacre*, trad. Gabriel Tudor, București, Editura All, 2008, p. 102.

[41] Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului*, trad. Marcel Aderca, pref. Radu Toma, București, Editura Univers, 1977, p. 278.

Scanned with OKEN Scanner

începutul întregii Opere şi ilumineză orice om"[42]. Încât, numai simbolic, *Piatra* se dezvoltă sub ape. Ea creşte, dincolo de legile mecanicii, în cadrul unei „nerepetate Physici" a învierii, prezentă infuz în tablele (de şah, înțelegem) care, alături de *stea* sau de *cruce*, au fost gândite din vechime drept forme rezumative ale totalității, figuri-mandala în răsfrângeri lăuntrice[43].

Ca într-o încercare de deslușire de sine, dincolo de amalgamul de umbre şi de docilele sau supusele raze de apus, „aparenta inimă a locului" îl trimite pe visător către un ascuns – al său – cadran de inversiune a trăitului, o deviată orologerie prin care forțele obscure (afunde), scoase din ceas, sunt redate unui spațiu al potențialelor transformări dirijate către înalt: în avântul turlelor, al arborilor-axe cosmice, în aburii ce urcă spre cer.

Acest moment al percepției întoarse către eul profund este dat ca obsesie a Veghii, o imagine-emblemă pentru efortul de construire a omenescului („Rămâi de strajă/ Priveşte-te pe tine însuți" era şi cerința înscrisă pe invitația la *Nunta chimică a lui Christian Rosencreutz*).

„Consolidare în cub" şi „zar de automorfă lumină" sunt reprezentări ale pământescului în conştientizare şi deschidere spre modul cubic al noului Ierusalim evocat de *Apocalipsă*[44], iar „tencuindu-se pe lespezi" adevereşte „gândul despot" al lui Roderick Usher, Veghetorul vălurilor şi porților înspre Dincolo, el însuşi supus unei morți simbolice. O exprimă, sintetizator, în sugestia de închidere, atributele: „lor prins [lespezilor Leagănului-mormânt], asociat, înalt profil tombal".

Cum i se întâmpla neofitului în misterele osiriene sau eleusine, Usher are să străbată, asemenea zeului ucis, *noctis sacratae arcana*, înainte de a putea renaşte, părtaş la radianța spirituală divină; Marea Veghe însemna chiar reconstituirea dramei sacre.

Tărâmul lui Pluto deține contrariile personificându-le în demonii sufletului; înfruntarea lor este pasul decisiv în construcția personalității; de aceea mitul egiptean dă bărcii solare, în înaintare prin întuneric, forma şarpelui. Tot el arată primejdiile neființei prin orbirea lui Apophis, demonul ofidian, şi malefica dedublare a zeului în violentul său frate, Seth.

„De legea cumplită a enantiodromiei [sau contrariilor] – scria Jung – scapă numai cel care ştie să se deosebească de inconştient, nu prin aceea că-l dă la o parte – căci atunci acesta îl apucă de la spate – ci prin aceea că se prezintă ca ceva evident deosebit de el"[45].

---

[42] Isaac Plotain, *Ştiințe secrete*, II, Bucureşti, Editura Excalibur, 2008, p. 79.

[43] Ion Barbu, *Poezii*, îngr. Romulus Vulpescu, Bucureşti, Editura Albatros, 1970, p. 173, în *Edict (Treime)*: „Domneşte pe calul de şah", şi Jean Varenne, *Tantrismul*, ed.cit., p. 149: „Alte mandale au forme de stele, de şah sau de cruci".

[44] Solas Boncompagni, *Lumea simbolurilor*, trad. Cornel Nicolau, Bucureşti, Editura Humanitas, 2003, p. 181.

[45] După Andreas Schweizer, *Itinerarul sufletelor în ținuturile tainice*, trad. Adela Motoc, Bucureşti, Editura Saeculum, 1999, p. 100.

Scanned with OKEN Scanner

Roderick se află între cei care pot determina soarta. Starea de foc a spiritului său se ghiceşte în fervoarea dată de cunoaşterea „neîmpărțită" (absolută) la care, prin poezie, aspira.

Opunându-se în Veghea sa dizolvării aduse de apă [lacul începuturilor şi sfârşiturilor], de timp [insinuat în „revolta continuată a zidurilor" în cădere], de dezintegrările „declinatului anotimp" al sufletului, de moarte [„până la marginea incineratelor umbre"], prin asumarea unicei energii, energia spirituală, el „converteşte în piatră torentul".

Dar „sieşi centrat, adunat şi de piatră" nu exprimă doar „natura care se stăpâneşte pe sine" a bărbatului, ci, mai presus de individ, pune „problema spiritului în termeni de realitate"[46]. Nici „învălitele" roduri ale „naturii cogitale" nu adevereau doar puterea poeziei de a capta esențele simbolic-încifrându-le în practica discursului numit *integumentum*[47] (înseamnă *învelire, acoperire*); ci, în linia tradiției orfice, ele sunt dovezile trăirii inefabilului prin extaz.

„Gândul singur poate înțelege Generarea care se găseşte în zeu"[48], proclama Trismegistul în *Poimandres*, iar Philon din Alexandria recunoştea că refugiul celui slab este „propria sa minte. Cel vrednic, fugind de el însuşi se întoarce la cunoaşterea lui Unu"[49].

Însoțit oximoronic de o ardere „înghețată", sublinia în *Tradiția hermetică* Julius Evola, „extazul activ", eliberator, căci transfigurator, aduce Poezia „până la marginea celebrelor, incineratelor umbre".

Cu toate că, aluziv, „incinerate" poate aminti pieirea în flăcări a sectei pitagoreice din Crotona în urma incendierii de către mulțime a palatului lui Milon, ginerele lui Pitagora[50], ori, pe dimensiune mitică, de arderea Titanilor, pedepsiți cu fulger de Zeus pentru torturarea copilului divin Dionysos, din funinginea cărora s-au ridicat trupurile oamenilor, mit integrat de Barbu într-o *Dionisiacă* de tinerețe („El, El, aprinsa torță al cărei scrum sunteți!"), esențială rămâne posibilitatea de transgresie prin arderea pământescului, asociată, pe model alchimic, poeziei.

La Barbu, metafora omenescului ca *var* sau mediu al învierii viitoare (alchimiştii obțineau sublimarea metalelor numai după trecerea lor prin stadiul de calcinare) este una fundamentală; ea are numeroase alte răsfrângeri în poezie, iar

---

[46] Julius Evola, *Tradiția hermetică*, ed.cit., p. 96 şi 127.

[47] Iamblicos, *Teologia aritmeticii*, îngr. şi trad. Alexandru Anghel, Bucureşti, Editura Herald, 2006, p. 13.

[48] *Filosophia hermetică. Fragmente din Corpus hermeticum*, trad. Dana Eliza Ghinea, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1995, p. 52.

[49] Philon din Alexandria, *Comentariu alegoric al legilor sfinte după lucrarea de şase zile*, trad. şi pref. Zenaida Anamaria Luca, Bucureşti, Editura Paideia, 2002, p. 93.

[50] Gérard şi Sophie de Sède, *Ocultismul în politică*, trad. Radu I. Petrescu, Bucureşti, Editura Nemira, 2006, p. 26.

Scanned with OKEN Scanner

cuvintele lui Paul Celan din poema ce închide volumul *Roza nimănui*, *Alchimic*, sunt citate în loc de concluzie în excelentul studiu al lui Françoise Bonardel, *Marea Operă şi modernitatea*: Poezia – „Tăcere coaptă ca aurul,/ în mâini/ carbonizate, carbonizate".

Actul de suprem curaj, „dificila libertate" a trecerii dincolo de aparenţe şi de infern („flăcările care se înalţă din adâncurile de pe celălalt tărâm" sunt întâmpinate cu teamă de omul de rând, afirmă Goethe în *Faust*), duce Poezia către „porţile deschise ale împlinirii şi mântuirii" (visate şi de omul faustic, cel care „se repede mereu după imagini schimbătoare", declară Mefisto, şi „nici o bucurie nu-l satură, nici o fericire nu-i este de ajuns"[51]). De asemenea, acelaşi Act impune propriile reguli în materie de „reprezentare": „Ea se desfăcea liberă de figura umană ca o sperată poartă".

Prelungind Logosul sau conţinându-l ca Potir al graţiei divine, Graal de supravieţuire, propagând „concentric" eternitatea Principiilor, reflectată în „natura intelectuală lipsită, spunea Plotin, de somn", poezia ar putea fi chiar *Horos*, *Hotarul* gnostic.

„Iar celui mai vechi Logos al său... Tatăl, care pe toate le-a zidit, i-a dat un dar aparte să deosebească creatura de Creator, stând între acestea ca Hotar"[52]: „O! Sieşi centrat, adunat şi de piatră, colo un cer obosea prin scăpărarea-i unică" – versetul caracterizează deopotrivă veghea, Veghetorul şi pe Cel ce toate le îngăduie.

În concepţia despre poezie, în lumina ţelului atribuit ei – progresia „spre starea de graţie"[53] –, de neocolit se adeverea, pentru Ion Barbu, cerinţa abstractivă, reflexul, în text, al spiritualului şi inefabilului.

Pe măsura lui Dumnezeu, care, după o celebră zicere a lui Platon, geometrizează, poezia va să mărturisească permanenţa, devenind locul „cunoaşterii certe", necontrolată de simţuri, „dedusă", admite Ion Barbu, după Platon, pe calea viziunii absolute a intelectului fermecat de Ideile pure: „Îmbrăcare simultană a glorioase, certe geometrii".

Realul adus la limita extremă a epurei, turnat în structuri pe care numai o geometrie, cu lumea ei „perfectă", le mai poate gira, rămâne o superbă şi orgolioasă încercare. Căci „vârful de stea", cum spunea Antonin Artaud, nu va şterge firul tremurător al ezitărilor şi numai datorită „neascunderii" „esenţei, în care stau îngemănate durerea, şi moartea, şi iubirea", va susţine Heidegger în densele pagini din *Construire, locuire, gândire*, poezia se adevereşte „luare a măsurii" în vederea locuirii omului („...În chip poetic locuieşte omul pe acest pământ")[54].

---

[51] Françoise Bonardel, *Filosofia alchimiei*, ed.cit., p. 154.

[52] George Robert Mead, *Hermes Trismegistos. Gnoza şi originile scrierilor trismegiste*, îngr. şi trad. Alexandru Anghel, Bucureşti, Editura Herald, 2007, p. 178.

[53] Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed.cit., p. 114.

[54] Martin Heidegger, *Originea operei de artă*, trad. Thomas Kleininger şi Gabriel Liiceanu, pref. Constantin Noica, Bucureşti, Editura Univers, 1982, p. 216, 177.

Scanned with OKEN Scanner

Cunoaşterea-locuire, canonic (arhetipal, simbolic) menţinută în sfera sacrului, va fi înţeleasă şi de Barbu, chiar în hieratismul afişat, ca proces; la fel ca în meditaţiile lui Heidegger, numai că nu prin „împătrita ocrotire" din tetradă[55], ci prin intermediul unei alte figuri geometrice, tutelară în gândirea lui Platon: triunghiul. Siglă a Totalităţii, în sine, de netăgăduit, dumnezeiască, triunghiul întruchipează, totodată, legea ternară, ce veghează alcătuirea fiinţelor şi, nu în ultimul rând, este o ideogramă de înălţare: „Să locuiască pământul pe care i-l va da Dumnezeu însuşi"[56]. E misterul prin care „Unu unit cu Doi-ul feminin revine la sine însuşi"[57]. Evocă, dincolo de „îndoita" mişcare, descendentă şi ascendentă – *„involuţia* spiritului în materie prin creaţia universală şi *evoluţia* sa, adică ridicarea spre unitate prin creaţia individuală, care se realizează odată cu dezvoltarea conştiinţei"[58] –, eliberarea omului într-o întreită iniţiere: purificare, iluminare, unificare.

De aici şi nevoia de „verificare" a aspiraţiilor întru cunoaşterea permanentă, „pe căi închise şi simple ca lăncile unui triunghi", o transformare radicală a spiritului, inimii şi trupului. Această simbolică esoterică îi era cunoscută lui Barbu şi catrenele poeziei *Increat* o evocă izbitor de limpede: „Cu Treptele supui văditei gale/ Sfânt jocul în speranţă de pe sund,/ Treci pietrele apunerii egale/ Supt văile respinse, ce nu sunt.// Ţi-e inima la vârste viitoare/ Ca şarpele pe muzici înnodat,/ Rotit de două ori la mărul-soare,/ În minutare-aprins – şi încrestat". Unde, contrară coborârii în materie şi în vălul Māyā, se va ridica speranţa individuaţiei ca *signatura* solară, o cucerire a Formei-Idee şi naşterea a doua, arzătoarea înălţare a şarpelui, valoarea de netăgăduit a timpului omenesc.

Aflându-se, prin posibila echivalenţă dintre gură, criptă şi grotă (dată de „alveolarele" lespezi şi de precizarea „lor prins, asociat"), în situaţia Prizonierului din Peştera platoniciană, care, evadând, a cunoscut sursa de adevărată lumină, alegerea lui Roderick se va situa, irevocabil, de partea „stabilelor corpuri" ale Fiinţei.

Cum, în alchimie, Piatra „fixează" spiritul, în Poezie, „stabilitatea", celestă, necorporală, este de ordinul Ideii, armoniei, liniştii, valori sigure în raport cu lumea devenirii, imperfectă, factice, confuză. Unde, curata iradiere de la prisma Cauzei active, „alfabetul prismatic" al omniprezenţei divine este ascuns de aburii impuri, de tot ce „fumegă" în suflete[59], de vegetativul ce sfidează raza, de îmbucătăţirea

---

[55] *Ibidem*, p. 159.

[56] Philon din Alexandria, *Comentariu alegoric*, ed.cit., p. 100.

[57] Julius Evola, *Metafizica sexului*, trad. Sorin Mărculescu, introd. Fausto Antonini, Bucureşti, Editura Humanitas, 1994, p. 217.

[58] Eduard Schuré, *Marii iniţiaţi*, ed.cit., p. 195.

[59] C.G. Jung, *Opere complete*, XIV, partea III, trad. Dana Verescu, Bucureşti, Editura Trei, 2006, p. 81: „[Sfântul Duh] spală toată murdăria şi îndepărtează din suflete tot ce fumegă"; p. 89: în *Turba philosophorum*, *albedo* înseamnă separarea de „accidentele sufletului, care sunt aburii sau mirosurile urâte".

Scanned with OKEN Scanner

întregului, precum în crima comisă asupra zeului „sfâşiat de Fiii Pământului”[60], ori în crima timpului, de legea *kerasmon*-ului, amestecul – un motiv gnostic caracterizant pentru lumea nimicirii, această veritabilă Vale a plângerii.

O *coupure* sau fractura dată de o teribilă opoziție structurală, sugerată, datorită cerințelor secretului inițiatic şi confruntării cu necunoscutul din noi, la limita apofaticului, aduce narația în pragul neguros al celei de-a doua treceri a Veghetorului prin „inferioarele iaduri”: „pe zarul de constantă lumină însă, Sufletul Cercetat se menținea neajuns”.

Întrucât depăşirea „treptelor” vechi ale vieţuirii era asimilată – cum a constatat Jung în *Mysterium Coniunctionis* – cu o *mortificatio*, eroul căutării sau „deşertatul de soare stăpân”, umbră acum fără nume (apoi, cu unul generic: Monos, cel care adevereşte Monada, Principiul Unic al pitagorismului) apare condus în labirint, ca Orfeu, ca Dante, de un Spirit feminin: „Ascultă, şoaptele defunctei Surori explică eteratele goluri!”

Şoaptele acestei *soror mystica*, pe care Barbu, într-una din scrisorile sale, a recunoscut-o drept „energia mea feminină, complementul necesar pe care mitologia îl acordă făpturilor”[61], chiar în transcrierea trunchiată din text, trimit la gândul cu cea mai obsesivă înrădăcinare: aflarea sau refacerea identității.

„Atâta timp cât nu facem dovada proprietății spațiului, a vorbi de un spațiu al artei rămâne ceva obscur”[62]. Postulatul formulat mai târziu de Heidegger a fost gândit şi trăit cu patimă de cel care şi-a asumat, confirma prietenul său, Tudor Vianu, „dificila temă a trecerii de la neființă la viață, vraja magică a desprinderii din adâncurile mobile ale posibilului”[63].

Maxima alchimică *Intellectus crescit in soror mea* (Înțelegerea sporeşte în sora mea) are în vedere relația determinantă dintre spirit şi suflet, de o parte, corp, de cealaltă, întrucât Sora, în care se poate recunoaşte alchimica Femeie a Filosofilor, simbol al Naturii şi forței vieții, este, totodată, calea conexiunii dintre esență şi intelect.

Natura naturans va desfăşura fundalul care ascunde „substanța feminină a transformării”, întrevăzută drept Făptură total spirituală şi numită, după o atestare din *Corpus inscriptionum Latinarum*, „Una care eşti totul”[64], altundeva, Salvatoarea (Soteira). Este „Miriam cea căutată”; Shekhinah, Locuire sau Prezență, cum o arată numele, a lui Dumnezeu în lume, din mistica *Kabbalei* şi, tot aici, în învelişul ei, este Avir sau Eterul; e Fecioara de lumină, „Dumnezeu secund” sau Sophia, pentru gnostici; Tārā din budismul tantric, „Cea care a atins celălalt mal”

[60] Vezi Reynal Sorel, *Orfeu şi orfismul*, trad. Florica Bechet, Bucureşti, Editura Teora, 1998, p. 86, 88.
[61] *Ion Barbu în corespondență*, ed.cit., p. 117.
[62] Apud Françoise Bonardel, *Filosofia alchimiei*, ed.cit., p. 251.
[63] Tudor Vianu, *Ion Barbu*, Bucureşti, Editura Minerva, 1970, p. 63.
[64] C.G. Jung, *Opere complete*, XIV, partea I, ed.cit., p. 30.

Scanned with OKEN Scanner

în traversarea neiertătorului curent al Samsarei; Natura Perfectă, principiul transcendent al individualității din înțelepciunea iraniană.

Mai des încă, e văzută drept Psyche şi pandant al Persefonei: sufletul, nemuritor, în surghiun „în regatul întunecat" al trupului pământesc. Preexistentă însă, lumina Marii Mame sau Sufletul universal, lumina Naturii, după Paracelsus, stăruie nevăzută, dincolo de cunoaşterea imediată, în orice om. Amintirea cerească rămâne în inconştient şi va fi retrăită „prin Cunoaştere sau prin Durere, prin Iubire sau prin Moarte"[65], crede, nu departe de afirmațiile de mai târziu ale lui Heidegger, autorul cunoscutei sinteze în esoterism *Marii inițiați*, Eduard Schuré.

Poe deplângea în „fantastica poveste" din *Colocviul dintre Monos şi Una* dispariția „sentimentului etern al ființei" cu disperarea dată de străşnicia neclintită a puterii morții, iar Ion Barbu îl închide în „visul nutrit de poeți": ultima întruchipare a acelui vis nutrit de poeți (pe cale de dispariție) este, spunea el, „Soția-Psiché"[66]. Dar nu îl tăgăduieşte, tocmai pentru că poartă în el viziunea negării dualității, dată de echilibrarea energiilor masculin şi feminin, activ şi pasiv, individual şi universal, sub semnul celei de a treia, mai elevată, care le adună revărsându-le într-o esență comună: Spiritul.

De aceea, „instruit", adică ridicat la o nouă treaptă de înțelegere, se lasă fermecat de idealul „nunților rasei", hierogamii între entități exprimând natura primordială în unitate bifurcată: Zeus şi Hera, Osiris şi Isis, Soarele şi Luna. Astfel, ca *desăvârşita* şi, deopotrivă, *geamăna* (*gemella*) era descrisă Sponsa în *Zohar*[67].

Angajat în cucerirea „stabilelor" corpuri ale Formei-Idee, eroul va trebui să recunoască la un moment dat – şi Sora să i-o amintească – că se află, cum a arătat, studiind drumul spre progresul spiritual în alchimie, Julius Evola, „în fața unei « fixări », care poate să corespundă însă unei experiențe lipsită de formă"[68]. Greşeala fusese deja menționată în *Ritmuri pentru nunțile necesare*: „O, select/ Intelect,/ Nuntă n-am sărbătorit..."

O nouă coborâre în „întristata geografie" a „Nunții Subterane"[69] din apa lacului, prin „Sufletul Cercetat", „Ea, moartă dezvelită-n oglindă", cum o arată şi unul dintre sonetele lui Mallarmé[70], e drumul către „alba combustie" a renaşterii – o regăsire în Natura noastră luminoasă şi în corpul spiritual, desfăcut prin acțiunea purificatoare a Apei, Suflet şi Soră, de greul materiei: „Acest Corp este scos din

---

[65] Eduard Schuré, *Marii inițiați*, ed.cit., p. 244.

[66] *Ion Barbu în corespondență*, ed.cit., p. 146.

[67] După C.G. Jung, *Opere complete*, XIV, partea II, trad. Maria-Magdalena Anghelescu, Bucureşti, Editura Teora, 2000, p. 140.

[68] Julius Evola, *Tradiția hermetică*, ed.cit., p. 188.

[69] Ion Barbu, *Poezii*, ed.cit., p. 11: „Cuvântul va legăna domol/ povestea fără nume a Nunții Subterane" (*Pentru Marile Eleusinii*).

[70] Stéphane Mallarmé, *Poezii*, trad. şi pref. Ştefan Augustin Doinaş, Bucureşti, Editura Univers, 1972, p. 109.

Scanned with OKEN Scanner

Cuvântul lui Dumnezeu sau din Sophia cerească [simboluri echivalente cu Apele cereşti] care se iveşte din Focul sacru şi lăuntric al iubirii", scrisese, în veacul al XVII-lea, teosoful Johann Georg Gichtel[71].

Cu puterea viului izvorâtă de la corpul-duh, în care se cunoaşte şi înţelege Lumina Plenitudinii, este imnic redată viziunea planului de reflecţie cosmică şi de măreţie inefabilă datorat receptivităţii divine a acestei naturi transparente şi frigide.

Irizări transfiguratoare ale dureroasei văi, „cămări", „arce protectoare cereşti" adăpostind sămânţa şi germenii creşterii, hore-cicluri „fericite" odată cu desprinderea şi îndepărtarea lor în ecouri – „neistovitul spectacol" al Înţelepciunii, rânduitoare cu blândeţe a Întregului, şi „calma participare" a oglinzii fac parte din acest plan al preschimbării pământului în spiritualitate însufleţitoare: „Eşti majorarea până la gând a dulcilor esenţe familiare?"

În ridicarea la gând a existenţei este implicată, de data aceasta prin integrare în tabloul spectacolului, imaginaţia, percepţia subtilă adusă de femininul ce, prin suflet, operează transfigurarea în Marea Operă şi în om.

Ca totodeauna la Ion Barbu, poet captat de simbolica unitivă a Tradiţiei („căi ale ştiinţei comunicate"), figura-pivot pentru revalorizarea lumii prin suflet rămâne „nunta". Chiar dacă expresia ei în *Veghea* este concentrată sintetic: „vie, agrigentina Dragoste", măsurând durata gemenelor astre.

Între reprezentările ce amintesc totalitatea androgină originară, alături de perechile fondatoare gemelare, prezente în diferite mitologii, poate fi încadrată şi figura Fecioarei – Atena, Artemis, Fecioara de Lumină a gnosticilor, barbiana El Gahel –, datorită naturii ei masculin-feminine[72]; pe acest tipar, „Sufletul Cercetat" se arată parte constitutivă a eroului, iar „nunta" va să fie una interioară („Sufletul cercetat", formularea din text, datorită lui „cercetat", este mai aproape de psihologic decât de un nume secret, esoteric, de care Barbu avea, desigur, ştiinţă[73]).

Potrivit moştenirii pitagoreice, legată de încifrarea matematică a esenţelor lumii („Îmi dezveleşte-n Număr vertebra ei de fier", în poemul *Pitagora*), 5, unirea dintre primul par (2) şi primul impar (3) este numărul nupţial, *pénte gámos*, ce consacră comuniunea dintre aspectul bărbătesc şi cel femeiesc al fiinţei şi exprimă armonia cosmică. Iar confreria pitagoreicilor din Agrigent avea ca parolă ori semn secret de recunoaştere pentagrama.

Traseul redimensionărilor interioare se dovedea mult mai complicat de vreme ce, în ciuda aşteptărilor şi a visului unităţii, „Sufletul Cercetat se menţinea neajuns".

---

[71] Julius Evola, *Tradiţia hermetică*, ed.cit., p. 189.

[72] Ioan Petru Culianu, *Arborele gnozei*, trad. Corina Popescu, Bucureşti, Editura Nemira, 1998, p. 242.

[73] *Ion Barbu în corespondenţă*, ed.cit., p. 154: „o zeiţă inflexibilă, al cărei nume ezoteric era...".

Scanned with OKEN Scanner

Un vechi tratat alchimic anonim amintea de „crima spiritului: el a dus sufletul la cădere"[74].

E. A. Poe, fascinat de abisul unui „rău moştenit din familie", de asemenea a evocat greutatea vinei împotriva sufletului: „Noi am îngropat-o vie!" (Sufletul fiind totdeauna, arată Jung[75], de genul feminin).

Ion Barbu vedea în păcatul originar al opoziției latente a contrariilor adevăratul blestem al Atrizilor şi îl evoca într-o poezie cu o evidentă simbolică alchimică, *Regresiv*. În ea îşi face apariția, tot ca ghid inițiatic, „soția moartă": „Din văi defuncte strig acele patrii:/ Păşunile reptilei, spume-ntâi/ Cenuşa în orb Nil a Cleopatrii/ Ereb, termen de sulf ca un lămâi.// Ştiu lire cardinale, date centre/ Acestei reci acustici de firizi./ Uimiri şi mari zăceri adiacente/ Genunii adiate pe Atrizi".

În termenii lui Jung, ai psihologiei, păcatul şi adversarul eroului e „propriul său aspect feminin-htonian, pe care se pare că l-a uitat"[76]. *Veghea* nu întârzie însă să îl semnaleze. Căci şi determinarea „axă unipolară în singur cer intelectual", şi amintirea torturantă a „dezordonatei improvizații a unui maestru astarteic" includ ideea de păcat cu sensul de *hamartia*, etimologic însemnând a greşi ținta, şi de *hybris*, exces sau exaltare goală; fiindcă, atât exclusivismul laturii masculine, cu luciditatea ei caracteristică, cât şi pulsiunea vitală necontrolată, exprimată de tumultul orgiastic patronat de zeița iubirii, Astarte (în aspectul ei întunecat, de Arhidemona din Venusberg, cum apare şi în *Faust*), țin de o conştiință lipsită de înrădăcinarea universală şi, deci, redusă la exterioritate.

„Intelectul este un vătămător al sufletului când... ia în primire moştenirea spiritului, un act la care nu este îndrituit în nici o privință, subliniază Jung, deoarece spiritul este mai presus de intelect, el necuprinzându-l doar pe acesta, ci şi sentimentele. El este o direcție şi un principiu al vieții, ce tinde spre înălțimi supraumane, luminoase"[77].

A extrage esența spirituală din corpurile moarte, scopul facerilor şi desfacerilor operative în experiențele urmăririi Pietrei filosofale, îi era bine cunoscut autorului *Ritmurilor pentru nunțile necesare*; *Veghea* îl evocă în pactul cu diavolul („amanetarea de suflet", i-a spus) din Opera la Negru, cu emblema ei, corbul, apoi în combustia la Alb a Operei, în opoziția evident subliniată între *atunci* şi *aici*, între tenebrele non existenței (pulverizări, „vida enonciație", „deficiente") şi existența „transferată".

Stadiul negru, caracterizat ca mortificare, putrefacție, separare, a fost văzut drept Magnum Mysterium al procesului, fiindcă, în el, viața fixă şi închisă în corp, sau Mercur în sclavie, detaşat de masă, poate atinge starea de libertate absolută.

---

[74] Apud C.G. Jung, *Opere complete*, XIV, partea I, ed.cit., p. 52.

[75] C.G. Jung, *Personalitate şi transfer*, trad. Gabriel Kohn, Bucureşti, Editura Teora, 1997, p. 208.

[76] C.G. Jung, *Opere complete*, XIV, partea II, ed.cit., p. 92.

[77] C.G. Jung, *Opere complete*, XIII, ed.cit., p. 15.

Scanned with OKEN Scanner

Şi „tristul decorum, şi multul eben", imaginile stingerii în *Veghea*, pot fi regăsite în multe alte tablouri ale regimului lui Saturn, astrul patron al *nigredo*-ului, din jurnalele alchimice. Philalethes descrie astfel starea menită „să-l despoaie pe Rege de veşmintele lui aurite": „în compus nu mai e nici o urmă de viaţă. Acest trist spectacol şi această privelişte a morţii veşnice e cu atât mai plăcută Artistului"[78]. Fiindcă doar „asumându-şi semnificaţia iniţiatică a dramei şi suferinţei, Materia îşi asumă destinul spiritului", afirmă Mircea Eliade[79].

Rosarium Philosophorum dezvăluia: „Capul artei este corbul, care în negura nopţii şi în lumina zilei zboară fără aripi".

Tensiunea eliberării de „multul eben" al sufletului („Smulge pliscul tău din pieptu-mi, ia-ţi făptura de pe uşă" este versul emblematic al lui Poe în *Corbul*) a fost trăită cu intensitate de Ion Barbu, iar ca să ţină treaz gândul luptei, o gravură înrămată reprezentând corbul îi veghea masa de lucru.

Obscura precizare „multul eben (pasărea, dar, sigur, şi bustul)" ne poate aduce însă mai aproape de o înţelegere generală a opoziţiilor, întrezărite acum atât în imaginea corbului, cât şi în cea a „calmei Atena".

Pasăre de noapte şi alegorie a Diavolului, într-un sens, la celălalt capăt, aşa cum a constatat Jung[80], o *allegoria Christi* – lucru îngăduit de forma primitivă, arhetipală, deci ambivalentă, a *spiritului*, pe care îl reprezintă –, corbul, făcând corp comun cu bustul, vorbeşte şi despre negreala ascunsă de opusul lui, Atena, ambivalentă şi ea, căci, în ciuda luminii, a ştiinţei pe care a cucerit-o şi o reprezintă, „Fecioara cu lancea neliniştitoare", cum i-a spus Pindar, rămânea legată de originea întunecată a materiei şi de cultele htoniene.

Iar, pentru Barbu, corbul însemna o „vizită a Umbrei".

Din natura „negrului absolut" (Dan Botta) era şi improvizaţia dezordonată şi astarteică (erosul, în realitate devorant, căruia îi stau mărturie, de multe ori, scrisorile autorului).

Pentru că, revanşă a atotputerniciei aparenţelor, eroul ajunge să substituie „Sufletului Cercetat" femeile pământului. Astfel, prezenţa Reală, perpetuă a sacrului, Femeia Filosofilor din alchimie, din vină proprie („Ce deznădăjduit este refugiul în dioniziac!", recunoştea odată) sau din pricina căderii vremurilor, apare ocultată ori nu mai e recunoscută.

Acelaşi topos al îndepărtării de esenţe este exprimat, la Poe, prin celebrul „de-ntristare înveninat" refren al corbului: „Nevermore": „Spune-acestui suflet greu de suferinţă, dacă fi-va cu putinţă/ Să cuprindă pe acea sfântă ce serafii o

---

[78] Julius Evola, *Tradiţia hermetică*, ed.cit., p. 142.

[79] Apud Françoise Bonardel, *op.cit.*, p. 170.

[80] C.G. Jung, *Opere complete*, XIV, partea II, ed.cit., p. 219.

Scanned with OKEN Scanner

numesc Lenora,/ Pe copila rară, luminată, ce serafii o numesc Lenora;/ Zise corbul: «Niciodată!»".

Odată cu scriitorul, Monos va fi înțeles că *noaptea*, pe căile Opus-ului, nu e *nigredo* decât dacă adăpostește un *hieros gamos* care să împace opusele într-un *novum*, un corp, comun, de glorie. Astfel se ajunge la contrastul dintre „oprimatul Decembre al Corbului" și „aici", unde „auzuri florale", în stare să înregistreze transformările simbolice ale materiei vrăjite de raza albă a argintului duhovnicesc, mărturisesc „intervalul, numai", al unei combustii sublimate. Cu cuvintele directe ale unei scrisori: prin creație apare „învierea" și „aceea va fi adevărata-ți nuntă".

Este acesta motivul major în virtutea căruia cel ce mărturisea „sila pentru propria-mi necurăție"[81] se vedea obținând Înalta iertare.

Dar „primenirile superioare" din drumul spre centru și, în plan literar, spre o „liberă construcție a transcendenței" trec prin munca îndârjită a separației: „exhauția prin uitare" sau „epuizarea calităților unei figuri"[82], „faptul taumaturgic al Analysei [al dizolvării], conferind existență străină și translată extremelor pulverizări" ale opuselor, conformă principiului alchimic: „trebuie să ucizi chiar în timp ce te lași ucis, trebuie să «fixezi» [subtilul] ceea ce se duce cu sine"[83].

Și aici *catharsis*-ul liric e forma sacrificială a eliberării: odată cu „răpusele (citim „ucisele") tale Madeline, Leonore, Ulalume" este imolată natura „negativă", oarbă, „invaginată" și prolifică, pentru sinteza esențializată conținută de Tipare – locul „frumuseții inteligibile: înțelegerea pură, onoarea geometriilor".

În timp ce „Zenitul sagitar", antipodul acelui „parantetic zenit" de început al Operei, arată semnul astrologic, devenit semn de recunoaștere, al Săgetătorului; arcașul celest, jumătate cal, jumătate om, fiind sigla speranței trecerii de la uman la spirit, ca sublimare și înălțare.

Sub *speciae interioritatis*, echivalează cu redobândirea profunzimii – desprindere de cojile trăirii, „neecuație creatoare de scădere", când ochiul devine lumină sieși. Pentru că, după Platon, Formele pot fi întrezărite printr-un proces de descoperire comparabil cu deschiderea ochiului dinăuntru, pe care mai ales Veghetorii – le spune Paznicii – îl cunosc. Și Ion Barbu nu vorbește de „veghea cercetătoare" a poetului, iar definirea poeziei ca „spiritualitate a vizualității", „Geometrie înaltă și sfântă", la Lucian Blaga, nu înseamnă a-i conferi una dintre cele mai înalte vocații? Iar acest privilegiu al armonizării cerului și pământului în „mersul tău până sub corturile [«Cortul întâlnirii», *Exodul*, 33, 7] atâtei supunătoare frumuseți [«Domnul a răspuns: Voi face să treacă pe dinaintea ta toată

[81] *Ion Barbu în corespondență*, ed.cit., p. 78.
[82] Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed.cit., p. 91.
[83] Apud Julius Evola, *Tradiția hermetică*, ed.cit., p. 143.

Scanned with OKEN Scanner

frumusețea mea», *Exodul*, 33, 19] nu îl împarte, deopotrivă, cu muzica, făcută să reia pe „harfa interioară", cum îi spunea Lamartine poeziei, ritmurile cosmice?

Gândită ca limită extremă în fața Absolutului, acea *consistență* dinăuntru, natura rectificată, „Leagănul unei naşteri din praf"[84], i-a zis într-o pagină epistolară, se loveşte inevitabil de fragilitatea destinului omenesc în echilibru instabil şi „asimptotic declin".

Este datul liniei drepte, ax vertical şi divin, şi al curbei, chipul unității revelate[85], opusele care tind mereu să se apropie, dar nu se vor atinge niciodată. Totuşi, se arată într-un studiu al lui Silviu Lupaşcu centrat pe relația om-cunoaştere-Dumnezeu, „voința omenească desăvârşită tinde asimptotic spre voința divină, iar în punctele de proximitate şi neîntâlnire, omul se bucură de harul înțelegerii lui Dumnezeu... [într-o] cunoaştere adevărată şi pură"[86].

Pentru om, însă, mai există o cale de a sparge impasul existențial: ieşirea din „pământurile tale" sau din „circuitele rigidizante ale corpului" şi, cu o mişcare inversă[87], întoarcerea la unitate, la puterile spirituale ce l-au zămislit. „Şi astfel în Pământuri croindu-mi vaste porți/ Spre ritmuri necuprinse de minte, vreodată,/ Aduc Înaltei Cumpeni povara mea bogată/ De-atâtea existențe şi tot atâtea morți" era versiunea acestei a treia naşteri din poema de debut, *Ființa* (*Elan*); şi aici apărea imaginea – cu sorgintea în filosofia lui Empedocle, susținea Ioana Em. Petrescu[88] – a mării sau focului vieții, ca simbol al înțelepciunii de nepătruns şi, totodată, simbol matern. Dar, nu în ultimul rând, marea e cea de a treia cheie, ca *matrix omnium rerum* sau *aqua permanens*, a cărei metaforă, la Valentin, în *Aurea Occultum Philosophorum*, era „Femeia Mării"[89].

„Opera noastră e generată din mare"[90], arăta şi Julius Ruska, autor al unui studiu asupra *Tabulei Smaragdina*.

În limbajul secret şi tehnic al alchimiei, principiul vieții, „Mercurul nostru", „se arde cu apă" pe „calea umedă", ca în *Veghea*, fiind transformat de „alba combustie" în argint, iar argintul va fi transmutat în aur chiar prin „pământul aflat

---

[84] *Ion Barbu în corespondență*, ed.cit., p. 117.

[85] Eliphas Lévi, *Curs de filosofie ocultă*, trad. Marina Ivănescu, Bucureşti, Editura Antet, 1994, p. 23.

[86] Silviu Lupaşcu, *Cercul apropierii, cercul îndepărtării*, Bucureşti, Editura Paralela 45, 2004, p. 16.

[87] Fabio Ragno, *Inițiere în misterele istoriei*, trad. Filofteia Stati şi Şerban Stati, Bucureşti, Editura Lider, 2005, p. 156, şi *Filosofia hermetică*, ed.cit., p. 107: „Însă înnoirea Trupurilor pământeşti este legată de *consistența* lor, iar destrămarea le înapoiază indisolubilului, adică Nemuritorului".

[88] Ioana Em. Petrescu, *Ion Barbu şi poetica postmodernismului*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1993, p. 77.

[89] Julius Evola, *Tradiția hermetică*, ed.cit., p. 49.

[90] C.G. Jung, *Psihologie şi alchimie*, II, trad. Maria Magdalena Angelescu, Bucureşti, Editura Teora, 1996, p. 245.

Scanned with OKEN Scanner

pe fundul vasului". *Roşul*, stadiul ultim al procesului, nu apare decât din praful sau din preţioasele cenuşi, purtătoare ale amprentei adevăratei stări de fiinţă[91].

Căderea pe mările Javei, în această călătorie către un centru ce nu se mai află în eu, ci în forţa vitală şi generatoare de lumi, nu mai e una distructivă, ci o *Katabasis eis antron*, iniţiatică, fiecare existenţă nefiind decât o picătură din această origine. Cum afirma poetul, domeniul oceanic al lui Neptun se juxtapune infernului din adâncul pământului al lui Pluton; iar Polul Sud şi Java apar încărcate de forţa arzătoare şi distructivă întruchipată de Shiva, zeul imaginarului apocaliptic hindus, ori chiar de diavol, de vreme ce la mandeeni o pneuma feminină, în formă demonică, este numită Namrus, ce înseamnă *amiază* şi *zonă sudică*, iar la maniheişti delimitarea extremelor arăta la nord pe Creator, iar la Sud pe Ahriman, Prinţul întunericului[92].

Acest „cer", totuşi „solidar" omului, dar de neînţeles pentru necunoscători, este forţat de nava venerabilă a Ştiinţei (corabia e un vechi simbol al Alchimiei), ce răzbeşte, de fapt, „vede", dincolo de oroarea Polului şi de lucrurile despărţite. Neptun însuşi, ca Brahma, zeu al zidurilor[93] („a ridicat", după legendă, zidurile Troiei şi porţile Tartarului), ascunde, dincolo de aspectul său strident şi dezlănţuit, dat de cutremure şi de alaiul de monştri marini, pe zeul care hrăneşte.

În povestea iniţiatică arabă *Omul şi Îngerul său*, inserată în lucrarea de teurgie cunoscută sub numele de *Picatrix*, se povesteşte că Hermes, voind „să aducă la lumină ştiinţa misterului şi a modalităţii Creaţiei", nimeri într-o peşteră tenebroasă cutreierată de un vânt puternic, unde nu putea ţine lampa aprinsă. În vis, Îngerul, Natura sa Perfectă, îl sfătuieşte: „Ia o lumină şi aşeaz-o într-o sticlă... în pofida vântului, ea te va lumina"[94].

Ca făclie a lui Hermes „închisă în vidul unei butelii", un *artifex* aceasta şi o imagine a vasului de trasmutaţie alchimic, poezia celui care, „rănit de realitate şi căutându-şi o realitate", „îşi îndreaptă Fiindul înspre limbă", cum a susţinut Paul Celan în *Meridianul* său, unde, poate pe urmele lui Poe, foloseşte aceeaşi metaforă a mesajului din sticla aruncată în mare[95], ea, poezia, este singura adevărată faţă a Aurului.

Ştiinţa principiilor nu era departe de aceste înţelesuri, când, într-un mod cvasi-totemic şi poetic, „aliază aedica stirpă [...] înnodatelor, geloaselor rase de jos", dat fiind că, aşa cum scria Eduard Schuré în *Evoluţia divină*, hermafroditul

---

[91] Julius Evola, *Tradiţia hermetică*, ed.cit., p. 146, 205, 91.

[92] Vezi C.G. Jung, *Opere complete*, XIV, partea III, ed.cit., p. 185, şi Mircea Eliade, *Istoria credinţelor şi ideilor religioase*, II, trad. Cezar Baltag, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, p. 377.

[93] Vezi Amanda K. Coomaraswamy, *Nimicirea de sine sau eliberarea Divinului din noi*, îngr. şi trad. Alexandru Anghel, Bucureşti, Editura Herald, 2005, p. 153.

[94] Henry Corbin, *Omul şi Îngerul său*, ed.cit., p. 42.

[95] Paul Celan, *Meridianul şi alte povestiri*, trad. Andrei Corbea, Bucureşti, Editura Est, 2009, p. 47.

Scanned with OKEN Scanner

epocii primare, „jumătate peşte, jumătate şarpe", a fost iluminat şi fecundat de spiritele coborâte în el ale unor îngeri din ordinul luciferic şi, sub influența lor, s-a format Eul omului[96].

Ion Barbu cunoştea mitul coborârii originare a ființei umane din planul astral în fizic. O antropogonie, în schiță, intitulată, la publicarea ei de către Mircea Coloşenco în „Manuscriptum" (1981, 1), *Geneză*, conține asemenea înrâuriri: „Ieşirea din hermafroditism, notase poetul; Mărul, darul şarpelui... Christos e fiul şarpelui... Şarpele = Conştiință. William Wilson. Şarpele era un Leviatan înşurubat pe Stâlpul Soarelui ca pe un caduceu. Durata nedesfăşurată. Viitorul ştimei noastre"[97].

„Şi după cum a înălțat Moise şarpele în pustie, tot aşa trebuie să fie înălțat şi Fiul omului"; aceeaşi înrădăcinare este exprimată şi de *Evanghelia după Ioan* (3, 14).

În gnoza sethiană, eonul Christ a fost văzut ca luând înfățişarea şarpelui pentru a pătrunde în „necuratul pântec" şi a forța eliberarea scânteii divine a *noûs*-ului captivă în materie[98] („temnița în ars, nedemn pământ" este metafora trupului la Barbu, în poezia *Grup*). Rădăcina htoniană a Mântuitorului fusese mai dramatic reprezentată de către naaseeni; pe urmele *Psalmului* 22/6, Împăratul Slavei este văzut prin opusul extrem: „un vierme şi nu un om", „o lepădătură a neamului" – cu limbajul alchimic, folosit de Barbu pentru articolul *Salut în Novalis*, „marele Arbor al Aurului în derivațiile regnului celui mai obscur".

E situarea ce derivă din puterea arhetipului de a cuprinde antagonicele odată cu încercarea de a suprima conflictul. A existat dintotdeauna, astfel încât, în China, hieroglifa *hun* arătând *curcubeul* este, concomitent, semnul pentru *vierme*, şi în toate civilizațiile curcubeul a fost legat de cultul şarpelui[99].

Dar nu atât opusele interesează, cât amplitudinea cuprinderii şi forța cunoaşterii răsărind simbolic din cele mai umile existențe; după soarta prafului, fără de care nu este posibilă Lucrarea la Roşu, prin atingerea dimensiunii cosmice este vestită o renaştere în calități diferite şi înalte: e capul de corb comparat cu Christ[100], „corbii întorşi în ghirlande", amintind triada şerpilor cu coroane corespunzătoare spiritului din imaginarul gnozei valentiniene[101].

---

[96] Eduard Schuré, *Evoluția divină. De la Sfinx la Christos*, trad. Gavril Adam, Iaşi, Editura Princeps, 1994, p. 61. Iar, după Hipplytus (citat de C.G. Jung, în *Opere complete*, XIV, partea II, ed.cit., p. 78), „din cauza slăbiciunii îngerilor care l-au creat, omul ar fi fost ca un «vierme care se zvârcoleşte»".

[97] Vezi şi Ioana Em. Petrescu, *Ion Barbu şi poetica postmodernismului*, ed.cit., p. 100–103.

[98] Vezi Lucian Grozea, *Gnoza. Jocurile ființei în gnoza valentiniană orientală*, București, Editura Paideia, 2001, p. 147.

[99] Ivan Evseev, *Cuvânt-simbol-mit*, Timişoara, Editura Facla, 1983, p. 162.

[100] C.G. Jung, *Opere complete*, XIV, partea II, ed.cit., p. 79 şi 78: „Viermele = şarpele reprezintă – precizează Jung – o formă de viață primitivă, arhaică, din care evoluează apoi forma definitivă sau cel puțin o formă contrarie".

[101] Julius Evola, *Tradiția hermetică*, ed.cit., p. 61.

Scanned with OKEN Scanner

Dar chiar prin reminiscențele din Poe, cu povestirea *Manuscris găsit într-o sticlă* („buretoasa navă"-fantomă – reprezentând și Pământul alchimic devenit „poros", adică deschis și subtil, sau sufletul –, semnele de catran oracular înlănțuite în cuvântul *Descoperire*), sensul este corectat și întors dinspre fascinația abisului la fascinația depășirii limitelor într-o recunoaștere a consubstanțialității ori unității spiritului cu viața.

„Prin ce păcătui șarpele față de om? Prin iubire, multă, *știutoare și... indiscretă*", se întreba poetul în manuscrisul *Geneză*, situându-se de partea gânditorilor care au admis o esență luciferică deja imprimată în structura omului, nestăvilit orientată spre găsirea Adevărului: „singura proferare a iadului, acceptată vreodată sub ceruri, cuvântul complet. Discovery". Sens întărit de legenda consemnată în *Cartea lui Baruh* despre Nephelini: Îngerii „căzuți" sunt totodată „cei ce veghează"[102] și au transmis tainele meșteșugurilor și tradiția Artei hermetice.

Cunoscător al aspectelor cosmologice ale esoterismului, cu *Veghea lui Roderick Usher*, Ion Barbu ar fi din comunitatea celor care, precum Gustav Meyrink, autorul *Golemului*, au putut spune, de vreme ce virtutea inițiatică era comparată cu mușcătura șarpelui: „Noi, cei mușcați de dragon". Aceeași situare care „aliază aedica stirpă a Usherilor, înnodatelor, geloaselor rase de jos" poate fi întâlnită, pe urmele lui Platon ori Schopenhauer (pentru care iraționalitatea Voinței era chintesențiată de muzică), la Rudolf Steiner. Marele admirator al lui Goethe, și el prins în cercul cunoașterii luciferice (cum, mai târziu, Thomas Mann, cu *Doctor Faustus*), trecea – prin prisma primordialității elementului sufletesc – în această categorie poezia și muzica, precizând: „Așa apare Lucifer în fața privirii clarvăzătoare, păstrând în existența sa spiritual-divinul din obârșiile lumii... și condamnat să spună despre ele doar: Ele au fost în tine"[103].

La rândul lor, „alchimiștii aflaseră despre șarpe și despre jumătatea «rece» a naturii și au spus destul ca să ne facă să înțelegem pe noi, urmașii târzii, că arta lor se străduia să aducă acel șarpe al *noûs*-ului nocturn, *serpens mercurialis*, prin treptele transformării până la «thelesmus», la desăvârșire"[104] (odată cu integrarea proiectată a inconștientului).

Dacă nu cumva chiar trecerea de la multiplu la unitate, de la disonanță la consonanță, întruchipată în creație, nu ar însemna definitiva eliberare.

La fel cu Brâncuși, Barbu concepea arta ca pe o taină, nu o formulă. Pentru a-i înțelege lucrarea, creatorul trebuia „să se scuture de toată obrăznicia omenească", a susținut marele sculptor; iar Barbu îndemna în poema *Înfățișare*: „Triunghiul brut al feții, fă-l să cadă./ Să degere triunghiul idiot!/ Dă-i bine șlef cu praful de zăpadă/

---

[102] *Ibidem*, p. 23.

[103] Rudolf Steiner, *Tainele pragului*, trad. Adriana Onofrei, București, Editura Univers Enciclopedic, 2004, p. 101–102.

[104] C.G. Jung, *Opere complete*, XIV, partea I, ed.cit., p. 225.

Scanned with OKEN Scanner

Ce roade din maimuță și din bot". Ca, dincolo de sine însuși, să trăiască liber și adânc corespondențele Sus – Jos și, odată cu opera, odată cu Piatra ce reiterează alchimic cosmogeneza, să atingă primordialul din care totul țâșnește – Totul în Unu, Unu în Tot.

Ion Barbu a dat cu *Veghea* o extraordinară expresie acestei supuneri la generalitatea atotputernică, „asemenea legii", prin care „devenim stăpâni pe realitate, pe lumea posibilităților de exprimare", cum afirma în paginile consacrate lui Rimbaud.

A făcut-o nu la modul reflexiv, deși limbajul prozei ar fi îngăduit ca propria-i meditație să construiască tensiunile sufletului, ci într-un fel aproape operativ sau pe calea realizării, ca în alchimie, punându-ne în contact cu înțelesuri ivite în diferite spații ale experienței inițiatice ce au îngăduit să devină el însuși, Ion Barbu, Roderick Usher, Monos, Sufletul Cercetat, un purtător simbolic al Vieții.

Dificultatea abordării acestui text închis, clădit pe cuvinte-monolit, absorbit în propria-i taină, ține și de răspunsul simfonic orchestrat al codurilor din care simbolurile provin; de multiplele reflexe apărute atât în interiorul codului, cât și în afara lui, în interacțiunea dintre sisteme. Ceea ce deschide un câmp larg interpretării, cu condiția ca ea să nu se îndepărteze de detaliile revelatoare ce îi sunt oferite de text și să se afle în posesia înțelegerii limbajului criptic.

ION BARBU: „MODULE À UNE SOIRÉE ÉVENTUELLE". LA CONVERGENCE DES CODES DANS *LA VEILLE DE RODERICK USHER*

RÉSUMÉ

Renvoyant ouvertement à un modèle plutôt déduit du texte d'Edgar Allan Poe *La Chute de la maison Usher*, l'auteur roumain donna une prose singulière, d'un lyrisme profond, capté dans une structure hermétique presque inanalysable. Mais, au-delà d'un tel „chiffrage", ce qu'il propose au lecteur, par son personnage, est une *initiation*, en tant qu'expérience vécue et en même temps „expérimentation": du texte et d'autres horizons.

Car Roderick Usher de Ion Barbu est le Veilleur, celui qui accède aux grands secrets de la Vie et de la Poésie: il traverse, dans le sillage de certains motifs mythiques très anciens, bibliques ou littéraires, la mort et la perte de l'âme, envoûté par le rêve chimérique d'atteindre l'Absolu – en poésie, en amour, renouant avec le spirituel et le divin liés aux racines du monde.

Grâce au processus jamais clos d'une quête de soi en tant qu'être sacré, l'affabulation s'organise comme une structure symbolique ternaire, à travers laquelle, avec une maîtrise sans faille et sans nuire, par rien, à l'écran visible d'une paraphrase poesque, Ion Barbu privilégie le *typos* alchimique, qui se concentre, comme toujours, sur la formule secrète capable de donner corps à une force libératrice; ici même par l'imaginaire et un jeu hiératique d'une parfaite élégance et d'une authentique profondeur dans l'espace ouvert des associations qu'il voile et manoeuvre également.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iași, str. Codrescu, nr. 2

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

DICTIONARIUM VALACHICO-LATINUM. PRIMUL DICŢIONAR AL LIMBII ROMÂNE, DOCUMENT DE INESTIMABILĂ VALOARE ISTORICO-FILOLOGICĂ*

IONEL APOSTOLATU

Parte a unui proiect al Academiei Române de editare a monumentelor scrisului vechi românesc[1], dar, în acelaşi timp, rod al unei munci acoperind aproape două decenii, volumul *Anonymus Caransebesiensis*[2] reprezintă „un dar *istoriei* limbii româneşti" pe care reputatul academician, profesor şi cercetător Gheorghe Chivu îl face, la aproape un secol şi jumătate de la descoperirea manuscrisului acestui dicţionar, prin îngrijirea primei sale ediţii ştiinţifice moderne, realizate pe principii critice solide.

Gândit spre a fi accesibil tuturor celor interesaţi de istoria limbii române, de evoluţia scrisului nostru literar, în general, şi de istoria lexicografiei româneşti, în special, ediţia conţine, pe lângă textul dicţionarului propriu-zis, un erudit studiu filologic şi lingvistic, o notă asupra ediţiei, precum şi, în partea finală, note, un indice de cuvinte, forme, locuţiuni şi sintagme, un glosar de termeni şi o reproducere facsimilată a manuscrisului original.

Din cuprinsul studiului filologic reţinem, pe lângă descrierea detaliată a manuscrisului, un scurt istoric al opiniilor despre *Dictionarium valachico-latinum*,

---

* Note şi comentarii pe marginea ediţiei *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicţionar al limbii române*, studiu introductiv, ediţie, indici şi glosar de Gh. Chivu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008, 392 p.

[1] Amintim, în acest sens, publicarea, în 2001, sub patronajul aceleiaşi instituţii şi în îngrijirea aceluiaşi editor, a volumului *Institutiones linguae valachicae. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină*.

[2] Acest nume a fost impus de Gr. Creţu, în studiul care însoţeşte ediţia din 1898 a dicţionarului (*Anonymus Caransebesiensis. Cel mai vechi dicţionar al limbei române, după manuscriptul din Biblioteca Universităţii din Pesta*, în „Tinerimea română", 1, 1898, p. 320–380), după ce, anterior, descoperitorul manuscrisului, B.P. Hasdeu, l-a numit *Anonymus Lugoshiensis*. De-a lungul timpului, *Dictionarium valachico-latinum* a mai fost numit şi *Anonymus Banatensis* (denumirea îi aparţine lui L. Tamás).

ALIL, t. XLIX–L, 2009–2010, Bucureşti, p. 131–142

însoțite de o analiză exhaustivă și argumentată a problemelor privind datarea, localizarea, paternitatea și modelul lexiconului – probleme care au marcat lunga istorie a editării acestuia și asupra cărora s-au aplecat, în timp, numeroși cercetători, începând cu B.P. Hasdeu, descoperitorul manuscrisului, și continuând cu Gr. Crețu, N. Drăganu, Alexandru Horvath, Francisc Király și, desigur, cu autorul ediției de față.

Dând dovadă de o deosebită probitate științifică și bazându-se exclusiv pe datele furnizate de cercetarea filologică, Gh. Chivu pune sub semnul întrebării rezultatele unor investigații mai vechi sau mai noi, care, având în vedere aproape întotdeauna argumente de ordin extralingvistic, au susținut că dicționarul ar fi fost întocmit de Mihail Halici-fiul (N. Drăganu) sau de Mihail Halici-tatăl (Alexandru Horvath, Francisc Király), speculându-se prea mult o informație găsită în registrul bibliotecii familiei Halici, în care Halici-fiul pomenește despre un „vocabularium paterna manu scriptum" (informație ce devine, pentru Francisc Király, chiar criteriu de datare, ceea ce ar crea un cerc vicios: încercarea de a susține paternitatea mss prin datarea lui și invers!). Afirmând că „singurele elemente utile pentru datarea dicționarului pot fi obținute doar prin analiza hârtiei pe care este scris acesta" (p. 16), Gh. Chivu compară filigranele *Anonimului* cu cele existente pe hârtia altor documente ale epocii și constată că acestea se regăsesc întocmai pe un document din 1650 (din Arhivele Academiei Iugoslave). Acest fapt duce la concluzia că scrierea celui mai vechi dicționar cu bază limba română se plasează cu certitudine la mijlocul secolului al XVII-lea, între 1640 și 1660 (potrivit sistemului de calcul acceptat în filigranologie). La această constatare obiectivă – ce rezolvă definitiv problema datării manuscrisului – se adaugă existența în text a unui număr foarte mare de împrumuturi lexicale din maghiară și sârbă, ca și evidențierea notării unor fonetisme, forme și termeni specifici în epocă, ce reprezintă tot atâtea argumente solide pentru localizarea textului în aria sud-vestică a țării.

Cât privește paternitatea dicționarului, profesorul bucureștean arată că, până la descoperirea a noi dovezi care să permită o confruntare a scrisului din textul dicționarului cu cel dintr-un alt text cu paternitate sigură, din care să rezulte identitatea primului, „cel mai vechi dicționar român-latin cunoscut rămâne [...] *Anonymus Caransebesiensis*, autorul său, fără legătură cu familia Halici, ilustrând în mod exemplar mișcarea culturală bănățeană, alături de alți învățați, traducători, prelucrători sau simpli copiști, care au utilizat, în secolul al XVII-lea, scrisul cu litere latine în manieră ortografică maghiară" (p. 29).

Referitor la modelul care a stat la baza elaborării dicționarului, Gh. Chivu afirmă că forma unor cuvinte-titlu, ca și modalitatea de înregistrare a acestora, la care se adaugă anumite particularități ortografice, dovedesc, cu siguranță, că „*Dictionarium valachico-latinum* a avut [...] ca model un lexicon unguresc, autorul anonim selectând intrările pe care le-a considerat a fi adecvate culturii noastre,

Scanned with OKEN Scanner

plasând [...] formele latineşti pe locul secund şi înlocuind glosa maghiară cu echivalentul sau echivalentele existente în limba română" (p. 31), fără a fi exclusă consultarea, de către autor sau adnotatori, a unor texte româneşti (inclusiv lexicoane) ce proveneau din alte zone culturale, unele probabil chiar în grafie chirilică.

În încercarea de a stabili mai exact care dintre lexicoanele ce au circulat mai mult în rândul intelectualilor bănățeni şi transilvăneni la mijlocul secolului al XVII-lea a putut constitui modelul primului dicționar românesc original, Gh. Chivu ajunge la concluzia că, prin anumite particularități de redactare, ca şi prin unele elemente de conținut (cum ar fi, de pildă, prezența în dicționar a numeroşi termeni denumind soiuri de fructe şi pomi fructiferi), *Anonymus Caransebesiensis* se apropie foarte mult de opera lui Albert Szenczi Molnár, *Lexicon latino-graeco-hungaricum*, care a cunoscut mai multe ediții în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Este remarcabil astfel că, într-o epocă în care redacțiile româneşti erau dominate de modele slavone, intelectualul bănățean anonim a preferat să apeleze la un model latin, *Dictionarium valachico-latinum* fiind, din acest punct de vedere, prima scriere lexicografică românească la elaborarea căreia s-a utilizat un asemenea model.

Valoarea dicționarului pentru istoria scrisului vechi românesc rezidă, în primul rând, în faptul că *Dictionarium valachico-latinum* reprezintă prima scriere lexicografică de mare întindere (cuprinde 5325 de cuvinte-titlu) cu bază limba română şi glosare în limba latină: *ață – filum*; *bătrân – senex*; *cină – caena*; *copil – puer* etc. În al doilea rând, dicționarul are o valoare deosebită pentru o serie de domenii din lingvistica românească, cum ar fi istoria limbii române literare, dialectologie, lexicografie, lexicologie etc. Astfel, trebuie remarcat, în primul rând, corpusul extrem de bogat de cuvinte arhaice sau de uz regional (majoritatea provenind din maghiară sau sârbă, iar unele având încă etimologie necunoscută), care permit schițarea unei imagini cvasiexhaustive a lexicului folosit în Banat în secolul al XVII-lea: *aldui*, *astruca*, *băsău*, *biceu*, *cebălui*, *celşag*, *clisă*, *cucurudz*, *fuştaş*, *hinteu*, *măros*, *motcă*, *motroc*, *olos*, *piparcă*, *pogace*, *potoc*, *săbău*, *socaci*, *straiță*, *şarg*, *şomâc*, *tolcer*, *tormac*, *țeclă*, *țipou*, *urici*, *verdaică*, *vig*, *zăbet*, *zăuita*, *zomoniță* etc. (cf. *Glosarul* de la sfârşitul ediției). Totodată, prin chiar faptul că este „primul dicționar al limbii române", *Anonymus* constituie o importantă sursă de prime atestări ale unor cuvinte cuprinse în DLR şi, mai mult, o serie de lexeme nici nu apar consemnate în dicționarele istorice ale limbii române (ex.: *crâmpicea* „soi de grâu", *hronț* „os moale", *lingui* „a se linguşi", *schilitură* „gătire, dichisire", *simpur* „pucioasă", *socaş* „obicei", *verdaică* „ciocănitoare", *veşt* „încercat, cu experiență", *zogonitor* „izgonitor" etc.).

Nu în ultimul rând, prin conținutul său, dicționarul oferă informații interesante referitoare la diverse aspecte ale culturii materiale şi spirituale ale epocii. Surprinde, de pildă, prezența în dicționar a unui număr mare de nume de plante şi pomi

Scanned with OKEN Scanner

fructiferi, ce alcătuiesc bogate serii de termeni, cum ar fi cei care desemnează soiurile de *mere*, de *pere* sau de *cireşe* cunoscute în epocă în zona Caransebeşului. De pildă, pentru *măr* sunt înşirate nu mai puţin de 17 soiuri: *măr bunăbrut*, ~ *coadeş*, ~ *cucurbetariţ*, ~ *câniesc*, ~ *de Svânt Pietru*, ~ *dulce*, ~ *flocos*, ~ *guşat*, ~ *iernatec*, ~ *muşcătariţ*, ~ *nevestesc*, ~ *oardzăn*, ~ *pestriţ*, ~ *rutilat*, ~ *sălcin*, ~ *văratec*, ~ *vărgat*. De menţionat faptul că mulţi dintre aceşti termeni au rămas neglosaţi, autorul anonim negăsind întotdeauna un echivalent potrivit în limba latină.

Dicţionarul consemnează, de asemenea, numeroase toponime, în special nume de localităţi din zona Banatului[3], la care se adaugă câteva din Transilvania[4], Ţara Românească[5] şi Moldova[6], precum şi numele unor ţări şi oraşe din Europa şi din Asia („*Ţara Bulgărească*. Bulgaria", „*Grecească Ţară*. Græcia", „*Nemţească Ţară*. Germania", „*Ţara Arăpească*. Arabia"; „*Cracău*. Cracovia", „*Moscul*. Moscovia", *Ţărigrad*. Constantinopolis" etc.) şi, în plus, numele locuitorilor ţărilor respective („*bulgăr*. Bulgarus", „*frânc*. Francus. Gallus", „*grec*. Græcus", „*neamţ*. Germanus", „*spănior*. Hispanus" etc.). Toate acestea permit „desenarea" coordonatelor etno-geografice ale orizontului mental al Anonimului din Caransebeş şi, în general, al românilor din secolul al XVII-lea.

Foarte bun cunoscător al problemelor limbii române literare, profesorul Gh. Chivu oferă, în studiul lingvistic ce urmează analizei filologice a manuscrisului, o consistentă descriere a principalelor particularităţi de ordin grafic, fonetic, morfologic şi lexical pe care le prezintă textul dicţionarului.

Astfel, în privinţa grafiei manuscrisului, reţinem, pe de o parte, faptul că *Dictionarium valachico-latinum* se înscrie în seria textelor transilvănene şi bănăţean-

---

[3] Toponimia zonei Banatului, bine reprezentată în *Dicţionar*, a furnizat, aşa cum am precizat la început, un criteriu în stabilirea originii Anonimului. Astfel, din această arie geografică, autorul reţine următoarele nume topice: „*Criciova*. Nomen pagi", „*Logoş*. Lagassium oppidum Hung<ariæ> Inferi<oris>", „*Maciovă*. Pagus in districtu Sebesiesi", „*Marga*. Pagus in fine Portæ ferreæ", „*Marmure*. Porta ferrea. Angustiæ Transylvaniæ ex parte Hungariæ inferioris", „*Strem*. Sirmium. Plateæ Caranseb<esiense> nomen", „*Teiuş*. Tilietum. Promontorium Caransebesiense", „*Timişoară*. Themisvarium. Themisiopolis", „*Tincova*", „*Zăgujeni*", „*Zorlinţ*", la care se adaugă hidronimul „*Timiş*. Themisius fl<umen> şi determinativul regional derivat din acesta, „*timişean*. Themisiensis".

[4] E vorba de partea occidentală a Transilvaniei propriu-zise, respectiv aceea mai apropiată de Banat: „*Bălgradul Ardealului*. Alba Julia", „*Deva*. Arx in Transylvania", „*Haţeg*. Districtus sub Comitatu Hunyad<iensi>", „*Colojvar*. Claudiopolis" (de remarcat forma ungurească sub care e notat Clujul; cf. magh. *Kolozsvár*), „*Sibini*. Cibinium", „*Strei*. Fluvius Haczagiensis". Lista e completată de numele provinciei „Ardeal. Transilvania", urmat de derivatul „*ardelean*. Transilvanus". Interesant este însă, dacă putem spune aşa, că Anonimului nu-i sunt „cunoscute" Braşovul sau Făgăraşul.

[5] Din Ţara Românească, Anonimul indică trei localităţi, toate de o însemnătate istorică: „*Argiş*. Oppidum in Valachia Transalpina", „*Bucureşti*. Oppidum Valachiae Transal<pinæ>", „*Craiova*. Oppidum Transalpinæ". Inventarul este completat cu hidronimul *Olt* şi infranimul *oltean*.

[6] Singurul oraş din Moldova pe care Anonimul îl menţionează în *Dictionarium* este „*Suceava*. Oppidum Moldaviæ". În schimb, este consemnat numele provinciei „*Moldova*. Moldavia", însoţit de două derivate: „*moldovean*. Moldavus" şi „*moldovenesc*. Moldavicus".

Scanned with OKEN Scanner

hunedorene în care au fost aplicate (începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea) normele ortografice maghiare, iar, pe de altă parte, observația că există în manuscris numeroase oscilații și alternanțe în utilizarea unor litere simple sau a unor grupuri de litere. Subordonată normelor scrisului maghiar, grafia textului pune, totodată, în evidență strădania intelectualului bănățean de a găsi soluții de adaptare a grafiei latine maghiarizate la necesitățile limbii române, acesta „inventând" uneori grafeme care să redea sunetele specifice limbii noastre. Pe de altă parte, excelent cunoscător al limbii latine, autorul lexiconului utilizează frecvent grafii de tip etimologizant, dovedind prin aceasta cunoașterea legăturii existente între unele cuvinte românești și echivalentele lor latinești: *afflu, suffer, suppun.*

Pentru rezolvarea numeroaselor probleme legate de stabilirea valorii fonetice a grafemelor utilizate, autorul prezentei ediții a pus în corelație normele existente la mijlocul secolului al XVII-lea, în scrisul maghiar și în cel latinesc, cu fenomenele fonetice ce caracterizau, în aceeași epocă, varianta bănățean-hunedoreană a românei literare, căreia îi aparține limba manuscrisului anonim. În plus, în cazul unor cuvinte aflate la prima (sau chiar la unica) atestare în lexicon, s-au luat în considerație și rostirile specifice graiului vorbit în zona Caransebeșului, inclusiv raportarea la fonetismul presupusului etimon.

Alcătuit în jurul anului 1650 în zona Caransebeșului, manuscrisul primului dicționar al limbii române a permis, încă de la descoperirea sa, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, identificarea a numeroase și evidente particularități fonetice și morfologice specifice în epocă variantei literare în uz în zona Banat–Hunedoara. Dacă la aceste particularități adăugăm și numărul mare al cuvintelor cu circulație regională, înțelegem de ce B.P. Hasdeu a susținut, într-un studiu din 1891, că limba dicționarului reflectă o „scrupuloasă conservare a unui dialect bănățean aproape necunoscut" până atunci. Cu toate acestea, așa cum remarcă profesorul Gh. Chivu, caracteristicile fonetico-morfologice ale cuvintelor înregistrate în *Dictionarium valachico-latinum* relevă, mai degrabă, faptul că, în textul manuscrisului, fenomenele de tip arhaic se întâlnesc cu numeroase inovații locale, iar faptele literare coexistă cu foarte multe trăsături ale limbii vorbite.

Din studiul lingvistic, atent întocmit, pe niveluri de limbă, de profesorul Chivu, reținem, pentru a contura un tablou sumar al particularităților fonetice și morfologice care definesc textul Anonimului, următoarele fenomene:

– conservarea unor fonetisme etimologice, în cuvinte ca: *păhar, fămeie, păreche, năsip, rădic, lăcuiesc, năroi, văpseală; detor, detorie, detornic, dereg, deregător, deres, precep; sidalmă, siduiesc, siduitor, sirac, sirăcesc, sirăcie, sirmă; întratul, întru, îmblare, îmblu; giolgi; uspăț, usteneală, preut, preuteasă* etc.;

– consonantizarea semivocalei [u̯], trăsătură a graiurilor din Banat – Hunedoara: *dzivă, nov, ovedz* (vb.), *pivă*;

– reducerea diftongului [e̯a], aflat în poziție moale, la [e], respectiv trecerea diftongului [i̯a] la [ie]: *avere*, *bere*, *meserere*, *şedere*; *fierelor*, *năroieşte*, *trebuieşte* (cf. alternanța dintre *piepten* s.n. şi *piaptăn* vb.); diftongul [e̯a] final accentuat este notat frecvent prin litera *e* (care, în zona Banat – Hunedoara, ar putea nota atât un [ę], cât şi un [e̯a]): *bucăţe*, *cărtice*, *gre*, *măse*, *re*, *viore*; conservarea diftongului [o̯a], în *doauă*, *ploauă*, *noauăle*, *roauă*;

– absența palatalizării bilabialelor [p], [b] şi [m]; tendința de evitare a palatalizării duce la apariția unor forme precum *perire*, *perit*, *pică* „chică"; fricativele labiodentale [f], [v] rămân de regulă intacte când urmează o vocală palatală: *fiară*, *ficior*, *fie*, *fier*; *viață*, *vierme*, *viţel*, *viu*; apar notate însă şi forme precum *moilă*, *oloiină* sau *hirbinteală*, care atestă trecerea lui [v'] la [i] şi a lui [f'] la [h'] în zona Caransebeşului;

– prezența unui [e] în forme precum: *beu*, *beutor*, *beutură*, *beşic*, *beşicat*, *beşinos*;

– grafiile *tj (ty)* şi *nj (ny)* indică palatalizarea dentalelor [t] şi [n]: *îndeletie*, *povestie*, *scutiec*; *giuniel*, *lenios*, *mâniec*, *revenială*;

– conservarea africatelor arhaice [ğ] (*gioi*, *gios*, *îngiur*, *giur*; *giupân*, *giupâneasă*) şi [d] (*budză*, *doispredzece*, *dzic*, *huhuredz*, *alăturedz*, *albinedz*, *alinedz*, *amânedz*, *încăldzesc*, *urdzică*), aceasta din urmă alternând în puține situații cu [z], chiar şi atunci însă varianta recomandată fiind cea cu [d]: „*zac* vide *dzac*", „*zeamă* vide *dzamă*", „*zară* vide *dzară*";

– conservarea fonetismului [ń], specific în epocă zonei Banat – Hunedoara, atât în cuvinte moştenite din latină: *banie*, *cuni*, *fănină*, *vinie*, precum şi în împrumuturi: *canie*, *copanie*, *tiganie* etc.; acest fonetism apare şi în numeroase derivate cu sufix augmentativ sau moțional: *aconi*, *băloni*, *brosconi*, *buboni*, *buduroni*, *ceponi*, *cioroni*;

– velara [k] este transformată în palatală, fenomen specific şi astăzi graiurilor bănățene: *chimeşă*, *chitenel*, *schipit*;

– utilizarea lui [ş] etimologic, în forme precum *deşchid*, *deşchidzătoare*, *deşchidzătură*;

– păstrarea lui [h] etimologic în unele împrumuturi slave: *prah*, *vătah*, *vihore* (dar *poftă*, *poftesc*, *vârf*, ce atestă trecerea lui [h] la [f]); fonetism conservator prezintă şi alte cuvinte de origine slavă: *gânscă*, *vânslă*, *svadă*, *svat*, *svânt*, *trezvescu-mă*, *trezvie* etc.

– păstrarea unor grupuri consonantice ([cl'], [ps]) în cuvinte moştenite din latină: *cleie*, *cleiță*, *frapsine*;

– unele substantive masculine îşi păstrează forma etimologică: *cârnaț*, *copaci*, *melci*, *vrabeț*; altele însă apar înregistrate cu o formă de singular refăcută analogic: *mărăcin*, *păpuc*, *plosc*, *călăuz*; *abure*, *frapsine*, *graure*, *gruie*, *mascure*, *săidace*, *zglăvoace*, *bace*; *câlț*, *pripaş*, *crăstăvete*;

Scanned with OKEN Scanner

– dintre substantivele feminine, îşi păstrează forma originară *arame*, *grindine*, *lature*, *lindine*, *nor*, *sor*; în schimb, forma *mânu* este înlocuită cu *mână*; substantivul *dzi* apare notat şi cu forma analogică *dzivă*;

– anumite sintagme relevă perpetuarea formelor terminate în *-iei* la genitivul articulat al femininelor: *iarba mâției*; alte contexte însă dovedesc utilizarea genitivului analitic, cu prepoziția *de*: *dătătură de hạr*, *rugător de Dumnedzeu*;

– toponimele feminine sunt înregistrate uneori cu formă nearticulată: *Bocoşniță*, *Maciovă*, *Marmure*, *Timişoară* (cf. însă *Craiova*, *Suceava*, *Tincova*);

– articolul posesiv este variabil ca formant al numeralelor ordinale (*a cincea*, *al cincile*), însă invariabil ca formant al pronumelui posesiv (*a ta*, *a tău*);

– comparativul adjectivelor se formează cu *mai*, iar superlativul cu *prea* (*preacurat,-ă*, *preacuvios*);

– apare înregistrată forma etimologică de dativ *şie* a pronumelui reflexiv;

– demonstrativele apar notate cu formele *(a)cel(a)*, *(a)cea(a)*, *acesta*, *(a)ceasta*, la care se adaugă, ca intrări separate, formele regionale *hăl*, *hăla*;

– inventarul pronumelor nehotărâte este foarte bogat, cuprinzând, pe lângă formele curente în limba veche (*cineş*, *nescari*, *nişchit*, *nişchițel*), o serie de alte forme specifice graiurilor bănățene (*voarecare*, *voarece*, *voarecine*, *acarcine*); alături de formele adjectivale *vrun*, *vro*, este consemnată şi forma analogică de feminin *vrea*;

– numeralul ordinal apare doar în forma fără *-a* deictic: *al doile*, *al treile*, *al şasele*;

– se remarcă oscilația între conjugările I şi a IV-a (specifică şi astăzi subdialectului bănățean); sunt încadrate la conjugarea I: *aburedz*, *aiiedz*, *sănătoşedzu-mă*, *trufăşedzu-mă*, *viedz*, iar la conjugarea a IV-a: *băiesc*, *crestesc*, *creştinescu-mă*, *înfrumusețesc*, *înşelesc*, *temeiesc*, *scrivescu-mă*;

– la indicativul prezent, formele fără sufix alternează frecvent cu cele care au în structură sufixele *-edz* sau *-esc*: *amurt*, *ațip*, *feric*, *înfier*, *lumin*, *slobod*, *turb*, *vom*; *apropiedz*, *cruțesc*, *gâlgâiesc*, *sfârâiesc*, *turburedz*, *vărăsc*; uneori, alternanța poate fi constatată în flexiunea aceluiaşi cuvânt: *împut* şi *împuțesc*, *îngraşu-mă* şi *îngrăşedzu-mă*, *prând* şi *prândzesc*, *scurt* şi *scurtedz*, *toapsec* şi *topsechedz*, *ur* şi *uredz*;

– verbele cu radicalul terminat în dentală prezintă forme deiotacizate, specifice în epocă zonei Banat – Hunedoara: *aud*, *cred*, *închid*, *prind*, *rod*, *văd*, *pot*, *tremet*, *pun*, *răpun*, *spun*, *țin*, *vin*, *răsar*, *sar*; uneori, sunt notate, ca variante, şi forme iotacizate, acestea fiind totuşi puține la număr: *credz*, *poci*, *sughiț*, *țiv*;

– sunt consemnate numeroase forme de conjugarea I cu *ă* analogic: *dezbrăc*, *îmbrăc*, *încăp*, *îngrăşu-mă*, *răbd*, *scăp*, *sălt*, *săp*;

– este înregistrată forma-titlu *săm* „sunt", specifică graiurilor sud-vestice (un împrumut morfologic din limba sârbă);

– apar numeroase forme adverbiale mai puțin sau chiar deloc prezente în alte texte din epocă: *acar* „măcar", *astară* „deseară", *călăreşte* „călare", *dai* (*daite*,

Scanned with OKEN Scanner

daitile) „cel puțin, măcar", *hici* „deloc, niciun pic", *iarăşite* „iarăşi", *macarunde* „oriunde", *scopos* „în mod demn", *tiri* „cum... aşa şi", *voare* „oare"; câteva adverbe sunt create după model maghiar, cu sufixul *-ul*, fiind consemnate, de altfel, exclusiv în texte bănățene: *ararul* „rar", *adesul* „adesea", *amănuntul* „în mod amănunțit", *lupiul* „lupeşte, ca lupii";

– prepozițiile *către*, *pre*, *pren*, *prentru*, *preste*, *supt* au forme curente în textele vechi;

– dintre conjuncțiile subordonatoare, *să* are şi sensul etimologic „dacă", *căce* „pentru că" şi *cu cât* „deoarece, de vreme ce" introduc subordonate cauzale, iar *macar* şi *voare* au valoare concesivă;

– sunt înregistrate numeroase interjecții, unele cvasigenerale în epocă (*ian*, *ni*, *aferim*), altele selectate din graiurile locale (*ai*, *abo*, *ao*, *aos* „hei", *ălio*, *ha*, *haida*, *hâş*, *ho*, *hop*, *iai* „vai", *na*, *nosa* „hai", *o*, *oa*, *oh*, *oi*, *târt*).

În ceea ce priveşte structura vocabularului, *Dictionarium valachico-latinum* relevă o mare bogăție terminologică, fiind, atât sub aspect cantitativ (prin cele 5326 de intrări), cât şi calitativ, „cel mai cuprinzător dintre manuscrisele şi tipăriturile alcătuite în primul veac al scrisului în limba română" (p. 58), chiar în condițiile în care lucrarea nu a fost definitivată.

Din punct de vedere etimologic, se remarcă, în primul rând, termenii moşteniți din latină, în cadrul cărora un segment deosebit de important pentru studiul istoriei limbii române îl ocupă acei termeni dispăruți ulterior din limbă sau păstrați până astăzi doar regional: *ai*, *anțerț*, *arm*, *bețiț*, *bucin*, *bucina*, *călari*, *cătuşă* „pisică", *curechi*, *custa*, *fămeie* „familie", *ferica*, *fugaci*, *fur*, *fuşte*, *împuta*, *încinde*, *mascure*, *nămai*, *număra* „a citi", *timoare*, *toapsec* etc. (explicați de autorul ediției, alături de alți termeni învechiți sau regionali împrumutați, în *Glosarul* de sfârşitul volumului). Lista regionalismelor este completată cu numeroase împrumuturi din maghiară (*adău*, *afiom*, *aică*, *alcor*, *aniş*, *băsău*, *bătăr*, *bică*, *biceu*, *biriş*, *boaghe*, *celui*, *cemăr*, *ciont*, *cocie*, *cociş*, *font*, *găraş*, *hinteu*, *işpan*, *lăcşag* etc.) şi sârbă (*babiță*, *băburi*, *cărabă*, *cârlă*, *ceaucă*, *chilav*, *clet*, *cobăț*, *cocot*, *coțcă*, *crainâ*, *dică*, *faidă* etc.), specifice limbii vorbite sau scrise în zona Banatului. Influența săsească, mai puțin reprezentată, este ilustrată prin termeni ca *buglă*, *ciorogar*, *fliscă*, *hep*, *loding* „cartuşieră", *măieran*, *şlog*, *şură*, *targă*, *trinci*, *țagră*, *zămalț*, în vreme ce din limba turcă sunt înregistrate cuvinte precum *afiom*, *chisim*, *corbaci*, *iuzbaş*, *levente*, *testemeu*, *zăbet*. Deşi puține, nu lipsesc nici împrumuturile din latină şi greacă (unele intrate pe filieră maghiară, după cum o arată forma), semnificative pentru stadiul de evoluție atins de limba română literară la mijlocul secolului al XVII-lea: *artic*, *lăternă*, *mil* „milă, măsură pentru distanță", *mirac*, *mod*, *probă*, *stemă*, *sumă*, *tămbar*, *tipar*, *titor* „tutore", *violă* „viorea", *bărbir*, *cordovan*, *coştei*, *mişă*, *oşcoală*, *piaț*, *poştă*, *probălui*, *procator*, *teştement*.

Scanned with OKEN Scanner

Sub aspectul variabilității diastratice, sunt de remarcat, pe de o parte, o serie de cuvinte şi forme cu utilizare familiar-argotică (*bloj* „sperietoare", *căcâcea*, *cenuşotcă* „persoană leneşă şi murdară", *ciocotniță* „om flecar", *flecărău*, *foflei* „care nu stă locului, lipsit de valoare, pierde-vară", *hoisă* „lungan, prăjină /de om/", *lifuri* „a lingări", *papă* „mâncare", *pişotcă* „persoană care urinează des în pat", *porcie* „mojicie", *răsipilă* „om risipitor", *rumega* „a medita, a socoti", *zăvri* „a vorbi mult şi fără rost"), iar, pe de altă parte, prezența unui bogat inventar de termeni etnobotanici, denumiri de plante (*cinci-degete*, *gălbenioară*, *iarbă creață*, *iarba spurcilor*, *laptele cânielui*, *limba boului*, *mădzăriică*, *mătrăgună*, *ochiul boului*, *puț-căcaț*, *rapiță*, *sâmtdziene*, *spândz*, *şofrănică*, *ştir*, *viorea*, *volbură* etc.), de cereale şi legume (*bob*, *cucurudz*, *fasol*, *grâu*, *mei*, *ovăz*, *spănachi*, *țeclă albă*, *~ roşie*, *veardză* „legume" etc.), de fructe şi pomi fructiferi (multe dintre ele reprezentând varietăți sau soiuri: *pară cânească*, *~ coadeşă*, *~ corună*, *~ crăiască*, *~ de Svântă Marie*, *~ foiască*, *~ guşată*, *~ iernatică*, *~ muşcătariță*, *~ pădureață*, *~ popească*, *~ ştiră*, *~ ursească*).

Pentru cercetătorul interesat de problema formării cuvintelor în limba română, în general, şi în limba română veche, în special, *Dictionarium valachico-latinum* este o importantă sursă pentru extragerea materialului lexical, prin prezența unui număr mare de derivate şi compuse. În cadrul derivării sufixale, deosebit de productive par a fi, pentru acea vreme, sufixele *-ame* (*grosame*, *lotrame*, *pedestrame*, *prostame*), *-an* (*coian*, *colțan*, *gropan*, *pitană*), *-ăciune* (*dezmerdăciune*, *împutăciune*, *împuțăciune*, *secăciune*, *slutăciune*), *-ătură* (*împăcătură*, *înțelesătură*, *înfrânătură*, *scăpătură*, *spălătură*, *spândzătură*, *temătură*, *ucisătură*, *vădzătură*, *zbătătură*), *-eț* (*mărgenareț*, *săcuieț*, *ungheț*, *verdeț*), *-oni* (*aconi*, *brosconi*, *lăturoni*, *lotroni*, *lungoni*, *slugoni*, *văduhoni*), *-ură* (*arsură*, *mersură*, *ştersură*, *zmultură*), *-uț* (*crăiuț*, *păscuț*, *pielcuță*, *pieptuț*, *tăbluță*). Dintre derivatele cu prefixe, se evidențiază cele cu *ză-* aspectual, specifice Banatului (*zăuit*, *zăuitătură*, *zăuitător*, *zăuitatul*), însă cele mai numeroase sunt derivatele cu prefixul negativ *ne-* (*nebun*, *necurat*, *neharnic*, *nelăut*, *neputernic*, *nestins*, *neştiut*, *nevedenie*, *nevinovat*, *nezdravăn*). Prin derivare regresivă au rezultat cuvinte precum *cascul*, *măgăreț*, *poticnă*, *potroinic*, *proptă*, *răspândă*, *spovadă*, *tocmă*, în vreme ce adjectivul *înculț* s-a format prin substituție de prefix din *desculț*. Procedeul compunerii stă la baza unui număr însemnat de denumiri de plante: *limba boului*, *ochiul boului*, *laptele cânielui*, *lemnul cânielui*, *iarbă creață*, *iarba şerpelui*, *iarba fierelor*, *iarba spurcilor*, *iarba mâției* etc. În ce priveşte conversiunea, se remarcă substantivizarea unor forme de supin: *aşteptat*, *audzitul*, *biciulat*, *cercat*, *ieşit*, *înotat*, *secerat*, *turnat*, *urdinat*, *văitat*, *vomut*, *zburatul*.

Competența lingvistică remarcabilă a autorului dicționarului se relevă şi prin scrupulozitatea cu care acesta a căutat să noteze familii întregi de cuvinte, grupate în jurul termenului de bază: *bun – bunețe – bunişor – bunătate – îmbuna –*

Scanned with OKEN Scanner

îmbunare – îmbunat. Această competență îi oferă, în același timp, orientarea necesară în sesizarea relațiilor de sinonimie, ceea ce, la nivel lexicografic, are ca efect, pe de o parte, utilizarea aceleiași glose latinești pentru două sau mai multe cuvinte-titlu (*cadă* „Cadus" – *putină* „Cadus"; *praznic* „Convivium" – *uspeț* „Convivium"; *făt* „Filius" – *fecior* „Filius. Puer" – *fiu* „Filius – *cocon* „Puer. Filius" – *copil* „Puer"), iar, pe de altă parte, includerea câtorva termeni românești în cadrul aceleiași intrări, așa cum se întâmplă, de pildă, cu seria *codru, munte, pădure.*

Așa cum am precizat deja, *Dictionarium valachico-latinum* cuprinde și numeroase prime atestări, ceea ce îi sporește valoarea pentru istoria lexicografiei.

Cuvintele-titlu sunt înregistrate, în general, cu forma lor de bază. Astfel, substantivele sunt notate, de regulă, la nominativ singular, nearticulat (*cer – caelum; cerc – circulus; cenușă – cinis* etc.). Formele articulate apar, uneori, în cazul unor cuvinte create prin conversiune, pentru a le distinge de omonimele lor (din paradigma cuvântului de bază): *alergatul, ascuțitul, învârtitul, căutatul, scosul* etc. Pentru adjective, se indică adesea, alături de varianta de masculin, și cea de feminin, prin simpla indicare a desinenței specifice *-ă* (*lung, -ă – longus, a*). Verbele sunt înregistrate după model latinesc, respectiv la indicativ prezent persoana întâi singular (*alerg – curro; botez – baptiso; cresc – cresco; dau – do; văd – video; vin – venio*). O caracteristică ce reține atenția este înregistrarea, ca intrări separate, a formelor reflexive alături de cele active. În cazul acestora, echivalarea s-a făcut prin construcții pasive latinești: *acăț* (*applico*) – *acățu-mă* (*applicor*); *boieresc* (*nobilito*) – *boierescu-mă* (*nobilitor*); *chinuiesc* (*crucio*) – *chinuiescu-mă* (*crucior*); *grozăvesc* (*deturpo*) – *grozăvescu-mă* (*deturpor*) etc. Unele dintre aceste forme-titlu sunt mai puțin obișnuite în limba română (*ciudescu-mă – miror; domnescu-mă – dominor; gingășescu-mă – delicatus reddor; lotrescu-mă – latro fio; popescu-mă – sacerdos consecror; păgânescu-mă – gentilis fio; turcescu-mă – turca fio; zăpușescu-mă – suffocor*), altele însă amintesc de structurile inverse din limba română veche și populară, structuri a căror valoare stilistică a fost exploatată în poezia populară, dar și în unele texte de factură religioasă (*căiescu-mă, închinu-mă, odihnescu-mă, plecu-mă, spovedescu-mă, svădescu-mă, svințescu-mă, veselescu-mă*).

Ca un amănunt extrem de interesant pentru începuturile lexicografiei românești, trebuie remarcată preocuparea pe care o manifestă autorul manuscrisului în direcția normării, prin distingerea între variantă (considerată nerecomandabilă și, ca atare, înregistrată fără glosă) și normă[7], la care se face trimitere prin formula *vide* („vezi"), intrată de mult în metalimbajul lexicografic. Sunt vizate, în special, variantele fonetice: *svădescu-mă* vide *sfădescu-mă, svârșesc* vide *sfârșesc, svârșit* vide *sfârșit, svredel* vide *sfredel, zac* vide *dzac, zară* vide *dzară, zeamă* vide *dzeamă.*

[7] E vorba, desigur, de norma variantei literare din zona Banatului, de la mijlocul secolului al XVII-lea.

*

Realizare filologică de înaltă ținută academică, ediția Chivu a primului dicționar al limbii române reprezintă o lucrare completă, ce valorifică o serie de cercetări anterioare consacrate editării manuscrisului (datorate lui B.P. Hasdeu, Gr. Crețu, N. Drăganu sau Fr. Király), dar, totodată, încununează o perioadă de aproape două decenii, în care profesorul Gh. Chivu a fost preocupat constant de problemele ridicate de editarea acestui dicționar.

Respectând cerințele unei ediții critice riguroase, volumul elaborat de Gh. Chivu pune la dispoziția cititorului actual nu doar transcrierea integrală a lexiconului şi a facsimilelor după original, ci şi o serie de informații utile pentru cunoaşterea şi utilizarea materialului lingvistic cuprins în *Dictionarium valachico-latinum*. În acest sens, comentariile făcute în note pe marginea transcrierii şi a formei actuale a manuscrisului, indicele exhaustiv al cuvintelor, formelor, locuțiunilor şi sintagmelor consemnate în dicționar, ca şi cuprinzătorul glosar de cuvinte, forme şi fonetisme dispărute din limba literară actuală sau păstrate dialectal completează firesc şi util textul dicționarului propriu-zis, oferind, totodată, cititorului instrumentele necesare unei mai rapide şi eficiente orientări în raport cu informația lingvistică existentă în acest dicționar. La acestea se adaugă, desigur, cele două studii introductive, ce oferă reperele filologice şi lingvistice esențiale în lămurirea unor probleme privind datarea, localizarea şi paternitatea lexiconului, precum şi în stabilirea însemnătății acestuia pentru istoria limbii române şi pentru evoluția vechiului scris literar românesc.

Cât priveşte „tehnica" realizării ediției propriu-zise a dicționarului, sunt de menționat câteva aspecte. Astfel, în reproducerea textului, s-a apelat la transcrierea interpretativă a cuvintelor româneşti, în schimb cuvintele şi sintagmele latineşti sau maghiare utilizate pentru glosare au fost notate cu aceeaşi grafie ca în manuscris. Pentru o mai uşoară identificare, cuvintele româneşti (care nu ocupă întotdeauna prima poziție în cadrul unei intrări) au fost culese cu aldine. Greşelile de scriere au fost emendate, în vreme ce literele omise au fost recuperate între paranteze ascuțite (< >). Adnotările ulterioare, care nu aparțin autorului lexiconului, au fost evidențiate de editor prin subliniere, iar porțiunile deteriorate sau indescifrabile au fost culese între paranteze drepte ([ ]).

Ordinea articolelor o reproduce pe cea din original, de unde şi anumite diferențe față de ordinea alfabetică actuală, diferențe ce rezultă, pe de o parte, din caracterul de text nedefinitivat al dicționarului, iar, pe de altă parte, din utilizarea sistemului ortografic maghiar, în care unele grafeme au o valoare diferită de cea din scrisul românesc actual. Pentru a facilita consultarea textului editat şi a uşura lectura notelor şi a indicelui, autorul ediției a optat pentru numerotarea intrărilor din dicționar.

Publicarea, în ediție critică modernă, a primului dicționar original al limbii române este un act de cultură semnificativ şi o realizare de excepție în domeniul

Scanned with OKEN Scanner

filologiei româneşti. Document de valoare lingvistică, istorică şi culturală (în sens larg) incontestabilă, *Dictionarium valachico-latinum* reprezintă nu doar cea dintâi lucrare lexicografică românească cu bază limba română, ci şi cel mai bogat text dintre scrierile româneşti apărute până la anul 1700, constituind totodată, pentru specialişti, o sursă neprețuită de cunoaştere a istoriei limbii române, în unitatea, dinamica şi varietatea ei.

Dincolo de valoarea intrinsecă a acestui dicționar se află calitatea excepțională a ediției, care reuşeşte cu prisosință nu doar să pună în evidență întreaga importanță pe care o prezintă textul *Anonimului* pentru lingvistica şi filologia românească, ci şi să faciliteze contactul unui număr cât mai mare de cititori cu informațiile prețioase cuprinse în manuscris, fie că e vorba de specialişti (filologi, istorici ai limbii române, dialectologi, lexicografi) sau doar de cititori interesați de vechea cultură românească. Putem afirma deci, pe bună dreptate, că, prin ediția îngrijită de profesorul Gh. Chivu, asistăm astăzi la o adevărată repunere în circulație a unui text de patrimoniu – *Dictionarium valachico-latinum*.

Universitatea „Dunărea de Jos", Galați
Str. Domnească, nr. 47

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

DISCURSUL ELECTORAL CA TIP DE DISCURS PUBLICITAR

ADRIANA-MARIA ROBU

1. Distincția discurs electoral – discurs publicitar

1.1. Din perspectiva confluenței lingvisticii cu psihologia, sociologia, filosofia limbajului şi teoria comunicării, termenul *discurs* cunoaşte astăzi o serie de accepții complementare şi uneori contradictorii. Într-o accepție generală, discursul este considerat o activitate lingvistică, o modalitate de utilizare a limbii, care în structuralism a vizat observarea strictă a nivelului frastic, spre deosebire de abordarea analizei discursului care aduce în discuție factori de natură socială, culturală şi situațională, capabili să ofere o semnificație mult mai amplă acestui concept. Astfel, Dominique Maingueneau înțelege prin discurs „organizările transfrastice" evidențiate de o tipologie articulată, produse în anumite condiții socio-istorice (Maingueneau 1976: 19). Privit, însă, din perspectivă coşeriană, discursul reprezintă activitatea de vorbire în planul individual, activitate care nu se reduce la aplicarea mecanică a unei cunoaşteri deja existente, ci este *enérgeia*, adică o activitate care se serveşte de o cunoaştere acumulată pentru a spune ceva nou şi pentru a crea o cunoaştere lingvistică nouă. Fiind o activitate productivă, discursul, consideră Eugeniu Coşeriu, poate fi privit şi din punctul de vedere al produselor sale, ca *ergon*, aspect observabil în cazul *textului,* înțeles drept „produsul unui act de limbaj sau al unei serii de acte de limbaj [...], chiar actele de limbaj ca produs care poate fi reținut în memorie, fie înregistrat şi păstrat pe un suport material, înregistrat pe bandă, scris sau tipărit" (Coşeriu 2009: 305). În opinia promotorului lingvisticii integrale, specificul unui anumit tip de discurs/text poate fi identificat în cadrul lingvisticii generale a textului, pe de o parte, care vizează stabilirea tipologiei textelor în funcție de finalitatea lor, iar, pe de altă parte, în cadrul stilisticii vorbirii, mai exact în sfera lingvisticii textului ca hermeneutică textuală la nivelul sensului. Demersul nostru se înscrie sub semnul lingvisticii generale a textului, în sens coşerian, în încercarea de a delimita specificul discursului politic în relație cu cel publicitar.

ALIL, t. XLIX–L, 2009–2010, Bucureşti, p. 143–150

Pentru a stabili o tipologie a discursului şi a identifica locul pe care îl ocupă discursul electoral, vom discuta mai intâi accepţia generală a acestuia, invocând distincţiile operate la nivelul stilurilor, cărora li se subordonează discursul. Pornind de la corespondenţa „funcţii" (Karl Bühler) – „uzuri" (Aristotel), profesorul Stelian Dumistrăcel susţine existenţa a trei stiluri: stilul beletristic, stilul tehnico-ştiinţific şi stilul comunicării publice şi private literare. Cu privire la nivelurile de manifestare ale stilului comunicării publice şi private, autorul observă urmatoarele distincţii: „*genuri* ale comunicării, numite *discursuri*", în cadrul cărora identifică discursul „privat" (cu subdiviziunile, după „canal", al „conversaţiei" şi „epistolar") şi discursul „public", cu următoarele subgenuri: „discursul mass-mediei" şi discursul autorităţii instituţionalizate"; o a doua distincţie vizează nivelul *speciilor*, numite *limbaje*, „înţelese ca modalităţi de realizare a discursului". Astfel, în cadrul „discursului mass-mediei" se includ „limbajul publicisticii" şi „limbajul publicităţii", iar în „discursul autorităţii instituţionalizate" se cuprind „limbajul instrucţiei şcolare", „limbajul organizaţiilor politice", „limbajul juridico-administrativ" şi „limbajul religios" (Dumistrăcel 2006a: 245–249). Observăm, aşadar, plasarea, pe bună dreptate, a „limbajului publicităţii" şi „al organizaţiilor politice" în interiorul a două tipuri de discursuri diferite[1], însă orientate de funcţia apelativă, căreia îi corespunde, în accepţie coşeriană, finalitatea practică a *eficacităţii* (Coseriu & Loureda Lamas 2006: 41–42).

1.2. Spaţiul de anihilare a limitelor dintre discursul publicitar şi discursul politic este reprezentat de caracterul electoral al celui din urmă, încât, în formularea Cameliei Cmeciu, pe urmele unor reputaţi exegeţi ai domeniului, discursul politic este un „discurs (publicitar) politic electoral", având ca punct final persuasiunea. Orice discurs politic, asemenea discursului publicitar, transmite către public un mesaj care nu are ca scop informarea, ci influenţarea. Ca şi în cazul discursului publicitar, în cel politic electoral se intenţionează convingerea publicului spre a acţiona, ca urmare a manipulării prin seducţie de ordin discursiv. Finalitatea practică a eficacităţii discursului politic, din viziunea coşeriană, trebuie înţeleasă tocmai în acest sens, al manipulării destinatarului, încât să acţioneze într-un anumit mod sau măcar să adopte o anumită atitudine. Pentru aceasta, discursul politic electoral, asemenea celui publicitar, utilizează o serie de procedee cum ar fi „falsificarea intenţionată a lucrurilor" sau „insinuarea" (Coseriu & Loureda Lamas 2006: 41), care îl plasează pe destinatar fie în imposibilitatea de a verifica validitatea mesajului politic, fie de a-i da o interpretare inocentă.

[1] Pentru o simplificare de ordin terminologic, dar şi pentru a releva utilizarea diferitelor tipuri de limbaje în ceea ce se numeşte generic *discurs*, vom folosi în continuare acest termen pentru a denumi cele două tipuri de care ne ocupăm aici.

Scanned with OKEN Scanner

În lucrarea sa consacrată strategiilor persuasive în discursul politic, Camelia Cmeciu subliniază ideea că „orice discurs politic trebuie perceput drept specie care aparține discursului publicitar (categoria înglobantă), concretizat implicit sau explicit" (Cmeciu 2005: 65–66). Manifestarea implicită se referă la discursul politic doctrinar, tip de publicitate rațională bazată pe puterea argumentelor, iar manifestarea explicită are în vedere suma discursului „adevărului convenabil" și a discursului mediatic din „fortăreața" discursivă politică. Ideea de identitate dintre discursul electoral și discursul publicitar a fost formulată și original argumentată de François Brune, care, de exemplu, consideră că „detergenții reprezintă, ca și politica, unul dintre rarele domenii la care participă toată lumea [...]. Comunicarea politică nu se face numai prin militanți [...]. Publicitatea înseamnă Guy Lux. Ea trebuie să privească pe oricine, de la proprietari la președinți. Trebuie să fie simplă, elementară. Să plece din inimă. Este un strigăt, un *Votați pentru mine!*, un *Vă iubesc!*. Cum ați vrea să înțeleagă Franța dacă nu aveți cel mai simplu și cel mai stupid set de argumente? Dar trebuie ca, în spatele lui, să se simtă convingerea, pasiunea [...]. Nu este nici o diferență între un detergent și un președinte al republicii. Ambii sunt aleși de pe un afiș" (Brune 1996: 45). Totodată, autorul francez, într-o notă critică, conchide că limbajul publicitar denaturează mesajul politic, iar liderul care se lasă ademenit de vertijul comunicării publicitare compromite sensul acțiunii sale de natură politică. Suntem de părere că acest act de încredințare în spațiul comunicării publicitare nu înseamnă compromitere; cel mult poate fi considerat un compromis pe care îl fac deopotrivă politicienii asigurându-și astfel transmiterea mesajului relevant și reprezentativ către electorat în forme variate, de la cele verbale până la cele gestuale, picturale sau muzicale, în fond simboluri folosite în scop persuasiv.

2. Retorica discursului electoral. Argumentare în sprijinul persuasiunii

2.1. Limbajul, dincolo de cuvintele pe care le exprimă, reprezintă o modalitate de manifestare a puterii, iar capacitatea de control, atât la nivelul codului verbal, cât și la nivel nonverbal din cadrul discursului politic capată dimensiune simbolică. Pornind de la definiția pe care o oferă Daniela Rovența-Frumușani discursului (2003: 71), înțeles drept intervenție a subiectului vorbitor, dar și „reprezentarea pe care el o construiește pentru celălalt", la care se adaugă elementele de context, putem vorbi de acea „comuniune fatică", din perspectiva malinowskiană a contextualismului (*dialogism* la Bahtin, *intertextualitate* la R. Barthes, *negociere* la Kerbrat-Orecchioni)[2], care se stabilește între emițătorul unui discurs politic electoral și receptorul acestuia, ca urmare a procesului discursiv existent, niciodată izolat de contextul său. Un discurs plin de încărcătură simbolică

[2] Pentru o tratare amplă a problemei, cf. Dumistrăcel 2006b: 31–36.

Scanned with OKEN Scanner

poate conduce către conturarea unei noi realități politice tocmai datorită acestui potențial de stabilire a unor interconexiuni la nivel discursiv, favorizate de poziția în spațiul politic a enunțătorului, încât afirmația lui R. Wodak „Limbajul devine putere în mâinile puterii" (apud Rovența-Frumușani 2003: 145) este îndreptățită. Manifestarea prin puterea limbajului ține de strategiile argumentativ – persuasive pe care locutorul le folosește spre a-și convinge auditoriul de justețea spuselor sale. Cât privește distincția dintre persuasiune și convingere, Camelia Cmeciu consideră că „a convinge operează cu *adevărul*, pe când a persuada, cu *verosimilul*" (Cmeciu 2005: 22–23). Astfel efectul celor două aspecte vizează distincția dintre „a crede" și „a face"; în acest sens persuasiunea înseamnă o influență neconstrângătoare, pe când convingerea, în cadrul căreia se face uz de strategii, fie de seducere (în cazul persuasiunii publicitare), fie de intimidare (în ceea ce privește propaganda publicitară), trimite către determinarea alegătorului să acționeze. Trebuie menționat faptul că actul de a convinge din cadrul discursului electoral poate fi asociat propagandei, însă nu celei din regimurile totalitare; caracteristica principală a propagandei este „triumful verosimilului asupra unui adevăr unic" (Cmeciu 2005: 25), victorie datorată puterii argumentative a emițătorului care acționează asupra receptorului.

2.2. Argumentarea – „mecanism al discursului" (Cărăușu 2008: 369) – reprezintă un mijloc de persuadare, deoarece orice discurs, plasat într-un anumit context, presupune intenții persuasive. Relația dintre argumentare și persuasiune trebuie văzută astfel ca un raport între mijloc și scop; altfel spus, folosind strategii argumentative, vorbitorul are în vedere persuadarea receptorului, încât, în cadrul analizei discursului, cele două aspecte nu pot fi separate; poate, cel mult, privite din perspective diferite: argumentarea din perspectiva retoricii și persuasiunea din perspectiva pragmaticii. Vom urmari în continuare exemplificarea câtorva strategii argumentativ-persuasive din cadrul discursului politic electoral, raportându-ne la Confruntarea electorală televizată Antonescu – Băsescu – Geoană (noiembrie 2009).

Lingviștii, dar și psihologii vorbesc de existența unor „strategii defensive" (Cmeciu 2005: 22–23) și „strategii ofensive" (Collett 2008: 115), numite de Daniela Rovența-Frumușani „cooperative" și „conflictuale" față de contracandidați, precum și despre o serie de „strategii persuasive" (Cmeciu) orientate către electorat. Considerăm că acestea se constituie cu ajutorul tehnicilor argumentative care îmbină o gamă largă de strategii verbale și nonverbale.

2.3. În teoria argumentării sunt amintite două tipuri de strategii argumentative: *strategii discursive-argumentative globale* și *strategii discursive-argumentative punctuale* (cf. Olariu 2006: 21). Din prima categorie fac parte *explicația*, *descrierea* și *narațiunea*, iar din cea de-a doua, *întrebarea retorică*, *negația polemică*, la care putem adăuga *metafora cu rol argumentativ*, *figuri de repetiție* (având ca subtipuri *repetiția*, *anafora*, *epifora*), dar și o serie de *figuri de*

Scanned with OKEN Scanner

construcție – quatripartita ratio din *Arta oratorică* a lui Quintilian, încadrate de Stelian Dumistrăcel categoriei „enunțurilor aparținând discursului repetat": *suprimarea, adăugarea, substituirea* și *permutarea* (Dumistrăcel 2006a: 165–166). Exemplificarea de mai jos va urmări strategiile argumentative punctuale prezente în discursul politic electoral al celor trei candidați la președinția României, în toamna anului 2009, fără a opera o interpretare a sensului din cadrul textelor folosite ca exemple, deoarece acest aspect ține de hermeneutica textului.

2.3.1. *Întrebarea retorică* este considerată a avea „o valoare argumentativă intrinsecă, explorată pentru realizarea unui act de argumentare" (Rovența-Frumușani 2003: 114). Strategia folosirii acestui procedeu are în vedere reactualizarea unui răspuns de la sine înțeles atât pentru vorbitor, cât și pentru locutor. Iată un exemplu în care politicianul Mircea Geoană face referiri acuzatoare la adresa președintelui în funcție: *„După cinci ani de mandat Băsescu, românii trăiesc mai bine?"*. De asemenea întrebarea retorică de acest tip presupune și o lectură argumentativă negativă, deoarece vorbitorul, folosind sloganul binecunoscut al lui Traian Băsescu, îi reproșează acestuia faptul de a fi contribuit la provocarea crizelor politice și economice.

2.3.2. Cât privește *negația polemică*, aceasta reprezintă o strategie care nu duce către anularea „orientării argumentative a propoziției pozitive respinse, ci dimpotrivă la consolidarea ei" (Rovența-Frumușani 2000: 115). Multitudinea exemplelor din sfera acestui procedeu arată că negația polemică domină discursul electoral al candidaților în general.

> Crin Antonescu (CA) către Traian Băsescu (TB): „Există multe întrebari la care nu eu, ci ziariștii și românii așteaptă răspunsuri de la dumneavoastră. Eu nu le mai aștept. *Nu vă pun o întrebare, ci vă dau o asigurare: n-aveți o implicare în dispariția flotei, nu v-ați luat o casă în Mihăileanu*, familia dumneavoastră trăiește bine, trăiește bine doamna Udrea și domnul Cocoș. Sunt exemple ale realității acestei Românii. Realitatea este că cine are norocul să fie rudă cu cei suspuși, cu unii ca dumneavosatră și domnul Geoană, sunt oameni care au o șansă. Dar trebuie ca orice român să aibă o șansă".
>
> CA.: „Domnul Boc nu e aici? Că președintele are un om care să citească acest dosar. *Nu mai aveți cu ce naviga, nu mai avem flotă*".
>
> TB, invitându-l pe CA să citească concluziile dosarului: „Aș vrea să știți că *nu veți câștiga alegerile mințind. Nu faceți decât să susțineți înscenarea* pregătită de Adrian Năstase în 2004 în acest dosar".
>
> CA: *„Nu, domnule Băsescu*. Am spus încă de la Cluj că *nu mai aveți pe ce naviga*".
>
> Mircea Geoană (MG): *„Nu cred că trebuie să alegem axe sau să creăm alianțe* de două categorii pentru România. Trebuie să restabilim alianțele cu vecinii, să susținem guvernul democratic de la Chișinău".
>
> MG: „L-am ascultat pe Antonescu cu interes, *dar trebuie să-l contrazic. Chiar dacă președintele României nu are atribuții, el trebuie să aibă un plan*".

2.3.3. *Metafora cu rol argumentativ* „are nu numai o funcție ornamentală, ci semnificantă și cognitivă, ea nefiind o deplasare de cuvinte, un transfer lexical,

Scanned with OKEN Scanner

ci o tranzacție între contexte" (Cărăușu 2008: 379). Metafora se realizează la nivelul discursului ca urmare a izotopiei, a continuității, încât relația dintre sensul propriu şi cel figurat este una de transfer posibil doar în cadrul discursului. Un astfel de exemplu este replica lui Crin Antonescu către Băsescu: „De 20 de ani, politicieni ca dumneavoastră *taie panglici*". Sau, enunțul aceluiaşi, vorbind despre modele: „La noi, modele sunt *mogulii, baronii şi marii învârtiți*".

2.3.4. *La nivelul figurilor de repetiție*, cele mai frecvente sunt *repetiția sinonimică şi antonimică* (enumerarea unor sinonime şi antonime parțiale): „Voi fi un preşedinte *drept şi bun, nu sunt un dezbinator, un scandalagiu*", a afirmat, de exemplu, Mircea Geoană.

Anafora şi *epifora* reprezintă alte două figuri de repetiție care constau, din punct de vedere retoric, în repetarea unui cuvânt sau a unei expresii la începutul, respectiv sfârşitul unor propoziții:

> MG: „*De 20 de ani* tot reformăm statul. În aceşti *20 de ani* a lipsit o dezbatere românească despre reforma statului".
>
> TB: „*Preşedintele României* trebuie să fie catalizatorul procesului de reformare a statului. *Preşedintele* tractează clasa politică spre procesul de reformă".
>
> CA: Eu nu ştiu cum se conduce un *spital*. Am avut neşansa să vad cum se stă în *spitale*....".

2.3.5. *Figurile de construcție* sunt acele procedee care, în opinia profesorului Stelian Dumistrăcel, guvernează „enunțurile aparținând discursului repetat", acestea din urmă definite de Coşeriu drept „tot ceea ce în vorbirea unei comunități se repetă într-o formă mai mult sau mai puțin identică sub forma unui discurs deja făcut, sau combinare mai mult sau mai puțin fixă, ca fragment, lung sau scurt, a ceea ce s-a spus deja." (Coşeriu 2000: 258–259). Cele patru „figuri de construcție", considerate de Quintilian drept *solecisme*, sunt: *adiectio* (adăugarea), *immutatio* (substituirea), *detractio* (suprimarea) şi *transmutatio* (permutarea).

Adăugarea vizează, de regulă, „un cuvânt din cuprinsul arhitextului, situație în care putem vorbi de adăugări propriu-zise, de construcție, ce tind să modifice forma canonică, dar şi plasarea enunțului originar, într-un context de particularizare, ce-i amplifică expresivitatea" (Dumistrăcel 2006a:181). Un exemplu:

> CA: „Este în vocabularul nostru politic şi al dumneavoastră personal. V-ați întâlnit cu tot felul de persoane, ați *plâns şi dumneavoastră public de mila salariilor lor*. Vă întreb care este salariul domnului Costea, cumnatul dumneavoastră de la Eximbank?"; cf. şi secvența *„unui preşedinte"*, din exemplul următor.

Substituirea sau înlocuirea unui termen cu un altul, din cadrul enunțurilor canonice produce adesea efecte care sunt reținute în discursul public. Exemplele de acest tip stârnesc de cele mai multe ori râsul, devenind memorabile:

Scanned with OKEN Scanner

MG: „Înainte să modificăm Constituția *după cheful și asemănarea unui președinte*, să vedem ce s-a întâmplat cu neaplicarea drepturilor constituționale ale cetățenilor acestei țări".

Suprimarea – „simplă erodare a sintagmelor, a textului, prin elipsă", dar și *permutarea* – realizată prin „modificarea ordinii sintagmelor în frază și a morfemelor în sintagmă" (Grupul μ, apud Dumistrăcel 2006a: 300) reprezintă două procedee mai rar întâlnite în discursul politic, deoarece necesită un efort mental mult mai mare în comparație cu celelalte două. Totuși, un exemplu de suprimare găsim în următoarea replică:

MG, cerând intervenția moderatorului: „Domnule Antonescu, *săriți calu'*! V-am menajat până acum din motive tactice în această campanie prezidențială".

Discutate din unghiul de vedere al lingvisticii generale a textului, discursurile politic electoral și publicitar se dovedesc a fi exemple tipice de discursuri „eficiente", orientate spre „finalitatea practică" (*logos pragmatikós*), căreia îi corespunde funcția de apel, centrată asupra receptorului. Diversitatea figurilor și a procedeelor retorice utilizate în discursul politic electoral relevă similitudinea acestuia cu cel publicitar, iar faptul că ambele urmăresc persuasiunea prin argumentare ne îndreptățește să plasăm discursul politic electoral în sfera celui publicitar.

IZVOARE

Confruntarea electorală televizată Antonescu – Băsescu – Geoană (noiembrie 2009) (www.antena3.ro).

BIBLIOGRAFIE

Brune 1996: François Brune, *Fericirea ca obligație. Eseu despre standardizarea prin publicitate*, traducere din limba franceză și prefață de Costin Popescu, București, Editura Trei.

Cărăușu 2008: Luminița Hoarță Cărăușu, *Teorii și practici ale comunicării*, Iași, Editura Cermi.

Cmeciu 2005: Camelia Cmeciu, *Strategii persuasive în discursul politic*, Iași, Editura Universitas.

Collett 2008: Peter Collet, *Cartea gesturilor. Cum putem citi gândurile oamenilor din acțiunile lor*, traducere din limba engleză de Alexandra Borș, București, Editura Trei.

Coseriu & Loureda Lamas 2006: Eugenio Coseriu & Óscar Loureda Lamas, *Lenguaje y discurso*, Pamplona, Ediciones Universidad de Navara, S.A..

Coșeriu 2000: Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din limba spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura Arc.

Coșeriu 2009: Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său. Studii de filosofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, antologie, argument și note de Dorel Fânaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

Dumistrăcel 2006a: Stelian Dumistrăcel, *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comuniunii fatice prin mass-media*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

Scanned with OKEN Scanner

Dumistrăcel 2006b: Stelian Dumistrăcel, *Limbajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcționale*, Iași, Editura Institutul European.

Olariu 2006: Florin-Teodor Olariu, *Dimensiunea ludică a limbajului*, rezumatul tezei de doctorat, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

Rovența-Frumușani 2000: Daniela Rovența Frumușani, *Argumentarea*, București, Editura Bic All.

Rovența-Frumușani 2003: Daniela Rovența Frumușani, *Analiza discursului. Ipoteze și ipostaze*, București, Editura Tritonic.

Maingueneau 1976: Dominique Maingueneau, *Initiation aux méthods de l'analyse du discourse. Problèmes et perspectives*, Paris, Hachette.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" Iași
Bulevardul Carol I, nr. 11

Scanned with OKEN Scanner

PORTRETUL UNUI POET DE AZI: CLAUDIU KOMARTIN

SEBASTIAN DRĂGULĂNESCU

Născut în 1983 la Bucureşti, într-o familie cu orientare intelectuală pragmatică, Claudiu Komartin abandonează studiile universitare de limbi şi literaturi străine, dedicându-se integral carierei literare printr-o solidă producție de texte critice şi de poezie şi înregistrând o serie netulburată de confirmări şi recunoaşteri, de la premiul pentru debut acordat primei plachete, până la Premiul Academiei Române pentru poezie, primit în anul 2007, când această primă plachetă, *Păpuşarul şi alte insomnii* (2003), îi este reeditată. Un autor de numai 27 de ani realizează un succes literar fulminant, cu trei cărți în mai puțin de un deceniu, amintindu-ne de Eugen Ionescu, de al său *Nu*, sau de prima încercare filosofică a lui Constantin Noica, *Mathesis sau despre bucuriile simple*, răsplătite, de asemenea, de Academia Română cu importantul premiu. După o carieră de dramaturg unică, cel ce fusese (alături de Samuel Beckett, Albert Camus, Jean-Paul Sartre şi alți câțiva) unul dintre întemeietorii literaturii absurdului devine, la senectute, membru al Academiei Franceze; al doilea, rămas la Păltiniş, este centrul magnetic al pelerinajelor aspiranților la filosofie, ceea ce semnifică, poate, chiar mai mult decât titlul de academician. Rămâne acum să avem răbdarea ca şi Claudiu Komartin să confirme marea promisiune.

De la prima sa carte, *Păpuşarul şi alte insomnii* (2003), Claudiu Komartin apare ca un autor maturizat precoce, care şi-ar fi găsit de multă vreme vocea şi, într-un limbaj sigur, descrie un continent nou descoperit, al poeticii sale, definită cu autoritară claritate. Critica s-a grăbit să-l eticheteze între poeții „apocaliptici", cultivând o retorică narcisiacă şi ambiguă, pe care Octavian Soviany, în postfață, o plasează între exasperarea ontologică („prezumția de inocență") şi, dimpotrivă, o suspectează de impostură şi parodic, „prezumția de vinovăție" planând asupra retorului histrionic. Este notabil încă faptul că acest critic apelează în descifrările sale la termeni ca *infirmitate*, *simptomatologie*, *autism*, *viziuni schizoide*, încercând

* Rubrica de față a fost inaugurată în „Anuar de lingvistică şi istorie literară ", t. XLII–XLIII, 2002–2003.

ALIL, t. XLIX–L, 2009–2010, Bucureşti, p. 151–160

Scanned with OKEN Scanner

să împace psihanaliza şi structuralismul, pe urmele lui Roland Barthes, din *Sur Racine*, şi, raportându-l pe Claudiu Komartin la Elena Vlădăreanu, Adrian Urmanov, Andrei Peniuc ş.a., de care s-ar disocia prin „valorificarea unui trecut al poeziei cu pietatea despre care vorbea Vattimo", ni-l descoperă ca „primul primul poet care ne propune o sexologie şi o erotică a lui *homo apocalipticus*, înțelese (ca de altfel şi poezia) drept arte ale perversității întemeiate pe retorica ostentativului". Împrumutând de la autor strategia ambiguității, O. Soviany strecoară, între cele două „prezumții", inocență totală şi histrionism absolut, eliptica propoziție: „Sau, mai degrabă, lipsa de față", izolată semnificativ printr-un alineat cu valoare de exclamație. Să înțelegem că, aşa cum s-a opinat de către Ion Caraion despre Bacovia, masca i s-a lipit de chip în mod definitiv, într-o supremă identificare sau, dimpotrivă, că poetul trebuie suspectat de o gravă infirmitate, de lipsa de față, de personalitate poetică? Atunci când critica literară foloseşte instrumentele literaturii, se ajunge la astfel de performanțe de regie, ca şi cum un muzicolog ne-ar vorbi despre *Capriciile* lui Paganini executând el însuşi originale recitaluri de vioară, pe care le-ar intitula, firește, *exegeze*. Ceea ce se impune însă de la sine, fie şi lectorului neavizat, este tenacitatea unei voințe de a scrie, şi anume într-un stil şocant, urmărind efectul imediat de lectură, care ar trebui să „lucreze" ca un opiaceu puternic. Claudiu Komartin, făcând aluzie la stănesciana *Lecție despre cub* (despre perfecțiunea „imperfectă" a poeziei), începe cu ale sale *Trei lecții de autocompătimire*, în care căutarea efectului are efecte bombastice, „delirul cărbunilor încinşi ai poeziei" amestecându-se cu aluzii culturale clasice („bizara, imperceptibila transformare a scriptorului/ în trestie") la Pascal şi la Antichitatea clasică, „rotunjite" în final cu o îngânare a versurilor lui N. Stănescu „cu totul şi cu totul altceva/ cu mult mai înalt şi mult mai curând", care visa la o supracelestă Hiperboree, unde substanța poeziei se confundă cu iluminarea mistică („din care făcuți sunt doar sfinții"). Îngânarea lui Komartin sună însă extrem de prozaic: „aş mai adăuga, onorată instanță/ că ursitoarele îmi preziceau altceva// cu totul altceva". Aici se încheie prima lecție, autorul aspirând la un moment de sinceritate totală, ce ar putea risipi „luxoasele umbre ce-nvăluie/ trupul imaterial al morții". Poetul se-nchipuie despicând „pustiul acesta/ de seninătate", într-o compoziție abracadabrantă, cu accente autoironice apăsate, în versuri aflate primejdios între dramatic şi comicul grotesc: „îngropat de viu în foi mototolite stând plâns şi frumos şi cuminte/ ca un Gustav Mahler de plastilină înfăşurat în coji de cartofi", în cel mai specific stil dada, „Era şi vremea să demascăm Diamantele ascunse-n cremene, Adevărurile/ Supreme îndesate de filozofi în pepeni", şi se vede în compania lui Kant, „gigantul om de piatră de la Königsberg", la o partidă duminicală de şah, arborând o atitudine condescendentă față de bietul german, pentru ca, în a treia *Lecție de autocompătimire*, să se imagineze „în umbra unei

Scanned with OKEN Scanner

cocoaşe/ ca un fel de băşică supradimensionată/ umplută cu neputințe". Poetul mărturiseşte că nu vibrează la atingerea realității, ci „la atingerea poemelor/ incendiare ale iubirii". Chiar dacă, psihologic vorbind, este posibil, oglindirea acestei infirmități afective nu este „acoperită", esteticeşte vorbind. Acumularea ciocnirilor violente ale noțiunilor, departe de a crea o coerență poetică, se autoanulează: „scriu un poem încordat şi tăios/ la care în biserici bântuite de dracul se încălzesc/ noaptea/ nebuni şi copii...", iar rezultatul nu este un poem „încordat şi tăios", ci, dimpotrivă, o prolixitate bombastică, atât de obişnuită în poezia adolescentină. Construcția prea lucidă a efectului se năruie sub propria greutate: „...moartea/ priveşte [...] un tigru/ în gura unui crin tânăr// decapitat", sceneria complicată având un aer burlesc, încărcat, baroc (*Gonzalo*). Autorul îşi mărturiseşte afinitățile cu Franz Kafka (*Arătarea asta e poate chiar Franz*) şi se raportează la existență de undeva din afara ei, „studiază" umanitatea, o observă, la modul lui Jonathan Swift, ca pe o altă specie, în labirintul căreia, captiv, i-a aflat aproape toate secretele. Poetul (ca poet) aparține altei specii: „nimic nu îmi pare/ mai umilitor decât naufragiul ce m-a aruncat printre dânşii". Imagini izolate se sustrag cursivității textelor, aspectului lor aglutinant, înfometat de viziuni violente: „nestrăbătut de fiori, grâul întunecat tace.// dinaintea porților zăvorâte, grâul întunecat ascultă" (*Tulburătorul vis al soldatului din Bagdad*). Excesul de construcție, de luciditate, marchează toate textele, surdinizând orice vibrație, strâns ținute în hățurile unei retorici, ea însăşi prea vizibilă, chiar atunci când construieşte ambiguități: „ce amiază saturată ce agonie în cerul/ gurii tale dumnezeule gata/ nu mai scriu un cuvânt ba da ba nu/ ba", chiar încheierea aceasta, în răspăr cu orice, fiind atât de larg comentată de C. Noica, „stricând totul", tăind murmurul firav al lirismului, indirect strecurat prin ideea că şi Bucureştii pot fi, la o adică, o *Capitale de la douleur*, la care autorul trimite. El nu este doar captivul acestei umanități, ci şi al lui însuşi, „învăț deja să fiu propriul meu ostatic" (*Hiatus*), dar imaginile rămân discordante, unificate doar de o gândire negativă şi de un imaginar bântuit de violență, precum şi de vizibila voință de construcție retorică. Claudiu Komartin pare să trăiască într-o claustrare kafkiană, „în casa asta în care telefonul sună/ o dată la câteva decenii", şi pare să nu cunoască nimic despre natură, nu pare să fi văzut vreodată un copac sau să fi citit măcar despre el. Singura realitate este o interioritate bântuită de teroare, de spaime, de laşitate, de complexe; tot ceea ce ştie poetul despre realitate pare, din păcate, din surse livreşti, imaginile cu adevărat vii aparținând, cel mai adesea, unor viziuni coşmareşti: „un cal nechează la uşă/ şi dă să intre// copitele lui îmi zdruncină patul// dar aici nu sunt decât eu/ sub un soare fosforescent// îngrijind fiara ce plânge în mine// cu aceeaşi prudență iezuită/ cu care noaptea cobor în infern" (*Hiatus*). Acest cal care „dă să intre", cu toată aparența lui expresionist/dadaistă, este realitatea, mereu refuzată, a trăirii autentice. Atmosfera

Scanned with OKEN Scanner

generală a poemelor din acest prim volum este marcată de încrâncenata, aproape morbida raportare la sine, la o realitate lăuntrică ce nu se prea lasă descifrată, o interioritate autarhică, narcisică: „de parcă aş mai fi încă viu/ şi visez cum mâna mea aşterne poeme/ pe care nimeni nu le poate memora" (*Hiatus*). Printre hiatusuri se întrevede şi un complex „dezvăluit", al tatălui, care de cincizeci şi trei de ani tot încearcă, „neîncrezător", să „îi imite pe oameni", văzut într-o lumină ambiguă: „şi totuşi atât de seren/ când înoată pe spate în lamentabile eşecuri", căci „nu e uşor nu e uşor să îi imiți pe oameni,/ ca tatăl meu/ nelămurit încercând încă/ la cei cincizeci şi trei de ani ai lui: împliniți", subliniind indirect inadaptarea prin excelență, a celui care doar încearcă să-i imite pe oameni, dar ambiguitatea este încă mai complicată, prin aluzie la formula camusiană, aceea că „omul secretă inumanul", prezentă implicit în *Poemele insomniei*, unde erotica, sub bisturiul autoanalizei, e demascată ca spaimă, disperare, plictiseală şi silă de celălalt. Orgia retorică trădează oarecum subiectul, ceea ce O. Soviany numea o „sexologie şi o erotică a lui *homo apocalipticus*" reflectând numai o întoarcere resentimentară, pe un ton apocaliptic, asupra unei experiențe dezamăgitoare. Un critic maliţios ar spune că aici Komartin face psihoterapie pe spinarea cititorului, „ca să-şi răzbune" amorul pierdut şi, desigur, inocența. Există, dar nu cu totul surprinzător la acest poet, o poezie politică şi una socială, în acord direct cu situarea sa *marginală* – „La şase ani am înțeles că realitatea imită pelicule/ deja existente" (*21.XII.1989*); totul i se refuză (ca şi cum nu el însuşi ar fi revoltatul ce refuză totul!): „Sunt tot mai furios şi neîmpăcat/ când mă gândesc la țara în care/ tot ce li se cuvine oamenilor de rând/ este pentru ei/ închis cu cheia" (*Patru lamentații pentru poporul fisurii*). Umbra unui mesianism eminescian se simte în această secțiune a cărții, care împrumută ceva din retorica biblică, dar poartă masca demonului şi a revoltatului rimbaldian, şi autoironia abia dacă acoperă larma retorică, plină de ecouri străine, amestecate intertextual-parodic: „Creierul e o piatră ce se deschide doar spre ea însăşi,// Ademenitor acest loc de detenție, şi plin de farmecul vieții, nu-i aşa?". Această tonalitate cinică – însoțită de un fel de mizerabilism superlativ şi exprimată „cu surle şi tobe", în termeni bombastici până la ridicol – devine dominanta unui „lirism rece", agresiv, lipsit de sugestii şi respirație, obosit şi obositor deopotrivă. O autocaracterizare destul de exactă, în sensul acesta, conține textul intitulat *Poem*: „eu, absorbit de tragedii care nu mai mişcă pe nimeni,/ sângerând în ritmul lent al mărşăluirii armatelor// eu şi iar eu/ umăr la umăr,/ singurătate lângă singurătate:/ ghemuit în epava timpului/ cu ochii țintind halucinați spasmul din revolta astrelor,// ca un erou burlesc/ la apropierea fetidă a morții". Emfaza continuă, hiperbola constantă, ochelarii cu puterea măritoare a microscopului ațintiți pe orice detaliu, coalizate, se transformă, evident, în ironie, ca orice lucru dus la limitele sale; poetul o spune: „erou burlesc", a cărui intenție dramatică se autodizolvă – „Poate cânt

Scanned with OKEN Scanner

chiar acum la o harfă de sânge,/ Vedeți bine că nu mai pot rezolva nimic în imagini" (*Patimile sfântului Reinaldo*). Cel mai curios lucru este tocmai faptul că autorul, lucid, înțelege limitele acestei maniere de a scrie, încât devine firească nedumerirea cititorului: de ce încă nu a părăsit-o, este într-adevăr singura alternativă posibilă? Prima plachetă se încheie cu această necesară constatare: „*Pentru a inventa un stil nou/ Sau o perversiune mult mai cumplită*", care pare să facă parte din monologul unui marchiz De Sade reformator.

Circul domestic (2005), a doua plachetă, încearcă „un stil nou", eul începe să aibă amintiri, şi încă despre întâmplări din realitate: „Îmi amintesc o casă de cărămidă/ şi o alee lungă, coborând către o curte întunecoasă/ în care iarba necosită se ridica în august/ până la genunchi. Revăd acolo corpul Irinei/ prăbuşit printre scaieți, gângănii, tufe de cimişir –/ şi lumea/ încetinind lent,// în ritm cu freamătul pieptului ei, până la o/ părăsire totală..." (*Irina*). Iată că lirismul a început să respire, lumea conține iarbă, tufe de cimişir, dar totul nu rămâne decât o amintire, adică un loc al ireparabilului: „şi o alee lungă/ [...]/ fără întoarcere". Urma emoției nu este deloc ceea ce se aştepta să fie: „furia mi s-a domolit...". Cum avertizează mottoul, frumusețea există „întru a ne preciza suferința". Aşa că poetul se întoarce în propriul său corp, printr-o *Trepanație* construită lucid, într-o „formă revoluționară", dar, din păcate, adunând imagini delirante, în stilul lui Daniil Harms: capul, în cele din urmă, „o ia la goană prin cameră, cu o expresie amenințătoare/ întipărită pe chip". Gata cu „umanizarea" lirismului, ajunge, pare a zice poetul şi se pune iar pe construit scenerii bizare: „Era un sat frumos şi bogat ca o groapă neagră./ M-am alăturat locuitorilor săi. Eram scroafa/ pe care toți o aşteptam. I-am învățat să mă iubească/ şi apoi le-am spulberat locuințele. I-am alungat chiuind" (*Scroafa*). Alegoria vizează, desigur, conținutul instinctual al trupului, în veşnicul conflict cu spiritul: „Şi mă întreb: ce îmi veți smulge din craniu:/ un harpon sau un lujer?". Retorica discursului provocator este înlocuită acum de o lungă serie de alegorii schematice, prolixe şi vagi în semnificații, traducând, printr-o gesticulație semantică violentă, pregătirea pentru marea metaforă, pentru marele poem, care, vai, se lasă aşteptat: „veți vedea:/ sub tunica prea strâmtă, pieptul mi-l voi detona cu o/ şoaptă!". Astfel, milităros şi ordonat, câteva texte se adună sub titlul *Prag* (I, II, III...), sugerând stadiul în care Don Quijote este gata să pornească în marea aventură, dar, până una-alta, rămâne în prag; aici adie, ca un duh, ca o himeră mai degrabă, o undă, o promisiune de spiritualitate, de sens al lumii neconfigurat încă, difuz: „doar lăuzele vor începe să mângâie pe muteşte/ cheagul cărnii noastre perfecte/ prin care se aude trecând/ mireasma celui ce fără grabă îşi construieşte lumina". O rezonanță îndepărtată pare să fi intervenit, şi anume din poezia lui Georg Trakl, cu structura versurilor sale şi cu o tonalitate specifică, dar departe de sugestiile bogate şi aureola metafizică ale

Scanned with OKEN Scanner

poetului austriac. Poemele „de dragoste" ale lui Claudiu Komartin sunt compunerile din placheta *Circul domestic*, alegorii ermetizate, viziuni autiste, pentru a prelua limbajul lui O. Soviany; poate foarte grăitoare şi „personale" pentru autorul însuşi, deoarece el cultivă o ambiguitate închisă, echivocă şi dificil interpretabilă. Într-unul dintre aceste scenarii bizare, după plecarea iubitei, un musafir ciudat (este dublul poetului, este el însuşi, transfigurat?) îl vizitează: „după o clipă, un mort a urcat în patul meu./ s-a întins, cu un oftat prelung, apucând paharul/ de lângă pat ca să bea. Cu miere de tei umpluse/ paharul acesta/ iubita mea, înainte să plece. eu singur tăgăduiam/ mierea îi curgea musafirului meu/ de pe bărbie/ pe cearşaful imaculat al patului nupțial. ne încleiasem./ am înțeles atunci că lupta se sfârşise, înainte de a se fi decis un învingător/ [...]/ e dragostea mea un osuar pentru combatanții lucizi" (*Poem de dragoste*). Sigur că acest gen de „lirism" poate fi interpretat, într-un fel sau altul; se înțelege că dragostea este o înfruntare lucidă, iar mierea de tei, metaforă a erotismului narcotic, desuet eminescian, este o crudă ironie biciuind dragostea ca eşec al sufletului, ca morbid abandon în inerția cărnii („un mort a urcat în patul meu"), o experiență având gustul ireparabilului, al inutilului şi al risipirii de sine. Ca tot ce scrie Komartin, textul acesta, construit cu abilitate şi inteligență, nu comunică, în fapt, nici un sentiment, afară doar de atitudinea dezabuzată, cu un pronunțat caracter ironic, şi reia obsesia mai veche a poetului, şi anume aceea a senzualității amestecate cu teama de moarte, într-o confuzie a instinctelor, altminteri psihanalizabilă, şi nu cu cele mai favorabile rezultate. Pulsiunea erotică există, fascinează, dar este percepută ca o autoadorare: „numai şarpele de la piept şarpele orgolios şi obscur/ cântă/ sfâşietor/ în nopțile cu lună plină/ [...] şi e atâta iubire în glasul celui viclean,/ mamă/ aş putea crede că eşti chiar tu/ susurând un cântec de leagăn// cu o flacără orbitoare în mâini" (*Ademenire*). Ambiguitatea erotică, iubire maternă/iubire senzuală, este complicată cu ideea răului „inclus" de instincte, încât cititorul poate să creadă că textul nu este decât „poetizarea" unei teorii freudiene, abila ei punere în scenă. Stilistic vorbind, textele acestea conțin strălucirile lor izolate, scânteieri ale inteligenței de a mânui limbajul, dar poemele, în întregul lor, sunt extrem de sărace în sugestie, sunt lipsite de o autentică sensibilitate, şi aceasta pentru că poetul îşi inventează experiențe, nu le fructifică poetic pe acelea trăite. Textele aglutinează o sumă de reflecții în jurul unor noțiuni şi obsesii fundamentale, dar mărturisesc o mare lacună pe dimensiunea trăirii realității, a experienței personale. Ca atmosferă generală, poemele rezonează acum în mod curios cu lirismul rece, ironic şi mizantrop al lui Mihai Ursachi, din volumul său de proze, *Zidirea şi alte povestiri*. Aceşti doi autori au în comun trăirea la modul livresc, propensiunea către situațiile absurde, către alegoriile ermetice, precum şi un frison hiperlucid, cu diferența notabilă că M. Ursachi vizează ontologicul, în vreme ce Claudiu Komartin se cantonează într-un

Scanned with OKEN Scanner

existențialism lipsit de orizont metafizic. Seria de texte intitulată *Circul domestic* reia ceva din percepția hipertrofiată, din gustul pentru apocaliptic și catastrofic în genere, cu situații, „scenerii" sărace, în care nu se petrece nimic, fiindcă totul este un spectacol în cea mai ermetică interioritate a poetului, „Scriu noaptea într-o dureroasă dezordine/ presimțirea unui dezastru mă îndeamnă să nu mă/ opresc/...", și confidențele eului liric se opresc la imaginea tatălui aproape bătrân, a cărui umbră milităroasă încă îl mai îngrozește, deși nu-i mai reproșează decât rar lipsa de „productivitate", „scriu noaptea și asta îmi dă curaj/ obrajii îmi dogoresc/ de parcă aș sta lungit pe zăpadă/ în piața constituției// și aș privi casa poporului arzând". Se recunoaște gustul pentru imaginile șocante, contrariante, atitudinea veșnicului revoltat care, la urma urmei, n-a ieșit încă din casă: „nu am pierdut nimic/ pentru că nu am riscat destul/ sau pentru că oricum nu mai aveam ce să pierd?"; poetul nu a pierdut nimic și pare că a pierdut totul, cert este că nu prea a trăit încă, de vreme ce placheta aceasta apare când autorul are aproximativ douăzeci și doi de ani și pendulează între furia „generalizată", împotriva „tuturor îmbuibaților" și accidentele cotidianului, din care se desprinde ideea că trăim într-o mare de egoism și indiferență, în care oamenii străzii sunt tratați ca niște obiecte incomode, pentru că, desigur, nu au acte de identitate. Astfel este Andreea, lovită de mașini și de atacuri de epilepsie, în timp ce, la polul opus, o mamă își pierde mințile după moartea copilului, și păstrează porumbelul mort, ținut de Emil în palme, în vitrina cu bibelouri. Subite accese de sinceritate iau acum locul discursului „autist" cunoscut deja, o mare compasiune resimte poetul pentru toți învinșii, sătul de eroi, de modele și de „revoltații care nu vor decât/ să se integreze-n sistem/ să-și arunce fundul pe fotolii pluşate", simțindu-se mai aproape de marginali, de cei care, refuzând, sunt refuzați: „iubesc proștii din care viața muşcă până la os/ și pe mânioșii tocmai bine pârguiți pentru morgă". Realitatea cotidiană dă buzna în poemele lui Komartin, căpătând vag aerul unor reportaje amatoristice, sumare, ce vizează periferiile, nu doar ale citadinului contemporan, ci ale umanului, descompus sub indiferența „neoanelor PANASONIC/ de paloarea sintetică a oricărui produs în serie", o lume haotică, mercantilă, indiferentă la suferință, în fața căreia doar câinii se opresc, arghezian, „uluiți încă de tăria miresmelor sale", ale hoitului anonim care, insinuează autorul, poate fi al oricui. Câștigând în fluență, acum cu un referent mai mult decât banal, textele pierd din încordarea lor explozivă, renunță la ambiguitate și încifrare, ca și la lectorul livresc, abandonate ca o cale greșită. Grupajul *Scrum* reia scrutarea mizantropică a lumii și coborârile scotocitoare în sine, dar fundalul se conturează cu mult mai concret, mai prezent și mai apăsător: „cu fiecare decizie pe care o iei/ te prinzi mai rău în dezordinea tragică/ a orașului în care soarele nu se iveşte cu anii" (*Incizie*). Secțiunea care încheie placheta, *Supradoză, valse triste*, într-un șuvoi de imagini ce sugerează

teroarea absurdă de a fi în lume, reia, cu articulări exasperate, meditația asupra actului însuși de a scrie, convertind astfel, în substanță a poemelor, fiecare durere asumată, ca un *hidalgo* înfometat de lovituri năucitoare, care, inevitabil, nu fac decât să-i sporească strălucirea și faima.

Placheta intitulată, parodic, *Un anotimp în Berceni* (2009) aduce, față de precedentele cărți, un univers liric mai plin, bogat, mai bine ancorat într-un referent real posibil. Nu doar că poemele se structurează într-un fluid epic, plasat într-un anume loc, dar ceva s-a schimbat în mecanismul estetic al textelor. *Ce ascunzi în palmă* pare să evoce o situație din copilărie, chiar dacă se referă, simbolic, la condiția poetului, aceea de a fi expus, de a percepe în Celălalt un intrus; „poetul, ca și soldatul, nu are viață personală", spunea N. Stănescu, și Claudiu Komartin reia ideea, pe un ton cu mult mai dramatic. Intruziunea celuilalt (a cititorului, a publicului...) este una silnică, violentând libertatea și intimitatea poetului: „Tot ce e înăuntru toată chestia aia învăluită într-un abur auriu/ susurând a împăcare și liniște/ s-a surpat..."; a scrie înseamnă a te dezvălui, a te expune presiunii și pasiunii scotocitoare, cercetătoare și, fatalmente, brutalității Celuilalt care, printr-un fel de rapt erotic, vrea să își ia în posesie interioritatea, invazie cu atât mai silnic resimțită de un poet introvertit, care scrie pentru a se ascunde și nicidecum pentru a se confesa. În fapt, confesiunea nu este pe de-a-ntregul posibilă niciodată, iar ascunderea, de asemenea, devine utopie. Actul de a scrie, situație fundamentală pentru un poet, conține în sine acest paradox al expunerii/ascundere, al confesiunii/încifrare, al histrionicului perpetuu demascat, căci fiecare mască ce cade lasă loc alteia, posibile, în spatele tuturor, în acea profunzime poetul însuși având un acces limitat. El se poate dezvălui ascunzându-se și, dimpotrivă, se poate face cunoscut celuilalt, mai mult decât lui însuși, iar tensiunea creată de acest paradox face ca scrisul să stârnească fascinație și oroare în același timp. Poezia este o capcană, pentru poet și pentru cititor: „sunt un șoarece într-un labirint înghețat/ zdrobește-mi capul mai repede/ arată-ne arată-ne arată-ne totul/ sunt o insectă brutală și tânără/ iubește-mă", acesta este paradoxul condiției de poet. Partea cea mai consistentă a plachetei o reprezintă *Poemele cu tătuca*, sub-intitulate „o poveste pentru Ruslan", poeme construite într-adevăr pe o canava epică, vag localizată undeva în ținutul Bălți, iar „personajele" care-l înconjoară pe tătuca, Maşa, Oleg, Vitalie, Polina, Liuba, Olguța, și viața lor cotidiană pot fi văzute ca eșantioane, felii de existență ale Estului post-sovietic, terorizat încă de nesfârșita agonie a tătucăi (ce trimite inevitabil la „tătucul Stalin", la marea putere de la răsărit). „Istoria" este plastică și grotescă, sentimentală și brutală, nostalgică și mizeră, plină de opresiune și însetată de libertate, surprinzând, în *raccourci*, drama generațiilor, povara „moștenirii", drama fondului „intim-străin", cum i-ar spune G. Liiceanu, și, totodată, tensiunea către ruptură, evaziune și căutare a unei noi

Scanned with OKEN Scanner

identități, sub fascinația modernității și a „putredei" lumini a Apusului. Nu se poate ști (rămâne secundar) dacă „povestea" are un cât de vag sau, dimpotrivă, real suport biografic, cu mult mai importantă însă este iluzia acestui biografism pe care poemele reușesc s-o întrețină, într-o frazare aparent spontană, plastică; atât de „impersonal" în celelalte volume, limbajul câștigă aici în expresivitate, iar imaginile, ușor descărnate până acum, devin cu mult mai dense, mai concretiste, aproape de imaginarul arghezian printr-o anumită brutalitate, dar și printr-o culoare mai plină, mai vie: „Iubesc bocancii tăi vechi de dezertor/ pentru că vor fi ultimul lucru pe care îl vei vedea/ înainte să închizi ochii./ Iubesc pielea lor roasă, șireturile rupte/ și tălpile ferfenițite/ pentru că sunt o parte din tine,/ sunt o parte din respirația ta întretăiată/ și din veninul gros pe care îl scuipi cu năduf/ în ligheanul de lângă pat/ [...] Fii pe pace, tătucă, știi doar/ că în ei te vom încălța la sfârșit:/ mai aveți de trecut prin multe-mpreună". Inevitabil îți amintești încălțările tocite zugrăvite de Van Gogh, și, de ce nu, cititorul poate vedea aici un exercițiu intertextual, mai ales că tătuca era, ca și Eumeu, porcar, iar agonia acestui bătrân, cu tot „mizerabilismul" amănuntelor, își are ciudata ei măreție, malefica ei fascinație. Așa cum, politicește, se poate vorbi și despre Imperiul de la răsărit, măcinat de varii necroze în toate mădularele lui, dar nu mai puțin înspăimântător. *Un anotimp în Berceni* este doar o proză izolată în grupajul *Black Butterfly*: „nu vreau să mă gândesc la oameni/ iubirea lor e un fluture negru/ cu aripile întinse/ ce se așează pe fruntea unui gimnast paralizat/ [...] își înfige trompa și râde// în soarele năucitor". Nici un postmodern nu poate scăpa de lecturile eminesciene: „al nopții negru flutur", devine la Komartin metaforă a iraționalului iubirii, care consumă spiritul și strălucește în „soarele năucitor" al amiezii nietzscheene. Eufonia Berceni/Infern, oricât de parodică ar fi și, inevitabil, pândită de un anume derizoriu, traduce, până la urmă, o scufundare în infernul societății actuale: „*încearcă să-ți amintești:*/ [...] și nimic nu a înflorit în/ întunericul dinăuntru// obișnuită cu cezura cu formele/ tăcute ale suferinței/ pocitania își cerea drepturile// dar limbajul avea muchiile zimțate/ și totul se impregnase cu/ mirosul de târfă al morții// frumusețe, tu cântăreai mai puțin decât fumul!". În „întunericul dinăuntru", pare a spune poetul, în profunzimea interiorității, ar mai putea fi o urmă a frumuseții, a ceva cu totul uitat, pierdut, copleșit de „uzură", de infernul limbajului. Acest „ceva" ar trebui poezia să-și amintească, dincolo de zgura, de mirosul de pucioasă al civilizației, adică un lucru originar, așa cum evocă, în spiritul lui Georg Trakl, poemul ce împrumută titlul plachetei. Demonul timpului nostru, monstrul care „înghite totul/ fără să simtă nimic" este chiar limbajul, care și-a pierdut „aderența" la realitate, la sufletul omenesc, pe care nu îl mai exprimă, ci-l batjocorește și-l trădează, îl falsifică și manipulează, precum Păpușarul: „limbajul mi se pare insuportabil./ un iaz secat în mijlocul pădurii" (*Refugiu*). Limbajul este marele

Scanned with OKEN Scanner

vinovat de alienarea omului, iar poetul, ca poet, este Alienatul prin excelență: „...vulpea își privește uluită puiul/ și-apoi îi linge fruntea încetișor/ sperând că totul a fost doar o neînțelegere". Această notă de nostalgie îmbogățește lirismul lui Claudiu Komartin, depășind cu mult violența revoltei.

SCRIERI: *Păpușarul și alte insomnii*, București, Editura Vinea, 2003; *Circul domestic*, București, Cartea Românească, 2005; *Un anotimp în Berceni*, București/Chișinău, Cartier, 2009.

Repere critice: Paul Aretzu, *Supradoza de poezie*, „Ramuri", 2005, nr. 12; Paul Cernat, *Un estet al cruzimii*, „Dilemateca", 2009, nr. 3; Dumitru Chioaru, *Claudiu Komartin*, „Euphorion", 2008, nr. 1–2; Rita Chirian, *Circ, nebunie, perplexitate*, „Cultura", 2008, nr. 175; Rita Chirian, *Tentații schizoide și tabieturi livrești*, „Cultura", 2009, nr. 49; Marius Chivu, *Complexe paterne*, „Dilema veche", 2009, nr. 276; Cosmin Ciotloș, *Poezie și deziderat*, „România literară", 2009, nr. 5; Al. Cistelecan, *Marea speranță albă*, „Cuvântul", 2003, nr. 11; Al. Cistelecan, *Poetica dezastrului*, „Cuvântul", 2007, nr. 1; Nicoleta Cliveț, *Expresionism și rigoare procedurală*, „Vatra", nr. 2006, nr. 1–2; Traian T. Coșovei, *O disperare lentă a obiectelor*, „Tomis", 2006, nr. 1; Bogdan Crețu, *Claudiu Komartin sau despre criza elegantă*, „Adevărul literar și artistic", 2006, nr. 5; Daniel Cristea-Enache, *În oglindă*, „România literară", 2005, nr. 43; Mircea A. Diaconu, *Doi poeți: Claudiu Komartin și Dan Coman*, „Vatra", 2004, nr. 11; Gellu Dorian, *Claudiu Komartin – Păpușarul și alte insomnii*, „Convorbiri literare", 2003, nr. 8; Emilian Galaicu-Păun, *Portretul artistului tânăr la maturitate*, „Clipa", 2009, nr. 4; Alex Goldiș, *Noua poezie a angajării*, „Verso", 2006, nr. 2; Adela Greceanu, *Un derbedeu sclipitor și primejdios*, „Vatra", 2006, nr. 8; Mihai Iovănel, *Comme_art.inc*, „Cultura", 2006, nr. 18; Ștefan Manasia, *Ca un mort înhămat la o lebădă*, „Tribuna", 2004, nr. 49; Ioan Moldovan, *Întoarcerea în lume*, „Familia", 2009, nr. 5; Octavian Soviany, *Cu Marele Măcelar la capătul nopții*, „Tribuna", 2010, nr. 180; Octavian Soviany, *Un manierism de substanță*, „Cuvântul", 2005, nr. 11; Andrei Terian, *Poezia insurgenței*, în „Poesis", 2004, nr. 4–5.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Academia Română, *Dicţionarul limbii române* (DLR), Serie nouă, tomul I, Litera ***E***, partea a 7-a, ***e – erzaţ***, şi a 8-a, ***es – ezredeş***, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2009, 388 p., respectiv 2010, 362 p.

Recent, s-a încheiat redactarea şi publicarea *Dicţionarului limbii române* al Academiei, un *dicţionar tezaur*, prin apariţia, în luna aprilie 2010, a celui de al 37-lea volum. Ţinând seama de contribuţia propriu-zisă la redactarea DLR, ultima parte din litera *E* trebuie considerată volumul de încheiere propriu-zis; tot în 2010 a apărut volumul III din seria nouă a *Dicţionarului*, cuprinzând cuvintele cu iniţialele *J*, *K* şi *Q*, dar litera *J*, 66 de pagini, nu este decât „reproducerea fidelă" a textului tipărit în 1937, la „Universul" (porţiunea *J – Lacustru*), doar articolele de la literele *K* şi *Q*, în total 30 de pagini, reprezentând redactări noi (în *Introducerea* la acest volum, p. V–VII, redactorii, colegi de la Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu", din Cluj-Napoca, fac un scurt istoric al *Dicţionarului limbii române* al Academiei şi prezintă, pentru cei direct interesaţi, numerotarea volumelor; astfel, *Litera E* încheie şi tipărirea *tomului* I din *Dicţionarul Academiei*, cuprinzând volume apărute începând din 1913 până în 1949, respectiv următoarele litere: A–B (I/I), C (I/II), D–De (I/III, acesta din urmă reluat şi completat prin patru volume apărute în anii 2006 şi 2009).

Încheierea redactării şi publicării *Dicţionarului Academiei*, un adevărat eveniment din istoria noastră culturală, sărbătorit în cadru festiv la Academia Română, a fost, cum era firesc, şi ocazia unei bogate evocări, din partea acad. Marius Sala, vicepreşedinte al Academiei Române şi unul dintre redactorii responsabili actuali ai *Dicţionarului*, a etapelor pe care le-a cunoscut realizarea acestui unic monument închinat limbii române (cf. *O sărbătoare a culturii româneşti*; revistacultura.ro/nou/2010/05). Centrul de interes, după ce au fost amintite încercarea nereuşită a latiniştilor I.C. Massim şi A.T. Laurian şi proiectele nefinalizate (B.P. Hasdeu, A. Philippide), l-a constituit prezentarea seriei încheiate, cu cele două secţiuni: prima, realizată de Sextil Puşcariu şi echipa sa de la Cluj, între 1906 şi 1949, cunoscută sub sigla DA, şi a doua, siglată DLR, numită explicit „seria nouă" a *Dicţionarului* Academiei, a cărei publicare a început în 1965 (cu volumul cuprinzând articolele consacrate cuvintelor având iniţiala *M*) şi la care au lucrat cercetători din cadrul institutelor de profil ale Academiei, de la Bucureşti, Cluj-Napoca şi Iaşi. Seria nouă, după cum se precizează pe foaia de verso a volumelor apărute după 1965, a fost „întemeiată" de Iorgu Iordan, Alexandru Graur şi Ion Coteanu, membri ai Academiei Române, foşti, în diferite perioade, redactori responsabili ai lucrării.

Reluăm, în treacăt, informaţia că 105 ani pentru încheierea dicţionarului tezaur al unei limbi nu este un fapt cu totul ieşit din comun; durata este comparabilă cu timpul în care au fost redactate şi publicate opere similare din Franţa sau Germania (de exemplu, seria Grimm a dicţionarului limbii germane: 1857–1961).

Şi totuşi, de fapt, este numai o încheiere de importantă etapă, căci Academia a planificat reluarea părţii din dicţionar redactate (între 1905 şi 1949) de echipa de la Cluj de sub conducerea lui Puşcariu. În această privinţă, în principiu şi în linii mari, intenţia Academiei este aceea de a aduce volumele respective nu numai la nivelul exegezei, ci şi la acela al informaţiei documentare contemporane, un obiectiv deosebit de important, dat fiind faptul că, de exemplu, pe lângă textele de beletristică aparţinând ultimei sute de ani, trebuie să se ţină seama de ediţiile de texte vechi, din diferite domenii, realizate între timp, de importantele culegeri de folclor publicate pe baza arhivelor de profil de la Bucureşti, Cluj-Napoca şi Iaşi, ca şi de cele peste 30 de volume de atlase lingvistice, din seria Puşcariu/Pop/Petrovici şi din seria, nouă, a atlaselor regionale, opera unor dialectologi din

cele trei centre academice amintite. O atare bază documentară este, de altfel, una din explicaţiile ipostazei de tezaur a *Dicţionarului* Academiei; în ceea ce priveşte dimensiunile, să reţinem câteva cifre: cele 37 de volume tipărite din seria Puşcariu (DA) şi din seria nouă (DLR) cuprind 17.885 de pagini (în format mare), în care sunt tratate peste 175.000 de cuvinte şi variante ale acestora din lexicul de interes comun şi general (fiind excluşi, aşadar, termenii strict tehnici din diferite domenii).

Dar, tot atât de important, nu numai pentru specialişti, ci şi pentru publicul larg, este faptul că, paralel, a fost imaginat *Dicţionarul tezaur al limbii române în format electronic*, un proiect la realizarea căruia, alături de cercetători din institutele Academiei Române mai sus menţionate, participă specialişti de la Facultatea de Informatică a Universităţii „Al.I. Cuza" (coordonator al lucrării), de la Institutul de Cercetări pentru Inteligenţă Artificială din Bucureşti şi de la Institutul de Informatică Teoretică din Iaşi şi de la Facultatea de Litere a Universităţii ieşene.

Oprindu-ne asupra ultimelor apariţii din seria DLR, cele două secţiuni din *Litera E*, precizăm faptul că acestea sunt opera cercetătorilor lexicografi de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" de la Filiala Iaşi a Academiei Române şi menţionăm că echipa de redactori este compusă atât din colegi dintr-o generaţie care a schiţat, acum trei decenii, o primă variantă a articolelor respective, cât şi din tineri care şi-au început activitatea în urmă cu doar câţiva ani şi care reprezintă garanţia participării, competente, a lexicografilor ieşeni la reluarea volumelor din dicţionar redactate sub conducerea lui Sextil Puşcariu.

O trăsătură aparte a volumelor din DLR pe care le prezentăm este aceea că între cuvintele începând cu litera *E* sunt extrem de puţine elemente vechi, de tipul pronumelui personal, cel de persoana a III-a, *el*, *ea* (în partea a 7-a), şi cel de persoana I, *eu* (în partea a 8-a), la care se adaugă unele regionalisme (printre care şi ultimul din lista de cuvinte a tomului al doilea din litera *E*, *ezredeş* 'general', un împrumut învechit din maghiară, înregistrat în graiuri din Crişana) sau cuvinte argotice. Litera *E* din dicţionarele limbii române este una aproape în întregime neologistică, astfel că, parcurgând volumul de faţă, poţi face cunoştinţă, pe baza unei surse originale în felul ei, cu modernizarea limbii române, pe durata a aproximativ două secole, în domeniul terminologiilor ştiinţifice de interes general, al filozofiei, artelor, beletristicii sau divertismentului.

Statistic vorbind, vocabularul limbii române din aceste domenii este, probabil (nu am făcut numărătoarea!), în proporţie de 80% de origine franceză, franceză şi latină, franceză, latină şi italiană (conform viziunii de analiză denumită „etimologie multiplă") sau germană, la împrumuturi adăugându-se creaţiile pe teren românesc. O probă pe baza unui microsistem: există aproximativ 55 de „intrări" cu formantul *etno-* (faţă de 19–20 în dicţionare uzuale de un anumit nivel), cu trimiteri la multiple preocupări şi ştiinţe, de la *etnoastronomie* la *etnozoologie*; printre acestea, *etnoiatria* (cunoaşterea şi explicarea datinilor şi a practicilor medicale populare) sau *etnotanatologia* (studiul, la acelaşi nivel, al riturilor de înmormântare), termenii de bază corespunzători fiind cultisme preluate de noi preponderent prin franceză.

Iată şi o altă situaţie, perfect comparabilă. Caracterul preponderent neologic al cuvintelor din limba română având iniţiala *E* reiese şi din analiza unui alt microsistem, cel care se constituie, în principal, pe baza elementului de compunere *ex-* (şi a dubletului său *exo-*, din neogreacă şi franceză): în a doua parte a volumului cuprinzând cuvintele cu iniţiala *E*, acest grup ocupă cca 170 de pagini de format A3 (aşadar aproape jumătate din totalul de 362). Deosebit de interesantă este stratificarea cuvintelor respective, dat fiind că elementul de compunere *ex-* înseamnă „afară de ", respectiv „fost". Pornind de aici, putem vorbi, atât în legătură cu împrumuturile propriu-zise, cât şi cu creaţiile pe teren românesc, de câteva categorii distincte. Există, de pildă, cuvinte practic inanalizabile la nivelul limbii române în ceea ce priveşte semantica elementului de compunere, deoarece acesta era transparent doar în latină, eventual (şi) în franceză, cum ar fi *exedră* (din arhitectură). Pe diverse planuri, şi pentru diferite categorii de vorbitori, sunt inanalizabili şi alţi termeni: (a) *exeredita* 'a dezmoşteni', (a se) *exfolia* ('a se desprinde, a se desface'), respectiv *exfoliere* 'desfrunzire' sau *ex-coronat* '(pom) căruia i s-a tăiat coroana'.

Scanned with OKEN Scanner

Sunt însă parţial transparente, direct sau indirect, alte compuse cu *ex-*, de exemplu, (a) *exmatricula* (< germ. *exmatrikulieren*, având la bază elemente latineşti), 'a scoate din registrul matricol' sau *extemporal* (< germ. *Extemporale*, pornind de la lat. *ex tempore* „imediat, pe loc"), încă un cuvânt din amintirile mai puţin plăcute ale anilor de liceu! Au devenit însă perfect transparente împrumuturile formate cu *ex-* ca marker al... rememorării; este vorba de termeni preluaţi, cândva, preponderent din franceză, dar astăzi şi din engleză (de fapt, acest model de compunere este... internaţional); câteva exemple: *ex-ambasador*, *ex-căpitan*, *ex-deputat*, *ex-ministru*, *ex-preşedinte*. După acelaşi procedeu se formează şi adjective (cuvintele respective fiind scrise, adesea, fără cratima evidenţiind compunerea): „spaţiul *exsovietic*" (vezi, de exemplu, engl. „ex-Soviet Union Music" – titlu de album la BBC), „estul *excomunist*" (cf. engl. „ex-communist countries") etc. În exprimarea figurată, creativitatea a dus la formaţii uneori surprinzătoare, desigur, efemere: Iorgu Iordan a exemplificat prolificitatea acestui tip de compunere prin exemple cum sunt „o *ex-cutie* de bomboane" sau „*ex-savantul* N." (*Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor"*, Iaşi, 1943, p. 166); Arghezi a... forjat adjectivul *ex-coronat*, cu sensul 'care aparţine unei persoane care a purtat coroană sau care este de viţă nobilă', iar, după surse recente, tot în DLR apar şi cuvinte ca *ex-schivnic* (uşor paradoxal, 'fost schivnic', tot în textul unui scriitor, Gheorghe Grigurcu) sau *ex-securist*!

Transparenţa în discuţie este exemplar ilustrată, pe linia creativităţii, de o situaţie pentru care autorii nu au avut informaţii în bibliografia utilizată, deci nu au putut-o consemna în dicţionar: substantivarea de particularizare a formantului *ex-*, cu forme flexionare, de masculin şi de feminin, însemnând „fostul soţ (prieten)" – „fosta soţie (prietenă)". Tendinţa de... autonomizare lexicală a lui *ex-* porneşte de la valoarea de adjectiv a acestuia, înlocuindu-l pe *fost* (prezentăm, în continuare, exemple de pe internet): „Asta îmi aduce aminte de exul meu soţ, care era f. gelos şi posesiv şi mereu mă chinuia cu... «cu cine te-ai întâlnit»..." (/forum.anticonceptionale.ro/). Rezultatul este substantivarea, mai întâi, cu sensul general de '(un) fost', semnalată deja de Iorgu Iordan: „D-l N. este un ex"; „am întâlnit astăzi un ex" (*op.cit.*, p. 166), încununată de specializarea 'fostul soţ' pentru forma de masculin, respectiv 'fosta soţie' pentru cea de feminin: „*Exul* meu nu lucrează, el îmi plăteşte direct mie pensia după copii", respectiv „*exa* lui nu a cerut să primească banii prin poştă" (forum.desprecopii.com).

Trebuie să menţionăm faptul că, pentru unii dintre autorii enunţurilor citate, nu sunt excluse nici modele identice din limbi străine, franceza (iată, de exemplu, subtitlul unui „forum" de pe internet, „Mon ex me hante" şi câteva enunţuri : „Je suis avec quelqu'un depuis 5 ans et depuis je n'ai toujours pas oublié mon ex..."; „Avoir une conversation avec ton ex, c'est si grave que ça? ça ne veut pas dire que tu ressors avec lui, non?!"; „j'etais avec mon ex depuis bientôt trois mois" – forum.aufeminin.com), engleza (citãm titlul unui hit, „I Want My Ex Back" – romanceclass.com), dar şi germana, limbă în care pentru *ex-* mai găsim frecvent valoarea adjectivală („Mein ex BMW E46 320i Black Beauty"; „Aber wie become ich jetzt meine Ex Partnerin zurück?"), dar apare şi ca substantiv („Die Lösung, um seine Ex wiederzugewinnen"; „Ich heiße Thomas Koller und habe endlich wieder meine Ex zurück" – ex-zurueck.org).

De fapt, putem defini acest volum şi ca pe unul al formantelor; de exemplu, în partea a 7-a, un loc important îl ocupă termenii (în mare parte adjective) formaţi cu elementul de compunere *echi-*, care înseamnă „egal"; citãm precizarea din DLR: „izolat, prin analiză, din împrumuturi ca *echidistanţă*, *echilateral* etc.". Aşadar, în afară de împrumuturi propriu-zise (de tipul *echidistant* din fr. *équidistant*, lat. *aequidistans*, *-ntis*, it. *equidistante*), avem şi compuse pe terenul limbii române, dar tot după modele străine: *echiunghi* „- *echi-* + *unghi*, după fr. *équiangle*"; sau *echiunghiular* „- *echi-* + *unghiular*. Cf. engl. *equiangular*".

În partea a 8-a, un loc asemănător îl ocupă compusele cu *extra*[1]- „în afară de" şi *extra*[2]- „care este superior"; vezi, de exemplu, pentru cele de primul tip, *extraconjugal* „care se referă la relaţii

Scanned with OKEN Scanner

sexuale în afara căsătoriei", sau *extraconstituțional* „care este în afara constituției", sau *extracontabil* 'care se efectuează pe baza unor date procurate pe alte căi decât evidența contabilă' (există şi aici un model francez!), iar pentru cel de al doilea tip, mai puțin reprezentat în scris, *extradur* 'care este foarte dur', dar frecvent în registrul familiar al vorbirii: *extraelegant* – nu fără influența unor modele străine, *extrafin* („un parfum occidental, ceva extrafin!"; www.romanialibera.ro/), *extrașic* (vezi şi pe internet „Genți cu fermoar pentru look extra-șic") şi chiar *extracool*; pe internet, formantul este pus în valoare fiind scris separat, de exemplu în nume de firme: „SC EXTRA BUN SRL, din Vădeni, jud. Brăila" (www.totalfirme.com/) sau „S.C. EXTRA BUN COMERCIAL. S.R.L.", Galați (osim.ro).

Înainte de a încheia, prezentăm câteva date privitoare la colaborarea lexicografilor ieşeni la realizarea acestei opere. Aportul cercetătorilor de la Departamentul de lexicologie- lexicografie din cadrul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Filialei Iaşi a Academiei Române începe în anii '70 ai secolului trecut, prin colaborarea cu specialişti de la alte unități de cercetare din rețeaua Academiei, respectiv Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", de la București, şi Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu", din Cluj-Napoca, şi s-a concretizat, până acum, în publicarea, de către cercetătorii ieşeni, a mai multor volume: unul cuprinzând articolele consacrate cuvintelor începând cu litera *Ş* (1978), trei volume pentru literele *V*, *W*, *X*, *Y* (1997, 2003, 2002, 2005), un volum pentru litera *L* (2008, distins cu premiul „Timotei Cipariu" al Academiei) şi colaborarea la un al doilea de la aceeaşi literă, redactat la Cluj-Napoca (2008), şi aceste două volume pentru litera *E*, pe care le-am prezentat sumar.

Ne face plăcere să amintim (în ordine alfabetică) numele redactorilor şi revizorilor de la ultimul volum cuprinzând articolele de la litera *E*: Marius Radu Clim, Doina Cobeț, Rodica Cocîrță, Elena Dănilă, Marcela Deutsch, Eugenia Dima, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Zamfira Mihail, Corneliu Morariu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Mioara Vişoianu, Victoria Zăstroiu. În acelaşi timp, consemnăm faptul că această colaborare a fost distinsă, la încheierea lucrării, în aprilie 2010, cu diploma „Meritul Academic", iar unii dintre colaboratorii la realizarea diferitelor volume din DLR (Doina Cobeț, Eugenia Dima, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Corneliu Morariu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, N.A. Ursu şi Victoria Zăstroiu) au fost distinşi cu Ordinul „Meritul Cultural în grad de Cavaler".

La încheierea unui ciclu al realizării şi la reluarea, actualizată, a operei, o practică curentă, de altfel, în țările cu tradiție științifică, *Dicționarul limbii române* al Academiei este nu numai un excepțional instrument de cercetare pentru cunoaşterea limbii române şi, urmărind evoluția vocabularului, chiar a unei istorii, complexe, a neamului, ci şi o carte de vizită a culturii naționale, îndreptățind, mereu, o afirmație a scriitorului francez Volney, membru al Academiei Franceze: „cea dintâi carte a unei națiuni este dicționarul limbii sale".

Stelian Dumistrăcel

Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina, III (cu un *Supliment* cuprinzând materialul din punctele cu anchete privitoare la graiurile huțule, din vol. I şi II), Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2007. Autori: Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț şi Luminița Botoşineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, 388 + LXVIII p.

Apariția volumului al III-lea din *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina* (NALR-*Mold. Bucov.)* marchează o premieră în geografia lingvistică românească, acest volum fiind ancorat în tendințele cela mai moderne ale dialectologiei europene prin apelarea la editarea asistată de

Scanned with OKEN Scanner

calculator atât pentru realizarea hărţilor, cât şi a textelor-sinteză de tip „material necartografiat" (vezi p. XI), dar păstrând, totodată, specificul cartografiei lingvistice în tradiţie clasică. Modelul urmat de autorii volumului, cel al *Atlasului lingvistic italian* (1995–1997), a impus nu numai colaborarea cu cercetătorii Vasile Apopei şi Silviu Bejinariu de la Institutul de Informatică Teoretică al Filialei Iaşi a Academiei Române, ci, totodată, şi lărgirea echipei de lucru (faţă de volumele anterior apărute).

Din informaţia lingvistică culeasă prin anchete efectuate pe teren, în perioada 1967–1974, volumul de faţă cuprinde răspunsurile obţinute la 354 de întrebări din *Chestionarul* NALR, capitolele *Curtea (mijloace de transport, animale domestice, păsări de curte)*, *Agricultura şi legumicultura*, *Pomicultura, viticultura şi apicultura* (cu excepţia verbelor, care vor face obiectul unui volum separat, dedicat doar acestei părţi de vorbire). Răspunsurile au fost redate sub formă de hărţi de tip analitic (147 la număr, în secţiunea I a volumului), unele însoţite şi de hărţi interpretative simple, şi sub formă de texte de tip MN (85 de planşe cu 205 sinteze, în cea de-a doua secţiune). Cea de-a III-a secţiune a volumului cuprinde 4 hărţi lingvistice interpretative, simple sau sintetice (cumulative), care permit observarea cu uşurinţă a distribuţiei fenomenului de conservare a lui *-i* final asilabic postconsonantic din lat. *-arius*, *-(t)orius*, *-erius*, repartizarea pe teritoriul Moldovei a trecerii lui *ă* protonic la *a* şi urmărirea sunetului iniţial (*ĉ* sau *ţ*) din interjecţia *cea!*.

Ca şi alte volume ale celorlalte atlase lingvistice regionale româneşti, NALR-*Mold. Bucov.* III ne oferă o bogăţie de termeni şi de variante fonetice şi morfologice. Pe baza acestui material se poate urmări, de asemenea, distribuţia unor termeni sau forme lexicale pe teritoriul Moldovei şi Bucovinei. De exemplu, dacă la întrebarea indirectă „Cum îi spui locului unde pui pentru casă: ceapă, varză, roşii, pătrunjel?" (h. 296, *Grădină*) majoritatea informatorilor au răspuns *grădină (pentru zarzavaturi)*, *grădinuţă*, *grădiniţă* şi doar în punctele 550, 545, 546, 522, 539 şi în alte câteva s-a răspuns cu *bulgărie*, cu sensul de „grădină mai mare", în schimb, termenul *bulgar*, care desemnează „omul care se pricepe şi lucrează la grădină", este întâlnit şi în alte localităţi decât în cele în care se foloseşte *bulgărie*.

La întrebarea „Cum îi spuneţi la aceea în care s-au unit toţi oamenii dintr-un sat ca să-şi lucreze pământul?", noţiunea urmărită fiind *gospodărie agricolă colectivă* (h. 281, *Gospodărie agricolă colectivă*), câmpul semantic obţinut este format din: *colectiv* sau *colectivă*, *gospodărie (colectivă)*, *cooperativă (de producţie)*, *colhoz*, *ceape* (fără a se putea observa anumite tendinţe în repartizarea acestora în teritoriu, probabil ţinând seama şi de faptul că această realitate socioeconomică a fost una şi aceeaşi aproape peste tot în România dinainte de 1989, cu excepţia unor areale muntoase). „Ţăranii care lucrează într-o gospodărie agricolă colectivă" erau numiţi, la momentul efectuării anchetelor, *colectivişti*, în alte puncte de anchetă, s-a răspuns cu *(membri) coperatori*, *muncitori (la colectiv)*, *colhoznici*, *ceapişti*, *agricultori* (vezi h. 282, *Colectivist*).

Pentru a desemna pământul care aparţine satului, pe lângă termeni ca *moşia*, *ţarna*, *hotarul*, *vatra satului*, *tarlaua*, *terenul*, *câmpul satului*, *răzăşia*, au fost înregistraţi şi alţi termeni, neologici, pătrunşi în limbajul localnicilor probabil sub influenţa discursului public de atunci, în speţă a limbajului specific reprezentanţilor administraţiei: *teritoriul satului*, *proprietatea noastră*, *perimetrul comunei*, *raza comunei* (h. 285, *Hotarul (satului)*). Şi în cazul răspunsurilor la întrebarea indirectă „Cum îi spuneai omului care era plătit de săteni ca să păzească semănăturile, fânele?" (vezi h. 286, *Paznic (de câmp)*) întâlnim termeni mai vechi, ca *jitar*, *paznic*, *pândar*, *străjer*, *păzitor*, *bănişor* dar şi neologici: *guard* (*comunal*, *câmpean*) şi *gardian* (*câmpean*).

Interesant ni se pare, de asemenea, faptul că la unele cuvinte, conform întrebărilor din chestionar, apar redate şi alte sensuri obţinute, pe lângă sensul de bază, sau definiţii ale termenilor, caracteristici ale obiectelor (vezi, de exemplu, harta 278, dublă, pe care s-au notat răspunsurile atât pentru *hambar*[1], cât şi pentru *hambar*[2], ultimul cu întrebare, directă, „La ce (mai) ziceţi *hambar*?"). În notele de pe marginea celor mai multe hărţi, specialistul găseşte diverse comentarii ale subiecţilor făcute în cursul anchetei. De exemplu, pe harta 248, *Orătănii*, care conţine răspunsurile la întrebarea

Scanned with OKEN Scanner

„Cum le spui cu o vorbă la găini, raţe, gâşte?", în note se află şi alţi termeni, însoţiţi de explicaţii, pentru diverse contexte ale folosirii lor: *ulituri* „le spun femeile, când le ocărăsc" sau „când ţi-e necaz pe ele, le spui *cobăi*", „când ţi-e ciudă pe ele, le spui *angărli*, *coboile* astea de găini", *boale*, *cobării* „le spui când eşti supărat" etc. Multe răspunsuri sunt însoţite de precizări de genul: „se zice rar, din greşeală" (p. 121), „în stilul de azi" (ib.), „se mai spune şi..." (p. 123), „pe vechi" (p. 133), „e nou, se zice acu, dar mai rar" (p. 199), „acum îi spune şi..." (p. 239); uneori transpare atitudinea informatorului, reacţia sa la anchetă: „nu prea zic, că doară şi râd amu..." (p. 199), „în râs..." (p. 207). Pentru unele răspunsuri, informatorii fac comentarii privind diferenţele diatopice: „în Transilvania" (p. 207), „în Bucovina" (ib.), „pe la ţară" (p. 215), „prin Regat" (ib.), „în alte părţi" (p. 249), „la noi [aşa se spune]" (p. 295) ş.a. Variaţiile diacronice, diafazice şi diastratice, care reies din comentarii ale subiecţilor sau ale anchetatorilor, pot fi descifrate şi prin intermediul simbolurilor utilizate de dialectologi: [R], [V], [!] etc.

Datorită programului de redactare informatizată a fost mult înlesnită realizarea hărţilor interpretative care, pentru specialişti, reprezintă o primă fază a prelucrării datelor cuprinse în hărţi, scoţând în evidenţă ariile în care se folosesc anumiţi termeni pentru desemnarea unei noţiuni sau interferenţa, când este cazul, a acestor arii.

Lucrarea mai cuprinde şi o serie de anexe, prin consultarea cărora se facilitează utilizarea acestui autentic monument de limbă ca instrument de cercetare: lista localităţilor anchetate (cu corespondenţele dintre NALR-*Mold. Bucov.* şi ALR I, ALR II, WLAD), indicele alfabetic al cuvintelor-titlu cuprinse atât în hărţi, cât şi în materialul necartografiat, indicele tematic al hărţilor interpretative, lista semnelor folosite în transcrierea fonetică, lista abrevierilor, precum şi cea a atlaselor lingvistice româneşti şi romanice, şi indicele de cuvinte şi forme din hărţi şi din materialul lingvistic necartografiat. Dintre acestea, fără îndoială, un interes deosebit are pentru lingviştii din diferite domenii, dar, în special, pentru lexicografi, *Indicele de cuvinte şi forme din hărţi şi din materialul lingvistic necartografiat* (p. XXV–LXVIII). În cele peste 40 de pagini (format mare), autorii volumului au pus în valoare un adevărat tezaur lexical: termenii, cu variantele lor fonetice şi morfologice sau, de la caz la caz, sintagmele, expresiile ori perifrazele în care au fost înregistraţi apar prezentaţi în articole de tip lexicografic, oferind o imagine cât se poate de interesantă cu privire la circulaţia lor în vorbire.

Acest volum este însoţit şi de un supliment, realizat de Adrian Turculeţ, cu material lingvistic huţul, corespunzător întrebărilor 58–816 din *Chestionarul* NALR, ale căror corespondente dacoromâneşti au fost publicate în volumele I şi II ale NALR-*Mold. Bucov.*, răspunsurile la întrebările 817–1221 fiind incluse în volumul al III-lea. Informaţiile, culese din localităţile Izvoarele Sucevei (pct. 464), Brodina (pct. 465) şi Argel (pct. 467), unde s-au efectuat anchete dialectale duble, în limba română şi în graiurile huţule locale, constituie un material important pentru studiul acestora şi a interferenţelor lor cu limba română. Pentru facilitarea consultării, şi acest supliment al *Atlasului* este însoţit de indicele alfabetic al lexemelor huţule şi româneşti, pătrunse în vorbirea huţulilor din cele trei localităţi anchetate, obţinute ca răspunsuri la întrebările menţionate anterior.

O serie de elemente grafice, precum schiţele unor obiecte etnografice realizate de anchetatori pe teren sau hărţile interpretative colorate, care propun un prim nivel de analiză a materialului dialectal, atestă oportuna deschidere a colectivului de autori spre tehnicile moderne care pot sprijini în prezent geolingvistica. Competenţa colectivului de autori care au proiectat şi elaborat volumul prezent este confirmată şi de faptul că aceştia sunt primii dialectologi din ţară care apelează la editarea informatizată a unui atlas regional, în anul 2006 fiind recompensaţi cu premiul „Octav Mayer" al Academiei Române, Filiala Iaşi, pentru participarea la proiectul *Aplicaţii software pentru realizarea Noului Atlas Lingvistic Român, pe regiuni şi editarea textelor dialectale*.

Daniela Butnaru

Scanned with OKEN Scanner

WILHELM VON HUMBOLDT, *Despre diversitatea structurală a limbilor şi influenţa ei asupra dezvoltării spirituale a umanităţii*, versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie şi indici de Eugen Munteanu, Bucureşti, Editura Humanitas, 2008, 426 p.

Profesor la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Eugen Munteanu este un cercetător al cărui interes ştiinţific acoperă domenii diverse din sfera ştiinţelor limbajului, de la semantică, onomastică şi lexicografie până la studii biblice, istoria ideilor lingvistice şi filozofia limbajului. Una dintre modalităţile relevante pentru activitatea sa ştiinţifică prin care acesta a înţeles să-şi concretizeze interesul constant arătat problematicii complexe a teoriei limbajului este aceea a traducerii şi a realizării unor ediţii comentate ale unor texte de filozofia limbajului din autori precum Sf. Augustin, Jean-Jacques Rousseau, Jakob Grimm ş.a. (prima traducere, Sf. Augustin, *De dialectica*, a văzut lumina tiparului în anul 1991, la Humanitas) În acest context, transpunerea în limba română a lucrării lui Wilhelm von Humboldt cu titlul *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und seinen Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* reprezintă o continuare firească a preocupărilor traducătorului de a pune la dispoziţia celor interesaţi o serie de opere fundamentale din istoria lingvisticii, această ultimă apariţie editorială confirmând o dată în plus viabilitatea proiectului traductologic pus în practică cu consecvenţă de către profesorul ieşean în ultimii 20 de ani.

Ediţia de faţă este prima traducere în limba română a unui text capital pentru istoria ideilor lingvistice, text considerat ca fiind „cel mai amplu şi cel mai important pentru ilustrarea concepţiei humboldtiene despre limbaj" (p. 5). Este de menţionat faptul că preocupări humboldtiene au mai existat în cultura română, fie pe linie exegetică, fie pe linie traductologică. Amintim, în acest sens, de prezentarea concepţiei lingvistice a autorului german în *Scurtă istorie a lingvisticii* (Alexandru Graur, Lucia Wald), expunere însoţită şi de exemplificarea cu unele fragmente din respectiva operă, apoi de numărul special dedicat problematicii limbajului din revista „Secolul XX", 1988, unde Humboldt, fiind considerat ca reprezentant al uneia din cele cinci direcţii cardinale din filozofia modernă a limbajului (alături de Eduard Sapir, Ferdinand de Saussure, Martin Heidegger şi Ludwig Wittgenstein), este prezent cu trei fragmente traduse de Ştefan Augustin Doinaş, şi, în sfârşit, de cea mai recentă descriere *in extenso* a concepţiei humboldtiene despre limbaj, care aparţine nimănui altuia decât tot profesorului Eugen Munteanu, în lucrarea *Introducere în lingvistică*, apărută la Polirom în 2005, descriere însoţită, de asemenea, de ample fragmente traduse din opera lui Humboldt. Însă, cum am menţionat deja, această ediţie este prima traducere integrală în limba română, fapt cu atât mai meritoriu cu cât doar trei limbi se mai pot mândri cu o asemenea performanţă: rusa, engleza şi italiana.

Apărută postum, lucrarea a fost publicată, sub îngrijirea editorială a fratelui, Alexander von Humboldt, şi a secretarului autorului, Eduard Buschmann, de trei ori în acelaşi an (1836): mai întâi, ca o introducere la un amplu tratat în trei volume despre limba kawi, tratat republicat ulterior, împreună cu a sa *Introducere*, în „Analele Academiei Regale din Berlin", pentru ca, a treia oară, textul să apară independent, cu titlul actual şi cu unele diferenţe editoriale faţă de versiunea anterioară. Pentru ediţia de faţă, traducătorul a ales această a doua versiune, având, totuşi, unele opţiuni editoriale diferite faţă de ediţia originală, prin eliminarea ultimelor două capitole ale acesteia (considerate „lucrări autonome în raport cu textul de bază" /p. 39/ şi care însumau împreună aproximativ 100 de pagini) şi prin adăugarea unei *Anexe* conţinând *Repartiţia teritorială şi relaţiile culturale ale semiţiilor malaeziene*, text ce reprezenta un prim capitol al *Introducerii* la tratatul iniţial şi care, în ediţia luată drept punct de plecare, a fost eliminat de către editori.

Traducerea propriu-zisă a textului humboldtian este însoţită de elementele „standard" ale unei ediţii de text clasice: o *Introducere*, intitulată *Humboldt şi humboldtianismul*, un *Tabel cronologic* ce redă *Viaţa şi activitatea lui Wilhelm von Humboldt* şi o *Notă asupra traducerii*, toate acestea

Scanned with OKEN Scanner

prefațând textul tradus. Ca elemente de postfață, ediția cuprinde un capitol în care sunt aduse în discuție *Limbile menționate și discutate de Humboldt*, o *Bibliografie generală*, în care acribia cercetătorului-traducător a reușit să facă un adevărat tur de forță prin exegeza de specialitate, aducând în fața cititorului un întreg set de referințe bibliografice, capabil să dea seama de diversitatea operei humboldtiene și de amploarea receptării ei atât în străinătate, cât și în România, un *Glosar de echivalențe terminologice german-român*, conceput de traducător în scopul de a face cât mai transparente opțiunile terminologice adoptate pe parcursul întregului proces al traducerii acestui text deloc facil (și aparținând, în plus, unui autor care, în general, după o remarcă a lui Eugen Coșeriu amintită de traducător, „este greu de tradus din nemțește în nemțește", p. 40), precum și doi Indici extrem de utili: un *Indice analitic de termeni și concepte* și un *Indice de nume proprii*, care reușesc să faciliteze consultarea lucrării, conferindu-i în același timp statutul unui tratat-instrument de lucru pentru cei ce ajung să se raporteze în mod curent în cercetările lor la acest text fundamental al lingvisticii.

Revenind la elementele ce prefațează traducerea textului original, trebuie să precizăm faptul că cele trei texte amintite mai sus au fost astfel concepute încât să confere cititorului o orientare prealabilă în găsirea unei grile de lectură adecvate a acestui important dar, în același timp, și dificil (pe alocuri considerat de exegeză chiar „sibilinic") text humboldtian. Astfel, *Introducerea* are rolul de a familiariza lectorul cu principalele linii de forță ale gândirii lui Humboldt în materie de filozofie a limbajului, printr-un discurs circular ce merge de la evidențierea surselor respectivei concepții (atât a celor posibile, presupuse, cât și a celor certe), trecând apoi prin semnalarea principalelor concepte ce stau la baza reflecției humboldtiene asupra limbajului (limbajul ca activitate, *„enérgeia"*, funcția creativă ca funcție primordială a limbajului, primatul acordat formei interne a limbii, *„innere Sprachform"*, în înțelegerea funcționării limbajului etc.) și până la prezentarea modalităților în care opera „înțeleptului de la Tegel" a fost receptată și valorificată de posteritate; legat de acest ultim aspect, este de remarcat finalul „deschis" al *Introducerii*, în care traducătorul îndeamnă la o lectură ce va fi mereu profitabilă a textelor humboldtiene, ca urmare a caracterului eminamente seminal pe care acestea îl pot proba atunci când li se acordă atenția și interesul cuvenite, o lectură în urma căreia cititorul avizat poate descoperi „noi ipoteze pentru o mai adecvată înțelegere a limbajului uman" (p. 23). După această scoatere în evidență a ideilor și conceptelor de bază din opera humboldtiană, urmează *Tabelul cronologic*, care consemnează elementele ce țin de biografia personală a autorului inserate în istoria socioculturală și intelectuală a epocii respective. În acest sens, traducătorul aduce în prim-plan unele dintre momentele importante ce au marcat evoluția respectivei epoci, de la publicarea unor lucrări de referință din varii domenii, precum filozofia, lingvistica, literatura sau istoria, până la evenimente istorice de prim rang, toate acestea având scopul de a plasa cât mai adecvat posibil opera lui Humboldt în contextul spiritual și istoric al epocii sale. În fine, în *Notă asupra traducerii*, Eugen Munteanu ne introduce în laboratorul său de lucru, divulgându-ne strategia traductologică adoptată pentru a transpune în română textul de față. Cu această ocazie aflăm că respectiva strategie i-a fost sugerată chiar de autorul textului, care, „ca traducător exersat, [...] recomanda respectarea «spiritului» sau a «caracterului» originalului, și nu a «literei» acestuia" (p. 35). Încercând să se încadreze în acest tipar metodologic, autorul traducerii ne împărtășește câteva dintre principiile urmate pe parcursul realizării retroversiunii: „Însușindu-mi aceste «directive» humboldtiene, am căutat să mă mențin întotdeauna cât se poate de aproape de text, dar numai până acolo unde fidelitatea față de «literă» ar fi trădat «spiritul». Am «re-scris», așadar, textul în limba română actuală, evitând mai întâi tentația oricărei arhaizări, care ar fi dat poate o anumită «culoare a epocii». M-am ferit deopotrivă de tentația de a «clarifica» ideile autorului acolo unde ele sunt doar tangențial formulate sau metaforic exprimate. Am evitat de asemenea să «unific» sau să modernizez terminologia originalului în sensul transpunerii sale în terminologia actuală, curentă în lucrările de lingvistică" (p. 36). Suntem aici în fața unei expiatoare mărturisiri de credință din partea traducătorului, construită deopotrivă pe

Scanned with OKEN Scanner

respectul pentru valoarea incontestabilă a textului original, dar şi pe necesitatea respectării şi a punerii în practică a propriilor convingeri de factură gnoseologică, aceste două aspecte funcţionând într-o salubră complementaritate, în beneficiul exclusiv al acurateţei şi al proprietăţii textului tradus.

În ceea ce ne priveşte, credem că opţiunea metodologică adoptată este una dintre cele mai fericite, această cvasi-identificare a perspectivelor euristice promovate de cele două părţi implicate în mod concomitent şi complementar în actul traducerii (autorul, cu textul propus retroversiunii, şi traducătorul, cu versiunea proprie a textului original) fiind, într-un fel, garanţia faptului că, cel puţin în cazul de faţă, relevanţa recunoscută şi asumată ca atare în domeniul traductologiei a proverbului italian „traduttore, traditore" a fost redusă la minimum. Efectele, în mod evident benefice, ale adoptării unei astfel strategii sunt capitalizate, în cele din urmă, în beneficiul unei retroversiuni cât mai conforme cu spiritul acestui text, despre care, aşa cum afirma George Steiner, „abundă în ipoteze lingvistice de o strălucire profetică" – o strălucire pe care traducătorul a reuşit să o redea pe deplin cititorului român, printr-o gestiune exemplară a întregii problematici traductologice ridicată de acest text etichetat, cum aminteam mai sus, ca sibilinic pe anumite porţiuni.

O ultimă constatare ocazionată de această apariţie editorială este legată de importanţa sa culturală, care poate fi privită sub două aspecte: mai întâi, cel al actului cultural în sine, prin punerea la dispoziţia cititorului român a acestei capitale opere humboldtiene, iar în al doilea rând, cea a actului recuperatoriu pentru filologia românească în ansamblul său, săvârşit cu o totală dăruire şi în deplină cunoştinţă de cauză de către traducător. Această dimensiune recuperatorie este dată de faptul că avem acum pentru prima dată în limba română un text care a influenţat, fie direct, fie în mod indirect, concepţiile lingvistice ale unor reprezentanţi de frunte ai filologiei româneşti, printre care îi amintim pe Timotei Cipariu (în a cărui bibliotecă au fost găsite lucrări ale învăţatului german), B.P. Hasdeu sau A. Philippide – nume de prim rang în cercetarea lingvistică românească, ce au reuşit la vremea respectivă să-i confere acesteia o identitate proprie atât la nivel academic naţional, cât şi în plan european. Însă înfluenţa gândirii humboldtiene asupra lingviştilor români nu se limitează la aceste nume cu rezonanţă ce au marcat începuturile ştiinţifice ale cercetării filologice româneşti, ea continuând de-a lungul timpului şi atingând apogeul în contemporaneitate, prin asumarea declarată a respectivei gândiri de către unul din cei mai influenţi lingvişti ai secolului trecut, Eugen Coşeriu, care a dezvoltat şi dus cu strălucire mai departe principiile de bază ale operei lui Humboldt.

În aceste condiţii, putem spune că, prin facilitarea accesului la liniile directoare ale gândirii lingvistice humboldtiene, traducerea de faţă devine astfel şi un instrument de lucru indispensabil pentru realizarea unei posibile istorii a concepţiilor lingvistice din spaţiul românesc, care să scoată la lumină atât liniile de continuitate, cât şi pe cele de ruptură şi de inovaţie în raport cu tradiţia – o întreprindere a cărei aducere la zi se lasă încă aşteptată.

Florin-Teodor Olariu

GAVRIL ISTRATE, *Limba română literară. Studii şi articole*, ediţia a II-a revizuită şi adăugită, Iaşi, Tipo Moldova, 2009, 580 p.

Reprezentând reeditarea, revizuită şi augmentată (cu 11 texte), a volumului cu acelaşi titlu apărut în 1970 la Editura Minerva, antologia de faţă adună, selectiv, studiile de istorie a limbii române literare aparţinând patriarhului lingvisticii româneşti, Profesorul Gavril Istrate. Elocventă pentru dinamica domeniului, la a cărui închegare şi expansiune autorul a fost martor implicat şi participant activ (cf. mărturia din *Prefaţă* [la ediţia întâi], p. 7 şi urm.; vezi şi *Prefaţă la ediţia a doua*, p. 11 şi urm.), cartea acoperă direcţia teoretică şi, complementar, dimensiunea aplicativă, reunite organic într-o

Scanned with OKEN Scanner

paradigmă interpretativă comună, ale cărei variații, minime de altfel, se explică prin perioadele diferite de elaborare a contribuțiilor.

Demersul deductiv conform căruia este structurat materialul facilitează proiectarea teoreticului (vezi conceptualizarea sintagmei terminologice de *limbă română literară* în primul text al antologiei) în spațiul fenomenelor individuale, covârșitoarea majoritate a studiilor cuprinse în volum tratând chestiuni speciale, punctuale, văzute de autor într-o succesiune naturală de repere esențiale în evoluția limbii române literare: *Psaltirea Scheiană*, *Palia de la Orăştie*, *Cazania* lui Varlaam, *Noul Testament* de la Bălgrad, *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, *Didahiile* lui Ivireanu, operele datorate corifeilor Şcolii Ardelene, *Biblia* lui Samuil Micu, scrierile marilor ierarhi moldoveni, *Gramatica* lui Radu Tempea, prima jumătate a secolului al XIX-lea, polemica în jurul normării limbii române, activitatea lui Bariţiu, Alecsandri, Eminescu, Creangă, Coşbuc, Ibrăileanu, Sadoveanu, Goga, Rebreanu. În chip firesc, materialele consacrate unor probleme actuale ale limbii române literare constituie o categorie aparte de texte; grupate la sfârşitul antologiei, acestea multiplică în mod profitabil unghiurile de abordare a subiectului, înglobând perspectiva didacticii sau pe cea, nu mai puțin demnă de interes, a gramaticii normative. Aceste studii care avansează pe filonul problematicii limbii literare actuale (ca fenomen) se îmbină organic cu o altă perspectivă de actualitate, reprezentată de fundamentarea ştiințifică a noțiunii de limbă literară (ca subiect de reflecție), datorată lui Garabet Ibrăileanu sau Iorgu Iordan. Prezentările, foarte cuprinzătoare, pun în lumină aportul decisiv al acestor personalități care au întrunit întreaga prețuire a Profesorului Gavril Istrate la geneza limbii literare ca ştiință, prin desprinderea ei de disciplinele conexe, de la primele tentative, timide, de conturare a domeniului (datînd din anii '40–'50 ai secolului trecut; vezi p. 561) la combaterea unor teorii discutabile şi la deschiderea unei căi juste de abordare, pe care au urmat-o, de atunci înainte, toți specialiştii, între care, cu rezultate excelente, autorul antologiei de față. Dintre teoriile neconvingătoare sau chiar eronate elucidate de Iorgu Iordan şi de discipolii săi, Profesorul Gavril Istrate examinează confuzia dintre limba literară şi limba literaturii artistice, dar şi, invers, dogma disocierii nejustificate între aria de interes a criticilor literari şi cea a lingviştilor, care, potrivit concepției din epocă, nu ar trebui să includă între preocupările lor limba scriitorilor (p. 563–564). Raliindu-se din convingere ideii că lingvistul are nu doar *dreptul*, ci chiar şi *datoria* să abordeze o asemenea problematică, autorul cuprinde în carte o mare varietate de subdiviziuni categoriale ale acesteia: aduce în discuție considerațiile teoretice, cu excelente ilustrări artistice, pe care le formulează Alecsandri cu privire la stratificarea limbii naționale, evidențiază poziția lui Eminescu în chestiunea limbii populare, asumată de poetul național ca una dintre cele mai însemnate surse de inspirație, îndreaptă o lecțiune greşită din opera lui Creangă sau o variantă eronată, cu palatală în loc de africată, a prenumelui lui Coşbuc (*Gheorghe*, în loc de *George*), punctează coordonatele esențiale ale limbii aceluiaşi poet, precum şi a lui Sadoveanu, Goga sau Rebreanu şi consemnează opiniile lui Coşbuc sau Sadoveanu în ceea ce priveşte limba literară.

Coeziunea de ansamblu a ediției de față se întemeiază pe o concepție solidă cu privire la formarea limbii române literare, care nu s-a putut definitiva decât în urma unui proces complex şi îndelungat de selecție, sedimentare şi coagulare. Adversar radical al teoriilor privitoare la fondarea limbii literare pe un singur grai (din Maramureş sau din zona Târgoviște–Braşov, conform teoriilor celor mai răspândite), autorul plasează teritoriul primitiv al acesteia într-o arie mult mai largă, sud-transilvăneană, cu iradieri înspre Banat şi Crişana (p. 30), argumentul principal, de ordin geolingvistic, fiind reprezentat de *Atlasul lingvistic român*, pe ale cărui hărți pot fi identificate supraviețuiri (mai ales în Transilvania) ale unor realități fonetice, morfologice şi lexicale din textele secolului al XVI-lea. În plus, circumscrierea spațială mai precisă a unor fenomene (precum anticiparea timbrului palatal cu epenteza lui *i* semivocalic: *maire*, *taire*, *minuine* etc. – fonetism propriu *Psaltirii Scheiene*, vezi p. 31–36) prin stabilirea anumitor corelații cu ariile altor fapte de

Scanned with OKEN Scanner

limbă (în cazul de faţă, palatalizarea dentalelor) se realizează adesea, cu beneficii evidente, prin trimiteri masive la informaţia conţinută în aceeaşi lucrare de geolingvistică (vezi, de pildă, citările din ALRM I şi II de la p. 35).

În ceea ce priveşte epoca de constituire a limbii române literare, un proces atât de amplu şi de plurivalent nu ar putea fi interpretat, în concepţia Profesorului Gavril Istrate, decât în mod reducţionist (printr-un fel de analogie simplistă cu naşterea şi evoluţia omului) fie doar ca rezultat al unei influenţe străine, fie exclusiv ca efect al unui imbold intern, în vreme ce singura soluţie logică se recomandă a fi acceptarea simultaneităţii (sau a asocierii) dintre înrâurirea exercitată de mişcările husită sau luterană, pe de o parte, şi impulsul intern, pe de altă parte.

Oferind soluţii la chestiuni punctuale, dar construind, în egală măsură, şi o viziune de ansamblu asupra problematicii domeniului, volumul de faţă îşi proiectează autorul ca pe o personalitate distinctă a lingvisticii româneşti, model de muncă neobosită, de acurateţe exemplară şi profunzime analitică şi, prin aceasta, de dăruire pentru ştiinţă şi pentru semeni.

Luminiţa Botoşineanu

CONSTANTIN FRÂNCU, *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Iaşi, Casa Editorială „Demiurg", 2009, 566 p. + 10 facsimile.

Lucrarea profesorului Constantin Frâncu reprezintă, după cum declară autorul însuşi, o continuare, o augmentare şi o aprofundare a cercetării din cele patru capitole de *Morfologie* şi *Sintaxă* din volumul colectiv *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, de Ion Gheţie (coord.), Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Alexandra Roman Moraru şi Mirela Teodorescu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997 şi, am completa noi, o încununare a activităţii de o viaţă de cercetare a limbii române, atât în sincronie, cât şi în diacronie.

Aşadar, respectând structura volumului colectiv menţionat – referinţă de bază în studiile de istorie a limbii române –, lucrarea recenzată are ca reper temporal două mari perioade din istoria românei: cea a formării variantelor teritoriale ale limbii române literare: 1521 (anul apariţiei scrisorii lui Neacşu din Câmpulung) – 1640 (apariţia *Pravilei* de la Govora) respectiv cea a consolidării acestor variante şi realizarea unificării românei literare: 1640 – 1780 (publicarea gramaticii lui Samuil Micu, Gheorghe Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Viendobonae, 1780, Buda, 1805, republicată de Mircea Zdrenghea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980), care reprezintă pentru cei mai mulţi specialişti momentul începerii tranziţiei către româna modernă.

Faţă de volumul colectiv citat, *Gramatica istorică* a profesorului Frâncu lărgeşte sfera de cercetare, incluzând în lista textelor studiate şi documente particulare (începând cu scrisoarea lui Neacşu din Câmpulung). Astfel, aşa cum spune şi autorul în *Cuvântul înainte*, prin luarea în consideraţie a textelor literare şi a celor neliterare (documente, scrisori, însemnări etc.) s-au putut formula explicaţii mai plauzibile privind factorii *diatopic*, *diacronic*, *diastratic* şi *diafazic* care caracterizează o anumită epocă din istoria limbii.

Din punctul de vedere al metodei abordate, lucrarea prezentată se încadrează în categoria gramaticilor de tip clasic (tradiţional), cu o organizare a morfologiei în zece părţi de vorbire şi a sintaxei în părţi de propoziţie, propoziţii şi fraze. Se observă, însă, şi utilizări ale unor metode gramaticale noi – de exemplu teoria gramaticalizării, care „permite urmărirea diferitelor faze ale unei inovaţii de la apariţia ei până la fixarea în norma dialectală, populară sau literară" sau teoria prototipului, conceptele de *continuum* şi *densitate*.

În bibliografia de specialitate românească de până la această apariţie editorială, există studii constituind cercetări punctuale, care sunt dedicate numai anumitor texte (de exemplu, I.A. Candrea –

Scanned with OKEN Scanner

despre limba din *Psaltirea Scheiană*, Al. Mareş – despre limba *Liturghierului* lui Coresi, Mariana Costinescu – despre limba din *Codicele Voroneţean*, C. Dimitriu – despre limba din *Codicele Popii Bratul*, V. Arvinte – despre limba din primele cinci cărţi biblice din *Biblia* de la 1688 ş.a.), anumitor fenomene din limba română veche (Ana-Maria Minuţ, *Morfosintaxa verbului în limba română veche*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2002, Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, vol. I–II, Bucureşti, Editura Academiei, 2007 ş.a.) sau unor anumite faze din limba veche (O. Densusianu şi Al. Rosetti, I. Gheţie, G. Ivănescu ş.a.), lipsind lucrările de gramatică istorică de sinteză. O menţiune specială se impune doar pentru lucrarea *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, coord. de Mioara Avram, Bucureşti, Editura Academiei, 2007, care se bazează, însă pe un material faptic mult mai puţin numeros, ceea ce face ca lucrarea profesorului Frâncu să reprezinte în mod evident o contribuţie deosebit de valoroasă şi prin numărul de izvoare analizate (cercetarea lingvistului ieşean se bazează pe cca 300 de texte-sursă prezentate şi siglate la sfârşitul cărţii).

Cele patru capitole ale lucrării acoperă morfologia şi, respectiv, sintaxa din perioadele 1521–1640 şi 1640–1780.

Prezentarea părţilor de vorbire din cele două capitole de *Morfologie* este cvasiexhaustivă, autorul urmărind să descrie normele în evoluţia lor, subliniind cele două tendinţe care marcau schimbările morfologice: *tendinţa de simplificare* (a sistemului paradigmatic) şi cea de *elaborare* (în cazul structurilor sintactice) (p. 17), *de redundanţă* (fiind cunoscută preferinţa limbii române pentru exprimarea redundantă a categoriilor gramaticale) (p. 239).

Prezentarea părţilor de vorbire este foarte detaliată, cu sublinierea atât a fenomenelor morfologice generale, a schimbărilor înregistrate ca proces în trecerea de la latină la română, cât şi a fenomenelor particulare, prin analiza unor fapte de limbă punctuale. Discutarea critică a părţilor de vorbire şi a caracteristicilor acestora este susţinută de numeroase exemple excerptate din izvoare, astfel încât comentariile se fac în funcţie de izvoare, de repartiţia lor temporală şi spaţială. Interesante sunt şi observaţiile statistice pe care autorul le face pentru sublinierea anumitor afirmaţii ale sale (vezi discuţia asupra verbului *a fi*, de la p. 96–99 – de exemplu, forma *iaste* apare în *Psaltirea Hurmuzachi* de 40 de ori, iar forma *este* o singură dată), ceea ce îi permite să stabilească unele caracteristici ale evoluţiei normelor morfologice din perioada avută în vedere. Foarte utile specialiştilor interesaţi de evoluţia limbii române sunt şi inventarele bogate de forme pe care autorul le prezintă la fiecare parte de vorbire / cuvânt analizat. Astfel, de pildă, paradigmele verbale sunt mult îmbogăţite cu forme excerptate şi din documentele particulare pe care autorul le-a consultat, ceea ce, în unele cazuri, a dus şi la nuanţarea unor observaţii teoretice.

Şi în capitolele de *Sintaxă,* lingvistul ieşean inventariază cu aceeaşi meticulozitate şi rigoare fenomenele sintactice caracteristice limbii române vechi din perioada 1521–1780, remarcând de la bun început tendinţa de simplificare, de reducere a contrastelor din sistem şi, în acelaşi timp, de elaborare, de clarificare a expresiei (p. 155), cu sublinierea factorilor interni şi externi (existenţa numeroaselor modele străine) care influenţează evoluţia sintactică a limbii.

Capitolele au o schemă foarte precisă, cu descrierea teoretică a diferitelor părţi „clasice" de propoziţie (totul fiind susţinut de numeroase exemple), urmată de precizări legate de topica lor.

În lucrare sunt discutate şi raporturile sintactice, în funcţie de acestea fiind prezentate şi diferitele tipuri de propoziţii. Subcapitole interesante sunt cele legate de topică, afirmaţie, negaţie, construcţii incidente, elipsă, repetiţie şi coeziune sintactică, în primul capitol dedicat sintaxei românei vechi, pentru ca, în cel de-al doilea capitol de sintaxă, autorul să extindă analiza de la anacolutul simplu (din primul capitol) la fenomenul discontinuităţii, prin anacolut şi dislocări sintactice, şi să discute, într-un subcapitol separat, problema calcurilor lingvistice.

Din menţionarea succintă a structurii capitolelor lucrării se observă faptul că autorul a încercat o analiză exhaustivă a fenomenelor morfologice şi sintactice din limba română veche.

Scanned with OKEN Scanner

Subcapitolele de concluzii de la sfârşitul capitolelor al II-lea, al III-lea şi al IV-lea sunt sintetizate în *Încheierea cărţii*, unde Constantin Frâncu precizează faptul că prima fază a românei vechi (1521–1640) se caracterizează prin indicativitate (mai puţine mărci gramaticale, forme sincretice, prezenţa slabă a gramaticalităţii, o coeziune sintactică mai slabă, cu anacoluturi etc.), iar cea de a doua fază a limbii române vechi (1640–1780) are trăsături opuse primei: o mai mare sistematizare, o evitare a formelor sincretice, prezenţa mai multor mărci gramaticale, uneori redundante, o gramaticalizare mai accentuată, o coeziune sintactică – frastică şi transfrastică – mai puternică şi, în general, o exprimare mai îngrijită, venită şi dintr-un efort de conştientizare a unei limbi mai expresive a cărturarilor din acea epocă.

Comentariile morfologice sau sintactice sunt însoţite adesea de cele de natură fonologică, fonetică sau lexicală, pentru că astfel, prin întrepătrunderea diferitelor planuri de analiză a faptelor de limbă, se oferă o cercetare coerentă a problemelor de morfologie şi sintaxă.

Cercetarea este completată de o *Bibliografie* de specialitate (cca 160 titluri), care include articole, studii şi cărţi de gramatică istorică, lucrări de sinteză de gramatică, de la cele mai vechi (gramatica lui Micu–Şincai) la cele mai noi (vezi *Gramatica* profesorului D. Irimia, *Tratatul de gramatică a limbii române* al profesorului C. Dimitriu sau *Gramatica limbii române* din 2005), precum şi lucrări de filozofia limbajului. Pe parcursul lucrării, autorul prezintă şi diferitele direcţii de cercetare la unele chestiuni de morfologie/sintaxă, cu precizarea propriului punct de vedere şi motivarea acestei opţiuni.

Indicele general, bogat şi variat (116 pagini) este un real instrument de lucru pentru lingvişti, cu menţiunea că poate, pentru facilitarea utilizării sale, ar fi trebuit să fie împărţit în cel puţin două secţiuni: un indice general de forme (care să includă toate formele lexicale, morfologice, sintactice cercetate în lucrare, inclusiv nume proprii) şi un indice de nume proprii (în cel de al doilea încadrându-se numele citate în *Bibliografia* de specialitate sau cele ale unor cărturari de seamă menţionaţi în lucrare). Cartea are în anexe şi 10 facsimile alb-negru ilustrative pentru bogăţia textelor utilizate ca sursă de fapte de limbă.

Gramatica limbii române vechi a apărut din necesităţi practice, din dorinţa de a oferi şi pentru limba română o gramatică care studiază faza veche a sa, aşa cum au toate limbile romanice. De aceea, cartea profesorului Constantin Frâncu reprezintă o sinteză ce umple un gol în literatura de specialitate care cercetează din punct de vedere gramatical istoria limbii române vechi, fiind un o lucrare de referinţă atât pentru românişti, cât şi pentru romanişti.

O menţiune specială este legată de faptul că această lucrare este de un real folos şi lexicografilor, prin faptul că inventariază şi analizează foarte multe cuvinte din limba veche, multe dintre ele din texte care nu sunt în *Bibliografia* DLR şi, deci, care îmbogăţesc, astfel, lista de cuvinte a *Dicţionarului Tezaur al limbii române*.

Elena Dănilă

CARMEN-GABRIELA PAMFIL, *Alexandru Philippide*, Bucureşti, Editura Litera Internaţional, 2008, 206 p.

Monografia *Alexandru Philippide* scrisă de Carmen-Gabriela Pamfil este o carte pe cât de densă în idei, pe atât de plăcută şi incitantă la lectură. Obiectivul prim, declarat, al autoarei, de a sintetiza „pentru rapida informare a celor interesaţi" opera lui Philippide „însumând aproape patru mii de pagini tipărite şi peste zece mii de file manuscrise" (*Argument*, p. 6) este realizat printr-o sistematizare clară şi riguroasă a ideilor întemeietorului Şcolii lingvistice ieşene, precum şi a

Scanned with OKEN Scanner

informaţiilor privind personalitatea şi viaţa acestuia, activitatea în domeniile care l-au preocupat, în grade diferite, reflectate chiar prin titlul capitolelor: *Date biografice*, *Idealul etic*, *Folclorul – sursă pentru studiul istoriei*, *Istorie, teorie şi critică literară*, *Gramatica limbii române*, *Dicţionarul limbii române al Academiei*, *Teoria limbii*, *Istoria limbii române* şi *A. Philippide şi G. Ivănescu – corifeii Şcolii lingvistice ieşene*.

Prezentarea ideilor şi a informaţiei, precum şi comentariile, sunt însoţite de citate, de multe ori ample, astfel încât cititorului îi este oferită şi o selecţie avizată de fragmente din opera lui Philippide. Venind din partea unui cunoscător profund al scrierilor învăţatului ieşean, metoda are darul de a orienta în sensul cunoaşterii autentice a spiritului lui Philippide pe oricine vrea să-i studieze şi să-i aprofundeze opera şi, în acelaşi timp, de a lăsa – ceea ce este esenţial – libertate de gândire şi de meditaţie asupra celor expuse. Acest mod de a pune problemele este un *datum* îmbogăţit şi cizelat prin ani de studiu şi muncă susţinută a cercetătoarei la elaborarea ediţiilor lucrărilor lui Philippide, sub îndrumarea lui G. Ivănescu – elevul apropiat şi continuatorul doctrinei lingvistice a magistrului.

În capitolul *Folclorul – sursă pentru studiul istoriei*, autoarea analizează prima lucrare tipărită a lui A. Philippide, teza de licenţă *Încercări asupra stării sociale a poporului român* (1883)[1], o cercetare asupra trecutului şi a felului de a fi al românilor, nu numai al claselor conducătoare, ci şi al anonimilor istoriei, „masa cea mare, pe spinarea căreia apăsau şi războaiele, şi intrigile, şi cruzimile". Este prezentat modul inedit în care şi-a conceput Philippide studiul acestei teme şi principalele concluzii la care a ajuns. El a recurs la două tipuri diferite de surse: pe de o parte, documentele istorice (acte şi hrisoave) şi, pe de altă parte, poezia populară, anume balada, „mai veche şi mai puţin încărcată de subiectivismul din creaţiile genului liric" (p. 43). Pe baza unor asemenea surse, Philippide reconstituie, „fragmentar şi provizoriu", evoluţia proprietăţii şi a relaţiilor între domn, boieri şi ţărani (vecini sau răzeşi), din cele mai vechi timpuri, constatând o anumită armonie socială, până în secolul al XVII-lea, când lucrurile încep să se degradeze. Sunt evidenţiate şi observaţiile lui Philippide asupra trăsăturilor sufleteşti ale românului, asupra vieţii sale de familie (p. 46–47), precum şi interesanta tipologizare şi cronologizare a speciei – aproape ignorate de specialişti – , în balade străvechi, din cele mai vechi timpuri până în secolul al XVII-lea (*Miorița*, *Balaurul*, *Toma Alimoş*, *Păunaşul codrilor*, *Şalga*, *Mihu Copilul* ş.a.) şi balade mai noi, create după secolul al XVII-lea, (*Iancu Jianu*, *Codreanul*, *Constantin Brâncoveanul*, *Bogatul şi săracul* ş.a.) (p. 44). Baladele fiecărei perioade reflectă starea societăţii, relaţiile dintre clasele sociale, al căror specific este determinat de tipul de proprietate şi, de asemenea, modul cum este privită libertatea individului. Din această perspectivă, este emblematică diferenţa pe care o vede Philippide între personajul Păunaşul codrilor şi haiducul din baladele mai noi (p. 45–46).

Capitolul *Istorie, teorie şi critică literară* cuprinde sinteza ideilor lui Philippide în aceste domenii şi reflectă, pe de o parte, o bogată lectură beletristică, iar pe de altă parte asimilarea studiilor în materie, în special din cultura germană, filtrate prin propria gândire. Autoarea prezintă concepţia lui Philippide despre filologie, formulată în *Introducere în istoria limbei şi literaturei române* (Iaşi, Editura Librăriei Fraţii Şaraga, 1888) într-o accepţie largă „în care integra, la acea dată, studiul vieţii omeneşti în toate manifestările sale, adică istoria politică şi socială, istoria artelor şi istoria literară" (p. 48). Philippide considera atunci istoria literară ca ramură a filologiei al cărei obiect este literatura, într-un sens larg – „viaţa intelectuală [...] manifestată prin scris" (*op.cit.*, p. 8). Însă, după 1914, avea să delimiteze ca obiect de studiu al filologiei numai limba şi literatura, cu precădere din perioada veche (p. 48). De asemenea, este prezentată perspectiva lui Philippide asupra istoriei limbii ca disciplină a filologiei „concepută, într-un sens larg, ca studiu diacronic şi sincronic al faptului

[1] Referinţe critice asupra acestei lucrări a lui Philippide pot fi găsite la p. 39 a monografiei prezentate aici.

Scanned with OKEN Scanner

lingvistic, cercetat în «toate transformările sale de la un moment dat în timp până la un altul» ori «precum este într-un moment dat»" (p. 49). Autoarea expune o seamă din ideile lui Philippide din această lucrare şi scoate în evidenţă bogăţia materialului şi a bibliografiei pe baza cărora Philippide extrage particularităţile limbii şi prezintă literatura de la origini până la 1830. Se poate observa încă din această operă de tinereţe studiul aplicat, spiritul critic şi atitudinea circumspectă faţă de părerile nefondate pe date sigure. Philippide are această atitudine în primul rând faţă de sine: redă conţinutul hrisoavelor în întregime, îl analizează şi selectează cu precauţie numai ceea ce duce spre aflarea adevărului şi declară sigure concluziile care se impun din cercetarea ambelor tipuri de surse. După ce a studiat problema proprietăţii statului în hrisoave, conchide: „Rămâne, dar, aproape sigur că în timpurile vechi averea statului era foarte mare în ţara noastră. Această siguranţă devine completă când ne gândim că tocmai acest lucru arată şi poesia populară a românilor şi nu va păre deloc straniu a afirma că toate moşiele marilor proprietari, atât de numeroase încât familia Costineştilor număra până la 100, au fost proprietăţi domneşti" (p. 57). Analizând articolele *Idealuri* şi *Istoria şi critica literară. Un raport asupra Catedrei de Istoria literaturii române de la Universitatea din Iaşi* şi valorificând aserţiunile lui G. Ivănescu din manuscrisul monografiei *Viaţa şi opera lui Alexandru Philippide*, Carmen-Gabriela Pamfil evidenţiază implicarea învăţatului ieşean în susţinerea ideilor Junimii, al cărei rol îl socoteşte determinant în epocă, dar şi punctele în care se disociază, într-o viziune echilibrată, caracterizată printr-o mare putere de sinteză (p. 55). În ceea ce priveşte rostul istoricului literar, Philippide consideră că statutul acestuia se impunea a fi profesionalizat şi formulează totodată observaţii pertinente în legătură cu obiectul şi metodele de cercetare specifice disciplinei respective (p. 56). Dimpotrivă, respinge acest statut pentru criticul literar, considerându-i evaluările – prin exemple grăitoare din revistele vremii, care caracterizează această categorie a „specialistului român", ce şi-a găsit prozeliţi şi după aceea – relative şi nedeterminante pentru valoarea operei în sine şi pentru formarea opiniei publice (p. 58). De asemenea, este reliefat rolul lui Philippide la „Viaţa românească", unde s-a manifestat atât prin articolele publicate, cât şi prin calitatea de mentor „din umbră", afirmă autoarea, trimiţând la consideraţiile juste ale lui I. Oprişan referitoare la acest aspect[2]. Un alt mare merit al lui Philippide este stabilirea ortografiei acestei reviste pe principiul fonetic, urmat în reforma ortografiei din 1953 „care, în conţinutul ei, statua sistemul ortografic raţional instaurat pe temeiuri şi cu argumente ştiinţifice de Philippide şi acceptat, de-a lungul vremii, de elevii acestuia şi de numeroşi oameni de cultură" (p. 59).

Pentru necesităţile propriei cercetări, în primul rând, şi nemulţumit de lucrările apărute până atunci, Philippide scrie o *Gramatică elementară a limbii române* (1897), care „se distinge, înainte de toate, prin bogăţia şi noutatea faptelor de limbă, extrase din scriitorii români cu stil popularizant (Creangă şi Ispirescu), prin intermediul cărora au pătruns în limba română numeroase particularităţi dialectale". Aflăm că lingvistul ieşean a abordat sintaxa după principiul categoriilor morfologice – având ca model, în opinia lui G. Ivănescu, gramaticile lui Fr. Miklosich, B. Delbrück şi K. Brugmann şi structurând limba după funcţiile şi sensurile nominale, pronominale, verbale, şi nu după împărţirea în părţi principale şi părţi secundare. Această concepţie – arată autoarea – îl apropie de gramatica lui T. Cipariu (p. 61).

Unul din capitolele ample ale cărţii, *Dicţionarul limbii române al Academiei*, constituie, de fapt, o micromonografie despre etapa de temelie a acestei lucrări fundamentale. Una din clarificările esenţiale este aceea că lucrarea lui Laurian şi Massim şi cea a lui Hasdeu sunt, într-adevăr, parte din proiectul Academiei de a iniţia un mare dicţionar al românilor, dar sub aspect lexicografic ele nu au legătură cu Dicţionarul tezaur aşa cum, eronat, s-a susţinut de-a lungul vremii. Principiile, concepţia, bibliografia şi fişierul care stau la baza *Dicţionarului limbii române* (seria veche şi nouă) au fost

[2] Vezi în acest sens şi articolul lui Antonio Patraş, *Alexandru Philippide la „Viaţa românească"*, în „Philologica Jassyensia", anul V, nr. 1 (9), 2009, p. 79–88.

Scanned with OKEN Scanner

elaborate şi întocmite mai întâi de A. Philippide. Scris şi din perspectiva lexicografului pasionat şi profund implicat în lucrul la „opera capitală a culturii române" – aşa cum fusese încă de la început Dicţionarul tezaur în conştiinţa marelui lingvist (p. 85) –, acest capitol este important, îndeosebi pentru colegii de breaslă, atât pentru descrierea şi elucidarea mai multor aspecte privitoare la istoricul lucrării, cât şi pentru estimările referitoare la organizarea lucrului, la timpii reali, necesari realizării fiecărei operaţii specifice elaborării, la specificul şi importanţa acestei opere lexicografice, precum şi pentru sugestii privind o serie din aceste aspecte. Sintetizând informaţia din lucrările scrise până în prezent pe această temă şi din rapoartele şi corespondenţa lui Philippide, Carmen-Gabriela Pamfil evaluează realist implicarea lui Philippide la Dicţionar, de la momentul când Maiorescu îl înştiinţează neoficial că Academia îi va încredinţa realizarea acestei lucrări (3/15 aprilie 1897), urmat de anunţul oficial (10 iunie) şi de înmânarea deciziei (24 august), până la data de 6 mai 1905, când hotărăşte să înceteze lucrul, excedat de discrepanţa între monumentalitatea lucrării pe care o gândise şi, parţial, o înfăptuise – acceptată într-un început de Academie – şi ceea ce i se cerea, într-un final: „Dar pentru moment, pentru acest lustru al noului secol, nu vrea Regele, nu voim noi, nu-ţi cere nimeni colosala muncă ce ţi-am văzut-o depusă în proba trimisă din litera B", îi declară Maiorescu într-o scrisoare din 1902 (p. 72–73). Autoarea insistă asupra faptului că principala cauză a diferendelor dintre Philippide şi Academie a fost termenul nerealist propus pentru realizarea Dicţionarului – doi ani de fişare şi trei ani de redactare –, dar, în acelaşi timp, şi diferenţa dintre viziunea lui Philippide asupra lucrării, de care Academia se va dezice la un moment dat, şi ceea ce i se propusese iniţial. Astfel, de la dicţionarul de amploare propus de Philippide[3], cu descrieri adesea exhaustive ale lexicului românesc, cum a şi devenit Dicţionarul Academiei, comisia Dicţionarului ajunsese să ceară un „rezumat", adică ceva redus la „un dicţionar portativ al limbii române [aşadar, – observă autoarea – se renunţase la cele patru mari volume proiectate iniţial, ca şi la multe alte exigenţe convenite]", care „să slujească şcolarilor drept înlocuitor al lui Laurian-Massim" (p. 72–73). Autoarea abordează parcursul activităţii lui Philippide la Dicţionar într-o analiză echilibrată, cu spirit critic şi discernământ. Pe de o parte descrie procesul elaborării proiectului, a celor 11 774 de foi manuscrise şi a celor două machete de către Philippide, ajutat, acolo unde a fost posibil, de echipa sa, formată din patru colaboratori – I. Botez, C. Botez, C. Popovici şi G. Ibrăileanu –, subliniind complexitatea şi dificultatea lucrului, îngreunat de cererile şi criticile nedrepte din partea Academiei (p. 72). Pe de altă parte, relevă justeţea unora din observaţiile comisiei Dicţionarului, în special ale lui N. Kalinderu, care observă că sunt date, uneori, prea multe citate din acelaşi autor şi propune reorganizarea lucrului prin reîmpărţirea materialului mai multor echipe de lingvişti, filologi şi scriitori consacraţi. Carmen-Gabriela Pamfil raportează perioadele de lucru din istoricul Dicţionarului la materialul redactat în fiecare dintre ele şi oferă estimări în măsură să înlăture criticile injuste aduse lui Philippide şi prejudecăţile instaurate de-a lungul timpului (nota 70, 79, 194).

Prezentarea viziunii lui Philippide asupra limbajului uman şi a limbilor, realizată în capitolul intitulat *Teoria limbii*, este o preţioasă îndrumare pentru înţelegerea doctrinei Philippide – Ivănescu, prin asimilarea profundă, evidentă în special în analiza elementelor de continuitate din gândirea celor doi mari lingvişti (după cum se ştie, putem consulta lucrările de teoria limbii ale lui Philippide în ediţia realizată de G. Ivănescu şi Carmen-Gabriela Pamfil, *Opere alese*, 1984). „Mai ales în tratarea capitolului referitor la chestiunile doctrinare din opera lui Philippide, analiza şi comentariile lui Ivănescu, cuprinse în studiul introductiv al acestei ediţii, intitulat *Alexandru Philippide – teoretician*

[3] Respingând recomandările Academiei de a reduce la minimum lista de cuvinte, de a scoate, printre altele, neologismele (precum *absent*, *absorb*, *abonez*, *accept*, *act*, *actor*), Philippide, de pe poziţia specialistului, îşi susţine în mai multe rânduri punctul de vedere, precum în Raportul din 3 martie, 1900: „Cuvintele [...], oricare ar fi acelea, care au fost odată întrebuinţate în scris şi în vorbă de români, în limba românească, aparţin limbii aceştia [...]. După cum a răspuns unei necesităţi *abitir* şi *chior* – pare că n-am fi avut pe *orb*! – tot aşa, ba încă mai mult, a răspuns unei necesităţi *accent*, căci într-adevăr cuvânt omolog în româneşte pentru accent n-am avut" (p. 93–94).

Scanned with OKEN Scanner

al limbajului care, de multe ori completează şi nuanţează ideile acestuia, sunt indispensabile pentru înţelegerea în forma ei autentică a gândirii fondatorului Şcolii lingvistice ieşene" (p. 107–108), precizează autoarea încă de la începutul capitolului, anunţând deja o sinteză. Din capul locului, este eliminată preconcepţia că Philippide a urmat numai şcoala neogramatică şi este susţinută – cu trimiteri la analiza extinsă a lui G. Ivănescu – realitatea că, în ambele etape în care şi-a creat concepţia lingvistică, Philippide a preluat atât elemente din direcţia neogramatică, cât şi din cea asociaţionistă, psihologistă-etnopsihologistă, naturalistă, materialistă, pozitivistă – desigur, în pondere diferită de la o lucrare la alta –, reuşind să construiască, în perioada a doua, aşa cum afirmă G. Ivănescu, „una din cele mai valoroase teorii despre limbaj din câte au fost create de-a lungul timpurilor" (p. 108).

Prima etapă a creaţiei marelui lingvist, reprezentată de *Principii de istoria limbii* (1894), este înfăţişată şi explicată în aspectele ei esenţiale, în aşa manieră încât cititorul nu numai că înţelege de ce „multe din discuţiile aflate aici pot încă oferi sugestii care să aprofundeze şi să nuanţeze studiul asupra realităţii lingvistice" (p. 111), dar primeşte, în acelaşi timp, coordonatele care îi transmit deschiderea de a medita asupra lor.

Doctrina lui Philippide despre limbaj, concepută în perioada 1914–1921, tratează, în special, cauzele schimbărilor şi stărilor lingvistice. În teoria pe care o expune în această a doua etapă a creaţiei sale, savantul „concepe limbajul ca pe o realitate dual㠄, fizică şi psihică (spirituală), fiecare din aceste laturi dihotomice manifestându-se distinct la diferitele nivele ale limbii" (p. 119)[4]. Două sunt cauzele majore care determină, în viziunea mentorului ieşean, formarea şi schimbarea limbilor: baza de articulaţie şi baza psihologică. Autoarea oferă, totodată, o expunere a modului în care au fost asimilate, explicitate şi continuate în gândirea lui G. Ivănescu diferitele aspecte ale doctrinei. Sunt prezentate şi interpretate definiţiile acestor concepte din *Originea românilor*, II, şi referirile la acţiunea celor două baze: „acel *fel de a fi* (variat după individe, după rase, după timpuri la acelaşi individ, la aceleaş rase) al fizicului este *baza de articulare*, al psihicului este *baza psihologică*"; în alt loc: *baza psihologică* este „firea, felul de a fi (*essentia*, ουσία, *Wessen*, *manière d'être*) al psihicului, ca intelect şi sentiment" (p. 125). Ele au un rol determinant, din raţiuni pe care autoarea le sintetizează astfel: „Ambele baze, articulatorie şi psihologică, se creează şi evoluează conform unor legi, baza articulatorie după legile fizicii, naturii, iar baza psihologică după legile psihicului (care aparţine tot naturii); ele se manifestă în limbă ca ansambluri de elemente coerent structurate (= sisteme), guvernate de reguli şi, în consecinţă, cu evoluţii pe care lingviştii le pot explica şi chiar anticipa" (p. 128). O parte întinsă a analizei relevă care sunt, în concepţia lui Philippide, elementele componente ale celor două baze, care este rolul lor şi nivelurile la care acţionează – existenţa şi schimbarea fonemelor se datorează bazei de articulaţie, iar faptele morfologice şi sintactice, ca şi cele lexicale sunt determinate de baza psihologică. Pentru fiecare din aspectele discutate, autoarea arată care sunt clarificările, nuanţările, explicaţiile şi completările gândite de G. Ivănescu. Dintre acestea, se impune să amintim explicaţiile privind faptul că diferenţele fonetice de la un popor la altul sunt determinate de conformaţia organelor articulatorii, de modul de articulare, de poziţia obişnuită a organelor articulatorii (p. 132), dar şi observaţia că baza de articulaţie se poate manifesta, în anumite împrejurări, „prin preferinţa de a articula un sunet sau altul" (p. 135). Baza psihologică, redefinită de G. Ivănescu prin conceptul de *bază spirituală* sau *intelectuală*, se referă la „două realităţi diferite: a) gândirea, concepută ca elemente formale şi de conţinut, şi b) psihologia specifică vorbitorului, respectiv grupului etnic" (p. 137). Văzând lucrurile astfel, referitor la manifestarea bazei spirituale, savantul ieşean ajunge la concluzia că „chipul de a gândi este aproximativ acelaşi la toţi oamenii de

[4] Din această nouă perspectivă – precizează autoarea, subliniind şi continuitatea de la o etapă la alta –, Philippide reconsideră categoriile de schimbări discutate în *Principii*, astfel: *comoditatea* este o cauză de natură fizică (psihofizică), mecanică, iar *nevoia de clarificare* şi *voinţa* sunt cauze de natură psihică.

Scanned with OKEN Scanner

pe glob, că, deci, baza logică sau spirituală a limbajului omenesc, bineînţeles întrucât este vorba de conceperea raporturilor dintre lucruri, este pretutindeni aproximativ aceeaşi [...]. Schimbarea bazei logice (sau, mai bine zis, spirituale) a limbii de la o vreme la alta sau de la un popor la altul nu mai poate varia decât în ce priveşte elementele de conţinut, adică cele care au ca expresie cuvintele. Acestea variază de la o epocă la alta, de la un popor la altul, de la o categorie socială la alta, chiar de la un individ la altul, şi, deci, în această privinţă, baza spirituală este foarte diversă şi foarte schimbătoare" (p. 138–139).

Din analiza autoarei se impune a fi reţinută concluzia şi, totodată, corijarea percepţiei că „Philippide nu are în vedere numai grupurile etnice (cum se afirmă adesea), ci şi baza de articulaţie şi baza pshihologică specifică unui individ" (p. 125), precum şi limpezirea unor idei, în spiritul doctrinei ieşene fundamentată de Philippide: „Aşadar, baza de articulaţie şi baza psihologică determină existenţa, felul de a fi şi de a deveni al limbii; aceste realităţi se găsesc însă în afara limbii, în om; ele nu aparţin limbajului" (p. 126). „Din faptul că realitatea lingvistică are o *bază de articulaţie* (sau *articulatorie* sau *de articulare*) şi o *bază psihologică* (sau *spirituală* ori *intelectuală*), ca rezultat al manifestării în limbă a celor două părţi constitutive ale omului, care produc limba, şi anume trupul şi sufletul sau spiritul, denumite, la rândul lor, *bază de articulaţie* şi, respectiv, *bază psihologică*, în opera lui Philippide, ca şi în aceea a lui Ivănescu, aceste sintagme se întâlnesc în contexte care vizează atât limbile, ca produse ale organelor articulatorii şi ale psihicului uman, cât şi vorbitorii, ca creatori ai limbilor prin acţiunea organelor articulatorii şi a psihicului: *baza de articulaţie* ori *baza psihologică a limbii române* (sau *latine*, *albaneze* etc.) şi *baza de articulaţie* ori *baza psihologică a românilor* (sau *a latinilor*, *albanezilor* etc.). Tot aşa este formulată şi constatarea că *baza articulatorie* şi *baza psihologică* variază de la o limbă la alta (ori de la un dialect la altul), dar şi de la un popor (ori de la un grup etnic) la altul sau de la individ la individ ori chiar la acelaşi individ (în funcţie de vârstă). În amândouă situaţiile, bazele articulatorii şi psihologice se raportează la limbă, ca realităţi exterioare acesteia" (p. 127). În problema raportului inovaţie–imitaţie în limbă, autoarea aduce în discuţie şi chestiunea împrumutului lingvistic, numit de Philippide „amestecul vorbirilor" şi considerat o altă cauză a schimbărilor din limbă, cu un mod propriu de manifestare, diferită de cele două baze (p. 135–136).

În capitolul *Istoria limbii române* este prezentat un alt mare proiect al lui Philippide, ale cărui coordonate, vizibile de la primele lucrări, vor atinge amploare maximă în cele două volume din *Originea românilor* (*Ce spun izvoarele istorice*, 1925, şi *Ce spun limbile română şi albaneză*, 1928). Etapa cercetării care va pregăti redactarea monumentalei lucrări o constituie opera *Istoria limbii române*, în care sunt reunite prelegerile cu acest titlu ţinute studenţilor timp de aproape patru decenii (p. 141). Direct implicată în editarea laborioasă şi dificilă a acestei lucrări, concepută de G. Ivănescu după modelul cursurilor lui F. de Saussure, Carmen-Gabriela Pamfil vorbeşte despre acest proiect – în curs de finalizare, cu ajutorul Luminiţei Botoşineanu –, oprindu-se mai pe larg asupra materiei propriu-zise a cursurilor: *Originea poporului român şi a limbii române*, *Latina populară*, *Istoria sunetelor*, *Istoria formelor*[5]. Problematica, deosebit de complexă, fiind reluată, în diversele ei aspecte, de G. Ivănescu, ne este oferită, şi în acest capitol, o sinteză. Totodată, este realizat un demers comparativ, în care sunt precizate ideile şi informaţia valorificate în *Originea românilor*. Desigur, în capitolul la care ne referim, autoarea vorbeşte şi despre această lucrare, prezentând „câteva din caracteristicile principale, care o individualizează şi o recomandă ca operă capitală a lingvisticii româneşti" (p. 173).

Capitolul final al cărţii, *A. Philippide şi G. Ivănescu – corifeii Şcolii lingvistice ieşene*, dezvoltă ideea că în ştiinţa românească există, de peste un veac, o şcoală ştiinţifică – fenomen rar, cu

[5] *Istoria limbei române*, de Alexandru Philippide, se află sub tipar la Editura Polirom, Iaşi.

care aceasta se poate mândri – Şcoala lingvistică ieşeană, creată de A. Philippide şi perpetuată atât datorită „vitalităţii operei magistrului", cât şi „calităţilor excepţionale ale unor discipoli, între care cel mai fidel şi aplicat a fost G. Ivănescu" (p. 183), fără de care „doctrina lui Philippide ar fi fost astăzi doar un episod din istoria lingvisticii româneşti" (p. 184). Convins de adevărurile teoriei magistrului său, pe care a construit în continuare, cu spirit critic, Ivănescu vedea necesitatea şi posibilitatea înfiinţării unui „proiect de cercetare, ce viza ameliorarea lingvisticii mondiale, aflate – după părerea sa – în derivă" (p. 185), care să pună în valoare doctrina lui Philippide, bazată pe o lingvistică antropologică: „«o sinteză lingvistică mai cuprinzătoare decât toate cele din trecut şi de astăzi». Ea explică limba prin om, în integralitatea lui, fizic şi spiritual, «mai mult decât s-a făcut oricând»" (p. 187). De fapt, constatăm astăzi, acest program ar trebui să se întemeieze pe opera lui Ivănescu, ea însăşi „o sinteză între pozitivismul, determinismul, naturalismul şi idealismul ce s-au manifestat în Europa până prin anii 1930, iar, pe de altă parte, o modelare originală a structuralismelor occidentale, de pe o poziţie preponderent antropologistă" (p. 189), care a avut ca fundament viziunea lui Philippide (p. 186). În acest capitol sunt prezentate atât idei care se construiesc în doctrina ivănesciană în „prelungirea gândirii lui Philippide" (p. 189), în ceea ce priveşte aplicarea principiului bazei de articulaţie şi al bazei psihologice (spirituale la Ivănescu), precum şi concluziile diferite la care au ajuns cei doi mari lingvişti, în privinţa unor probleme referitoare la istoria limbii şi a poporului român (p. 190). Înfăţişând aceste idei care „au creat un punct de vedere românesc în lingvistică" şi arătând că „G. Ivănescu rămâne deocamdată singurul continuator al lingvisticii teoretice a lui Philippide", dar că elevi şi adepţi ai ideilor lui Philippide „au profesat şi profesează şi în alte centre culturale, precum Timişoara, Bucureşti, Suceava" (p. 194), autoarea încheie cu un îndemn şi un apel: „Comunitatea lingvistică este chemată să-şi exprime, la rândul ei, un punct de vedere faţă de doctrina Philippide – Ivănescu, să şi-o asume sau să o respingă, nu înainte de a o cunoaşte însă. Iar lumea lingvistică înseamnă şi fiecare dintre noi" (p. 193–194).

La sfârşitul cărţii, cititorul poate afla o listă a operelor lui A. Philippide, în trei secţiuni: lucrările publicate, ediţiile şi manuscrisele aflate în Biblioteca Filialei Iaşi a Academiei Române. Monografia *Alexandru Philippide* are darul de a deschide conştiinţa cititorului către valorile înalte întruchipate de această personalitate a culturii române: „Munca susţinută şi pasionată, respectul pentru adevăr, spiritul critic indispensabil oricărui demers ştiinţific creator, curajul şi demnitatea sunt valorile morale pe care Philippide le insuflă peste veac prin întreaga lui activitate" (p. 6). Într-o lume în care recunoaştem tare ca cele pe care le-a dezvăluit Philippide şi împotriva cărora a luptat[6], constatăm că acest reper este foarte necesar, indiferent de generaţie. Unul din mesajele cărţii este acela că, prin opera părintelui ei spiritual, Şcoala lingvistică ieşeană are o temelie solidă, iar tradiţia ei trebuie asimilată şi dusă mai departe, în primul rând de cercetătorii de la Institutul fondat de Philippide şi cei câţiva discipoli cu aproape un secol în urmă, pe care acest statut „îi înnobilează şi îi obligă" (p. 6). În acelaşi sens, cartea îşi atinge unul din obiectivele principale, acela de a fi „o invitaţie adresată filologilor români, oriunde ar activa ei, prin care li se propune reluarea lecturilor şi meditaţiilor asupra operei lui Philippide, în perspectiva creării unui climat nou, de solidaritate culturală, la care îndemna, în anii din urmă, G. Ivănescu, cel mai fidel discipol al acestuia, a cărui operă reflectă şi un asemenea spirit reconciliant, de sinteză sublimată a direcţiilor de cercetare lingvistică nu numai româneşti, ci şi universale" (p. 7). În acest fel, ar putea să ia fiinţă proiectul de cercetare pe care îl vedea Ivănescu, pentru care monografia de faţă este o bază şi prin ideea exprimată clar în dedicaţia atât de generoasă, „Colegilor mei", cu care se deschide invitaţia la lectură şi studiu şi pentru care se cuvine să mulţumim autoarei.

Mioara Dragomir

[6] Vezi referirile la publicistica lui Philippide din capitolul *Idealul etic* (p. 22–38).

Scanned with OKEN Scanner

SILVIA CIUBOTARU, *Obiceiuri nupţiale din Moldova. Tipologie şi corpus de texte*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2009, 780 p.

Seria lucrărilor care valorifică, pe mai multe planuri documentele aflate în Arhiva de Folclor a Moldovei şi Bucovinei (AFMB) a fost deschisă, în anul 2005, prin volumul *Folclorul medical din Moldova. Tipologie şi corpus de texte*. Silvia Ciubotaru a sistematizat acolo un număr mare de informaţii, de natură terapeutică şi magică, şi a decodat, printr-o contextualizare exhaustivă, gesturi şi semnificaţii ocultate ochiului neiniţiat. Ceea ce a reprezentat, până la această carte, un domeniu oarecum privilegiat s-a deschis pentru publicul larg printr-un filtru ştiinţific limpede şi elocvent.

Aceeaşi cercetătoare îmbogăţeşte acum colecţia Ethnos a editurii universitare din Iaşi cu o nouă investigaţie complexă, de data aceasta a unor rituri din cadrul ciclului familial. *Obiceiuri nupţiale din Moldova. Tipologie şi corpus de texte* reprezintă primul volum din seria lucrărilor care îşi propun să clasifice şi să interpreteze documentele privitoare la riturile de trecere, în contextul unui proiect prioritar al Academiei Române. Obiceiurile de naştere şi de înmormântare vor fi tipologizate şi analizate de alţi doi cercetători din cadrul Departamentului de etnologie al Institutului „A. Philippide", astfel încât perspectiva asupra riturilor familiale să fie unitară, coerentă şi edificatoare. Demersul ştiinţific este necesar datorită importanţei acestui segment al culturii populare, tratat, uneori, în mod facil şi eronat. De la trilogia lui Simeon Florea Marian (*Naşterea la români. Studiu istorico-etnografic comparativ*, *Nunta la români. Studiu etnografic*, *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*), au fost publicate doar monografii parţiale. Atunci când obiceiurile familiale sunt redate succesiv, materialul nu este grupat în mod ilustrativ şi nu beneficiază de o interpretare lămuritoare. Proiectul iniţiat acum intenţionează, la aproape 120 de ani de la contribuţia fundamentală a lui Simeon Florea Marian, să identifice şi să clarifice fiecare moment al ceremonialelor din cadrul obiceiurilor familiale. Scrutarea atentă a fenomenelor consemnate în spaţiul etnocultural moldovenesc este însoţită de raportări fireşti la datini şi practici similare din celelalte regiuni ale ţării.

Volumul dedicat riturilor nupţiale are la bază informaţii etnologice din peste 800 de localităţi, obţinute atât prin ancheta directă, desfăşurată timp de patruzeci de ani, cât şi prin metoda indirectă, ce are la bază cuprinzătorul *Chestionar folcloric şi etnografic general*, din care 85 de întrebări urmăresc datinile şi credinţele de nuntă. Încă din *Cuvântul înainte*, cercetătoarea subliniază necesitatea cunoaşterii pe teren a fenomenelor tradiţionale, orice eludare a contactului direct cu universul arhaic compromiţând un demers ştiinţific riguros.

Intrarea în specificul regional al ceremonialului nunţii se face la modul diacronic prin *Retrospectiva bibliografică*, impresionantă ca număr de materiale consultate, atât din volume, cât şi din manuscrisele Bibliotecii Academiei Române. Contribuţiile fundamentale din lucrarea monografică a Silviei Ciubotaru sunt anticipate prin insistarea în timpul excursului ştiinţific retroactiv pe atestările unor elemente arhaice. Având ca punct de plecare *Letopiseţul* lui Miron Costin, autoarea atrage atenţia asupra informaţiilor despre refrenul *Lado, Lado* şi darul ritual al *calului de ginere*, pregătindu-şi cititorul pentru asimilarea semnificaţiilor din studiul introductiv. Numeroşi călători străini împărtăşesc, prin intermediul acestui *intro* bibliografic, perspectivele lor specifice despre manifestările noastre ceremoniale la nuntă, începând cu Nicolo Barsi da Luca, în a doua parte a secolului al XVII-lea. Suma informaţiilor adunate în istoria folcloristicii şi a etnologiei ajunge în contemporaneitate, fără a se omite nici un aport important la cunoaşterea practicilor nupţiale. Autoarea pregăteşte accentul pus, atât în studiu, cât şi în antologie, pe obiceiul *căzutului pe vatră*, prin sublinierea contribuţiei fundamentale a studiului semnat de Petru Caraman, *Une ancienne coutume de mariage*, la cunoaşterea implicaţiilor ample ale unui obicei ce acţionează, aşa cum spune Silvia Ciubotaru, cu rol de „corectiv etic" (p. 86).

Analiza funcţiilor rituale imanente ceremonialului nupţial are o structură pluricelulară, pentru că autoarea optează pentru tratarea unor elemente în mod exhaustiv, în defavoarea unei continuităţi

Scanned with OKEN Scanner

cronologice a practicilor de nuntă. Câştigul unei asemenea metode de investigaţie ţine de o scoatere în relief grăitoare pentru elementele culturale semnificative, care s-ar pierde într-un studiu de ansamblu, abordat secvenţial. În plus, lucrarea de doctorat elaborată de cercetătoarea ieşeană, condusă de profesorul clujean Dumitru Pop şi publicată, în anul 2000, la aceeaşi editură ieşeană, aduce necesarul de informaţie resimţit, eventual, din perspectiva cronologiei ceremoniale a nunţii. *Tipologia obiceiurilor nupţiale* redă şi ea, cu acurateţe, în a doua parte a volumului în discuţie, ordinea rituală şi variantele fiecărui moment al acestui prag ontologic. Este, de fapt, punctul de rezistenţă al întregii lucrări, date fiind bogăţia, ineditul şi valoarea de excepţie a documentelor etnologice puse în circulaţie.

În introducere se edifică semnificaţiile arhaice ale unor teme precum *Raptul miresei*, *Spaţiile consacrate*, *Căzutul pe vatră*, *Drumul mirilor*, *Mirii de mai*, *Păpuşa ca substitut al miresei*, *Calul de ginere*. Pericolul fragmentarismului lipseşte cu totul din acest studiu, datorită unei gradaţii implicite primelor subiecte abordate: *Vremea aşteptării şi devenirii*, *Sărbători iniţiatice*, *Hora şi scrânciobul*, *Divinaţii şi vrăji*, toate ca prefigurări ale uniunii maritale. Structura unificatoare a obiceiurilor de nuntă este stabilită cu precizie în *Ritmul tripartit şi strategiile trecerii* şi oricare din concluziile trase aici se dovedesc foarte utile pentru analiza celorlalte rituri de trecere, fiindcă „ternarul este cunoscut ca temelia ordinii societăţilor indo-europene" (p. 69). Cele trei acte ale ceremonialului, *peţitul*, *logodna* şi *nunta* sunt împărţite, la rândul lor, în alte trei sub-etape, decurgând din succesiunea lină a mutaţiei existenţiale. „Un rit de trecere este o ordonare gradată a unei schimbări care, dacă s-ar face brusc, ar putea fi traumatizantă" (p. 66), iar implicaţiile foarte puternice de natură afectivă şi economică ale căsătoriei impun o grijă sporită: „Fiecare moment al nunţii este însoţit de strategii de atenuare a disensiunilor şi rivalităţilor, de echilibrare a instabilităţii vremelnice, de alinare a frustrărilor" (p. 69). Alte articole analizează actanţii principali şi instrumentarul ritual, sub titlu identic cu tipul clasificat ulterior. Punerea în oglindă este evidentă astfel şi permite vizualizarea concomitentă a realităţii etnografice şi a semnificaţiei ei. Ultima parte a studiului are în vedere literatura ceremonială, sub toate ipostazele ei: *Magia cuvântului în contextul oraţiilor*, *Între solemnitate şi burlesc*, *Aspecte ale liricii nupţiale*. Folclorul literar este pus constant în relaţie cu implicaţiile contextuale de natură sociologică, etnografică şi antropologică, fiindcă, în cultura populară, organicitatea manifestărilor este definitorie. Pe baza acestui principiu sunt cumulate în demonstraţie informaţii de pe paliere diferite ale manifestărilor tradiţionale, atât socio-etnografice, cât şi literare: „Alaiurile nupţiale, ospeţele prelungite descrise în basmele noastre sunt doar ipostaze augmentate ale unor secvenţe ceremoniale reale" (p. 37).

Volumul aduce o multitudine de contribuţii la cunoaşterea semnificaţiilor de profunzime a gesturilor rituale din care vom prezenta doar câteva. Silvia Ciubotaru identifică reminiscenţe ale cetei feminine în obiceiul *La turtă* sau *Borşul*, pe care îl diferenţiază de *Străjuiala* ţinută în acelaşi interval temporar magic al ajunului de Sfântul Andrei, Crăciun, Sfântul Vasile sau Bobotează. Petrecerea organizată astfel avea menirea de a facilita formarea unor cupluri pentru fetele defavorizate social. La nivel paremiologic s-a păstrat numele întâlnirii, însă omonimia cu sortimentul de mâncare ocultează sensul iniţial. Cercetătoarea dă la pagina 43 o relatare înregistrată la Arborea – Botoşani: „Nu-ţ trebu borşu ii; n-ai ci cata!". Citatul explică de ce frecvent auzim formula „nu mă duc la borş la ea", ca resemnare în faţa unei animozităţi declarate. Indiciile asupra acestor forme de organizare a iniţierii feminine sunt foarte rare, după cum a observat Mircea Eliade, datorită misterului ce învăluie toate sferele ocupaţionale ale femeii. Analiza dedicată divinaţiilor şi vrăjilor îmbunătăţeşte cunoaşterea mediului specific al cetei feminine, cu ajutorul reminiscenţelor de azi.

Glisarea sensului lexical dinspre horă spre *scrânciob* şi încrucişarea de drumuri este un fenomen ce defineşte analogiile culturale operate de mentalul arhaic. Cercetătoarea aduce numeroase atestări ale acestui uz, susţinute de motivaţii ale vorbitorilor: „Cine se da în leagăn spunea că «se

Scanned with OKEN Scanner

trage-n horă»" (p. 52). Sărbătoarea este pusă în relație cu practica legănatului și scoate în evidență implicațiile vegetaționale ale gestului, prin aceeași abordare unificatoare a universului tradițional.

Formula *pământ și apă*, identificată de Silvia Ciubotaru în ceremonialul de după raptul miresei activează memoria bibliografică a cititorului pentru fundamentala lucrare a lui Petru Caraman, publicată în 1984, la Editura Junimea. Alegoria fetei fugite, care are nevoie de aceste elemente primordiale pentru a-și continua existența, confirmă, o dată în plus, geniul savantului ieșean. Plecând de la cunoscutele versuri din *Scrisoarea III*, el a demonstrat rolul mitic, atotcuprinzător de lume, al boțului de pământ și al dramului de apă atestat ca dar propriu-zis în istoria lumii. Dincolo de imaginea poetică ce face să curgă râuri de cerneală din călimara criticilor literari stă, așadar, o realitate etnografică: „în universul creațiilor folclorice, semantica rituală se ascunde în inima celor mai inocente figuri de stil" (p. 84).

Acesta este și cazul obiceiului numit *căzutul pe vatră*. Analizat după investigarea *Spațiilor consacrante*, gestul reparatoriu la nivel moral stă sub protecția divinităților casnice și ignice. Dacă o fată era înșelată în așteptări de un flăcău, pentru a nu fi stigmatizată la nivel social, ea avea ca armă practica străveche a urcatului pe cuptorul din gospodăria feciorului. El era obligat să o ia în căsătorie, căci un eventual refuz pornea împotriva familiei sale însăși divinitățile protectoare. Studiul lui Petru Caraman dedicat acestui obicei și multitudinea de informații etnologice din spații românești, dar și balcanice, la care se fac referiri în acest volum, au în centru nucleul existențial al lui *homo religiosus* român – focul casnic: „Vatra este sediul defuncților eroizați, al sufletelor fondatoare și ocrotitoare ale unei familii și, prin extensie, ale unui neam" (p. 86). Întreaga viață a femeii se rotunjește în vecinătatea focului și legătura cu el trebuie restabilită constant, respectată atunci când devine tabu și invocată la nevoie. Dinamica acestei relații mitice este pusă într-o lumină revelatoare de Silvia Ciubotaru și, pe viitor, orice studiu dedicat focului, obiceiurilor de naștere sau universului casnic în genere va trebui să aibă în vedere această contribuție.

Relaționarea exemplelor etnografice, literare, cu izvoare istorice și relatări sociologice face din *Pantoful Cenușăresei* o demonstrație de forță analitică și sintetică. De la tabuul de contact resimțit de numeroase populații primitive, la legătura cu obiceiurile funebre, divinațiile cu încălțămintea feminină și valoarea de *apotropaion* a pantofului uzat folosit în ceremonialele de nuntă ale altor popoare, toate raționamentele conduse de cercetătoare converg către un simbol marital pe cât de puternic, pe atât de puțin conștientizat, până acum.

Calul de ginere se va impune ca sintagmă în analiza obiceiurilor nupțiale, datorită identificării și clasificării la nivel teoretic a acestui obicei pierdut din vedere de etnologi. Colindele, basmele, universul paremiologic și informațiile istorice adunate de Silvia Ciubotaru despre darul reprezentat de calul somptuos, oferit chiar și de cei mai sărmani socri mici mirelui, conturează o imagine clară la nivel simbolic și bine articulată în plan antropologic. În urma limpezirilor operate de către autoare, numeroase creații populare primesc un sens de profunzime pe lângă cel pur estetic, ceea ce înseamnă că aportul fundamental al acestei cărți deschide noi căi de investigare și decodare a imaginarului arhaic românesc.

Tipologia propriu-zisă are două părți mari: *Obiceiuri premaritale* și *Obiceiuri maritale*. În prima clasă sunt incluse unsprezece rituri, dintre care trei au numeroase subdiviziuni. De la scosul fetelor și flăcăilor la horă la întrezărirea viitorului prin divinații și forțarea lui prin vrăji și până la ritul *căzutului pe vatră*, obiceiurile sunt consemnate analitic și minuțios, cu numeroase exemplificări și motivații oferite de către săteni. Siglele satelor moldovenești însoțesc orice informație pentru a reda răspândirea geografică a credinței sau practicii respective. Cele trei faze ale obiceiurilor nupțiale, separarea de mediul anterior, tranzitul propriu-zis și agregarea la noul statut, sunt redate în cea de-a doua secțiune a tipologiei. Patruzeci și șase de articole monografice urmăresc și elucidează, punctual, elementele ceremonialului, cu exactitate geografică și tematică. Fiecare moment al trecerii este prezentat cu toate denumirile locale, pus într-o continuitate a mentalului tradițional și înfățișat cititorului cu tot corolarul de nuanțe. Titlul acestor articole de tip monografic indică numele regional

Scanned with OKEN Scanner

al riturilor prezentate, iar conținutul operează ca o definiție antropologică ce elucidează în amănunt valențele ceremoniale. Simpla trecere în revistă a tipurilor de obiceiuri maritale derulează în fața cititorului filmul etnografic al nunții tradiționale. Spre exemplu, obiceiurile liminare sunt desfășurate la nivel tipologic astfel: *Chemarea la nuntă*, *Aducerea miresei*, *Vulpea*, *Vedrele*, *Portul ceremonial de mire și mireasă*, *Bărbieritul mirelui*, *Adusul apei*, *Înhobotatul miresei*, *Conăcăria*, *Iertăciunea*, *Colacul miresei* și lista titlurilor continuă cu înregistrarea fiecărei pulsații rituale. Numeroase probleme elucidate în studiul introductiv au articole cuprinzătoare în tipologie, ca suport concret al constructului teoretic. Personaje nupțiale precum *nunii* și *nașii*, *druștele* și *vorniceii* ori *turcii* din faza post-liminară a nunții sunt conturate în amănunt, atât ca imagine, cât și ca semnificație.

Corpusul de texte păstrează diviziunile din tipologie și oferă o antologie a poeziei din cadrul obiceiurilor premaritale și al obiceiurilor maritale, tinzând spre exhaustivitate. Primul segment conține douăzeci de cântece de grup și treizeci și două de descântece de dragoste. Textele specifice ritualului marital sunt grupate, la rândul lor, în orații de nuntă, cântece de nuntă și strigături, fiecare cu subdiviziuni categoriale. Valențele poetice și stilistice ale acestora suscită cel mai viu interes. Taxonomia foarte precisă a strigăturilor de nuntă arată îndelunga preocupare a autoarei pentru această specie literară fluidă ce cumulează funcții multiple, atât la nivel literar, cât și social[7].

Volumul reprezintă un instrument de lucru eficace prin organizarea precisă a unui areal de obiceiuri complex și plurivalent. Bibliografia, siglarul pentru localitățile din care sunt culese atestările, indicele de nume pentru subiecți chestionați și glosarul sunt tot atâtea „chemări" (ca să folosim limbajul specializat al nunții) metodologice la o asimilare temeinică a universului nupțial. Ilustrațiile de la finele cărții poartă privitorul, după aceeași schemă rituală, prin fazele îndătinate ale trecerii: mai întâi la *scrânciobul* din Cuci – Vaslui și uriașa horă de la Hălăucești – Iași, pe urmă ne arată adjuvanții ceremoniali și obiectele rituale, mirii, ca niște împărați din basme, nuntașii în curtea gospodăriilor tradiționale și apoi imaginea răsturnată, carnavalescă, a nunții jucate la Lăsatul Secului și de Anul Nou. Solemnă și burlescă totodată, așa cum consideră autoarea dimensiunea literară a nunții, uniunea maritală arhaică cumulează energiile benefice ale hierogamiei și manevrează cu abilitate energiile intense ale mutației ontologice, datorită rânduielii, ca expresie autohtonă a lui *imitatio dei*. Silvia Ciubotaru identifică și deslușește atât arhetipul, cât și transubstanțializarea lui locală, pentru a da cititorului șansa întoarcerii la starea inițială, când nunta reprezenta încoronarea ființei înseși.

Adina Hulubaș

LUMINIȚA BOTOȘINEANU, *Graiul de pe valea superioară a Someșului Mare*, Iași, Editura Alfa, 2007, 402 p.

Autoarea lucrării de față, a cărei activitate științifică în domeniul dialectologiei românești a început, mai întâi, ca asistent universitar în cadrul Catedrei de limba română a Facultății de Litere din Iași pentru a continua apoi ca cercetător al Departamentului de dialectologie din cadrul Institutului de Filologie Română „A. Philippide" al Academiei Române, Filiala Iași, și-a asumat ca proiect de cercetare analiza monografică a graiului de pe valea superioară a Someșului Mare încă de timpuriu, din vremea studenției, atunci când, așa cum aflăm dintr-o notă a capitolului introductiv, și-a ales ca subiect al lucrării de licență graiul localității natale, Ilva Mare. Interesul științific asupra specificului lingvistic al zonei amintite s-a menținut și după terminarea studiilor universitare, sub forma unui proiect mai amplu de data aceasta, acela al unui program doctoral, sub coordonarea reputatului

[7] În 1984, Silvia Ciubotaru a publicat o amplă monografie a strigăturilor moldovenești în renumita serie a Caietelor Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei.

Scanned with OKEN Scanner

lingvist ieşean Gavril Istrate (el însuşi preocupat, de-a lungul timpului, de caracteristicile dialectale ale zonei avute în vedere). Susţinută în 2003 la Universitatea ieşeană, teza de doctorat va sta la baza prezentei cărţi, aceasta reprezentând o „variantă actualizată" a rezultatelor la care autoarea a ajuns pe parcursul elaborării lucrării de doctorat.

Deşi urmează structura clasică a unei monografii dialectale (acordând atenţia cuvenită compartimentelor fonetic/fonologic, morfosintactic şi lexical), lucrarea Luminiţei Botoşineanu dezvoltă această perspectivă prin luarea în considerare a două aspecte, tratate, de cele mai multe ori, doar tangenţial în cercetările dialectale de tip monografic: intonaţia dialectală şi variaţia sociolingvistică pe baza faptelor înregistrate în arealul studiat. Prezenţa acestor două aspecte în cadrul demersului cercetătoarei ieşene contribuie, în bună măsură, la relevarea modernităţii acestuia, prin sincronizarea cu unele cercetări recente în domeniu la nivel european[8]. Însă nu numai caracterul novativ-sincron trebuie reţinut în urma acestei opţiuni metodologice, ci şi importantul câştig de ordin factologic pe care un asemenea demers îl aduce în câmpul cercetărilor de profil: deşi atât intonaţiei, cât şi aspectelor sociolingvistice (cum ar fi, de exemplu, conştiinţa lingvistică a unei comunităţi de vorbitori, pe care se fundamentează atât loialitatea, cât şi vitalitatea sa lingvistică) li s-a recunoscut importanţa în configurarea structurii dialectale a unei limbi/arii lingvistice, analize mai aplicate care să aducă în atenţia cercetătorilor un material relevant sub acest aspect sunt puţine la număr; astfel, este meritul lucrării de faţă de a încerca să facă un pas înainte în această direcţie, printr-o analiză aplicată asupra unui material lingvistic obţinut cu un chestionar special elaborat şi la a cărui prelucrare s-a utilizat un suport teoretic şi informatic „de ultimă generaţie". Iar respectivul merit este cu atât mai mare cu cât, aşa cum se ştie, proiectarea şi gestionarea anchetelor şi, în final, obţinerea unor corpusuri de material cât mai relevante şi „fiabile" pentru decelarea aspectelor avute în vedere reprezintă o adevărată provocare pentru lingvist, variabilele intonaţionale şi sociolingvistice fiind printre cele mai greu de documentat, ca urmare a dificultăţii obţinerii unor reacţii/răspunsuri/comportamente comunicative ingenue din partea informatorilor în condiţiile mai mult sau mai puţin coercitive ale anchetei[9]. Atentă cu aceste aspecte metodologice şi efectuându-şi cercetările în permanenţă sub imperativul adecvării la context, autoarea ne împărtăşeşte din strategia euristică pusă în joc pe parcursul anchetei de tip intonativ: „În atmosfera de familiaritate pe care ne-am străduit s-o construim înainte de toate ca bază pentru o comunicare cât mai naturală, am condus informatorii spre enunţul dorit pornind de la cuvintele cerute (sugerate prin desene sau schiţe, eventual indicate direct, dar nu în contextul respectiv), pe care aceştia urmau să le asocieze după un model anume [...], am purtat cu ei discuţii pentru contextualizarea enunţurilor şi, în ultimă instanţă, am recurs la demersul de tip «întrebare indirectă». În toată ancheta am evitat situaţia de lectură, care implică o intonaţie specifică, oricum lipsită de caracteristicile spontaneităţii, dar şi formalizarea, prin «recitarea» enunţului şi insistenţa nemotivată asupra fiecărui cuvânt" (p. 54). Toate aceste exigenţe de ordin metodologic vin dintr-o bună cunoaştere la nivel teoretic a specificului anchetei dialectale, dar şi din experienţa proprie de teren, acumulată de-a lungul timpului[10].

---

[8] Autoarea face parte din echipa proiectului *Atlas multimédia prosodique de l'espace roman* (AMPER), ce se vrea o completare a *Atlasului lingvistic romanic* (ALiR) în domeniul cercetării varietăţii diatopice a intonaţiei, proiect iniţiat de Centrul de Dialectologie de pe lângă Universitatea Stendhal Grenoble III.

[9] Aceste dificultăţi trimit, în fond, la celebrul „paradox al observatorului", statuat de W. Labov: „To obtain the data most important for linguistic theory, we have to observe how people speak when they are not being observed" (*Sociolinguistics Patterns*, 1972, University of Pennsylvania Press, p. 113).

[10] În afara participării la realizarea proiectului AMPER, autoarea a mai făcut parte şi din echipa internaţională a proiectului *proDrum*, intitulat *Limba română vorbită în Moldova istorică*, unde, alături de colegi din Germania şi din Republica Moldova, a realizat anchete lingvistice în scopul constituirii unui corpus de limbă română vorbită non-dialectal.

Scanned with OKEN Scanner

Dacă analiza de tip intonativ reprezintă, pe bună dreptate, un câştig notabil al lucrării Luminiţei Botoşineanu (fapt pus în evidenţă încă din prefaţa cărţii, semnată de Gavril Istrati), luarea în considerare a variaţiei sociolingvistice din interiorul ariei studiate constituie, la rândul ei, un fapt a cărui importanţă în configurarea specificului lucrării merită (şi trebuie) subliniată. Şi aceasta pentru că în cercetările dialectale de tip monografic se optează destul de rar pentru un asemenea demers, tratarea sa detaliată rămânând încă la stadiul de deziderat. Înţelegând să depăşească atitudinea circumspectă cu referire la irelevanţa variaţiei sociolingvistice (văzută, din acest punct de vedere, ca o simplă variaţie la nivel individual) în configurarea specificului dialectal al unei zone lingvistice – prin proiectarea obiectului investigaţiei „mai puţin ca pe o suprafaţă şi mai curând ca pe un *spaţiu* lingvistic complex" (p. 276) –, Luminiţa Botoşineanu se opreşte asupra a trei dimensiuni de factură sociolingvistică: dimensiunea diastratică, dimensiunea diagenerațională şi dimensiunea diafazică. Printr-o analiză atentă şi elaborată a reflexelor lingvistice ale celor trei tipuri de variaţii lingvistice, autoarea ajunge la concluzia că „variabilitatea în interiorul graiului studiat de noi se manifestă atât situaţional (deci individual), cât şi stratigrafic (deci supraindividual, în funcţie de generaţie şi de nivelul de şcolarizare, coordonate pe care le-am reţinut ca variabile sociale relevante)" (p. 277). În plus, acceptând distincţia curentă în cadrul analizei de tip sociolingvistic între stilul „înalt" (*high*) şi stilul „jos" (*low*) (distincţie a cărei paternitate aparţine antropologului american J. Gumperz), autoarea constată că „subcodul[11] «jos» cunoaşte o influenţă mai puţin evidentă din partea subcodului «înalt», în vreme ce acesta din urmă «colectează» un număr impresionant de trăsături ale celui dintâi, practic nerealizându-se niciodată în stare pură. Apoi, între cele două subcoduri apare şi funcţionează o varietate lingvistică «medie», curentă, reprezentată de limba populară" (p. 278).

O altă constatare de primă importanţă cu referire la structura şi funcţionalitatea variaţiei sociolingvistice în comunitatea dată este cea conform căreia „variaţia lingvistică diastratică nu poate fi delimitată radical de cea diagenerațională şi ambele se subordonează variaţiei diafazice"[12] (p. 282). Altfel spus, vârsta şi statutul social al membrilor comunităţii studiate pot fi considerate, din punctul de vedere al comportamentului lingvistic, drept covariabile, ambele fiind în directă dependenţă de stilul conversaţional adoptat de interlocutori în cadrul unui anumit act discursiv. Această interdependenţă situaţională a celor trei variabile luate în considerare conferă demersului sociolingvistic o oarecare dificultate de ordin analitic, solicitând din partea lingvistului un instrumentar teoretic adecvat acestui tip de abordare şi certe calităţi hermeneutice pentru a putea „gestiona" şi, în final, valorifica în bune condiţii variaţia sociolingvistică, surprinzându-i aportul la radiografia unei arii dialectale.

Din dorinţa de a rămâne la acelaşi nivel al evidenţierii liniilor de forţă ce au ghidat la nivel metodologic cercetarea de faţă, constatăm că autoarea lucrării, după ce întreprinde o analiză detaliată a caracteristicilor lingvistice ale zonei avute în vedere pe parcursul a aproximativ 250 de pagini (prin

---

[11] Prin această opţiune terminologică, autoarea echivalează, practic, noţiunea de «stil» cu cea de «cod/subcod», deşi în terminologia de specialitate stilul este văzut ca mod specific de utilizare a unui cod, existând, aşadar, o diferenţiere genetică şi funcţională între cele două noţiuni.

[12] Ţinând cont de faptul că cercetarea de faţă se bazează pe un corpus lingvistic extrem de bogat, rezultat ca urmare a înregistrărilor efectuate cu un număr de 122 de informatori din 13 localităţi, şi că raportul dintre numărul femeilor şi cel al bărbaţilor implicaţi în aceste anchete este destul de echilibrat, nu putem decât să regretăm faptul că autoarea nu şi-a propus să urmărească şi variaţia sociolingvistică „diasexuală", acest palier stratigrafic fiind destul de bine reprezentat în cercetările recente de sociolingvistică, cu rezultate remarcabile în analiza raporturilor de forţă (decelabile la nivel lingvistic) din interiorul temei intitulate generic „Language and gender". Un asemenea demers la nivel dialectal ar fi conferit cu siguranţă o şi mai mare pondere aspectelor inovative în economia generală a lucrării.

Scanned with OKEN Scanner

surprinderea, mai ales, a faptelor ce individualizează graiul analizat fără a se mai opri asupra celor comune cu unităţile diatopice imediat superioare), trece, pe finalul lucrării, la stabilirea statutului pe care graiul luat în discuţie îl are în cadrul dacoromânei; ca perspectivă adoptată în acest sens, s-a ales să se urmărească „faptele care caracterizează graiul de pe valea superioară a Someşului Mare şi răspândirea lor în cadrul dialectului dacoromân, în cercuri concentrice, din ce în ce mai restrânse" (p. 295), direcţia cercetării fiind, aşadar, dinspre general înspre particular. Astfel, după ce relevă trăsăturile comune (fonetice, morfologice şi lexicale) ale graiului studiat cu aria nordică a dacoromânei, autoarea îşi urmează direcţia stabilită de cercetare prin focalizarea analizei mai întâi pe graiurile de peste munţi, apoi pe trăsăturile specifice treimii nordice a dacoromânei (Crişana, Maramureş, nordul Transilvaniei şi Bucovina), pe trăsăturile de tip moldovenesc, pentru a se opri în cele din urmă la nord-estul Transilvaniei, ca regiune imediat superioară din punct de vedere ierarhic ariei dialectale avute în vedere[13]. În urma acestui excurs hermeneutic, autoarea conchide: „graiul de pe valea superioară a Someşului Mare ne apare ca reprezentând un dublu statut: acela de grai de tranziţie între graiurile moldoveneşti şi cele transcarpatice (ca arie delimitată prin intersectarea liniilor de izoglosă ale principalelor arii nordice care îl includ) şi acela de varietate subordonată ierarhic graiului din Transilvania de NE, a cărui arie a suferit o necesară redefinire" (p. 322). Ţinem să precizăm că, pe lângă faptele de ordin lingvistic care au contribuit la conturarea acestei concluzii, un rol important l-au jucat şi observaţiile de ordin sociolingvistic, autoarea rămânând fidelă astfel perspectivei complexe adoptate şi aplicate asupra realităţii lingvistice din teren. În acest sens, trecând, cum aminteam mai sus, peste reproşul de subiectivitate ce s-ar putea aduce încercării de a determina aportul conştiinţei lingvistice a vorbitorilor în stabilirea configuraţiei dialectale a unei zone, autoarea constată că „în toate punctele de anchetă, răspunsurile subiecţilor la întrebările directe privind aria lingvistică din care fac parte au fost aceleaşi (remarcabilă unitate!): toţi au afirmat că vorbesc ardeleneşte şi că sunt năsăudeni. În plus, atunci când năsăudenii ajung în Bucovina [...], ei sunt îndată recunoscuţi ca vorbind «altfel» şi etichetaţi ca «ardeleni», «de pe Ilve», «iluani», «ilveni», «de pe Someş», «someşeni», «năsăudeni» etc." (p. 321–322). Avem aici constatări extrem de interesante ce ţin de domeniul imaginarului lingvistic, constatări ce pot dobândi statutul de elemente de primă importanţă în configurarea identităţii sociolingvistice a unei regiuni. Luarea în considerare atât a autoimaginii, cât şi a heteroimaginii pe care vorbitorii unei comunităţi o au la un moment dat reprezintă o perspectivă cu certe valenţe euristice ce trebuie avută în vedere atunci când se urmăreşte realizarea unei radiografii lingvistice, de factura celei de faţă.

Nu putem încheia această succintă (şi, în mod inevitabil, lacunară) prezentare fără a remarca claritatea stilului ştiinţific al lucrării, claritate ce vine ca urmare a folosirii unei frazări concise, cu focalizare pe idei principale, şi a unei structurări clasice a materialului analizat. Prezenţa unui număr impresionant de note de subsol (peste 1000) nu diminuează „lizibilitatea" textului, acest aspect contribuind însă din plin la creşterea valorii ştiinţifice a lucrării, prin luarea în discuţie a unei bibliografii cvasi-exhaustive a problemei, cu numeroase poziţionări critice la adresa sa. Vastul material bibliografic parcurs şi metodele moderne de cercetare utilizate fac cu siguranţă din lucrarea de faţă un titlu de referinţă în cercetările dialectale româneşti, iar publicarea volumului de texte la care autoarea lucrează în prezent (aşa cum aflăm din una dintre ultimele note de subsol) va conferi cercetării de faţă, pe lângă nota de noutate metodologică, şi dimensiunea clasicităţii pe care monografia dialectală o deţine deja în cadrul mai larg al cercetărilor dialectale româneşti. Şi dacă luăm în considerare că respectivele cercetări se află în această perioadă sub zodia sărbătoririi

[13] Avantajul euristic al acestui demers metodologic constă în posibilitatea pe care o oferă cercetătorului de a avea în pemanenţă o perspectivă de ansamblu asupra specificităţii lingvistice a graiului analizat – aspect esenţial în elaborarea oricărei monografii lingvistice.

Scanned with OKEN Scanner

propriului centenar (1907 – prima monografie dialectală: I.-A. Candrea, *Graiul din Ţara Oaşului*; 1909 – primul atlas lingvistic românesc: Gustav Weigand, *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebiets*), o lucrare ca cea de faţă nu poate decât să contribuie la fortificarea sentimentului că această direcţie de cercetare îşi demonstrează în continuare vitalitatea ştiinţifică, recurgând, în mod evident şi inevitabil, la un proces continuu de adaptare metodologică şi perspectivare interdisciplinară a propriului obiect de cercetare.

Florin-Teodor Olariu

IOAN OPREA, *Comunicare culturală şi comunicare lingvistică în spaţiul european*, Iaşi, Editura Institutul European, 2008, 456 p.

Ioan Oprea îşi propune să identifice, pe de o parte, elementele comune, de unitate, şi, pe de altă parte, elementele eterogene, diferenţiatoare, sub aspect cultural şi lingvistic, ale lumii europene, să descopere sursele acestor elemente, să le explice cauzele şi să le distingă tendinţele de evoluţie. Două sunt lumile europene cercetate, între care autorul stabileşte identităţi şi diferenţe spirituale, lumea romanică şi cea germanică, ale căror culturi şi limbi s-au influenţat reciproc dintotdeauna, în grade şi în ritmuri diferite. Nu lipsesc însă referirile la limbile slave, la greacă, la maghiară şi la alte limbi europene cu origini şi cu structuri diferite de cele romanice sau germanice.

Baza ideologică şi metodele de analiză alese de autor sunt: „1) doctrina lingvistică Philippide – Ivănescu, 2) teoria culturală Blaga – Ivănescu, 3) modelul lui Coşeriu în schimbarea limbii şi 4) atitudinea lui Eminescu în analiza şi interpretarea faptelor culturale şi sociale" (p. 7), fundamente pe care le explică sintetic într-un *Cuvânt înainte*, care anunţă o investigaţie vastă, complexă, cu multe note originale, uneori contrariante, chiar.

Lucrarea este structurată în trei secţiuni: 1. *Principii ale analizei culturii şi limbii*; 2. *Particularizări, similitudini şi interferenţe lingvistice*; 3. *Temeiuri ale unităţii culturale şi lingvistice*, subdivizate, la rândul lor, în numeroase capitole şi subcapitole.

În domeniile analizate, I. Oprea descoperă tipologii, stabileşte stratificări şi ierarhizări culturale şi lingvistice, rezultate nu numai ca urmare a asimilării unei bogate şi variate bibliografii româneşti şi străine, ci, mai ales, din propriile constatări şi raţionamente legate de valorile spirituale şi de realizările omeneşti, în general. Constatările generalizatoare şi concluzive sunt, de regulă, susţinute de observaţiile degajate în urma unor analize de lingvistică aplicată (vezi, între altele, cap. *Clasificarea tipologică a limbilor romanice şi germanice*, *Raporturi între cuvinte coradicale moştenite şi împrumutate în limbile romanice*).

Desigur, sunt atent cercetate aspectele contrastive din culturile şi limbile europene (vezi cap. *Aspecte ale determinării şi ale topicii în limbile moderne*, *Creativitate lexicală şi tipologie*, *Consecinţe ale expansiunii limbilor romanice şi germanice* etc.). Însă aspectelor comune, unificatoare li se acordă un spaţiu şi mai amplu (vezi cap. *Adstratul germanic al limbilor romanice*, *Adstratul latin şi romanic al limbilor germanice*, *Convergenţe germanice şi romanice pe baza împrumutului latin* etc.). Elementele coagulante ale lumii europene sunt, fapt evident, mai întâi de natură fizică: locuirea în acelaşi spaţiu continental, apropierea sau vecinătatea înlesnind circulaţia oamenilor şi schimbul reciproc de valori. Apoi, de natură antropologică: originea mai mult sau mai puţin îndepărtată comună asigură elemente comune ale mentalităţilor şi afinităţi de comunicare. De aici ar deriva „o latură psihologică definitorie, determinată de conştiinţa apartenenţei la aceeaşi moştenire spirituală" (p. 34). Aşadar, Ioan Oprea nu aplică, în realitate, analiza de tip antropologic pe linia Philippide – Ivănescu, ci numai aspecte ale acesteia, căci el are în vedere spiritualitatea popoarelor, manifestată în gramatica şi,

Scanned with OKEN Scanner

mai ales, în lexicul limbilor, nu şi latura fizică, materială a acestora, reflectată în fonetică, în modul diferit de articulare a sunetelor aceleiaşi limbi latine de către vorbitorii romanici, de pildă. De altfel, întreaga cercetare sondează în special limbile literare, prin excelenţă produse ale spiritului (vezi cap. *Apariţia textelor scrise şi a limbilor literare romanice, Formarea şi evoluţia limbilor literare romanice, Limbile literare germanice, Comunicarea culturală prin traduceri* etc.). În acest sens, autorul distinge între factorii care au determinat conştiinţa unificatoare a vorbitorilor în primul rând creştinismul, apoi momente şi fenomene culturale, precum Renaşterea, Reforma etc.

Poziţia lingvistică teoretică pe care se situează Ioan Oprea, cu numeroasele ei puncte de vedere personale, se degajă mai cu seamă din cap. *Comunicarea dintre limbi, corolar al comunicării dintre culturi* şi *Structura şi arhitectura limbilor*. Analiza lingvistică, abordată din perspectiva comunicării, este precumpănitoare în partea a treia a lucrării. Aici sunt puse în valoare competenţele autorului din diferite discipline lingvistice, precum teoria limbii şi lingvistica generală, romanistica, dar şi germanistica, istoria limbii române, limba literară, apoi, serioase cunoştinţe filosofice, istorice, geografice etc.

În mod firesc, atenţia autorului este îndreptată în primul, dar şi în ultimul rând (vezi *Addenda*), către situaţia românilor, ca participanţi la istoria şi la contemporaneitatea europeană, şi, se înţelege, către limba română. Conchizând asupra afinităţilor culturale şi lingvistice dintre romanicii din Europa şi limbile lor, Oprea reafirmă faptul că solidarizarea românilor şi a românei cu romanitatea occidentală s-a produs târziu, manifestându-se plenar începând din secolul al XIX-lea. În *Addenda*, intitulată *Europenismul românilor*, deşi obiectivitatea demersului capătă uneori accente excesiv subiective, autorul încearcă identificarea comportamentului cultural şi lingvistic propriu românilor în raport cu cel al romanicilor din Europa occidentală şi, mai ales, a cauzelor care au condus la specificitatea acestuia. Situaţi în „Cealaltă Europă", românii – constată autorul –, mai întâi, „nu au o tradiţie independentă a culturii de erudiţie (sau majore)", apoi, „nu au limite clare între spiritul minor (cultura şi limba populară) şi spiritul major (limba literară şi cultura de erudiţie)" (p. 345). Denunţând „prejudecata patriotismului fundamentat pe demagogie", I. Oprea descoperă „în condiţiile istorice şi în istoria culturală cauzele ce au generat deosebirea dintre români şi lumea occidentală" (ib.). Descendenţi ai coloniştilor romani şi ai băştinaşilor romanizaţi, românii, reprezentanţii Romaniei orientale, „aflaţi mereu în situaţie economică, socială şi culturală defavorabilă" (p. 346), au dobîndit o mentalitate fatalistă, care „a contribuit la anularea oricărei iniţiative de emancipare şi a indus starea de a se complăcea în condiţii de existenţă deplorabile, prin reducerea idealului vieţii la simpla supravieţuire. De aceea, în vreme ce Vestul european cultiva omul activ, care cutează la înălţare [...], Estul şi, în mod deosebit, românii cultivau omul umil şi exceptativ, care îngenunche şi se prosternează. În acest climat, nu s-a putut dezvolta pasiunea pentru progres şi acţiune" (ib.). În viziunea lui Ioan Oprea, existenţa precară culturală şi socială a românilor, marcată de timpuriu de „tipul de viaţă oriental asiatic" (p. 349), s-ar explica, dincolo de vicisitudinile istoriei, în mare parte, „prin aceea că le-a lipsit şi le lipseşte încă *aristocraţia* şi *intelectualitatea*, adică elitele" (p. 350), singurele capabile să emancipeze, să educe şi să asigure, în cadrul unei tradiţii, perenitatea valorilor spirituale ale unui popor. Totodată, autorul deplânge faptul că biserica ortodoxă nu a reprezentat un factor favorizant pentru înscrierea românilor în circuitul valorilor occidentale. În acest context, limba română literară, creată relativ târziu, nu s-a corelat cu limbile europene vestice, în faza ei veche, ci „numai în epocile recente, româna literară a devenit cu adevărat europeană, când raportul cu valorile europene a fost asumat, deşi acest raport are orientare univocă, numai dinspre limbile europene spre ea" (p. 357). Condiţia de receptacul şi nu şi aceea de furnizor de valori culturale ar explica şi conduita pasivă sau neadecvată a lingviştilor. De aici, următoarea constatare: „Românii sânt europeni prin limbă, dar nu sânt europeni de tip modern prin atitudinea faţă de limbă sau, mai degrabă, prin modul de a-şi cultiva limba" (p. 377). Luată în înţeles absolut, o asemenea afirmaţie este, desigur, exagerată,

Scanned with OKEN Scanner

căci lingviştii români au realizat multe lucrări valoroase în ultima sută de ani. Cartea lui Ioan Oprea poate fi înscrisă şi ea în această serie.

Carmen-Gabriela Pamfil

FLORIN-TEODOR OLARIU, *Dimensiunea ludic-agonală a limbajului. Prolegomene la o abordare interacţionistă a structurilor conversaţionale*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2008, 320 p.

Volumul *Dimensiunea ludic-agonală a limbajului uman. Prolegomene la o abordare interacţionistă a structurilor conversaţionale* propune o analiză din perspectiva filosofiei limbii şi a pragma-lingvisticii, privind actele conversaţionale în cadrul relaţiei *joc – limbaj uman.* Este vorba de dimensiunea ludică vizualizată conceptual ca tensiune conversaţională, ca tehnică retorică dispusă intensiv în cadru agonal dialogic.

Punctul de plecare al planării exegetice este extrem de înalt şi intitulările inseriate în primul capitol anunţă dimensiunea extensiei analitice: *Tensiuni şi vectori în paradigma ştiinţifică actuală*, care înglobează *Noua epistemologie: premise şi finalităţi* sau *Jaloane ale constituirii paradigmei ştiinţifice moderne.*

Este evident faptul că ne aflăm în faţa unei cercetări preocupate de dimensiunile limbajului uman, de valoarea larg filosofică a închegării şi a evoluţiei acestuia. Relaţionări esenţiale dintre *raţiune* şi *sensibilitate*, *obiectiv* şi *subiectiv*, dintre *precizie* şi *relativitate* sunt făcute dintr-o perspectivă declarat anti-pozitivistă, avându-se în vedere şi achiziţiile din ultimul deceniu ale holismului şi integralismului (cu diferenţierile de rigoare).

Constituirea demersului ştiinţific modern, evoluţiile unor direcţii importante sunt decelate din punctul de vedere al unui studiu lingvistic în care sunt puse întrebări esenţiale urmărindu-se cauzalităţi şi încercându-se vizualizări *flou*, continue, ne-discrete aşadar, pe linia introspecţiilor contemporane care reintegrează studiul limbii din perspectiva actului conversaţional i-mediat, perspectivă, din punctul nostru de vedere, uşor disipată adesea (nu în cartea prezentată aici).

Sintetizând creator studii esenţiale în domeniul vast al respectivei imersiuni exegetice, analiza se restrânge asupra *Metamorfozelor din lingvistica actuală* (titlul subcapitolul 1.2) urmărind cum se inserează preocupările pentru seriozitatea introspecţiilor privind *ludicul* în parametrii închegării contemporanelor relaţii dintre *normă*, *structură* şi *creativitate* din perspectiva atât de des numită astăzi a *trans-disciplinarităţii*, perspectivă care, în mod veridic, pune în discuţie analitică ceea ce se consideră a fi „gândirea comunicaţională".

Opţiunile teoretice ale studiului se circumscriu formulării care esenţializează excelent: „limba fiind principalul instrument prin care noi internalizăm realitatea exterioară, devine un factor esenţial în constituirea propriei noastre individualităţi; altfel spus, limba este prima şi, totodată, cea mai profundă analiză a realităţii cotidiene" (p. 49).

Faptele sunt grupat reprezentate în *Modelul linear-teleologic al funcţionării limbajului* (1.2.2) şi *Modelul interacţionist-circular al funcţionării limbajului*(1.2.3). Semnalăm disocierile teoretice atente şi bine documentate ale diferitelor identificări şi taxinomii privind funcţiile limbajului uman. Reprezentativă este, de asemenea, analiza făcută schemei comunicării în accepţia lui Kerbrat-Orecchioni. Lucrarea de faţă preia (în sensul cercetătoarei amintite), examinând şi selectând, una dintre concluziile sociologului Malinowski privind raportul dintre ontogenie şi filogenie în modalitatea în care copilul mic îşi însuşeşte, treptat, limbajul, vorbirea, limba maternă. Acest raport pune în discuţie funcţia instrumentală a limbajului, cea de reglare şi cea interacţională, toate acestea şi

Scanned with OKEN Scanner

cele ulterioare reliefând cu subtilitate funcţionalităţi ale unui ludic esenţializat spre noi modele interpretative.

Astfel încât cel de-al doilea capitol, *Avataruri ale unei perspective de tip „iocari serio" asupra ludicului*, este aşezat într-un cadru teoretic supus în prealabil unor preparative justificatorii.

Metafora *jocului* ca act conversaţional adânc tensionat este dezvoltată analitic contra ideii gratuităţii jocului. Departe de a fi considerat facil ori marcat de neseriozitate, jocul este conceput ca factor funciar, căruia i se analizează valorile euristice, instituţionale, strategice, combinatorii, mai ales funcţionale în sensul heraclidienei relaţii *contrarietate–armonie*. Lucrările lui Huizinga şi Roger Caillois sunt printre punctele de referinţă. Discuţiile despre libertatea jocului pot fi extrapolate până la gradul de generalitate al libertăţii umane, responsabilitatea asumată în respectarea jocului atingând pragul unor căutări analitice intensive. Urmărindu-se natura fenomenului ludic astfel înţeles, se imaginează jocul pe linia direcţiei lui Jaques Ehrmann. Natura creativ-dinamică a jocului este redată imagistic printr-o reprezentare inspirată, figura geometrică numită *spirală*. Analiza universurilor de acţiune, cea a stărilor, a raportului stabilitate – criză se desfăşoară convingător în această reprezentare valabilă la nivelul naraţiunii exegetice, proiectată corect (şi geometric) într-o spaţializare veridică desfăşurată convingător pe cele trei axe semnificative: timp, spaţiu, tensiune (p. 110). „Conceperea limbajului în cheie ludic-agonală" se înfăţişează ca o reprezentare veridică şi viabilă, „plauzibilă în analiza comunicării umane".

Punctele de *ruptură*, de *tensiune*, de *explozie* (sunt numite ca atare, succesiv, în lucrare) pun în valoare coerenţa modelului construit. Credem că respectivul model ar fi câştigat mult în substanţă dacă ar fi fost intercalate argumentativ şi în acest capitol o suită de analize în sensul bine determinat al acelora desfăşurate în ultima parte a lucrării.

Semnalăm utilizarea adecvată a conceptului *alterităţii*, a translării metaforice (uşor excesive) a raportului *soft–hard*, a modalităţii de preluare adecvată şi vag distorsionantă în acelaşi timp a celor două ipostazieri temporale ale teoriilor wittgensteiniene.

Lucrarea avansează şi conform ideii în baza căreia surprinderea adecvată, analitică, a jocurilor de limbaj înlesneşte desfăşurarea unei „terapii demitizante" efectuate, ca într-un fel de reprezentare tip „bandă Moebius", ca o răsucire permanentă asupra propriilor gândiri introspective.

Ultimul capitol, al treilea, se opreşte asupra valenţelor propriu-zise ale interacţiunilor verbale.

În mod evident, lucrările esenţiale din domeniu sunt excelent cunoscute, citite, înţelese în spiritul lor şi, ulterior, în spiritul cercetării întreprinse, ceea ce reprezintă o distorsionare în sens interpretativ, creativ, adesea neaşteptat – prin urmare bine aşezat pe direcţia ascendentă a unei bune originalităţi. Sunt consultate titluri esenţiale ale culturii occidentale şi ruse în acelaşi timp, principiul „dialogismului", la care lucrarea face mereu apel, reflectându-se şi astfel, bibliografic deci.

Se poate remarca aici, în felul critic şi bine asimilat al lecturilor esenţiale asamblate convingător în ideaţia volumului, şcoala de semiotică filologică ieşeană formată în jurul lingvistei Maria Carpov.

Analizele exemplificatoare ale unor bine decelate contexte dialogice susţin o sumă de aspecte implicate în ultima parte a cărţii: raportul agonal–irenic, interacţiunea conversaţională în parametrii politeţii văzută ca univers verbal reglementat (critica făcută „optimismului" rezultat din teoria lui Kerbrat-Orecchioni conţine argumente bine strunite, perfect plauzibile), dimensiunea ritualică a conversaţiilor cotidiene.

Polemizând cu Desalles (preluat în carte) şi nu cu autorul lucrării, considerăm distorsionantă vizualizarea funcţionării limbajului uman exclusiv în cadru dominant informaţional, viziune pe baza căreia „vorbirea umană s-ar fi născut din necesitatea indivizilor de a-şi afişa competenţele informaţionale pentru a fi apreciaţi în jocul formării solidarităţilor politice" (p. 271). Cu certitudine, această optică asupra obiectului de studiu vine în întâmpinarea descifrării crizelor comunicaţionale

Scanned with OKEN Scanner

contemporane manifestate periodic, la distanţe temporale din ce în ce mai reduse. Optica respectivă are o mare doză de explicit şi de relevanţă. Absolutizată însă, duce la închiderea alterităţii în alienabil. O eventuală critică a limitelor unei asemenea perspective i-ar nuanţa acesteia unele coordonate care, în perimetrul conversaţionalului grăbit de tehnici informaţionale tot mai performante, duc tot mai frecvent la disipare, la înalte neînţelegeri care ne trimit direct pe cea dintâi treaptă socratică a cunoaşterii.

De altfel, din punctul nostru de vedere, incitantul obiect de studiu al prezentei analize nu ar fi avut nimic de pierdut dacă vehemenţa poziţiei declarat anti-pozitiviste ar fi fost, pe alocuri, ceva mai atenuată, cu atât mai mult cu cât, de cele mai multe ori, demonstraţia se susţine pe elemente ştiinţifice, profund pozitiviste, excelent stăpânite, adânc inserate în lucrare: este vorba de raportul ontogenie–filogenie, de reprezentările imagistice de natură geometrică, de teoriile retorice ale persuasiunii.

Analizele punctuale ale lucrării, conduse cu o bună intuiţie şi conturând subtexte veridice, vin exact în întâmpinarea mai sus numitului aspect de criză comunicaţională. Metafora cognitivă vizualizată drept „construct funcţional" este inspirat şi corect poziţionată în cadrul perspectivei ineracţioniste ca vehicul al unui mai mult decât necesar „plus de umanism" „în rândul oamenilor de ştiinţă".

Volumul de faţă îşi propune o revizualizare a naturii intrinsece a limbajului uman prin perspectiva înaltă asupra obiectului de studiu (limbajul uman), prin modalităţile exegetice prin care se susţine demersul în decelarea dimensiunii ludic-tensionate a conversaţionalului, prin lecturile adecvate unei bibliografii extinse. Proiectul este deosebit de ambiţios şi, ca în orice analiză exegetică de o asemenea extensiune, tentaţia vagului infinit fractalizat reprezintă un pericol major. Cartea pe care am avut-o în vedere în discuţia de faţă reuşeşte să ocolească asemenea „non-limite", desfăşurându-se adecvat şi argumentat. În acest caz, limitarea introspecţiei este realizată ca un act mai mult decât necesar, fiind o calitate deosebită a cercetării cuprinse în carte.

Cartea convinge de asemenea prin scriitura bine şi frumos strunită. De multe ori talentul întrevăzut în textul exegetic al cărţii vine în completarea unei semnificative precizii argumentative.

Analiza limbajului uman *sub specie ludi* se dovedeşte una dintre cele mai profund relevante întreprinderi prin care se marchează punctual cum, sub semnul banalului familiar, conversaţionalul poate detona realitatea cotidiană.

Cristina Florescu

NICOLAE BOT, *Studii de etnologie*, volum îngrijit de Ioana Bot şi Ileana Benga, Cluj-Napoca, Casa Cărţii de Ştiinţă, 2008, 248 p.

Folcloriştii care au beneficiat de o experienţă bogată de teren, precum şi de clasificarea, inventarierea şi arhivarea documentelor etnologice, se disting de restul specialiştilor prin rigurozitate şi contextualizarea fenomenului cultural. Firesc ar fi, în această situaţie, ca recunoaşterea să fie pe măsura profesionalismului, atât de preţios ca model într-o perioadă a diletantismului şi a interpretărilor facile şi intens popularizate. Din păcate, există cercetători de primă mărime, cum e cazul profesorului Nicolae Bot, despre ale căror contribuţii se ştiu încă prea puţine. *Dicţionarul etnologilor români* se dovedeşte şi el lapidar, poate din cauza publicării întârziate în volum a materialelor cercetătorului clujean. *Studii de etnologie*, antologia apărută în anul 2008, este îngrijită de fiica folcloristului (ea însăşi cadru universitar) şi Ileana Benga, unul dintre discipoli, formată în cadrul Cercului de Folclor de la Cluj. Ar fi fost un bun prilej ca această carte să beneficieze de o prefaţă în care să se restituie publicului date importante despre opera şi activitatea ştiinţifică a lui

Scanned with OKEN Scanner

Nicolae Bot. Cititorului nu îi rămâne însă decât să îl descopere pe folclorist prin tematica şi metoda de lucru care l-au caracterizat.

Studiile din acest volum au fost publicate în periodice de specialitate, preponderent în Cluj-Napoca, dar şi din Bucureşti, Satu Mare sau Pancevo, Iugoslavia. „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei", „Revista de etnografie şi folclor", „Analele Societăţii de Limba Română", „Anuarul de folclor", „Studii şi comunicări" au găzduit cercetările lui Nicolae Bot între anii 1965 şi 1987. Din punct de vedere tematic, predomină interesul pentru riturile agrare şi convingerile corolare acestora: *Cânepa în credinţele şi practicile magice româneşti*, *Contribuţii la studiul cântecelor de seceriş*, *Contribuţii la cunoaşterea funcţiei colindelor*, *Funcţii agrare ale colindatului* şi *Obiceiuri agrare şi pastorale din zona Codrilor Sătmarului*, studiu care urmăreşte practicile agrare şi pastorale în ţinuturile sătmărene ale Codrilor. La acestea se adaugă prefaţa scrisă de etnolog în deschiderea antologiei *Cântecele cununii*. Volumul se dovedeşte unitar datorită continuităţii care există între subiectele abordate, o probă în plus pentru profunzimea unei cercetări determinate să atingă exhaustivitatea. Articolul *Dreptul cutumiar şi folclorul obiceiurilor* se aşază în continuitatea preocupărilor pentru colindă şi cânepă, cu tot ansamblul de credinţe şi creaţii literare, dar, în acelaşi timp, face şi demonstraţia funcţiei mnemotehnice a folclorului literar. De la creaţiile intonate la sărbătorile de iarnă şi până la repertoriul nupţial, textul reuşeşte să memoreze şi să expună în mod aproape didactic gestica rituală de bun augur, tot aşa cum agatârşii îşi cântau legile, după cum aflăm din citatul selectat de Nicolae Bot din scrierile lui Herodot.

Metoda de investigare este şi ea unitară. Se porneşte de la o încadrare amplă a subiectului la nivel bibliografic, istoric şi geografic şi abia apoi se exemplifică în plan local, concomitent cu epuizarea valenţelor pe care le are obiceiul şi a conexiunilor posibile cu alte fenomene culturale. Astfel, studiul dedicat comunei Hurezu-Mare din Codrii Sătmarului poate servi ca model pentru cercetarea monografică a unei localităţi, tocmai datorită traseului ştiinţific deductiv, ce pleacă dinspre general şi foloseşte contextul etnologic pentru a valorifica particularul. Studiile scrise în ultima perioadă la noi se caracterizează, în cea mai mare parte a lor, printr-o insuficientă documentare şi încadrare epistemologică, ceea ce duce la frânturi de imagini asupra culturii populare, pulverizată şi trunchiată de metoda de lucru improprie. Maniera riguroasă a analizei lui Nicolae Bot permite glisarea lină, logică şi bine argumentată, între specii literare diferite, cum se întâmplă în *Doina – poezie a destinului*, unde cântecele de leagăn ocupă o mare parte din cercetarea minuţioasă, pe baza similitudinilor descoperite la nivel etimologic, melodic, tematic şi mitologic. Tot aşa, studiul dedicat cântecelor de seceriş relaţia între textele obiceiului calendaristic şi repertoriul nupţial.

Ambele contribuţii despre colinde subliniază principiul *Festum incipium* pe baza căruia se construiesc credinţele şi obiceiurile de iarnă. Cel dintâi, al cărui subtitlu este *Rituri de ploaie în colinde*, trasează cadrul larg al polifuncţionalismului colindelor şi îngustează apoi imaginea pe înrâuririle agrare ale textelor rituale. Cel de al doilea material se axează pe simbolistica semînţelor aruncate sau dăruite colindătorilor şi pe funcţiile colacului, a cărui poveste spusă în *Mulţămita colacului* se leagă structural de puterea apotropaică a textelor despre cultivarea şi prelucrarea cânepii. Un alt liant procedural al volumului este bibliografia folosită de Nicolae Bot, formată, atât la nivelul corpusului de texte, cât şi al investigaţiei teoretice, din nume ale unor reprezentanţi de seamă ai etnologiei şi folcloristicii. Petru Caraman constituie un reper constant, citat în special în problematica legată de colinde (temă cu care savantul ieşean şi-a susţinut doctoratul în Polonia), dar şi atunci când este vorba de etimologia cuvântului *doină*. Probabil că Nicolae Bot nu a putut consulta şi lucrarea lui Petru Caraman despre legănat şi cântecele de leagăn, altfel nu se explică de ce acesta nu a fost citat în analiza funcţiei legănatului şi a refrenelor *nani*, *liuliu* ori *abua abua*. Revenind la colind, despre care Nicolae Bot spune că niciodată „n-a fost unitar tematic, asemenea altor genuri ale folclorului obiceiurilor, ci unitar prin funcţia sa de urare şi prin stil" (p. 121), trebuie remarcat un alt fapt care a

Scanned with OKEN Scanner

dus la augmentarea puterii obiceiului asupra vegetaţiei. Până în anul 46 d.Chr., Anul Nou se sărbătorea, la romani, pe data de 1 martie, adică atunci când ocupaţiile agricole stăteau să îşi reînceapă ciclul. Aşa cum a demonstrat Petru Caraman, obiceiurile noastre de iarnă păstrează contextul de credinţe al antichităţii şi îl perpetuează în forme individualizate poetic. Riturile de primăvară debutează, aşadar, în mod logic, odată cu anul.

Şezătoarea în zona Năsăudului reprezintă un model de investigare a fenomenului sătesc prin numărul ridicat de sate cercetate şi prin epuizarea aspectelor folclorice adiacente. Optsprezece sate şi informaţii din chestionarul redactat şi expediat pe teren de Ion Muşlea fundamentează o imagine foarte exactă din punct de vedere antropologic, obţinută, aşa cum ştim deja, prin îngustări succesive ale unui cadru iniţial foarte larg. Studiul articulează mai întâi o definiţie a *şezătorii*, conturează contextul sociotemporal al performării, tipurile de şezătoare diferenţiate de vârsta participantelor şi funcţiile pe care această întâlnire amplă le joacă. Repertoriul luat în discuţie de Nicolae Bot uimeşte prin diversitate şi expresivitate, fie că este compus din snoave, legende, basme nuvelistice, cântece lirice sau acte dramatice a căror desfăşurare se aseamănă foarte mult cu jocurile de priveghi. Cele mai numeroase variante le găsim în cazul practicilor magice cu rol premarital, în continuarea cărora etnologul investighează simbolistica obiectelor folosite la îndeplinirea ritului. Concluzia studiului o aflăm la pagina 46 a cărţii: „Dintre obiceiurile noastre, şezătoarea are structura cea mai elastică, fără a-şi pierde însă caracterul unitar".

Cel mai amplu studiu din volum are tot o tematică agrară şi apropie cânepa de importanţa spirituală şi magică a grâului. Preluată de daci de la sciţi în secolele VI–VII î.Chr., cânepa a avut, fără întrerupere, o valoare utilitară semnificativă prin rolul ei în medicina populară şi în obţinerea textilelor. Etapele de creştere şi valorificare a plantei sunt redate de Nicolae Bot atât etnografic, cât şi printr-o explicitare permanentă a contextului de credinţe, tocmai datorită faptului că operele populare care narează lungul drum al seminţei de cânepă până la cămaşă au puteri expiatoare asupra agenţilor malefici. Credinţele legate de buna înrâurire a creşterii, planul de reflectare oniric şi de figura Joimăriţei în imaginarul tradiţional sunt puse în relaţie directă cu capacităţile terapeutice ale poveştii cânepii. Demonstraţia precisă şi limpede susţine axioma de la pagina 107: „Magicul derivă din activitatea practică, îi este subordonat şi are drept scop sporirea eficienţei acesteia". Cântecele de seceriş, clasificate pe arii geografice de cercetătorul clujean, stau în imediata apropiere a magiei vegetaţionale active în folclorul dedicat plantei textile. Se depăşeşte graniţa tematică a înrudirii dintre cântecele obiceiurilor de vară şi cele de iarnă şi, în acest context, Nicolae Bot atrage atenţia asupra faptului că sensul mişcării de contaminare ideatică şi imagistică nu poate fi decât dinspre cântecele de seceriş spre pluguşor, ipoteză în sprijinul căreia se poate invoca din nou vechea împărţire a anului. Grija pentru recoltele îndestulătoare a dus la apariţia unui ansamblu de ritualuri şi texte foarte bine sudate din punct de vedere structural. Un alt raport evidenţiat de etnolog pune în relaţie poezia nupţială şi cântecele de seceriş, cele două tipuri de obiceiuri, familial, respectiv calendaristic, având în comun nevoia de auspicii şi mană.

Doina – poezie a destinului este un remarcabil excurs ştiinţific asupra unei specii lirice care poate predispune la aserţiuni facile. Nicolae Bot consideră şi convinge cititorul că doina este, de fapt, un cântec ritual, iar etimologia cuvântului ne conduce „la limanurile istoriei", cum îi place autorului să spună, pentru a reliefa un contact cultural dintre vechii lituanieni şi daci. Petru Caraman crede în această legătură dezvăluită cu ajutorul lui B.P. Hasdeu şi al etimologiei propuse de el, iar triada ştiinţifică formată transformă ineditul abordării în verdict ştiinţific. Apropierea culturală dintre obiceiurile de iarnă din Bucovina şi cele lituaniene a fost remarcată şi de Ernest Bernea, care a avut în vedere în special Jocul Ursului. Analizată în conexiune cu descântecul şi cântecul de leagăn, doina devine un text încărcat la nivel sacru. Nicolae Bot demonstrează şi o abilitate deosebită pentru decodarea structurilor arhetipale, de fiecare dată când contextul literar i-o permite. Legănarea în

Scanned with OKEN Scanner

codru, un motiv foarte frecvent în basme şi prezent în colinde într-o formă devenită marcă a iniţierii feminine, este legată, prin cântecul de leagăn, de practica doinirii, iar demersul ştiinţific nu este doar edificator, ci şi captivant.

Indiferent de studiul prin care descoperim preocupările lui Nicolae Bot, activitatea sa ştiinţifică se caracterizează printr-o exemplară ancorare în folclorul obiceiurilor şi în realitatea vie a mentalului popular, ceea ce reprezintă formula exactă prin care adevărul etnologic este pronunţat. Cunoaşterea bibliografică minuţioasă, intuiţia modelelor originare şi metoda de investigare riguroasă îl impun pe Nicolae Bot ca reper în domeniu şi totodată ca argument pentru complexitatea tematică şi structurală ce trebuie stăpânită de un etnolog.

Adina Hulubaş

ADINA HULUBAŞ, *Trasee iniţiatice în folclorul literar românesc. Structuri stilistice*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2009, 348 p.

Lucrarea de faţă, integrată în colecţia „Ethnos" a editurii Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", reprezintă pragul iniţiatic doctoral trecut de către autoare, respectând reflexul originalităţii şi cerinţa îmbogăţirii literaturii de specialitate cu o abordare nouă a textului folcloric. Sugestia îi este oferită de o remarcă a lui Mircea Eliade, care vorbea despre dispariţia realităţii rituale a iniţierii din manifestările tradiţionale europene. Tot istoricul religiilor atrage atenţia, cu voce oraculară, că urme ale acestora pot fi regăsite doar în universul imaginar al popoarelor arhaice. Încrezătoare în forţele ocultate la nivelul de profunzime al folclorului românesc, Adina Hulubaş porneşte pe calea deschisă de savantul român, beneficiind de formarea profesională dobândită ca etnolog în cadrul Departamentului de etnografie şi folclor al Institutului de Filologie Română „A. Philippide" din Iaşi, pe de o parte, iar pe de alta de mentoratul renumitului stilistician Dumitru Irimia.

Analiza porneşte de la poveste, pentru a se integra apoi în realitatea cotidiană specifică satului, în care tânărul căruia îi sunt menite colindele este investit cu un destin excepţional. De aici, fiind trasată linia continuă care duce de la mit la real, speciile folclorice rituale se îmbină cu cele literare, pentru a reflecta împreună scena unui moment iniţiatic, unic pentru fiecare dintre protagoniştii chemaţi să-l trăiască. De asemenea, autoarea porneşte de la analiza modului în care este creionat arhetipul solar în textele folclorice. Identitatea solară a neofitului excepţional este una şi aceeaşi, dar diversă prin modalităţile de exprimare la nivelul textului. Dintre acestea menţionăm: naşterea miraculoasă, emblema astrală, metalele preţioase. Inventarul simbolurilor şi al însemnelor sacrului din imaginarul tradiţional românesc acţionează întotdeauna sub această caracteristică a sensurilor convergente. Adina Hulubaş surprinde un erou în mişcare, ale cărui acţiuni, mai mult decât simbolurile care-l înconjoară prin naştere, au aceeaşi funcţie de a explica destinul mirific al eroului, un destin întru acţiune, şi nu o pură identitate virtuală a lumii. Prin urmare, atributul solar se asociază cu dinamismul feciorului, spre deosebire de fecioară, care se înscrie sub semnul staticului. Observăm că trăsăturile definitorii ale celor doi poli ai iniţierii (masculin şi feminin) fac parte din sistemul binar al clasificărilor primitive, ceea ce integrează cu certitudine traseul iniţiatic în centrul imaginarului tradiţional.

Autoarea urmăreşte cu atenţie traseul iniţiatic al neofitului, obligat să suporte mai întâi ruptura, cu efecte psihosociale, de centrul lumii sale. Sunt creionate astfel reperele toponimice de esenţă rituală ale necunoscutului, văzut prin prisma „valenţelor unei cufundări în subconştient" (p. 87): pustiul sau poteca. Locuri vulnerabile, cu funcţie de prag, acestea vor face trecerea spre spaţiul iniţiatic sacralizat, reprezentat de câmpie, pădure, munte. Identitatea terifiantă a locului în care mezinul va înfrunta necunoscutul este sporită de apariţia fiinţelor care fac parte din bestiarul arhetipal. Aceste prezenţe sunt integrabile în două

Scanned with OKEN Scanner

dimensiuni esențiale ale lumii, cea telurică sau cea acvatică, cărora le corespund și cele două ocupații ancestrale pe care tânărul trebuie să le deprindă: vânătoarea și pescuitul.

Acțiunile tânărului pornit să-și împlinească destinul (zugrăvit în vorbele blasfematoare ale mamei sau în promisiunea celor doi părinți împărătești la nașterea pruncului al cărui plâns cosmic nu mai conține) fac parte din zodia mișcării, a încercărilor imposibile, a actelor de refacere a lumii. Relaționarea sa dublă cu regnul animal și vegetal este subliniată pertinent de către autoare și pusă în legătură cu totemismul unei epoci mereu actuale, așa cum este și tiparul inițiatic. Greu de înțeles pentru logica binară obișnuită ar fi faptul că, parte a acestui palier astral al lumii fenomenale, feciorul va înfrunta tocmai animalele solare care-i sunt consubstanțiale (leul, cerbul). Însă, în logica specială a mitului, implicarea ofensivă în existența animalelor sălbatice este condiția inițierii, acestea reprezentând de fapt sursa directă a puterilor neobișnuite pe care luptătorul le va dobândi. Comensualitatea care urmează uciderii pecetluiește legătura rituală a tânărului cu forța animală.

Înghițirea „pe jumătate" din balada *Șarpele* este un alt mod de intrare în contact cu divinitățile totemice, care privilegiază renașterea simbolică, prin „mișcarea inversă față de nașterea umană" (p. 152). Demn de subliniat este aici excursul despre trecerea de la sacralizarea reptilei în epoca arhaică la demonizarea ei în imaginarul creștin. Astfel, șarpele totemic devine balaurul care cade sub sulița apărătorului credinței, iar motivul înghițirii se apropie de cel al vânătorii. Se are în vedere și asemănarea cu mitul biblic al lui Iona, în care neofitul stă în pântecul monstrului, remarcată în balada *Jăman-crai*. Analizat în acest context, episodul veterotestamentar se arată a fi o variantă târzie a unui rit inițiatic de o impresionantă vechime.

În același context, de discernere a urmelor ritului ocultat în limbă, este demnă de remarcat analiza unor nume de eroi, din care va reieși statutul de predestinați al acestora. Personaje din basme (Tei-legănat, Cenușotcă, Busuioc) sau din balade (Mistricean, Antofiță) sunt, se arată aici, avataruri mitice ale feciorului căruia îi este dedicat cântecul augural de la sărbătoarea solstițiului de iarnă. Adaptarea onomasticii, întâlnită și în descântece, este în măsură să demonstreze vitalitatea funcției magice a folclorului românesc. Intercorelarea speciilor prin intermediul valenței magice de identificare a fiecărui destinatar în parte se întâlnește cu desăvârșirea maritală care este, până la urmă, scopul inițierii. Aceeași finalitate nupțială este vizată de colindele de fată și de flăcău, fapt subliniat de profesorul Petru Caraman în *Colindatul la români, slavi și la alte popoare*. De altfel, în capitolul de concluzii al lucrării, este subliniată „simultaneitatea procesului ritual pentru fată și fecior" (p. 301). Mizând pe cooperarea textelor la nivel semantic sau, așa cum sună titlul unui subcapitol, pe „structuri și funcții comune speciilor", Adina Hulubaș are de multe ori ocazia să reflecteze asupra efectului cumulard al literaturii populare și al folclorului ritual. De aceea, hierogamia mirifică din finalul basmului se întâlnește cu împlinirea fericită a vânării ciutei din orațiile de nuntă și cu tabloul augural din colinde.

Deși în prima parte a lucrării este urmărită transformarea polului masculin, acțiunile inițiatice ale fetei nu pot fi separate, în plan ritual, de cele ale feciorului. De pildă, Iovan Iorgovan este ajutat să pătrundă pe tărâmul misterului de către „fata sălbatică". Spre deosebire de traseele urmate de erou, ale căror urme sunt surprinse într-un mare număr de specii folclorice (colinde, balade, basme, orații de nuntă), sugestiile simbolice referitoare la parcursul tinerei sunt mai puțin vizibile. Totuși, grație atenției autoarei, a doua parte a volumului oferă complementul necesar, și anume riturile care au în centru feminitatea incipientă. Prin urmare, și fecioara trebuie să stăpânească îndeletnicirile specific feminine: țesutul, cusutul, *chindisitul*, așa cum eroul este introdus în lumea ocupațiilor masculine. Polaritatea se continuă în specificul regimului nocturn și lunar, în care se desfășoară procesul inițiatic al fetei. Interesantă este analiza, în contextul comparației cu riturile funebre, a situării eroinei sub incidența doliului alb. „Fata dalbă" este supusă, ca și tânărul înghițit, unei morți simbolice, traseele celor doi putând fi asimilate simbolurilor Marii Treceri (p. 201). Bine-venită este observarea izomorfismului *mormânt–leagăn*, dată fiind imaginea recurentă în textele folclorice a fecioarei purtată între coarnele cerbului „ca-ntr-o corabie a lui Charon spre moarte" (p. 222). De asemenea, esența

Scanned with OKEN Scanner

rituală a călătoriei va fi descrisă într-un consistent capitol în care sunt puse alături valorile inițierii şi cele ale trecerii spre lumea de dincolo: „Călătoria reprezintă alegoria inițierii, căci ea cuprinde toate datele simbolice ale acesteia: ieşirea din familial, probele drumului, întâlnirile revelatorii, lupta cu monstrul şi revenirea în Cosmos..." (p. 257). Avem impresia că este descris aici nu doar traseul inițiatic al mezinului plecat de la vatra părintească, ci şi plecarea „dalbului de pribeag" descrisă în cântecele funerare.

Ieşirea din cotidian nu mai presupune în acest caz călătoria spre capătul lumii, ci construieşte un tablou static al recluziunii, alcătuit din indicii ale înzestrării fetei. Dintre acestea, culesul plantelor magice este atât una dintre ocupațiile inițiatice feminine, cât şi o trimitere la simbolul vegetațional şi al nubilității. Nu întâmplător şi eroul din basme este obligat să dovedească, în seria probelor vitejeşti, iscusința de a provoca rodul fabulos prin concentrarea într-o singură noapte a ciclului agricol. Cântecul mirific al protagonistei, perceput ca o vrajă de dragoste adresată puterilor numenale indică o altă trăsătură excepțională. Aici, Adina Hulubaş găseşte punctul comun între îndeletnicirile învățate de către eroină în valoarea lor cosmogonică şi ordonatoare a lumii. Țesutul ca activitate creatoare culminează în maternitatea fabuloasă prezentată în basmele româneşti. Totuşi, aducerea pe lume a pruncilor mirifici nu încheie ciclul inițiatic al mamei, ci chiar deschide o nouă dimensiune a luptei cu principiile malefice care se opun recunoaşterii acestei calități.

O cu totul altă față a maternității este cea surprinsă în episodul din baladele cu tema „blestemului mamei". O necesară perspectivă psihanalitică explică faptul că inițierea feciorului în tainele lumii presupune „distrugerea imaginii securizante a mamei" (p. 250). O nouă ieşire din normele logicii obişnuite îi permite autoarei să înțeleagă de ce este necesară alungarea feciorului de către mamă spre necunoscut şi malefic. La fel, motivul *camerei interzise* funcționează invers decât sugerează planul de suprafață al poruncii, căci neofitul este determinat astfel tocmai să comită greşeala. Un rol direct au *maeştrii inițiatori* şi *ajutoarele năzdrăvane* cărora li se dedică subcapitole speciale. Din galeria impresionantă de figuri se desprinde imaginea *babei* (Sfânta Vineri sau Sfânta Duminică din basme) – de data aceasta „o ipostază a maternității atotcunoscătoare" (p. 276). Funcție ritual-didactică au însă şi instanțe conotate negativ de canonul creştin, cum sunt *diavolul*, *şarpele* şi chiar *zmeul*, fapt ce întăreşte ambivalența păgân–creştin a unor personaje folclorice. În plus, doar Dumnezeu şi Sfântul Petru vin să inducă o aură creştină în grupul de maeştri inițiatori care populează basmele sau legendele populare, fiindcă majoritatea acestora, la care se adaugă prezențele care-l sprijină pe neofit, provin din inventarul totemic: calul, leul, cerbul, lupul, vulpea, ciocârlanul, cocoşul, ştiuca, corbul ş.a. Totuşi, relaționarea feciorului cu aceste animale mitice se sprijină în special pe capacitățile lui de a le asculta sfaturile, de a le recunoaşte şi uneori chiar de a le salva. Cheia demersului hermeneutic este de a se sublinia conştientizarea propriilor forțe ale eroului sau ale eroinei şi nicidecum simpla juxtapunere a unor puteri din afară.

Ultima parte a volumului este dedicată, în exclusivitate, analizei structurilor stilistice ale textului folcloric. Detalierea pe niveluri a rolului expresiei în definitivarea semanticii rituale completează de fapt o întreagă serie de remarci de finețe care se regăsesc pe tot parcursul lucrării. O atenție specială este acordată valorilor contextuale pe care le îndeplinesc timpurile verbale. Specializarea şi schimbările de nuanțe semantice ale acestora indică modul în care forma este obligată să țină cont de necesitățile speciale ale fondului. De pildă, condiționalul sau conjunctivul prezent au de multe ori semantică de imperativ, mai ales când replicile aparțin unor ființe din planul sacru. Figurile de stil sunt explicate tot ținându-se seama de rolul lor în creionarea unei anumite atmosfere poetice şi de faptul că, în textul folcloric, limba populară este congeneră exprimării unor adevăruri rituale al căror nivel performativ s-a pierdut. Limbajul plin de înțelesuri al folclorului românesc este purtat astfel către universalitatea mitului inițiatic.

Ioana Repciuc

Scanned with OKEN Scanner

IOAN CHINDRIŞ, NICULINA IACOB, *Samuil Micu în mărturii antologice*, Cluj-Napoca, Editura Galaxia Guttenberg, 2010, 648 p.[14]

Cartea apărută anul trecut la Editura Galaxia Guttenberg sub egida Bibliotecii Filialei din Cluj-Napoca Academiei Române, semnată de editorii Ioan Chindriş şi Niculina Iacob şi intitulată *Samuil Micu în mărturii antologice*, este rezultatul unei responsabile şi atente munci de selecţie a celor mai reprezentative texte în care se reflectă personalitatea şi activitatea iluministului Samuil Micu.

Volumul antologic, ce însumează mai bine de 600 de pagini, este conceput ca o prezentare a dominantelor muncii ştiinţifice a cărturarului ardelean, aşa cum reiese aceasta din textele pe care le-a lăsat posterităţii, în funcţie de priorităţile autorului însuşi în ceea ce priveşte ariile de preocupări în care a activat, criteriul de alegere a textelor fiind nu unul cantitativ, ci unul ierarhizant, axiologic. Este vorba de teologie, filologie, istorie, filosofie, beletristică. Dificultatea demersului ştiinţific realizat de editori este subliniată chiar în paginile referitoare la metodologia ediţiei: „Întocmirea unei antologii succinte dintr-o operă vastă constituie un exerciţiu dificil. Elementul subiectiv este de neînlăturat, depinzând de motivaţiile care îl animă pe cel care face selecţia textelor" (p. 30).

Dorindu-se o oglindă a unei personalităţi incitante, dar nu suficient de bine abordată în întregul preocupărilor sale intelectuale, despre care se vorbeşte în formule alese, de genul „Ultimul cronicar şi primul istoriograf", volumul debutează cu o documentată schiţă biografică, intitulată definitoriu *Samuil Micu: o mărturisire în texte*. Fără a afecta în vreun fel suficienta distanţă critică faţă de obiectul cercetării, se observă încă din startul lucrării aerul empatizant şi faptul că demersul editorilor este unul făcut din pasiune şi interes faţă de personalitatea lui Samuil Micu, „corifeul iluminist" (p. 8), „om cu adevărat deplin al culturii româneşti" (p.19), ce înnobilează, alături de contemporanii săi transilvăneni, colegi de direcţie, prioritatea culturală a Ardealului secolului al XVIII-lea.

Bibliografia ediţiei este una amplă şi atent întocmită, utilizându-se mai cu seamă sursele primare din opera intelectualului iluminist, antume şi postume, apoi manuscrisele edite şi inedite, reeditări, precum şi selecţii din referinţele mai importante. Intenţia expusă în cuvântul preliminar – *Notă asupra ediţiei* – şi cuprinsă explicit încă din titlul lucrării este aceea de a alcătui o antologie care, departe de a avea pretenţia de integralitate, lucru imposibil luând în calcul vastitatea operei autorului, şi-o asumă pe cea totalizatoare, în sensul creării unei imagini pertinente şi corecte despre personalitatea acestui intelectual, minimalizată adesea de un discurs exegetic superficial, nefundamentat critic pe concretetea textului. Apărând astfel ca o invitaţie la alcătuirea unei necesare ediţii complete a operei autorului, volumul, prin modul în care este conceput, îşi atinge obiectivul central, acela de a evidenţia valenţele multiple ale activităţii cărturăreşti a lui Samuil Micu, prin prezentarea textului ca o imagine a gândirii celui ce l-a scris.

Nota asupra ediţiei expune sistematic fundamentele metodologice ale cărţii, printr-un demers hermeneutic preliminar, de expunere a domeniilor de activitate mai importante, ilustrate parţial prin textele antologate, cuprinzând totodată şi referiri legate de alegerea surselor, scopul ediţiei, precum şi modalitatea de transcriere a textelor care în volum sunt în totalitate în limba română, unele ca traduceri din limba latină. Cartea se încheie cu un extins aparat de note explicative şi comentarii, însumând aproximativ 100 de pagini, în care sunt puse în discuţie chestiunile problematice referitoare la operele cuprinse fragmentar în volum şi un glosar cu sintagme şi cuvinte ale căror forme ori sensuri au fost considerate mai puţin accesibile cititorului, fie el nespecialist ori chiar profesionist. Textele sunt grupate în paisprezece diviziuni, după criteriul tematic, fiecare având câte un *motto* bine ales din opera autorului, care trimite la substanţa ideatică a scrierilor şi la însăşi intenţia scrierilor sale.

[14] Lucrarea a apărut cu sprijin financiar în cadrul proiectului POSDRU/88/1.5/S/47646, cofinanţat din Fondul Social European, prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, program la care autoarea recenziei participă.

Scanned with OKEN Scanner

Exemplificăm câteva dintre aceste titluri de capitole: *Această a noastră osteneală – Biblia de la Blaj*, *Credința cea adevărată nu să poate înşela* – proză religioasă, *Întâia vorbire* – gramatică, *Istoria este dascălul tuturor lucrurilor* – proză istorică etc. Nu vom realiza în continuare o analiză exhaustivă, de conținut, care ar constitui practic substanța unui articol monografic despre opera lui Micu, ci vom urmări textual aspectele esențiale care definesc statura intelectuală a autorului, ca o adevărată carte de vizită a acestuia.

Antologia propriu-zisă debutează cu texte care surprind preocupările teologice ale lui Samuil Micu, cea mai importantă contribuție a cărturarului în cultura românească fiind traducerea *Vechiului Testament*, versiune care a fost numită mai târziu în literatura de specialitate *Biblia de la Blaj* sau *Biblia lui Micu*. Fragmentele biblice sunt reprezentate de patru cărți veterotestamentare – *Cartea Ruth*, *Cartea Pildelor*, *Cântarea lui Solomon*, *Cartea Iudithei* – însoțite de predosloviile traducătorului. Aceste cuvântări trădează, la o analiză atentă, pasiunea autorului pentru cercetarea şi respectarea adevărului istoric. Astfel, Micu urmărea lămurirea unor chestiuni controversate, legate de istoria canonului biblic în Biserica Răsăritului, de timpul şi spațiul real al întâmplărilor biblice, demonstrarea veridicității anumitor fapte ori explicarea caracterului simbolico-alegoric al altora (ca în cazul *Cântării lui Solomon*). Fără îndoială că traducerea biblică este de la sine indiciul apetenței filologice a semnatarului ei, conştient de realitatea evoluției diacronice a idiomului național şi de necesitatea realizării unei noi traduceri adaptate la realitatea lingvistică contemporană, istoria receptării acestei traduceri, surprinsă succint de editori în notele explicative, cuprinzând numeroase referiri la veleitățile filologice pe care cărturarul le dovedeşte prin traducerea acestui text. În continuarea textului biblic volumul cuprinde, din sfera preocupărilor teologice ale autorului, sub titluri generice, proză ascetică, orații funebre, proză religioasă, prin traducerea lucrării lui Thomas de Kempis, *Imitatio Christi* şi *Cartea de rugăciuni*, cu un rol important în impunerea alfabetului latin în scrierea limbii române. Fragmentul de proză ascetică este de fapt o lucrare teologică de tinerețe, tradusă sub titlul *Cuvântare despre posturile besearicii greceşti a răsăritului* şi publicată în latineşte sub formă epistolară, reprezentând o expunere exegetică documentată a perioadelor de post din Biserica Orientală. Argumentele din istoria bisericii universale, din lucrările patristice şi justificările constante de ordin dogmatic indică pe deplin calitatea de teolog, pe care editorii i-o conferă în paginile de început ale volumului.

Un conținut explicit teoretico-filologic au paginile ce cuprind fragmentele din *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, reprodusă în latineşte la rubrica de note finale, cu secțiunile din care reiese intenția evidențierii caracterului latin al limbii materne, incluzând sistematic pe lângă elemente de ortografie în alfabet latin, indicații detaliate de natură fonetică şi un adevărat ghid de conversație, cu o dimensiune pragmatică evidentă – *Modi loquendi de iis rebus, guae seaepius veniunt in sermonem* (în traducere, *Forme de vorbit despre lucrurile cele ce mai adeseori vin în cuvântare*). Pasiunea pentru filologie a autorului este întregită şi de preocupările sale lexicografice, *Dictionarium valachico-latinum* fiind, aşa cum se afirmă şi în capitolul de *Note şi comentarii*, mai mult decât un instrument de lucru, în sensul în care erau percepute lexicoanele contemporane, autorul având în intenție tezaurizarea în întregime a lexicului românesc.

Calitatea de istoric a cărturarului este conferită de o vastă operă rămasă în manuscris după moartea acestuia şi editată postum, însă doar parțial. De nimeni contestată şi adesea evidențiată de posteritatea sa critică, calitatea de istoric este ilustrată în primul rând de lucrările fundamentale reproduse fragmentar în paginile antologiei în discuție – *Istoria, lucrurile şi întâmplările românilor* şi *Istoria catehetică*, ultima prezentând într-un stil facil, didactic şi într-o manieră dialogică, problemele controversate legate de istoria şi identitatea românilor din Ardeal. Fără a intra în detalii de conținut, e de remarcat în lucrarea dedicată istoriei românilor stilul narației, care deşi nu se îndepărtează de cerințele de gen ale cronicii istorice anterioare, pe care desigur o cunoaşte în parte, păstrându-şi

Scanned with OKEN Scanner

oralitatea mai ales în secţiunea contemporană referitoare la istoria episcopiei din Ardeal, este unul mai sobru, cu mai puţine elemente de natură beletristică, plastică. Erudiţia cărturarului se remarcă şi din preocuparea pentru cultura autohtonă scrisă ce îl precedă, realizând în *Bărbaţi învăţaţi din neamul românilor* o expunere succintă a scriitorilor pe care i-a cunoscut din cercetările personale, opera reprezentând prima încercare de istorie literară din cultura noastră.

Pe lângă preocupările teologice, filologice şi de istorie naţională ori bisericească, Samuil Micu se remarcă şi ca un om al condeiului, versificator de poezie religioasă, traducător de proză fantastică (*Istoria adevărată a lui Lucian de Samosata*), talentul scriitoricesc al autorului evidenţiindu-se şi în corespondenţa sa cu personaje importante ale timpului, în special clerici. Semnificative detalii de epocă, realităţi socioculturale locale, secondate de indicaţii referitoare la intenţiile şi conţinutul operelor sale edite ori aflate în manuscris, toate acestea într-un stil epistolar nu lipsit de eleganţă şi într-o limbă literară îngrijită, fac din scrisorile reproduse în finalul antologiei o secţiune foarte incitantă. Nu mai puţin interesante sunt paginile cu substanţă filosofică reprezentate de *Ethica sau învăţătura obiceaiurilor*, în care Micu dovedeşte o gândire sistematică, evidenţiată şi în modalitatea de fragmentare formală a conţinutului, opera scoţând la iveală înainte de toate formaţia sa de teolog, prin indicaţiile de morală creştină încorporate în substanţa ideatică a textului.

Conceput din dorinţa de a proiecta imaginea activităţii cărturăreşti a lui Samuil Micu, volumul *Samuil Micu în mărturii antologice* reuşeşte să îşi atingă obiectivele expuse încă din startul lucrării: acela de a invita la o lectură reflexivă a textelor marelui iluminist ardelean şi de a face ca o operă să mărturisească de la sine despre statura intelectuală a autorului său.

Elena Spiridon

CRISTINEL MUNTEANU (ed.), *Discursul repetat între alteritate şi creativitate. Volum omagial Stelian Dumistrăcel*, Iaşi, Editura Institutul European, 2007, 366 p.

În anul 2007, la cunoscuta editură ieşeană Institutul European, a fost publicat, în editarea competentă a lectorului universitar dr. Cristinel Munteanu, volumul intitulat *Discursul repetat între alteritate şi creativitate*. Este, mai întâi de toate, un volum omagial, care a luat naştere din dorinţa unor foşti sau actuali doctoranzi ai domnului profesor Stelian Dumistrăcel de a sărbători într-un fel special împlinirea vârstei de 70 de ani ai celui care a avut o contribuţie decisivă la formarea lor ca cercetători dăruiţi studiului limbii române şi care, pe unii, continuă să-i întreţină în atmosfera unei şcoli coşeriene de la Iaşi având ca preocupare „Tehnica liberă a vorbirii şi discursul repetat".

Aşadar, volumul abordează, în general, problematica, originală şi incitantă, a conceptului coşerian de „discurs repetat" ca expresie a universaliilor lingvistice în discursuri din diferite domenii ale comunicării, constituind prima prezentare de ansamblu a rezultatelor cercetărilor întreprinse pe tema anunţată în titlu de profesorul de la Iaşi şi de elevi ai acestuia, Stelian Dumistrăcel fiind cel care a lansat şi a dezvoltat, în literatura românească de specialitate, această perspectivă de analiză a limbajului, cu proiecţii asupra stilurilor funcţionale ale limbii şi asupra discursului publicistic[15].

Structural, volumul este alcătuit din două părţi precedate de o *Prefaţă*, semnată de editorul volumului, şi de un *Preambul*, în care este reluat discursul magistrului Eugeniu Coşeriu *Principiile*

[15] Cercetările realizate până acum de către Domnia Sa s-au materializat, pe lângă publicarea a numeroase studii în reviste de specialitate şi cu profil cultural, în apariţia a două volume tematice: *Limbajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcţionale*, Iaşi, Institutul European, 2006, 276 p., şi *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentaţia instituirii comuniunii fatice prin mass-media*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2006, 392 p.

Scanned with OKEN Scanner

lingvisticii ca ştiinţă a culturii, prezentat la deschiderea Colocviului omagial „Eugeniu Coşeriu – un mare lingvist contemporan", desfăşurat la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, în perioada 13–17 aprilie 1992, expunere din care reamintim câteva enunţuri ce au guvernat şi orientarea contribuţiilor publicate în volumul de faţă:

„Este vorba de principiile fundamentale ale lingvisticii, într-un sens ale lingvisticii mele. Însă, tocmai pe baza acestor principii, principiile înseşi nu sunt numai principiile unei lingvistici personale, adică a mea, ci, în acelaşi timp, – şi trebuie să fie de datoria omului de ştiinţă să afirme şi să creadă aceasta –, sînt principiile lingvisticii pur şi simplu, fără adjective şi fără personalizări [...]. Principiile sunt, ca de obicei cînd este vorba de principii, puţine; sunt numai cinci, anume: principiul obiectivităţii, principiul umanismului, principiul tradiţiei, principiul antidogamtismului şi principiul binelui public sau al responsabilităţii social-culturale" (*Omul şi limbajul său. Studia in honorem Eugenio Coseriu*, în „Analele ştiinţifice ale Universitaţii «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi", t. XXXVII/XXXVIII, secţia III e, Lingvistică, 1991–1992, p. 11).

Participarea la demersul omagial de faţă se declară şi se dovedeşte, prin urmare, ca ţinând de această viziune generală şi de lecţia Coşeriu de metodă, după care cercetarea trebuie să fie *critică*, *recuperatoare* şi *integratoare*, precepte pe care profesorul Stelian Dumistrăcel le-a transmis într-un mod creator studenţilor, masteranzilor şi doctoranzilor pe care i-a format.

Ceea ce atrage atenţia în mod plăcut este însăşi concepţia, originală, de volum omagial cu care suntem confruntaţi: partea de omagiere propriu-zisă a sărbătoritului (a II-a) este precedată de aceea în care însuşi omagiatul, alături de elevii săi, îşi revendică apartenenţa la o şcoală, găsind, astfel, prilejul de a-şi manifesta recunoştinţa faţă de personalitatea ştiinţifică şi umană pe care o consideră o adevărată instituţie tutelară. Aceasta este, aşadar, semnificaţia primei părţi a volumului, intitulată, de altfel, chiar *Întru omagierea Magistrului Eugeniu Coşeriu* şi care cuprinde două secţiuni.

În prima dintre acestea, cu titlul *În spiritul principiului tradiţiei*, au fost publicate trei articole care, fiecare în felul său, ilustrează intenţia mai sus formulată. Astfel, Stelian Dumistrăcel, în reexaminarea funcţiilor limbajului, porneşte de la reevaluarea coşeriană a punctului de vedere Bühler cu privire la funcţia „de apel", iar, în ceea ce priveşte „faticul", aprofundează viziunea celui care a lansat acest concept, antropologul Bronisław Malinovski (*Revenirea la fondatori: «faticul» din perspectiva funcţiei «de apel» a limbajului şi a delimitării stilurilor «funcţionale»*); Cristinel Munteanu este autorul unui articol în care tema coşeriană a discursului repetat este particularizată în domeniul frazeologiei (*Sinonime frazeologice obţinute prin procedeul variaţiei sinonimizative*); la rândul său, Petronela Savin propune o viziune sintetică privind relaţia magistru – discipol (*De la Eugeniu Coşeriu la Stelian Dumistrăcel pe terenul «discursului repetat»*).

Cea de a doua secţiune adună, sub genericul *Discursul repetat şi tehnica liberă a vorbirii. Aplicaţii coşeriene*, articole semnate de actuali şi foşti doctoranzi ai profesorului nostru, ale căror contribuţii, de regulă părţi din tezele de doctorat ale autorilor, se înscriu într-o sferă largă de investigare a conceptului de „discurs repetat" atunci când au ca obiect principal de studiu sau ca parte componentă a tratării frazeologia (problema modelelor frazeologice în limbile română şi germană – Casia Zaharia; contestaţia, mai mult sau mai puţin gravă sau numai ludică, în planul vieţii spirituale, prin analiza termenilor referitori la cult în frazeologia românească – Monica Bilaucă), dar mai ales atunci când aparţin temei generale a şcolii coşeriene de la Iaşi, „Tehnica liberă a discursului şi discursul repetat".

Distincţii formulate de prof. Stelian Dumistrăcel privind cercetarea enunţului aparţinând discursului repetat folosit cu intenţii de perfomanţă discursivă, în formă „canonică" sau restructurată, după regula „quadripartita ratio", sunt proiectate în domenii ale persuasiunii şi manipulării, în special în publicistică: titrare, între informativ şi incitativ, sau din perspectivă comparativistă între presa română şi italiană (Ştefana-Oana Ciortea-Neamţiu, respectiv Harieta Topoliceanu), actualizarea prin „deraiere" (Ionel Apostolatu), analiza formală (Constantin Mărcuşan).

Scanned with OKEN Scanner

Este investigat şi domeniul publicităţii (analiza retoricii şi pragmaticii acestuia respinge evaluări encomiastice la adresa virtuozităţii tehnice a „publicitarilor" – Brînduşa Amălăncii), ca şi cel al discursului politic (clişeele campaniilor electorale – Ionel Iloae). În sfârşit, la un alt aspect tipic coşerian trimit articolele care urmăresc utilizarea unor ipostaze ale discursului repetat în stilul beletristic (Gina Necula, cu privire la limba de lemn în proza literară românească din deceniile al VI-lea şi al VII-lea, din secolul al XX-lea, şi Ileana Alexandrescu-Voicu, analizând funcţia intertextuală a discursului repetat în *Levantul* lui Mircea Cărtărescu).

La această secţiune, de „aplicaţii", participă şi Stelian Dumistrăcel (*Însemnări din perspectiva deontică a limbajului*, pornind de la principiul responsabilităţii social-culturale), ca şi Cristinel Munteanu (*Un vechi precursor al lui Eugeniu Coşeriu în privinţa tehnicii colajului: [Pseudo]Hermogenes din Tarsus*).

Partea a II-a a volumului, reprezentând secţiunea omagială, se bucură, de asemenea, de o proiecţie aparte. Se înscrie, totuşi, în tradiţia publicaţiilor de acest gen interviul pe care sărbătoritul l-a acordat editorului volumului, Cristinel Munteanu (fost doctorand al profesorului). Este un interviu de suflet, un interviu cald, o discuţie sinceră între doi oameni care împărtăşesc o dragoste comună: limba română. Lăsăm cititorului plăcerea de a descoperi prin lectură tot farmecul mărturisirilor pe care Profesorul Dumistrăcel le face despre profesia şi despre preocupările sale, despre părinţi, care l-au crescut în spiritul respectului muncii şi al responsabilităţii sociale, despre profesorii şi marii prieteni care i-au fost modele, ca şi despre cei care, la rândul lor, şi-au făcut din Domnia Sa un model de urmat. (Mărturisesc aici, cu multă mândrie, că mă număr şi eu printre foştii studenţi şi masteranzi pe care domnul profesor Dumistrăcel i-a îndrumat la Facultatea de Litere de la Universitatea „Dunărea de Jos" din Galaţi).

Trei secţiuni constituie această parte omagială, pe care le prezentăm sumar în cele ce urmează.

Câţiva colegi şi prieteni, de la Iaşi şi din alte centre universitare din ţară, semnează, la rubrica *Crochiuri*, portrete substanţiale ale sărbătoritului (Dan Mănucă, Mircea Ciubotaru, Ion Horia Bîrleanu), unele dintre acestea cuprinzând şi schiţe de analiză a operei, cum este cel semnat de prof. Vasile Ţâra, de la Universitatea de Vest din Timişoara (*O remarcabilă şi distinctă personalitate a lingvisticii româneşti*) sau de Eugen Beltechi, cercetător ştiinţific principal la Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj-Napoca al Academiei Române (*Unul din cei mai avizaţi specialişti în problematica dialectologiei*). Cuvinte de caldă prietenie şi gratitudine cuprinde scrisoarea omagială din partea Facultăţii de Filologie de la Universitatea „Alecu Russo" din Bălţi, instituţie de învăţământ superior la care prof. Stelian Dumistrăcel a fost invitat pentru un ciclu de lecţii „Frazeologia românească şi «discursul repetat»" (mai, 2003).

Într-o a doua secţiune, intitulată *Opinii asupra operei prin recenzii sau prezentări ale cărţilor publicate*, au fost preluate, preponderent selectiv, analize şi aprecieri în legătură cu şase volume de autor ale sărbătoritului, tipărite între anii 1978 şi 2006, semnate, printre alţii, de Al. Graur, Haralambie Mihăescu, Elena Comşulea, Dorin Uriţescu, Lucia Cireş, Rodica Zafiu, Petru Zugun, Dan S. Stoica, Cristinel Munteanu. Un loc aparte printre acestea îl ocupă analiza vastă şi aplicată, cuprinzând impresionante aprecieri venite de la un coleg cercetător de teren el însuşi, Mircea Cioubotaru, cu privire la monografia *Ancheta dialectală ca formă de comunicare* (Iaşi, 1997, 453 p.), la realizarea căreia Stelian Dumistrăcel i-a avut colaboratori pe foştii săi studenţi de la Iaşi Doina Hreapcă şi Ion Horia Bîrleanu.

În sfârşit, a treia secţiune reprezintă un *Complement documentar*, cuprinzând, în primul rând, lista publicaţiilor sărbătoritului (autor a 9 volume, coautor /şi colaborator/ la 12 volume; studii, articole, recenzii, comunicări ştiinţifice), din domeniile [a] *Dialectologie (română şi generală), Geografie lingvistică*; [b] *Istoria limbii, limbă literară, stilistică*; [c] *Etnolingvistică, din perspectiva antropologiei culturale*; [d] *Pragmatică lingvistică – comunicare jurnalistică* (aproximativ 300 de titluri). Sunt

Scanned with OKEN Scanner

publicate, selectiv, subsumate unor rubrici, şi titluri de articole reprezentând preocupări de cultivare a limbii, intervenţii pe teme de cultură, portrete, evocări şi, cu titlul de „mostre", chiar din domeniul propriu-zis al publicisticii, apărute în reviste de cultură şi în cotidiene la care prof. Dumistrăcel a deţinut, uneori ani de-a rândul, rubrici săptămânale, o activitate pe care o continuă şi astăzi.

Spre deosebire de tradiţia în materie de volume omagiale, un *Curriculum vitae* şi o listă de *Referinţe biobibliografice* privitoare la sărbătorit sunt publicate în ultima secţiune a volumului, în care se găseşte şi un grupaj de fotografii şi fotocopii, ce oferă, cu discreţie, posibilitatea de a afla şi aspecte ale vieţii particulare ale Omului Stelian Dumistrăcel.

Pentru a ilustra optica şi expresia aprecierii unuia dintre iniţiatorii acestui demers editorial, recurgem la concluzia textului servind ca prefaţă a volumului, *Omul ca şi limbajul*, semnat de editorul volumului, Cristinel Munteanu, fost student şi doctorand al lui Stelian Dumistrăcel, care îşi omagiază profesorul printr-o comparaţie şi prin câteva consideraţii formulate în registru coşerian, pe care niciun recenzent nu le-ar putea rata şi pe care le considerăm potrivite pentru a încheia prezentarea de faţă:

„Şi Eugeniu Coşeriu şi Stelian Dumistrăcel ilustrează un [...] principiu paidetic revelat de înţelepciunea vechilor greci, «care aveau darul de a se minuna de lucrurile pe care alte neamuri le luau ca atare» [se face referire la cuvântul *rhytmisomai* 'a ritma un tânăr'].

Comparaţia omului cu limbajul se poate extinde la o adevărată «alegorie» pe temeiuri aristotelice (din perspectiva filozofiei limbajului), pentru care sunt necesare câteva distincţii:

[1] primului nivel, acela de *logos semantikós*, îi corespunde Omul Stelian Dumistrăcel ca semn, ca fiinţă semnificantă/semnificativă;

[2] celui de al doilea nivel, la care *logos*-ul semantic primeşte determinări ulterioare, îi corespunde personalitatea cu cele trei ipostaze aferente celor trei distincţii de bază:

[α] *logos apophantikós* → Cercetătorul;

[β] *logos pragmatikós* → Profesorul;

[γ] *logos poietikós* → Scriitorul/Literatul.

Am riscat această ultimă caracterizare, deşi sărbătoritul nu a publicat literatură «de ficţiune», dar o asemenea calitate poate fi recunoscută în diverse scrieri..." (Cristinel Munteanu trimite la interviul publicat în volumul omagial pe care îl prezentăm; cf. p. 15).

După lectura volumului *Discursul repetat între alteritate şi creativitate*, cititorul rămâne cu sentimentul plăcut că în cultura noastră există şi oameni care se pot împărţi cu egală dăruire cercetării, modelării spiritelor în formare şi, nu în ultimul rând, familiei. Şi reţine, de asemenea, că o astfel de performanţă este posibilă doar prin recunoaşterea meritelor înaintaşilor care l-au format, dar şi prin înţelegerea şi preţuirea acordată celor pe care îi formează.

Ca un ultim cuvânt, trebuie să apreciem priceperea cu care Cristinel Munteanu, coordonatorul volumului, a ştiut să dezvăluie universul unui om şi profesor excepţional.

Oana Magdalena Cenac

MIOARA MOCANU, *Discursul poetic novalisian. Abordare semio-lingvistică*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2006, 282 p.

Cartea Mioarei Mocanu, *Discursul poetic novalisian. Abordare semio-lingvistică*, ne propune o viziune semiotică asupra operei lui Friederich von Hardenberg (Novalis). Este urmărit filonul lingvistic la nivelul închegării poetice a limbajului novalisian. Analiza de tip textualist evidenţiază generarea stilistică a unei sume de figuri retorice semnificative (anafora, elipsa, epitetul etc.) conturate ca atare, ca figuri, din perspective diverse.

Scanned with OKEN Scanner

Prefaţa de autoritate a volumului este semnată de Maria Carpov, conducătoarea şi îndrumătoarea tezei de doctorat aflate la baza volumului pe care-l prezentăm acum. Dimensiunile exegetice ale şcolii semiotice pe care am numit-o şi cu altă ocazie „Şcoala Carpov" îşi probează, încă o dată, eficienţa.

Primul capitol, *Anafora*, studiază respectiva structură în relaţie cu sau prin extensie asupra cataforei, paralelismului, epiforei, antonimiei, proiectate în cadrul larg al figurilor repetiţiei. Fiecare segment delimitat în analiza pe text este precedat de o clarificare teoretică minuţioasă, prezentată erudit şi naiv în acelaşi timp. Naivitatea – aparentă, se înţelege – decurge din ingenuitatea prin care analiza doreşte să-şi explice fiecare pas „înainte", până în instanţa ultimă. Se ajunge astfel la explicarea periodică (mereu reluată ca într-un fel de cerc filologic spitzerian) a unor noţiuni lingvistice primordial-esenţiale, considerate conform diferitelor accepţii ale unor şcoli lingvistice şi semiotice de prestigiu: structuralismul saussurian, generativismul, fapte din gândirea raţionalistă a *Gramaticii de la Port Royal*, secvenţe din ideile formaliştilor ruşi, câteva dintre problemele cognitiviştilor. Toate acestea sunt inserate ca suport al unor teorii poetice şi stilistice aplicate concret, pointilist, asupra operei lui Novalis. Se invocă Bally, Bachtin, Luis Tesnière, Dominique Maingueneau (un veşnic reper), Genette, taxinomia Grupului μ, Fontanier (considerat, pe drept cuvânt, autoritatea clasică absolută) etc. Concret, pe text, este căutat „statutul referenţial al anaforei", funcţiile „decorativă, mnemotehnică, de insistenţă, coezivă, cognitivă" ale acesteia, „procedee de anaforizare caracteristice discursului poetic novalisian", „anafora ca ligament narativ", „ceea ce au în comun anafora şi deicticele".

Cele zece secvenţe (capitole) ale volumului (în afară de introducerea *Argument* şi de concluzii) tratează, succesiv, anafora, emfaza, elipsa (*Golurile în ţesătura textuală*), disjuncţia şi abrupţia, indici semnificativi ai modalităţii de realizare a inconsecvenţei semantice, epitetul, după care, închegate sub forma unei a doua părţi a lucrării, ni se propun cinci tipuri de lectură.

Dintre aceste secvenţe, cea mai amplă, prima, despre anaforă, ne introduce în sistemul propriu al autoarei de a investiga prin tatonări „ezitante", această ezitare devenind oarecum o tehnică personală a rotirii exegetice tot mai strânse spre ideea elementară, demonstrată convingător, conform căreia „la Novalis, între cele două categorii literare, între partea versificată şi partea neversificată a operei, există o uimitoare armonie" stilistică, semiotică şi lingvistică.

Capitolul care se referă la emfază reprezintă un fel de întărire ideatică, de sedimentare şi reaşezare conceptuală care se alcătuieşte ca „prag de bătaie" pentru următoarea secvenţă analitică, cea referitoare la „golurile în ţesătura textuală". Am spune că lucrarea excelează mai ales în surprinderea „ne-spusului" – adică a ceea ce *nu* este exprimat, ci este implicit ambiguu prin aluzii contextuale (noi utilizăm termenul în accepţie riffaterriană) prin care ceea *ce ar fi putut fi* devine, adesea, mai semnificativ pentru text decât ceea ce se relevă în fapt.

Studierea punctuală a elipsei şi a cratimei reprezintă momentul analitic în care exegeza capătă pe deplin forţă şi curaj, talentul scriiturii dublând, acum, prin intuiţie excelent condusă, efortul lucid al argumentaţiei. Paginile 116–141 (aparţin capitolului în discuţie, al treilea) sunt, după părerea noastră, cele mai convingătoare şi mai frumoase, în acelaşi timp. Începând cu aceste pagini, forţa persuasivă a cercetării se accentuează. Vom cita un fragment care ar putea fi considerat drept una dintre profesiunile de credinţă exegetică ale autoarei: „Între haos şi poezie compatibilitatea este, în mod hotărât, slabă, dar tocmai amestecul lor bine dozat creează un «efect romantic», cum ar spune poetul. Uneori chiar dezordinea este mai fermecătoare şi, după cum am putut vedea, mai grăitoare, mai elocventă decât ordinea". Capitolul se încheie argumentativ cu vorbele lui Klingsohr, una din ipostazele poetului din *Heinrich von Ofterdingen*: „Aproape că aş spune că haosul s-ar cuveni să licărească în fiece lucrare de felul poeziei prin ochiurile ţesăturii subţiri şi regulate ale ordinii".

Inconsecvenţa semantică şi *Indeterminarea semantică*, următoarele două capitole, continuă excursul teoretic şi efortul precizărilor conceptuale. Accentuări logiciste, imersiuni în teoria actelor de

Scanned with OKEN Scanner

vorbire, semiotica figurii, încadrarea taxinomică stilistică sunt tot atâtea reluări semnificative pentru analiza epitetului novalisian vizualizat dincolo de limitele sale clasic retorice. Evidențiem acum microstudiile aplicate „epitetului de culoare" la nivelul grăuntelui semantic.

În paginile care cuprind introspecții analitice ale epitetului este urmărit limbajul novalisian în cadrul pretențios (bine susținut) al unei mici poetici a limbii germane, s-ar putea spune.

Reîncărcarea poetică a figurilor de tip catachretic, urmărită exegetic, duce la adevărate investigații lingvstice care surprind concret „regândirea" artistică a unui nucleu semantic. Avem de a face aici cu o suită de disocieri textuale care țes cu finețe analitică de stampă japoneză zone ale universului poetic al lui Novalis.

Ultimele cinci secvențe ale studiului reprezintă tot atâtea propuneri analitice independente, axate, fiecare în parte, pe câte un aspect semiotic implicat raportului poetic-narativ. Apar decupate fragmente de text novalisian care sunt amănunțite printr-o analiză de tip simbolistic în cadrul căreia emblemele creștine se regăsesc răsfrânte în structura poetică a traseului artistic al lui Novalis.

O remarcă deosebită se cere făcută cu privire la efortul lingvistic contrastiv al analizei. Ne găsim în fața unei lucrări care studiază, în limba română, unul dintre cele mai dificil de explicitat limbaje ale literaturii germane, este vorba, se înțelege, de limbajul poetic. Textul novalisian nu corespunde unui areal exegetic care să faciliteze un atare demers. Autoarea tezei explică funcționarea poetică a unor nuclee semiotice din limba germană utilizând cuvintele limbii române prin intermediul cărora, prin traducere (preluată adesea, însă, de cele mai multe ori, originală), sunt vizualizați, în analiză, senzori stilistici specifici fiecărei limbi în parte (de exemplu, analiza frazei de deschidere a *Imnului* 4).

În literatura de specialitate se știe că traducerile unei metafore ori a alteia au reprezentat, de-a lungul timpilor istorici, adevărate pietre de încercare generatoare a unor analize polemice. „Aurora cea cu degete trandafirii", „Ochii de aur ai Atenei", „cămila (animal sau odgon) trecătoare prin urechile acului ori pe sub arcul unei porți a cetății Ierusalimului", toate acestea și extrem de multe altele au format subiecte care, în timp, s-au închegat în noi sisteme argumentative reeșalonate în cadrul unor discipline filologice și/sau semiotice. Metonimia, simbolizată prin grecescul μ, supune atenției cadrul unei noi retorici generale care, în urma unor comentarii avizate, a dovedit, de fapt, supremația sinecdocii din cauza nu atât a metodei de lucru, cât a limbii prin care exegetul își explicita imaginea.

Ne-am permis să readucem în discuție aceste situații pentru a sublinia dificultatea unui demers ca cel făcut în cartea de față, demers care depășește cu bine eventualele capcane ale unei traduceri sensibile și adecvate, din germană în română, a uneia sau alteia dintre figurile de stil avute în vedere.

Ca orice lucrare de o asemenea anvergură, punerea în ecuație a problematicii analizate ar putea duce și la rezolvări diferite. Câteva observații sunt inevitabile: de exemplu, ar fi putut fi considerată relativ altfel modalitatea de vizualizare a metaforei cernute exegetic fie în cadrul epitetului, fie ca enalagă, metonimie sau în perimetrul anaforei. De altfel, implicarea metaforei în analiză ca element teoretic relativ periferic reprezintă o metodă de discernere mai mult decât necesară privind obiectul de studiu.

În altă ordine de idei, ținând cont de posibilitatea unei accentuări a caracterului contrastiv al studiului, ar fi interesat pe mulți cercetători o mai strânsă corelare cu o serie de studii (dintre acelea categorial asemănătoare metodologic) operate asupra limbii române; ne referim, în special, la câteva exegeze de autoritate privind „cazul Eminescu".

De altfel, unul dintre câștigurile demersului de față constă și în modul în care volumul reușește să propună lecturi noi, susținute argumentativ, în același timp atrăgătoare, incitând la diverse analogii exegetice.

Cristina Florescu

Scanned with OKEN Scanner

Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820-1845), I. *Ţinutul Romanului*, Iaşi, Editura StudIS, partea I (1820), volum editat de Lucian-Valeriu Lefter, introducere de Mircea Ciubotaru, 2008, 390 p.; partea a 2-a (1832), volum editat de Silviu Văcaru şi Mircea Ciubotaru, introducere de Mircea Ciubotaru, 2009, 266 p.

Volumele de faţă sunt primele dintr-o proiect amplu, în cadrul căruia care se doreşte facilitarea cercetării prin publicarea condicilor de recensăminte fiscale. Aşa cum menţionează autorul studiilor introductive, Mircea Ciubotaru, de această acţiune vor putea profita cercetători de diverse specializări, deoarece catagrafiile conţin nu doar importante date de natură fiscală, ci şi istorice, economice, sociale, lingvistice din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Accesul la aceste documente nu este facil pentru cei care nu stăpânesc lectura textelor în chirilică sau nu pot petrece prea mult timp la sala de lectură a Arhivelor Naţionale din Iaşi.

Scopul acestor recensăminte fiscale, necercetate îndeajuns până acum, era de a cunoaşte resursele umane şi materiale din Moldova, prin înregistrarea nominală a populaţiei, plătitoare sau nu de bir, a proprietarilor de moşii, dar şi contabilizarea, în cazul *Catagrafiei* din 1820, a animalelor domestice şi a stupilor. Există în aceste catagrafii referinţe la categoriile de contribuabili, dar şi la cele scutite de dajdie sau capitaţie (impozit care se plătea pe cap de locuitor). Lucrările sunt surse importante de date privind mişcările populaţiei şi compoziţia ei fiscală şi socială în acea perioadă, relaţiile de rudenie între localnici, starea lor civilă sau apartenenţa confesională, starea lor materială.

Parcurgând paginile catagrafiei din 1820, obţinem, de asemenea, informaţii referitoare la ocupaţiile localnicilor din acele timpuri: aprod, argat, armăşel, baci, bivolar, blănar, butnar, cărămidar, casap, chelar, pietrar, ciubotar, cioban, cioclu, cojocar, crâşmar, croitor, dărvar, dascăl, dăbilar, diacon, ficior, grădinar, haham, hornar, jitar, lăcătuş, livădar, morar, opincar, olar, pădurar, plugar, podar, preot, prisăcar, purcar, puşcaş, rachier, rotar, salahor, săpător, scripcar, stoler, surugiu, tăbăcar, teslar, văcar, vătaf, vătăşel, velnicer, vizitiu, vier, vornic, zugrav. În timp şi, într-o evoluţie caracteristică pentru sistemul antroponimic românesc, denumirile profesiilor localnicilor se vor transforma în supranume sau nume de familie, aşa cum se poate observa din catagrafia de la 1832. La Târgul Roman întâlnim şi alte profesii, specifice mediilor orăşeneşti: abager, apar, argintar, băcan, bărbier, bogasier, brăhar, caretaş, casap, ciubucciu, condurar, curelar, işlicar, lipcan, mătăsar, mindirigiu, pitar, soponar, sticlar, şlicar, tabacciu, telal. Ambele serii de denumiri citate prezintă interes nu numai pentru istoricul diferitelor ocupaţii sau profesii, ci şi din punctul de vedere al statutului lor denominativ în cadrul vocabularului limbii române.

Catagrafiile reprezintă şi o adevărată oglindă a fenomenului migraţiei populaţiei. Astfel, din cauza asupririi austro-ungare, transilvănenii se refugiau în Moldova, unde li se acordau şi unele facilităţi fiscale. Numele unor localnici sau etnonimele din dreptul numelui indică locurile de proveniență: Bejenaru, Braşoveanu, Lipovanu, Munteanu, Ungureanu, Vrânceanu etc.

În zona Romanului există multe sate cu populaţie ceangăiască, iar acest fapt se reflectă şi în recensămintele despre care discutăm; prin studierea acestora se va putea clarifica „îndeosebi originea populaţiei catolice din satele Moldovei, chestiune controversată din motive confesionale şi naţionaliste, precum şi fenomenul asimilării etnice în comunităţile eterogene. Studiul genealogic al neamurilor existente astăzi în aceste localităţi va descoperi în catagrafii cele mai vechi generaţii menţionate documentar, astfel încât se va putea constata în multe cazuri dacă familiile dovedite de alte etnii în jurul anilor 1800 sunt sau nu sunt astăzi recunoscute ca româneşti. Din această perspectivă apare ca prioritară editarea catagrafiilor pentru ţinuturile Bacău, Neamţ şi Roman, în care au existat şi mai există numeroase sate cu populaţie mixtă atât din punct de vedere etnic, cât şi confesional" (p. XVII).

Ca liste nominale, catagrafiile se dovedesc a fi, cum am menţionat deja, şi o importantă sursă onomastică, surprinzând o etapă importantă în evoluţia sistemului antroponimic românesc, şi anume

Scanned with OKEN Scanner

apariţia celui de-al doilea nume. Dacă în catagrafia din 1820 unii localnici sunt înregistraţi doar cu un nume, lângă care este trecută profesia, etnia sau starea civilă, în următoarea catagrafie toate persoanele sunt identificate prin nume dublu. „Desigur, numai o dispoziţie expresă a Vistieriei poate explica faptul că, în toate catagrafiile din 1831 şi din anii următori, numele unic dispare practic din sistemul antroponimic oficial. Dacă locuitorii recenzaţi nu aveau la data catagrafiei şi un al doilea nume, complementar (nume de familie, poreclă stabilă şi recunoscută, etnonim devenit element de identificare de măcar două generaţii), toţi trebuiau înregistraţi cu consemnarea numelui tatălui (acesta, la rândul lui, având, de regulă, un nume dublu), în formula *X sân YZ*, sau socrului (*X zet YZ*), iar văduvele cu numele bărbaţilor decedaţi, prin sintagme genitivale de tipul *Ioana lui Stan Pelin*. Această cerinţă aduce un volum enorm de informaţie genealogică precisă" (p. XIII).

În paginile acestor Catagrafii pot fi întâlnite caracteristici fonetice ale graiului vorbit în Moldova în acea epocă: trecerea lui *ă* protonic la *a* (*vacar*, *vataf*); palatalizarea labiodentalelor *f*, *v* (*a Dahinii*, dar şi *a Dafinii*; *gier*, dar găsim şi varianta literală *vier*) şi a bilabialelor *p* şi *b* în poziţie prepalatală (*chetrar*, *Chetrăriţii*, *ochincar*, *Vraghii*); velarizarea lui *i* după consoanele *s*, *(d)z*, *ş*, *j*, *ţ* (*jîtar*, *Sîmion*, *Vasîli*); închiderea lui *e* neaccentuat final (*să scuteşti di...*, *Vasîli*, *Tănasi*); (sporadic) trecerea lui *v* urmat de *o*, *u* la *h* (*biholar*). De asemenea, sunt reflectate în limba acestor documente forme vechi, unele etimologice, ale unor cuvinte: *crâcimar*, *ciobotar*, *cărucer*, *vezeteu*, *soponar*.

Posibilitatea realizării unor comparaţii între datele din catagrafia din 1820 şi cele din recensământul din 1832 este exemplificată de Mircea Ciubotaru, care recurge la analiza paginilor privind satul Simioneşti (ocolul de Mijloc al ţinutului Roman) din cele două catagrafii.

Fiecare din cele două volume se bucură de un studiu introductiv care aduce informaţii bogate, bine-venite, privind contextul istoric şi social al epocii în care au fost realizate aceste catagrafii. De asemenea, există numeroase trimiteri bibliografice privind studii la baza cărora au stat unele catagrafii, cât şi o listă a lucrărilor despre localităţile din ţinutul Romanului. Versiunile în limbile italiană, engleză şi maghiară ale introducerilor, precum şi ale glosarului de termeni arhaici fac posibilă consultarea volumului şi pentru necunoscători ai limbii române, dar interesaţi de istorie, onomastică şi genealogie. Consultarea lucrării prezente este facilitată de existenţa indicelui de localităţi şi a indicelui de nume de proprietari. Dată fiind importanţa acestor documente din punct de vedere istoric, social, economic şi lingvistic, şi acurateţea cu care sunt redactate volumele, sperăm ca proiectul de publicare a catagrafiilor să continue, de dorit chiar cu susţinere financiară din partea instituţiilor care ar trebui să încurajeze acest gen de lucrări, atât de necesare.

Daniela Butnaru

MIHAELA ALBU, DAN ANGHELESCU, *Revistele literare ale exilului românesc: **Luceafărul**, Paris (1948–1949) – o restituire*, Bucureşti, Editura Ideea Europeană, 2009, 266 p.

Recuperarea documentelor exilului românesc reprezintă o acţiune firească şi de acută actualitate. Face parte din restituirile atât de necesare pentru cultura română, fie că în centrul atenţiei sunt documente de istorie sau de literatură ori din alt perimetru axiologic. Împreună, ele contribuie la descoperirea unui tot unitar, care „dă sama" de existenţa şi valoarea unor creatori, a unor acte de cultură, ori de atitudine şi de simbioză spirituală. Cercetarea unor pagini unice din arhiva de suflet şi de ripostă la regimul politic instaurat de comunişti în România, centrată pe revelarea unor atitudini de îngrijorare şi de împotrivire la cele ce se întâmplau în ţară, oferă certitudinea că cei mai mulţi dintre intelectualii români aflaţi în diaspora au încercat să militeze pentru „deconspirarea" actelor de injustiţie şi de teroare psihologică instituite de „mai-marii" care girau conducerea în diferite sectoare

Scanned with OKEN Scanner

ale lagărului comunist. A demasca aceste orori în faţa opiniei publice internaţionale a fost o dovadă de implicare şi de devotament faţă de ţara şi de compatrioţii aflaţi în suferinţă. O astfel de mărturie a capitalului spiritual investit în deconspirarea adevăratei feţe a dictaturii din România este şi revista literară „Luceafărul", apărută la Paris, ca urmare a străduinţelor lui Mircea Eliade. Aşa cum subliniază autorii cărţii *Revistele literare ale exilului românesc:* ***Luceafărul****, Paris (1948–1949) – o restituire*, Mihaela Albu şi Dan Anghelescu, aceasta a fost prima revistă literară a exilului românesc, editată cu mari străduinţe, dar fără posibilitatea de a supravieţui mai mult de două numere. Primul număr este datat „Noiembrie 1948", următorul fiind „Mai 1949". „Subtitlul ei [*Revista scriitorilor români din exil*] trimite cititorul la dorinţa expresă a editorilor [şi în special a lui Mircea Eliade!] de a cuprinde o arie cât mai diversificată în plan geografic, dar şi cultural, precum şi o asumare a unui rol reprezentativ pentru intelectualii exilaţi" (p. 65). Ecourile articolelor publicate în revistă au fost de durată, mulţi fiind cei care au recunoscut, în timp, importanţa acestei publicaţii: „Un semn indirect de apreciere îl vom întâlni, de exemplu, referitor la o altă publicaţie literară a exilului, *Revista Scriitorilor Români*, apărută în 1962, comparată fiind ca valoare cu *Luceafărul*. În 1955, un alt membru activ (în plan cultural) al exilului românesc, Ioan Cuşa, în cel dintâi număr din *Anotimpuri*, sublinia faptul că *Luceafărul* a avut «meritul de a fi fost prima revistă literară românească apărută în Occident sub egida libertăţii», prin ea păstrându-se limba română şi continuându-se «tradiţia literelor noastre, tradiţie ruptă din făgaşul ei natural»" (p. 65–66).

Sunt analizate şi detaliate articolele care alcătuiesc corpusul celor două numere, după cum urmează: „Rostul" unei reviste literare româneşti în exil. *Cuvânt de început, Literatură şi destin* (Al. Busuioceanu); *Două tradiţii spirituale româneşti* (Mircea Eliade); *Scrisul şi misiunea literaturii* (Mircea Eliade); *Laudă culturii româneşti* (M.V.) [Mihail Villara]; *Fragmente. Razne* (Z.P., alias Emil Cioran); *Vorbe despre vorbe* (Mihai Lazăr); *Codrul, permanenţă românească* (D.P. Hucău); *Sovietizarea culturii române* (Iosif Moldoveanu, alias George Ciorănescu); *Închiderea şcolilor franceze* (Ilie Oprea); *Confluenţe* (Alexandru Andronic alias Virgil Ierunca); *Istoria umanităţii nu este istoria luptelor de clasă* (Titus Barbu); *Notă despre degradarea morţii* (Alexandru Andronic, alias Virgil Ierunca); *Amintiri despre Titu Maiorescu* (Const. Antoniade); *La moartea lui Sextil Puşcariu* (Nicolae Dinu); *Cuvânt pentru Paştele românesc 1949* (Marcel Fontaine); *La cumpăna veacului* (Octavian Vuia); *Atitudine ortodoxă* (Petre Popescu); *Poemas pateticos* (recenzie semnată de George Ciorănescu la volumul de poeme al lui Alexandru Busuioceanu) ş.a. Proza publicată în cele două numere ale revistei „Luceafărul" este semnată, printre alţii, de Mircea Eliade, Mihail Villara (Mihail Fărcăşanu), D.N. Ciotori. Poezia este reprezentată de Alexandru Andronic (Virgil Ierunca), N.I. Herescu, Contesa de Noailles, Constantin Virgil Gheorghiu, Horia Stamatu, Vasile Posteucă, Vintilă Horia, N.S. Govora, Mihai Tăcutu (Alexandru Ciorănescu), Valeriu Anghel (Vasile Voiculescu). Multe alte pagini se deschid cititorilor ca o ofrandă adusă de zămislitorii acestei publicaţii pentru cunoaşterea culturii şi literaturii ţării de care, fizic, s-au desprins, dar niciodată spiritual. Volumul *Revistele literare ale exilului românesc:* ***Luceafărul****, Paris (1948–1949) – o restituire* oferă un exemplu de acribie şi de dăruire profesională pentru recuperarea valorilor exilului românesc. Aşa cum se subliniază în *Argument*, „Este o datorie a fiecărei ţări să-şi cunoască cultura în integralitatea ei, să-şi întregească patrimoniul cultural cu tot ceea ce-i aparţine, indiferent de locul geografic unde a fost creat. Iar literatura (cel puţin cea scrisă în limba română) nu mai poate fi trecută cu vederea şi trebuie să aparţină în totalitate istoriei noastre literare. Motivaţia recuperării o aflăm nu numai în calitatea operelor create în timp dincolo de graniţele ţării, dar şi în necesitatea cunoaşterii a cât mai multor aspecte care să completeze spiritualitatea noastră. Criteriul axiologic este însă, desigur, unul principal" (p. 7–8).

Ofelia Ichim

Scanned with OKEN Scanner

NICOLAE COJOCARU, *Istoria tradiţiilor şi obiceiurilor la români*, vol. I, *Din preistorie până la mijlocul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, Editura Etnologică, 2008, 688 p.

Cartea lui Nicolae Cojocaru răspunde unei necesităţi apărute în literatura de specialitate, cea de a privi înapoi, în timpul de aur al apariţiei primelor forme de rit. Acuitatea acestei priviri este susţinută de o bună cunoaştere a sincroniei fenomenului, precum şi a istoriei socioculturale a neamului, a cărui permanenţă şi identitate este asigurată în mod special de valorile sale rituale. Deşi acest demers este îndreptat în mod privilegiat către istoria obiceiurilor româneşti, orice valoros şi pertinent studiu etnologic are o dimensiune istorică implicită sau explicită. Două direcţii sunt vizate de autor: una documentară-etnografică şi alta hermeneutică-etnologică, acestea fiind de fapt inseparabile în structura complexă a discursului. Contextul interdisciplinar (*etnoistoric*) propus aici presupune cercetarea dintr-un punct de vedere specializat a vestigiilor arheologice şi o înţelegere orientată a unor surse de alt tip decât cele etnologice, care nu existau în perioadele îndepărtate ale performării obiceiurilor (texte istorice, religioase, administrative). Se apelează constant şi la surse străine, precum şi la comparaţii cu evoluţia datinilor în cadrul altor culturi arhaice vecine sau cu care civilizaţia românească a intrat în contact. În cultura arhaică românească, funcţionează o lege a conservării care ne asigură încă o dată, de data aceasta cu argumentele etnologiei, că nimic nu s-a pierdut în practica tradiţiilor şi a obiceiurilor neamului, totul se conservă în retorta profundă a memoriei colective.

Sondarea modului în care se construieşte, de-a lungul istoriei poporului român, un specific al tradiţiilor şi obiceiurilor este un proiect pe cât de seducător, pe atât de dificil. Lipsa surselor de informaţie, a atestărilor unor forme de texte şi de practici este cauzată de însăşi natura obiectului investigat, aceea de a funcţiona într-o cultură prin excelenţă orală. Autorul nu se lasă însă învins de această piedică şi caută să probeze prin nenumărate documente vechimea şi apoi evoluţia unor fenomene rituale. De asemenea, încearcă să urmărească atent transformările pe care acestea le suferă pentru a discerne, eventual, anumite modificări în structura lor de suprafaţă, jocul influenţelor şi al ascunderilor, într-un proces suportat mai degrabă de forme decât de fond (p. 11). Implicit, proiectul dificil pe care-l porneşte Nicolae Cojocaru aspiră să împace aspectul de inventar diacronic al apariţiei unor fragmente de viaţă rituală cu un discurs de susţinere a permanenţelor. Una dintre realizările cărţii este tocmai faptul că oferă imagini ale formelor primare ale unor obiceiuri şi tradiţii, atestându-le vechimea. Alături de această reuşită în beneficiul specialiştilor, lucrarea mai prezintă un palier descriptiv destul de pronunţat, care captează mai degrabă interesul publicului larg.

În acest prim volum, dedicat epocii vechi a istoriei tradiţiilor şi obiceiurilor, care se întinde de la preistorie până la Evul Mediu târziu, etnologul îşi începe cercetarea de la formele primare ale cultului, şi anume din paleolitic, când cele mai îndepărtate urme de religiozitate se manifestă în legătură cu mitologia ocupaţiilor (magia vânătorii, dansul magic, travestirea) şi cu practicile din jurul cultului morţilor (tipuri de înmormântare, ofrandele din morminte, folosirea ocrului roşu). Animismul şi totemismul sunt realităţi aflate la baza imaginarului arhaic românesc. Aceste credinţe primitive au alimentat importanţa coeziunii neamului, a familiei şi a strămoşilor. Acum sunt deja prezente travestirile rituale cu măşti zoomorfe, venerarea femeii capabile de maternitate, ipostază a Marii Zeiţe, sacralizarea focului casnic. În ceea ce priveşte riturile funerare, este atestată în această epocă interesanta formă a mormântului cu acoperiş, numită „casa mortului", încă identificată de etnografi în actualitate, precum şi urme ale ospăţului în apropierea locului de veci.

Epoca următoare este cea daco-getică, marcată de o individualizare a practicilor rituale, grupate în jurul unor figuri divine tutelare. Zamolxis este personajul central şi polivalent (zeu, rege, mag) care apare în ceremoniile religioase ale autohtonilor, legate de credinţa în nemurire şi de riturile de iniţiere. Strămoşii noştri practicau magia de extracţie pitagoreică, bazată pe valenţele vindecătoare

Scanned with OKEN Scanner

ale muzicii şi pe unitatea psihosomatică a fiinţei. Virtuţile curative ale melosului demonstrează vechimea cântecului ritual şi ceremonial, originea muzicală a produsului folcloric, asigurând continuitatea cântării folclorice în spaţiul românesc, care urmează, aşa cum constata Nicolae Iorga, liniile melodice ale muzicii preistorice. Astfel, tradiţiile caracteristice locuitorilor Daciei şi urmele de cultură materială (mormintele de incineraţie, cu inventar sărac), datând din secolul al IV-lea î.Hr., certifică identitatea daco-getică a culturii primare româneşti (p. 36).

Dominanta populară a civilizaţiei autohtonilor va fi hotărâtoare pentru tipul raporturilor acestora cu romanii. Autorul insistă asupra faptului că dacii au filtrat din influenţa romană ceea ce se potrivea cu specificul deja bine întemeiat al modului lor de viaţă, cum ar fi sărbătorile romane cu un element popular mai accentuat (*Saturnaliile*, *Calendele*, *Baccanalele*, *Rosalia*), care corespundeau *pietas*-ului etnic daco-getic. Tot în virtutea acestui fapt, elemente ale creştinismului roman primar s-au intersectat cu credinţele păgâne daco-getice, iar acest sincretism a dăinuit mii de ani, fiind încă activ. Obiceiurile calendaristice ale daco-romanilor aveau la bază necesitatea omului arhaic de a asigura normalitatea momentelor de prag temporal, cum sunt solstiţiile şi echinocţiile.

Atunci când vorbeşte despre urmele cultului mithraic în Dacia romană, Nicolae Cojocaru subliniază, sprijinindu-se pe celebrele analize ale lui Franz Cumont, filiera orientală a acestor rituri, însă acceptă opinia lui Traian Herseni care vede această influenţă ca fiind puţin importantă în existenţa rituală a daco-romanilor. Deşi legătura dintre sărbătoarea creştină a Crăciunului cu ceremoniile mithraice şi cu cele care îl aveau în centru pe *Sol Invictus* (practicarea, pe 25 decembrie, a mesei rituale şi imersiunea în apă a neofiţilor) a fost larg acceptată de către specialişti, autorul consideră că „fixarea de către biserică a sărbătorii Crăciunului la 25 decembrie, mai întâi în Apus şi apoi în Răsărit, nu s-a făcut în funcţie de sărbătoarea zeului Mithra sau a lui Sol Invictus, ci s-a luat în calcul perioada de sarcină a Maicii Domnului, de 9 luni" (p. 139). Ba chiar etichetează analizele etnologilor care mizează pe această legătură ca fiind pure speculaţii şi preferă varianta oficială a Bisericii, recuzând-o pe cea indicată de realitatea comportamentului ritual. Totuşi, autorul va sublinia în următoarele pagini, de nenumărate ori, valenţele păgâne anterioare creştinismului care au marcat obiceiurile calendaristice străromâne. De exemplu, atunci când descrie ciclul sărbătorilor prilejuite de începutul anului, din perioada prefeudală, Nicolae Cojocaru afirmă că fixarea acestei celebrări, după secolul al X-lea şi în întreg spaţiul sud-est european, este întărită de cinstirea astrului solar zeificat la solstiţiul de iarnă, în relaţie neîntreruptă cu tradiţiile vegetaţionale, prin urmare „concepţiile religioase păgâne au persistat încă multă vreme în legătură cu sărbătoarea de la 25 decembrie" (p. 301). Nu de puţine ori, autorul arată, în virtutea adevărului istoric, faptul că Biserica răsăriteană a tolerat practicile populare care au fost incluse în noile reprezentări şi rituri creştine. Această problematică, într-adevăr mult-discutată, a fost elucidată de savantul Petru Caraman în impresionanta sa lucrare *Colindatul la români, slavi şi la alte popoare*, unde marele etnolog analizează „îndelungata adaptare" pe care au suportat-o, în sincretismul lor, atât sărbătorile păgâne dintre Saturnalii şi Calende, cât şi Crăciunul fără dată fixă din perioada creştinismului primar.

Viziunea mitico-magică a daco-romanilor este configurată şi în capitolul dedicat obiceiurilor familiale. La naştere, încă de la începuturile creştinismului, se practica botezul în natură (apă curgătoare, lac, izvor), şi abia apoi s-au creat *baptisterii* în spaţii închise. Ritualul era văzut în primul rând ca un act esenţial de renaştere spirituală, în conformitate cu originea precreştină a tradiţiei şi, în al doilea rând, ca o aderare la noua credinţă. Nunta strămoşilor noştri se desfăşura după un scenariu mai degrabă de origine latină, care începea dimineaţa la casa miresei, se continua cu ceremonia de la casa mirelui şi cu celelalte acte ritual-ceremoniale bine conservate în satul românesc. În ceea ce priveşte înmormântarea, arheologii au descoperit în spaţiul carpato-danubiano-pontic urme de incinerare de provenienţă precreştină, atât romană, cât şi tracică, precum şi morminte de înhumare, încurajate de viziunea creştină asupra existenţei postume. Sunt prezente deja în context funerar

Scanned with OKEN Scanner

opaiţele, crucea şi stâlpul funerar, amforele romane, podoabe, bani („obolul lui Charon"), alături de atestarea obiceiului bocitului, a rolului pelerinajului la mormânt, a tradiţiei „Moşilor". Practicile magice locale sunt îmbogăţite de cele divinatorii şi astrologice aduse de coloniştii romani din regiunile orientale, de multe ori cenzurate de ofensiva creştină. Pe aceeaşi filieră orientală, foarte importantă pentru aprofundarea expresiei ortodoxe a neamului nostru, au fost transmise şi obiceiuri deja creştinate în mediul bizantin. Astfel, în această perioadă, se regăsesc în specificul etnofolcloric daco-roman rădăcinile majorităţii tradiţiilor şi obiceiurilor româneşti, pe care le vom regăsi pe deplin structurate în Evul Mediu.

Pentru a explica modul în care a fost posibilă dăinuirea în timp a tradiţiilor străvechi în Dacia romanizată şi evoluţia acestora până la contopirea cu formele culturii populare străromâne, autorul se referă, în capitolul destinat analizei obiceiurilor din prefeudalism, la câteva aspecte care au avut un rol esenţial în procesul de formare a civilizaţiei arhaice româneşti : satul, neamul, fondul arhaic de tradiţie, memoria populară, mitologia, religia. Crearea obştilor săteşti în secolele al II-lea şi al III-lea a condus la creşterea coeziunii maselor inclusiv în performarea obiceiurilor, care devin destul de unitare pe întreg teritoriul romanizat, prin relaţia neîntreruptă a ruralilor cu ciclurile naturale ale unui anumit spaţiu. Este realitatea care asigură naşterea unei funcţii cutumiare a riturilor, alături de cea mitico-magică.

Nicolae Cojocaru simte nevoia să sublinieze diversitatea forţelor care au participat în procesul etnogenetic, dată fiind univocitatea unor opinii ale analiştilor acestui fenomen: „Desigur, în timp părerile cercetătorilor asupra caracterului tradiţiilor şi obiceiurilor noastre au înclinat când spre a le considera mai mult geto-dace, când spre a le socoti pur latine. Or, şi una şi alta din opiniile enunţate sunt unilaterale, pentru că absolutizează aportul uneia dintre sursele etnice antice, ignorând sau minimalizând aportul celeilalte, precum şi elementele de tradiţie din alte culturi" (p. 230). Vorbind despre influenţele lăsate de popoarele migratoare în existenţa rituală a românilor, autorul completează în mod organic sursele de informaţie. Un rol important l-au avut popoarele slave care au pătruns pe teritoriul românesc şi care au venit să aprofundeze anumite aspecte ale cultului creştin, cum ar fi sărbătorile închinate Maicii Domnului (*Blagoveştenia*, *Ovidenia*), în timp ce preluarea unor divinităţi sau rituri magice de la vecinii din sudul Dunării credem că este mai greu de dovedit şi eventualele asemănări pot fi puse pe seama unui fond comun ancestral al popoarelor balcanice. Maghiarii şi germanii au influenţat doar zonal civilizaţia străromână. În fapt, privite ca forţe din afară, popoarele migratoare n-au făcut decât să stimuleze procesul de cristalizare a obiceiurilor şi tradiţiilor româneşti (p. 298).

Obiceiurile calendaristice din perioada străromână îşi păstrează baza păgână vegetaţională şi suportă în acelaşi timp corelarea cu reperele temporale aduse de istoria sacră a creştinismului. De fapt, deşi le discută în legătură cu această epocă etnoculturală, autorul nu poate data cu precizie, din motive lesne de înţeles, obiceiurile şi tradiţiile străromâne, încât doar bănuieşte că ele aparţin unei etape cu mult anterioare medievalităţii româneşti (despre *Caloian*, p. 339). De altfel, consideraţii şi descrieri cu privire la rituri vegetaţionale practicate pe teritoriul românesc vreme de secole vor fi reluate în capitolul dedicat Evului Mediu, unde apar şi anumite atestări. Ne referim la observaţii de genul celei despre obiceiuri populare performate cu ocazia Paştelui în epoca respectivă: „Unele practici de tradiţie legate de sărbătoarea pascală, deşi pomenite la sfârşitul perioadei medievale, au o vechime mult mai mare" (p. 496).

În subcapitolul despre obiceiurile familiale din prefeudalism, se păstrează nota descriptivistă cu sublinierea menţinerii bazei autohtone şi a influenţei romane, la care se adaugă anumite împrumuturi slave. Se configurează astfel un solid edificiu etnofolcloric românesc, datele daco-romane şi cele străine sunt românizate datorită unei perioade îndelungate de adaptare şi structurare. Din păcate, unele dintre consideraţiile lui Nicolae Cojocaru nu sunt sprijinite pe adevărurile bine stabilite ale ştiinţei etnologice, ci rămân la nivelul purei speculaţii. Din domeniul riturilor nupţiale, trebuie să amendăm analiza superficială a unui atât de important obiect ritual cum este *bradul de*

Scanned with OKEN Scanner

nuntă sau *buhaşul*, despre care autorul menţionează doar că este urmarea unui vechi obicei roman de împodobire a caselor mirilor cu ramuri verzi (p. 347), când ritualul, nelipsit în vechime de la niciunul dintre cele trei ceremonialuri familiale, face parte din zestrea ancestrală a poporului român, fiind raportat la concepţiile dendrolatrice despre *omul-pom*. De asemenea, nu putem trece cu vederea nici opinia fugitivă şi nefondată că, în perioada feudală timpurie, *cântecul bradului* s-ar fi desprins din obiceiul străvechi al *bocitului*. Apreciem însă multitudinea de atestări ale practicării unor rituri care îşi găsesc loc în această epocă a definitivării configuraţiei etnoculturale româneşti.

Odată cu Evul Mediu, creşte considerabil numărul surselor de cunoaştere, precum şi acurateţea prezentării lor în documente. Acestea apar în scrierile cronicarilor şi ale funcţionarilor de pe lângă curţile domnitorilor români, în *Descriptio Moldaviae* a lui Dimitrie Cantemir, un bogat şi foarte vizitat fond documentar pentru etnologia românească, şi în relatările celebre ale călătorilor străini. Este epoca de aur a baladelor cântate de lăutari prin toate regiunile româneşti, a oficializării riturilor calendaristice fastuoase din preajma sărbătorilor de iarnă, a îmbogăţirii tematice a colindelor cu personaje şi episoade narative religioase, a apariţiei teatrului religios şi a celui popular, având la bază preistoricul *joc cu măşti*. Vechile codice fixează acum denumiri ale datinilor, iar istoriile domnilor din provinciile româneşti lasă să se întrevadă prezenţa neîntreruptă a unor tradiţii. Un capitol pitoresc este cel care descrie obiceiurile de nuntă conform unor semilegendare ecouri legate de căsătoriile în cadrul familiilor de viţă nobilă. Aceeaşi atmosferă mai puţin rurală o întrevedem în ultima parte a lucrării, unde autorul descrie, cu dorinţa vădită de a crea culoarea epocii, obiceiurile desfăşurate la curţile domneşti şi boiereşti, spectacolele şi reprezentaţiile publice care definitivează imaginea Evului Mediu românesc, în zorii creionării unei civilizaţii urbane cu o puternică amprentă ţărănească.

În afară de bibliografia riguroasă, ajutor de nelipsit într-un demers de acest fel, este de apreciat zestrea de ilustraţii cu care Nicolae Cojocaru sporeşte farmecul şi consistenţa acestui volum, dovadă a unui interes aparte pentru tot ceea ce ţine de istoria obiceiurilor şi pentru date în plus pentru demonstrarea continuităţii practicilor ritual-ceremoniale româneşti discutate aici. Baza vizuală a lucrării porneşte de la fotografii din patrimoniul arheologic, pentru a ajunge la o suită valoroasă de reproduceri ale unor gravuri sau picturi murale medievale. Este de aşteptat volumul următor, dedicat epocii moderne şi contemporane a obiceiurilor şi tradiţiilor la români, în care efortul autorului va fi facilitat, şi în acelaşi timp îngreunat, de multitudinea surselor de informaţie, covârşitoare doar pentru un neiniţiat.

Ioana Repciuc

„Bollettino dell'*Atlante Linguistico Italiano*", III Serie, Dispensa N. 32/2008, Torino, 318 p.

În istoricul revistei „Bollettino dell'*Atlante Linguistico Italiano*", editată începând din 1933 de Istituto dell'*Atlante Linguistico Italiano* de pe lângă Universitatea din Torino, anul 1993, al şaizecilea al apariţiei sale, pare a fi un reper temporal semnificativ, căci, odată cu acest număr, al şaptesprezecelea din seria a treia (care cuprinde în paginile sale actele Congresului cu tema „Per la tutela, il recupero e la valorizzazione delle tradizioni rurali: un confronto interdisciplinare", desfăşurat la Torino în 15 octombrie 1993), publicaţia intră într-o cadenţă, într-o periodicitate anuală, de atunci niciodată transgresată. Respectând tradiţia, instituită cam în aceeaşi perioadă, de a oferi în prima secţiune a revistei spaţiu editorial pentru aproximativ 10 lucrări de specialitate[16], numărul curent găzduieşte, tot conform tradiţiei, studii şi articole de dialectologie, fonetică şi etnologie, dar şi analize

[16] Tradiţia despre care vorbim datează abia de la tomul 11–16/1987–1992, adică cel anterior numărului de referinţă 17/1993, până la momentul respectiv tomurile revistei publicând, în medie, câte 4-5 studii.

Scanned with OKEN Scanner

de tip etimologic; acestei prime părţi, firește cea mai consistentă, îi succedă o rubrică de ştiri la zi cu privire la cercetarea europeană în domeniile menționate deja[17] şi o alta cuprinzând un număr absolut impresionant de recenzii şi semnalări ale unor lucrări de profil (circa 50), pentru ca volumul să se încheie cu o cronică a activităților desfăşurate în cadrul celor trei mari proiecte aflate actualmente în derulare la Dipartamento di Scienze del Linguaggio e Letterature Moderne e Comparate din cadrul Universității torineze: *Atlante Linguistico Italiano* (ALI), *Atlante Toponomastico del Piemonte Montano* (ATPM) şi *Atlante Linguistico ed Etnografico del Piemonte Occidentale* (ALEPO).

Prima contribuție, aşezată la începutul tomului în loc de premise, este consacrată evoluției personale ca specialist şi aportului la progresul dialectologiei italiene al celui care a fost Giovanni Tropea, la un an de la dispariția acestuia (*Giovanni Tropea e la dialettologia italiana*, p. IX–XXV). Autorul, Salvatore Carmelo Trovato, pe care îl leagă de cel dispărut aria comună de competență şi Universitatea din Catania, unde îşi desfăşoară activitatea, inventariază, pe fundalul experienței profesionale a lui Giovanni Tropea, soluțiile propuse de acesta la probleme mai ample sau la aspecte punctuale de dialectologie, fonetică, sociolingvistică sau etnolingvistică.

Aşa cum rezultă din simpla înşiruire a titlurilor, celelalte studii selectate pentru numărul de față reprezintă cercetări de geolingvistică sau cel puțin aflate în relație cu geolingvistica, subiectele de fonetică, de morfologie sau de etnologie, proiectate spațial, fiind investigate prin prisma variabilității diatopice, conform principiilor geografiei lingvistice şi în concordanță cu profilul publicației: Alfio Lanaia, *Sul trattamento di* -LL- *nel siciliano*; Federica Cugno, *La varietà albanese di Borgo Èrizzo in Dalmazia nell'inchiesta di Ugo Pellis per l'**Atlante Linguistico Italiano***; Antonella Gaillard-Corvaglian, Pierre Darlu, Jean-Léo Léonard, *Approche cladistique des vocalismes d'oïl à partir des données de* l'ALF; Manuela Nevaci, *Caratteristiche del condizionale in arumeno*; Nullo Minissi, *Alfabeti storici e alfabeti fonetici*; Lorenzo Coveri, *Parole e **chiacchiere**. Sui nomi, e non solo, di un dolce di Carnevale in Italia*; Emanuele Miola, *Il sistema dell'articulo determinativo nella varietà di Prea di Roccaforte Mondovì*; Piersimone Avena, *Percezioni complementari? Un'indagine a Cuneo e Roccavione*; Alberto Borghini, *Il lupo all'imbrunire e l'ultimo falciatore. L'orecchio e il „luogo di Nemesi". Linee di contestualizzazione*; Michele Filippo Fontefrancesco, *Inventare la festa: La Sagra dell'Uva di Lu*; Witold Mańczak, *Etymologie de* θεός *et différence entre* βοῦς, ναῦς *et* Ζεῦς.

Contribuțiile de fonetică lămuresc în general subiecte punctuale. Aşa, de pildă, în studiul de fonetică istorică intitulat *Sul trattamento di* -LL- *nel siciliano*, p. 1–13, autorul, Alfio Lanaia, priveşte critic deopotrivă teza conform căreia cacuminarea grupului geminat -LL- ar fi o transformare târzie, precum şi încercarea, diametral opusă, de a pune fenomenul pe seama influenței substratului şi încheie, prudent, plasând fenomenul, în timp, undeva într-o epocă veche, anterioară Evului Mediu, şi explicându-l prin prisma unor contexte fonetice favorizante. Aducând în atenția specialiştilor un nou model de taxonomizare a varietăților dialectale, Antonella Gaillard-Corvaglian, Pierre Darlu şi Jean-Léo Léonard propun, în *Approche cladistique des vocalismes d'oïl à partir des données de* l'ALF, p. 3–78, sistematizarea graiurilor *d'oïl* după principiile analizei cladistice sau ale sistematicii filogenetice[18], aplicate aici la vocalism. Mereu actuala problematică a opțiunii între alfabetul etimologic şi scrierea fonetică este adusă în discuție de Nullo Minissi, în *Alfabeti storici e alfabeti fonetici* (p. 87–93), care, fără a neglija componenta culturală şi necesara intervenție a foneticii, chemată să tranşeze conflictul, face o scurtă, dar foarte densă trecere în revistă a contextului în care trebuie gândită chestiunea şi a momentelor-cheie din evoluția sistemelor de scriere, de la cele de tip ideografic la grafia alfabetică.

---

[17] Vezi în special actualitățile în domeniul cercetărilor prozodice desfăşurate în cadrul AMPER (proiect paralel cu ALiR, care studiază variația prozodică la nivelul limbilor romanice şi al varietăților teritoriale ale acestora).

[18] Ale căror baze teoretice au fost puse de W. Hennig, în *Systématique cladistique*, 2e édition, Société Française de Systématique, Paris, 1988.

Scanned with OKEN Scanner

Mai amplă sub aspectul subiectului abordat şi cu implicaţii mai largi, lucrarea Federicăi Cugno, *La varietà albanese di Borgo Èrizzo in Dalmazia nell'inchiesta di Ugo Pellis per l'Atlante Linguistico Italiano* (p. 15–35), vorbeşte despre ancheta desfăşurată în unul dintre numeroasele puncte cu vorbire aloglotă incluse, conform programului iniţial, în investigaţiile pentru ALI. Dedicată albanezei din Borgo Èrizzo (provincia Zara, Croaţia; în epoca anchetei, localitatea aparţinea regatului Italiei), dar furnizând două seturi de date (răspunsurile în albaneză fiind dublate de răspunsuri în italiană sau în dialectul veneţian), cercetarea menţionată se înscrie în lista celor realizate pe teren de Ugo Pellis, unul dintre iluştrii întemeietori ai ALI. O abordare diacronică pertinentă, rezultată din compararea datelor consemnate de ancheta ALI cu alte cercetări desfăşurate de-a lungul timpului în această localitate, evidenţiază dinamica demografică a oraşelului investigat, cu consecinţe vizibile în ceea ce priveşte structura etnică şi stratificarea lingvistică a populaţiei. Astfel, autoarea constată – ca efect firesc al concurenţei idiomurilor suprapuse limbii materne (în principal italiana sau dialectul veneţian, apoi croata) şi pe fundalul schimbărilor administrative şi politice ale zonei (care iese de sub autoritatea Romei, fiind cuprinsă în teritoriul Croaţiei) – erodarea limbii italiene şi a varietăţii veneţiene (deja, la momentul anchetei lui Ugo Pellis, închistată într-un stadiu arhaic), pătrunderea, deocamdată discretă, dar evidentă, a limbii croate (specializată altădată exclusiv pe comunicarea oficială) în sfera intrafamiliară şi permeabilizarea treptată a sistemului limbii albaneze la influenţele aloglote, mai cu seamă la nivelul lexicului (cu adaptarea fonetică a noilor cuvinte la obişnuinţele articulatorii proprii).

Înregistrând trăsăturile condiţionalului în dialectul aromân, sub aspectul structurii morfematice a acestui mod şi din perspectivă diacronică, Manuela Nevaci (*Caratteristiche del condizionale in arumeno*, p. 79–85) conchide că predilecţia pentru formele verbale analitice înscrie aromâna într-o tendinţă panromanică (ce se manifestase încă din epoca latinei populare), care a căpătat o evoluţie particulară în context balcanic.

În *Il sistema dell'articulo determinativo nella varietà di Prea di Roccaforte Mondovì* (p. 103–115) – studiu de caz consacrat sistemului articolului determinativ dintr-un grai (numit *kje*[19]) care se vorbeşte astăzi într-o arie restrânsă, situată la sud-est de Cuneo (în localităţile Fontane di Frabosa Soprana, Miroglio di Frabosa Sottana, Baracco, Rastello şi Prea di Roccaforte Mondovì) –, Emanuele Miola se ocupă în special de varietatea aflată în uz în satul Prea di Roccaforte Mondovì, care, deşi mai conservă puţine urme ale substratului occitan, nu a devenit totuşi un grai piemontez meridional. Analiza întreprinsă demonstrează că, la presiunea nivelatoare a variantei locale piemonteze, inclusiv la nivelul structurilor morfologice, *kje* reacţionează conservându-şi specificitatea, consolidată de conştiinţa identităţii etnice şi lingvistice a comunităţii.

Prin bogăţia şi varietatea contribuţiilor pe care le găzduieşte, numărul prezent al „Bollettino dell'*Atlante Linguistico Italiano*" face dificilă orice tentativă de prezentare exhaustivă, iar observaţia se verifică practic pentru oricare dintre tomurile revistei, care îşi onorează statutul de promotor al unei geografii lingvistice moderne, cu tradiţie solidă şi cu perspective promiţătoare.

Luminiţa Botoşineanu

„Nouvelle Revue d'Onomastique", nr. 47–48/2007, 288 p., nr. 49–50/2008, 328 p., Lyon.

„Nouvelle Revue d'Onomastique", publicaţie a Societăţii Franceze de Onomastică, continuă (din 1983) revista înfiinţată de A. Dauzat în 1949, „Revue Internationale d'Onomastique" (RIO).

[19] În idiomul menţionat, cuvântul desemnează pronumele de pers. I sg., descendent al lat. *ego*, precedat de particula deictică *eccum* şi de demonstrativul *hic*: *eccu(m) hi(c) e(go)* > *kje*.

Scanned with OKEN Scanner

Volumul pe 2007 este structurat pe trei secţiuni. În prima secţiune, *Onomastică franceză*, un prim articol, al lui Jean Becat, *La correction toponymique du cadastre et des cartes au 1:25000 de l'Institut Géographique National dans l'aire catalane (Pyrénées Orientales). Bilan 1983–2006* se ocupă de problema corectării grafiei toponimelor catalane în sursele menţionate în titlu. Raţiunea unui asemenea demers se dovedeşte a fi constatarea existenţei unei multitudini de diferenţe în documentele cadastrale între forma numelor aşa cum este aceasta păstrată în tradiţia orală şi forma consemnată în documente. Prin culegerea şi consemnarea numelor cât mai aproape de uzul local se realizează recuperarea patrimoniului de nume. Studiul consemnează şi un arhaism, *els Eixarts*, nume conservat doar ca toponim, fără ca autorul să ne ofere sensul apelativului dispărut. Se pare că avem aici un corespondent al toponimelor franceze de tipul **Eissarts** etc., din lat. *exsartum* „loc defrişat", pandantul *Runcurilor* noastre. În aceeaşi secţiune, Catherine Bougy ne prezintă toponime şi antroponime din sec. al XII-lea, într-un text scris în franceza comună, dar de către un normand: *Graphie et prononciation de toponymes et d'anthroponymes dans le* ***Roman du Mont Saint-Michel*** *de Guillaume de Saint-Pair (XIIe siècle)*. În studiul lui Pierre Casado, *L'apport de la toponymie à l'histoire agraire*, sunt prezentate toponime legate de cultura măslinului, după cadastrele lui Napoleon. Semnalăm o remarcă generală a autorului: mediocritatea, banalul au fost rareori reţinute ca elemente de caracterizare a spaţiului agrar sau vegetal. Numai extremele au servit ca elemente de percepţie, de reprezentare a spaţiului vegetal. Jacques Chaurand, ***Rouillées et Rouillies****: compléments à l'article de Jean Germain: «La Rouillie toponyme forestier»* aduce date suplimentare despre microtoponimul invocat, care este utilizat în zone mlăştinoase şi în cele împădurite cu valoare de hodonim, cu sensul de „drum rău". Emmanuel Grélois şi Jean Pierre Chambon prezintă în studiul *Le nom médiéval des Côtes de Clermont (du* ***Vicus Christianorum*** *au* ***Poi del Vic****?)* trei microtoponime din sec. al XII-lea: *lo Vic, lo Poi dal/del Vic, la Plancha de Podio del Vic*, am putea afirma, un microcâmp toponimic, cu dezvoltarea sa în vechea occitană şi preluarea în franceza medievală (din lat. *vīcu* „cartier; târguşor"). Aceiaşi Grélois/Chambon, *Souvenirs de péages médiévaux dans la toponymie de Clermont-Ferrand*, prezintă reflexele în toponimie ale locurilor de plată a taxelor (vama) în Evul Mediu (v. occit. *barra* „taxă de circulaţie pentru întreţinerea drumurilor", cu derivatul *barrière*; fr. *ferme* < lat.med. *firma*, în uz în sec. al XIV-lea, cu derivatul *firmarius*, sinonim al lat. *censerius*).

În secţiunea a doua, *Noms français hors de France*, studiul Simonei Goicu-Cealmof, *Les noms de famille des Français installés au Banat* analizează numele de familie ale coloniştilor francezi din Banat (*post* 1718), cu variante, hipocoristice şi compuse şi cu explicaţii etimologice după *Dictionnaire étymologique des noms de familles* al lui M.-Th. Morlet (1991). Sectiunea mai cuprinde studiul lui Marcienne Martin, *Du surnom au patronyme. Regards sur une anthropogenèse québécoise*, cuprinzând un corpus onomastic al supranumelor unei populaţii bretone sosite în Nouvelle France (Canada), între 1600 şi 1765, cu încercarea de a releva rolul supranumelui în formarea numelui propriu. Secţiunea mediană se încheie cu studiul lui Michel A. Rateau, *Traitement des noms de huguenots français émigrés en Afrique du Sud (XVIIe–XIXe siècles)*, o selecţie de patronimice sud-africane de origine hughenotă, cu evoluţiile lor.

Ultima secţiune a revistei, *Noms d'ailleurs et problèmes généraux*, cuprinde o serie de şase articole şi studii, din care menţionăm articolul lui Wulf Müller, *Turegum = Zürich*, cu precizări etimologice, urmat de o replică dată de Andres Kristol, *Zürich =Tūrē'gum ou Tū'rĕgum?* Autorul ultimului articol se pronunţă în favoarea explicaţiei tradiţionale a toponimului de la antroponimul probabil celtic *Tūros* + suf. *-īkon*, cu argumente solide lingvistice (fonetice) şi istorice. Secţiunea a treia a revistei se încheie cu studiul lui Heinz Jürgen Wolf, *Le type *Palatiolum et autres diminutifs en toponymie*, care tratează problema diminutivelor din latina târzie (cele în *-iculus, -icellus, -eolus, -iolus*). Sunt analizate dicţionarele etimologice ale diverselor limbi romanice (Gamillscheg, EWFS,

Scanned with OKEN Scanner

REW, Bloch, Bloch/Wartburg, Dauzat, Dauzat/Dubois/Mitterand, Picoche, Baumgartner/Ménard, Migliorini/Duro, Devoto, DELI), şi anume măsura în care acestea includ şi informaţii oferite de toponimie. Limba română nu este luată în considerare (este citat A. Philippide, ca şi *Istoria românilor*, doar pentru o atestare din Procopius, sec. al VI-lea, care ne oferă o primă atestare, toponimică, a lui **Palatiolum*, în forma *palatiolon*, loc fortificat pe Dunăre, la Sud de Sucidava). La seria *Monticellus* nu apare şi forma rom. *muncel*, alături de celelalte forme romanice!

Volumul următor, conţinând nr. 49–50 pe anul 2008, este structurat doar pe două secţiuni: *Onomastique Galloromane* şi *Noms d'ailleurs et problèmes généraux*. Prima secţiune, mai consistentă (opt studii), se deschide cu un studiu de microtoponimie pentru Sudul Franţei: Jean-Pierre Chambon/Emmanuel Grélois, *Entre occitan et français (standardisé) régional: trois microtoponymes de la banlieue de Clermont-Ferrand (Vallières, Montaudou, la Morie)* – trei microtoponime învecinate, împrumutate de timpuriu în franceza regională standard (sfârşitul sec. al XIV-lea – sec. al XV-lea), cu trei parcursuri diferite în cadrul aceluiaşi mediu suburban. Mai semnalăm un studiu complex de toponimie istorică, Martina Pitz/Roland Puhl, *Trisgodros = Triguères (Loiret)? Pour une nouvelle localisation d'une villa publica énigmatique mentionnée dans une charte de Pépin le Bref*, în care se realizează identificarea şi localizarea unor toponime din cronicile vechi medievale (Frédégaire, anul 762), pe baza argumentelor istorice, geografice, coroborate cu cele lingvistice (toponimice). Se reia soluţia etimologică mai veche pentru toponimul din titlu (o formaţie în *-durum*), cu o reconsiderare, însă, a semantismului temei celtice (apropiată de tema i.-eur. **dhu̯(e/o)r* „poartă"). Aceeaşi Martina Pitz realizează partea de onomastică istorică în amplul studiu *L'Adoption d'anthroponymes germaniques par les populations autochtones de la Galloromania à la lumière des données archéologiques. L'exemple de la Lorraine romane*, alături de Franke Stein (partea de arheologie). Este studiată regiunea dintre râurile Meuse, Moselle şi Rin, care a cunoscut în Evul Mediu timpuriu o evoluţie demografică deosebit de dinamică ce a condus la cristalizarea celor două grupuri lingvistice importante din regatul franc: romanic şi germanic. Evoluţia bazinelor demografice, a zonelor locuite, a fost trasată cu ajutorul analizei lingvistice a toponimelor, prin raportare la descoperirile arheologice ale siturilor merovingiene. Sunt identificate toponimele formate de la hidronime foarte vechi sau de la alte cuvinte preromanice în *-dunum*, *-durum*, *-lanum* sau *-iacum*, formaţiile cu lat. *-villa* sau *-curtis*. Sunt punctate particularităţi ale sistemului antroponimic al francilor occidentali. Prin confruntarea datelor onomastice şi arheologice se stabilesc categorii ale toponimelor formate de la antroponime germanice, cu sufixe germanice, cu sufixe romanice (*-ulus*, *-ellus* etc.) sau hibride (*-lenus* etc.). În aceeaşi secţiune, studiul lui Michel Tamine, *Le saule dans la toponymie des Ardennes*, urmăreşte reflexele toponimice ale apelativului *saule* (= *salcie*), cu varietăţile şi formele sale regionale, după cadastrul napoleonian; sunt relevate două straturi lingvistice, cel mai recent, germanic (din v. franc **salha*) şi cel vechi, latin (din lat. *salice<m>*), cu un mare număr de derivate. Mai menţionăm studiul lui Gérard Taverdet, *Les noms de lieux en -durum en Côte-d'Or*, care oferă câteva exemple noi de toponime compuse cu celt. *-durum*; ultimele interpretări conferă acestui component aton secundar sensul de „târg", sinonim al lat. *forum* – în această interpretare, nu mai este necesar să se presupună existenţa unor urme de fortificaţii pentru explicarea unor astfel de toponime (v. *supra* şi studiul semnat de Martina Pitz/Roland Puhl asupra toponimului *Trisgodros*).

Din ultima secţiune a revistei, *Noms d'ailleurs et problèmes généraux*, menţionăm mai întâi articolul lui Albrecht Greule, *Les noms de lieux de Bavière d'origine prégermanique. Quelques remarques à propos d'une publication récente*. Autorul prezintă a treia versiune din *Lexikon bayerischer Ortsnamen* al lui W.A. Freiherr von Reitzenstein, o colecţie completă de toponime din Bavaria, cu atestări şi propuneri etimologice. A. Greule analizează, apoi, pe baza materialului din Lexikon, ipoteza lui Arno Rettner (2004) conform căreia vechea bavareză ar fi o limbă mixtă ladino-

Scanned with OKEN Scanner

alemanică. Secţiunea se încheie cu studiul lui Julián Santano Moreno, *I.E. *(s)lei- „viscoso" en las lenguas romances*, despre familia de cuvinte a rad. i.-eur. *(*s*)*lei-* „cleios, lipicios, vâscos" – o încercare de reconstrucţie a unei etimologii coerente din punct de vedere fonetic şi semantic, plecând de la totalitatea formelor atestate în toate domeniile lingvistice avute în vedere.

Vlad Cojocaru

„Philologica Jassyensia", anul V, nr. 1 (9)/2009, Iaşi, 230 p.

În condiţiile unei pieţe cultural-ştiinţifice printre ale cărei repere se numără periodice cu un prestigiu dat de vechimea şi de valoarea contribuţiilor publicate şi de cea a colaboratorilor, fondarea unei reviste cu profil filologic a putut părea o acţiune temerară. Iniţiatorii demersului editorial „Philologica Jassyensia", Ofelia Ichim (director al revistei) şi Florin-Teodor Olariu (redactor-şef), cercetători ştiinţifici la Institutul „Alexandru Philippide", au avut o viziune realistă în ceea ce priveşte profilul şi resursele proiectului. În *Cuvântul la început de drum*, apărut în primul număr al publicaţiei, găsim următoarele mărturisiri de intenţii: revista, bianuală, îşi propunea un specific „bine individualizat în raport cu celelalte oferte de acelaşi gen", respectiv „un spaţiu editorial de convergenţă pentru specialiştii filologi de pretutindeni care împărtăşesc dăruirea faţă de studierea faptelor de limbă, literatură şi spiritualitate populară românească", publicaţia fiind „centrată îndeosebi pe cunoaşterea şi promovarea valorilor perene ale filologiei româneşti înţeleasă în sens larg" („Philologica Jassyensia", I, nr. 1–2, 2005, p. 5). Iniţiatorilor, menţionaţi anterior, li s-au alăturat câţiva colegi, a căror competenţă şi entuziasm au asigurat şi o ritmicitate a apariţiei demnă de invidiat; aceştia sunt Luminiţa Botoşineanu (redactor-şef adjunct), Şerban Axinte, Marius-Radu Clim şi Elena Dănilă (membri în colegiul de redacţie).

Calităţile şi valorile menţionate anterior sunt dovedite şi de numărul pe care îl prezentăm din această publicaţie a Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide" şi a Asociaţiei Culturale „Alexandru Philippide", dedicat sărbătoririi, în cadrul Filialei Iaşi a Academiei Române, printr-un simpozion, a 150 de ani de la naşterea întemeietorului Şcolii lingvistice ieşene; momentul aniversar este marcat de prima secţiune a sumarului acestui număr, sub un titlu constant de rubrică, *Philologia Perennis*. Aici, personalitatea şi opera mentorului sunt abordate prin studii vizând orientarea teoretică a lui Philippide, prin analize cu privire la reflectarea în operă a concepţiei sale lingvistice, dar şi prin proiecţii asupra locului aparte al savantului în viaţa ştiinţifică şi culturală a epocii.

Primului domeniu îi aparţine studiul semnat de Eugen Munteanu, *Câteva reflecţii asupra receptării ideilor humboldtiene în opera lui Alexandru Philippide*, în care autorul, după o expunere succintă a viziunii înnoitoare a lui Wilhelm von Humboldt în analiza limbii, ca o „hermeneutică istorică a creativităţii şi culturii umane", consemnează simple trimiteri la opera filozofului german, sau interpretări în spirit humboldtian din texte ale lui Philippide, precizând sursele germane prin care acesta a făcut cunoştinţă cu ideile „înţeleptului de la Tegel".

Diferite aspecte ilustrând punctul de vedere, totdeauna original, al întemeietorului Şcolii lingvistice ieşene în ceea ce priveşte istoria limbii române fac, pentru început, obiectul unor contribuţii ce pornesc de la editarea unui curs de profil, din 1893 şi, respectiv, din anii 1914–1918, al lingvistului omagiat. Este vorba, mai întâi, de ceea ce acesta numea „istoria sunetelor": astfel, Luminiţa Botoşineanu, tratând *Problema velarizării vocalelor palatale româneşti la Alexandru Philippide*, dovedeşte faptul că cercetarea acestor sunete ocupă un loc important în configurarea celebrei teorii privind „baza de articulaţie" susţinută de savantul ieşean, constituind, apoi, un temei al continuităţii în materie de teorie a limbii în operele discipolilor săi. În al doilea rând, din zona

Scanned with OKEN Scanner

„istoriei formelor", studiul *Originea condiţional-optativului românesc în concepţia lui Alexandru Philippide*, semnat de Carmen-Gabriela Pamfil şi Elena Dănilă, pune în lumină, printre altele, un aspect aparte referitor la dimensiunea de exegeză a redactării *Dicţionarului* tezaur al Academiei: parcurgerea, cu intervenţii polemice şi remarcabile aduceri la zi, a originalei şi savantei analize de istorie a limbii române întreprinse de Philippide se află la baza acceptării punctului de vedere al acestuia în ceea ce priveşte indicarea, astfel temeinic motivată, a etimologiei verbului (a) *vrea* în DLR (t. XIII/3). În sfârşit, Mioara Dragomir, abordând tema *Locul limbii literare în doctrina lui Alexandru Philippide*, înfăţişează punctul de vedere al savantului ieşean faţă de etapa de civilizaţie a limbii române desemnată drept „limbă comună" sau „limbă cultă", situată „deasupra dialectelor" şi evaluată în ceea ce priveşte momentele evoluţiei, sau chiar sursele şi procesul consolidării, desfăşurat la sfârşitul secolului al XIX-lea. De altminteri, ca o proiecţie *sui-generis* cu privire la rolul operei şi personalităţii Magistrului în modelarea cercetării lingvistice ieşene, poate fi invocată expunerea lui Alexandru Gafton intitulată *Originea românilor – piatră de temelie a Şcolii lingvistice de la Iaşi*, o pledoarie, în acelaşi timp, pentru necesitatea cunoaşterii şi recunoaşterii importanţei acestei lucrări fundamentale „istoriste" pe plan naţional, viziune din care autorul schiţează un proiect de reeditare a operei lui Philippide, abordând inclusiv problema condiţiilor tehnice de realizare.

Studiile şi articolele ce şi-au propus plasarea savantului în medii ştiinţifice şi culturale ale epocii contribuie la înţelegerea unei personalităţi într-adevăr complexe. Împlinirea, tot în anul 2009, a o sută de ani de la apariţia primului atlas lingvistic al teritoriului dacoromânesc, cel realizat de Gustav Weigand, *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebiets*, a constituit, pentru Stelian Dumistrăcel, o provocare pentru a-l rememora pe Philippide în postura de polemist (*Alexandru Philippide – Gustav Weigand: ipostaze*), pornind de la lucrarea acestuia, apărută în 1910, *Un specialist român la Lipsca*, dar, în spirit recuperator, sunt reamintite meritele de pionierat în domeniul dialectologiei române ale directorului importantei publicaţii care a fost „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache /Rumänisches Seminar/ zu Leipzig". Pe baza corespondenţei savantului ieşean cu o seamă dintre contemporanii săi, dar referindu-se şi la diverse tipărituri ale acestuia, Cristina Florescu creionează un îndrăzneţ, dar convingător portret al unei personalităţi Philippide „cu structură temperamental-psihologică de factură romantică" (*Alexandru I. Philippide. Coordonate stilistice*); dintre dominantele unui atare stil, care se dovedeşte compozit, sunt reţinute exprimări ce reflectă, alternativ, spiritul de sacrificiu şi generozitatea profesională, elemente ale unui registru familiar ironic, dar, prin enunţul în tonalitatea vehemenţei ludice, şi orgoliul rănit.

O altă recuperare demnă de interes o reprezintă analiza pe care Ofelia Ichim (*Alexandru Philippide şi receptarea istoriei literare*) o consacră punctului de vedere al lui Philippide, cu aprecieri originale şi în acest domeniu, asupra fenomenului literar ca parte a spiritualităţii, în general, şi asupra literaturii române, în special. La aceste aspecte autoarea se referă având ca punct de plecare una din operele de tinereţe ale profesorului ieşean, cum este manualul *Introducere în istoria limbei şi literaturei române* (1888), cu preocupări documentare şi judecăţi de valoare ce depăşesc cadrul didactic obişnuit, dar şi texte publicate mai târziu, în periodice de cultură. Tot din perspectiva literaturii (dar numai preponderent din aceasta) ni-l înfăţişează pe Philippide şi Antonio Patraş, în studiul *Alexandru Philippide la „Viaţa românească"*, un portret al savantului, ambiţios, în spiritul vechilor, dar pretenţioaselor „fiziologii". Atrage atenţia scrutarea, nepărtinitoare, a trăsăturilor de polemist ale lui Philippide şi sublinierea calităţilor care i-au conferit acestuia autoritate morală; una dintre manifestări: influenţa pe care a avut-o asupra lui Garabet Ibrăileanu, mai ales prin prezenţa filologului în paginile „Vieţii româneşti".

*

Studii de amplă documentaţie şi analiză se înscriu sub celelalte rubrici ale sumarului; dintre acestea, de sub titlul *Interculturalia*, reţin atenţia, în mod special, o contribuţie de istorie culturală, cea

a lui Rudolf Windisch, *La vie de l'historien moldave Miron Costin /1633–1691/ en Pologne*, şi una de imagologie, Hans Gehl, *Das Bild der Deutschen bei Rumänen, Ungran und Serben*, dar surprinde absenţa, la acest autor, a cunoaşterii – sau numai a trimiterii la studiul, măcar tangent tematic, semnat de Stelian Dumistrăcel, *Das Bild des Deutschen bei den Rumänen. Regionale und gruppenspenspezifische Modelle und ihre Widerspiegelung in der rumänischen Sprache* (publicat în vol. *Kulturdialog und akzeptierte Vielfalt? Rumänien und rumänische Sprachgebiete nach 1918*, herausgegeben von Horst Förster und Horst Fassel, Jan Thorbecke Verlag, Stuttgart, 1999, p. 127–146).

Dintre studiile lingvistice de la aceeaşi rubrică: Ioana Moldovanu-Cenuşă, *Influenţe franceze în traducerile lui Iancu Văcărescu. Aspecte lexicale*, şi Nicolae Stanciu, *Elemente lexicale comune limbilor slovenă şi română. Sensuri şi forme, specializări semantice şi pragmatice, diferenţe de întrebuinţare*, cel de al doilea articol constituind, printre altele, şi o pledoarie pentru considerarea etimologiei multiple în investigarea împrumuturilor de origine slavă din limba română, după criterii funcţionale. Alte articole şi studii din acest număr al revistei ilustrează diverse domenii de actualitate şi de interes general: Monica Spiridon (*Géographies transculturelles postmoderenes*), Iryna Golubovs'ka (*Languages World Models: Universal & Specific Features*), Cătălin Constantinescu (*The Validity of Reader-oriented Criticism in Electronic Media*) şi Oana Badea (*Acquisition vs. Learning of a Second Language: English Negation*).

Un merit de un caracter aparte al publicaţiei, care îi şi măreşte puterea de atracţie pentru (viitorii) colaboratori, îl reprezintă acreditarea CNCSIS în categoria B+, coroborată cu înregistrarea în bazele internaţionale de date CEEOL (Germania) şi EBSCO (SUA), ca şi deschiderea oferită de parteneriatul cu *Observatoire Européen du Plurilinguisme* – Paris (o prezentare a acestei organizaţii în ceea ce priveşte istoricul, structurile, obiectivele şi priorităţile semnează, în numărul de faţă, Christian Tremblay, preşedintele OEP). De altfel, perspectiva complexă a plurilingvismului este ilustrată de Hans Dama în articolul *Gelebte und erlebte Vielsprachigkeit und ihre Auswirkungen*.

Au fost recenzate câteva volume pe teme de interes profesional pentru specialiştii din colectivele de cercetare ale Institutului „Alexandru Philippide", apărute în ţară sau în străinătate: Maria Iliescu, *Miscellania romanica* (Cristina Florescu), Dan Mănucă, *Oglinzi paralele* (Iulian Costache), Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească* (Silvia Nicoleta Baltă), Mary Snell-Hornby, *The Turns of Translation Studies* (Andreea-Mihaela Tamba).

În încheiere, vrem să ne referim la o lăudabilă manifestare a publicaţiei privind cultivarea spiritului cetăţii, şi anume la textele apărute la rubrica *In memoriam*.

Din evocarea semnată de prof. Liviu Leonte, în memoria lui Constantin Ciopraga (1916–2009), membru de onoare al Academiei Române, considerat, din unghiul problemei specificului naţional, un continuator al lui Garabet Ibrăileanu, ne reţine atenţia o sensibilă caracterizare fiziognomică: „Fiecare din noi arată aşa cum este, dar şi aşa cum vrea. Omul şi-a compus o mască impenetrabilă, impunând o distanţă care e a decenţei, nu a orgoliului. Generos, gata oricând să-şi ajute colegii, avea în rezervă un teritoriu la care nu se putea accede".

Necrologul prin care prof. Lorenzo Renzi, de la Universitatea din Padova, consemnează valoroasele contribuţii ştiinţifice ale lui Dumitru Irimia (1939–2009), cât şi o serie de aspecte privind colaborarea profesorului ieşean la dezvoltarea relaţiilor culturale cu Italia, se încheie, semnificativ, prin rememorarea, cu trimitere la acesta, a unei faimoase formule de celebrare a valorilor moldave care l-a impresionat pe Lorenzo Renzi: „«Ne nascono di oumini in Moldova», si può ripetere con Miron Costin. Uno di questi era Dumitru Irimia, che lascia un posto vuoto difficile da colmare nella cultura romena".

Doina Hreapcă

Scanned with OKEN Scanner

CONSTANTIN CIOPRAGA
(1916–2009)

Destinul i-a hărăzit profesorului Constantin Ciopraga să-şi petreacă primii ani ai vieţii în timpul celui dintâi război mondial, să lupte, ca ofiţer, în cel de al doilea, să treacă, păstrându-şi demnitatea şi independenţa de gândire, prin perioada regimului totalitar şi să fie un factor activ al vieţii intelectuale româneşti din primele două decenii de după 1989.

S-a născut la Paşcani, la 12 mai 1916, într-o familie de oameni gospodari, având cultul muncii. Urmează şcoala primară şi gimnaziul între 1927 şi 1932 în oraşul natal şi apoi cursurile liceului „N. Gane" din Fălticeni, luând bacalaureatul în 1937, când se înscrie la Facultatea de Litere şi Filosofie a Universităţii din Iaşi. Concomitent cu studiile universitare, între 1939 şi 1940, este elev al Şcolii de ofiţeri de rezervă din Bacău. Din 1941, va fi trimis pe frontul de Est. În 1942 obţine licenţa în filologie modernă (franceză şi română) şi în acelaşi an, întors pe front, cade prizonier. Experienţa dură a prizonieratului va lua sfârşit în 1946, când, revenit în ţară, îşi începe activitatea profesorală la Seminarul „Veniamin Costache" din Iaşi şi la Liceul „Mihail Sadoveanu" din Paşcani. Trecând, în 1949, la Facultatea de Filologie a Universităţii ieşene, Constantin Ciopraga va deveni unul dintre cei mai avizaţi comentatori ai fenomenului literar autohton şi, în acelaşi timp, străbătând toate ipostazele carierei didactice (asistent, lector, conferenţiar şi profesor), unul dintre cei mai reputaţi şi mai respectaţi dascăli de literatură română din învăţământul superior. În 1956 obţine titlul de doctor în filologie, iar în 1968, pe acela de doctor docent. Din 1964, este numit şef al Catedrei de literatură română şi comparată. Un timp, va fi lector de limbă şi civilizaţie română la Paris, la Sorbona şi la École Nationale des Langues Orientales Vivantes (1959–1962). Rector al Institutului Pedagogic din Suceava (1963–1966), director al revistei „Cronica" (1965–1970), după 1990 e director onorific al Institutului de Filologie Română „A. Philippide". Membru de onoare al Academiei Române din 1993, a fost, de asemenea, membru al Uniunii Scriitorilor şi membru al Asociaţiei Internaţionale a Criticilor Literari. Între numeroasele distincţii şi premii obţinute se numără Premiul Asociaţiei Scriitorilor din Iaşi (1973, 1978), Premiul Uniunii Scriitorilor (1985), Premiul „Mihai Eminescu" (1987) şi Premiul „Mediterraneo" (Italia, 1985).

Constantin Ciopraga a debutat cu proză la revista „Luminiţa" din Paşcani. În decursul a mai bine de 70 de ani a colaborat cu scrieri literare, articole, cronici literare, studii la numeroase reviste şi

ALIL, t. XLIX–L, 2009–2010, Bucureşti, p. 219–226

Scanned with OKEN Scanner

periodice ştiinţifice, precum „Curentul literar", „Viaţa Basarabiei", „Iaşul Nou", „Iaşul literar", „Convorbiri literare", „România literară", „Transilvania", „Ateneu", „Contemporanul", „Jurnalul literar", „Viaţa românească", „Tribuna", „Limba română" (Chişinău), „Analele Universităţii din Iaşi", „Anuar de lingvistică şi istorie literară" ş.a. Istoricul literar, preocupat de „îmbinarea biografiei spirituale a autorului cu biografia operei" a publicat monografiile *Calistrat Hogaş* (1960), *G. Topârceanu* (1966), *Mihail Sadoveanu* (1966), *Hortensia Papadat-Bengescu* (1973), alături de o amplă panoramă a vieţii literare intitulată *Literatura română între 1960–1918* (1970) şi de cuprinzătoarea sinteză *Personalitatea literaturii române* (1973). Un „cartezianism structural şi discret" caracterizează analizele critice şi estetica rafinată din *Portrete şi reflecţii literare* (1967), *Între Ulysse şi Don Quijote* (1978), *Mihail Sadoveanu. Fascinaţia tiparelor originare* (1981), *Propilee. Cărţi şi destine* (1984), *Poezia lui Eminescu. Arhetipuri şi metafore fundamentale* (1990) ş.a. Cartea de versuri *Ecran interior* (1975), romanul *Nisipul* (1989) ori culegerea de maxime, amintiri şi însemnări de călătorie *Caietele privitorului tăcut* (2001) completează portretul intelectual al unei personalităţi în egală măsură complexă şi profundă.

(Text adaptat după *Dicţionarul general al literaturii române*, vol. al II-lea, *C–D*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2004, p. 253–255)

Exemplaritatea operei, dublată de exemplaritatea biografiei

În atmosfera tulbure şi ameninţătoare a anilor '50 intra în amfiteatrele Facultăţii de Filologie (nume schimbat al Facultăţii de Litere, care suna dubios şi burghez) un asistent care, prin ţinuta liniştită şi gravă, prin afabilitatea uşor reţinută pentru ca relaţiile să nu iasă din perimetrul civilităţii, părea descins de la Universităţile şi Academiile străine, unde predecesorii săi obişnuiau să-şi facă studiile. Nimic nu lăsa să se vadă că asistentul de atunci, profesorul şi academicianul de mai târziu Constantin Ciopraga, fusese nevoit să-şi întrerupă anii de formaţie după terminarea facultăţii şi un stagiu la Paris, să traverseze experienţa teribilă a războiului şi a prizonieratului. Prezenţa sa masivă în publicaţii ieşene (a fost şi redactor la „Iaşul literar"), în publicaţiile centrale, ca şi în cele mai ex-centrice, căci profesorul nu refuza nici cele mai umile solicitări, a ilustrat o largă disponibilitate: comentarea fenomenului literar curent, în mod special îndreptarea spre terenul mai ferm al istoriografiei literare, critica de artă plastică – veche şi constantă slăbiciune –, reflecţiile cărturarului şi ale moralistului, beletristica.

Peste diversificarea preferinţelor, s-a manifestat de la început, când se puneau temeliile edificiului critic, îndreptarea spre scriitorii „Vieţii româneşti", ecou posibil al unei nostalgii care trimite la o epocă, o spiritualitate, la o ambianţă culturală. Monografiile solide care s-au succedat (*C. Hogaş*, *G. Topârceanu*, *H.P. Bengescu*, *Mihail Sadoveanu*), pe lângă calităţile analitic interpretative, sugerează şi posibilitatea racordării lor la atributele unei colectivităţi. Toate acestea vor conduce la apariţia unei opere fundamentale, unice în cultura noastră, *Personalitatea literaturii române*. Este o privire asupra întregii literaturi române din punctul de vedere al specificului, mai exact al specificului naţional. Cu aceasta, am intrat în problema-cheie a „Vieţii româneşti", a mentorului ei, G. Ibrăileanu, a cărui operă o continuă din acest unghi, fiindcă există şi sensibile diferenţe. Constantin Ciopraga a preluat locul şi rolul lui Ibrăileanu în cultura Iaşilor şi în cultura naţională în perioada cu care suntem contemporani.

Orice critic de prestigiu se regăseşte, profesional, în obiectul studiat. Clasicismul structural, raţionalizarea lirismului, estomparea sau dedramatizarea tragicului, iată câteva din trăsăturile pe care criticul nu întâmplător le remarcă în cursul organic al literaturii române. Trebuie să ne gândim

Scanned with OKEN Scanner

şi la ecoul cărţii în epocă, atunci când mai persistau rămăşiţele proletkultiste şi se instaura un naţionalism protocronic, deşi n-ar strica s-o recitim şi astăzi, când citim afirmaţii tranşante despre sublimul, ca şi despre ticăloşia noastră sau aflăm că suntem fie nereligioşi, fie creştini de pe vremea lui Burebista. Cărţile care au urmat au adâncit traseele stabilite în *Personalitatea literaturii române*, relevând „tiparele originare" la Sadoveanu, descoperind clasicismul (ca stil) până şi în cele mai romantice motive eminesciene.

Titlurile sunt numeroase, s-au succedat cu aceeaşi regularitate nedezminţită. Şi acum are sub tipar o carte consacrată poeziei actuale la Editura Academiei.

Profesorul are acelaşi stil ca şi cercetătorul. Deşi impecabil ca vorbitor liber în conferinţe, vernisaje de expoziţii, prezentări de cărţi, la curs avea totdeauna prelegerea în faţă, nu pentru a o citi, ci pentru a nu scăpa nimic esenţial din ceea ce trebuia comunicat. A ocolit teatralitatea care te pândeşte în faţa unui auditoriu. Surpriză, cărturarul riguros şi doct apare în postură de poet fantezist şi ironic, amuzându-se cu spectacolul demontării lumii în piesele componente şi al refacerii ei după o logică insolită. Populată de personaje fantomatice şi bizare, poezia propune o aventură în paradox a unui intelectual care, după ce a citit toate cărţile, visează la ingenuitatea şi armonia primară ale lumii.

Rareori exemplaritatea unei opere este dublată de exemplaritatea biografiei. Constantin Ciopraga oferă modelul unei „valori fixe", sintagmă norocoasă descoperită de un talentat jurnalist, în fericita consonanţă dintre valorile promovate în operă şi cele trăite de eul empiric. Calmul şi armonia din familie le-a extins în sfera socială unde a înţeles totdeauna să găsească legăturile unificatoare peste divergenţe şi resentimente. Oriunde a întrezărit că scânteiază o posibilă valoare s-a îndreptat cu simpatie şi înţelegere, încurajând pe debutanţi, ca şi pe truditorii mai vârstnici în arta scrisului. Mă gândesc la Tudor Vianu care a scris despre „înţelepciunea şi politeţea" eroilor sadovenieni, înţelepciunea fiind o vârstă a spiritului. Dacă s-a întâmplat vreodată să fii într-o cumpănă, făcea tot ce puteau să facă inteligenţa şi capacitatea sa umană, iar când acestea erau depăşite, îndrepta privirea spre înalt şi lăsa să hotărască Cel de Sus. Era credincios cu convingere, dar şi cu discreţia care nu l-a părăsit niciodată.

Fiecare din noi arată aşa cum este, dar şi aşa cum vrea. Omul şi-a compus o mască impenetrabilă, impunând o distanţă care e a decenţei, nu a orgoliului. Generos, gata oricând să-şi ajute colegii, avea în rezervă un teritoriu la care nu se putea accede. Demnităţile le-a onorat cu întreaga competenţă, dar şi cu un scepticism care lăsa să se înţeleagă că există lucruri mai importante. În momentele de destindere petrecute cu prietenii şi colegii într-o atmosferă de cordialitate, observai spre sfârşit că o nelinişte se insinuează în acel interior nepătruns şi profesorul se grăbeşte să se întoarcă acolo unde îi era vocaţia: la masa de lucru. De acolo privea lumea neabsorbit de evenimente şi nesurprins de ele – cum scrie G. Călinescu în *Sensul clasicismului* – şi, „în momentul chiar când le trăieşte, le contemplă cu un ochi străin, cu un «calm» propriu clasicului". Acolo s-a creat „durabilitatea" şi „esenţialitatea" operei.

Nu ştiu ce factor intern sau extern (Destinul, Dumnezeu sau zeii) a făcut ca misterioasele procese din interiorul corpului să se oprească undeva şi profesorul să arate mereu la o maturitate creatoare, fără degradările impuse, vai!, de vârstă. Este tot o victorie a spiritului asupra materiei, Constantin Ciopraga este cel mai longeviv dintre criticii români de prim ordin. Sfârşitul l-a surprins cu şantierul în lucru, cărturar care mai avea multe de spus despre literatură, existenţă şi sensurile ei. Nu-l vom mai întâlni pe profesor prin interioarele academice, pe străzile Iaşilor şi ale altor burguri moldovene, trecând nu pe lângă nişte clădiri, ci pe lângă aşezăminte unde vedea fantomele oamenilor iluştri care trăiseră în ele şi pe care ni le arăta cu harul povestirii şi al evocării. Acolo unde ne vom duce cu toţii îi vom citi doar numele. Constantin Ciopraga a plecat în alte sfere unde îi este locul, alături de marii bărbaţi care nu mor niciodată.

Liviu LEONTE

(Text preluat din „Philologica Jassyensia",
V, 1, 2009, p. 215–216)

Scanned with OKEN Scanner

Substanța și vraja cuvintelor

În monografia pe care i-a consacrat-o Hortensiei Papadat-Bengescu, ca analist al unui fenomen literar – în cazul respectiv al unui adevărat miracol literar –, Constantin Ciopraga cita un fragment dintr-o scrisoare (din 1945) prin care autoarea *Concertului din muzică de Bach* îi răspundea unei poete (ce-i trimisese volumul ei de versuri), suspectându-și calitatea de a face judecăți de valoare asupra poeziei: „Eu nu sunt critic – e o profesie înaltă și de mare răspundere, care îți fură tocmai din aceste pricini plăcerea propriu-zisă, spontană, liberă". Prozatoarea crede în aceste calități (dacă ținem seama de marile ei prietenii literare ce se numiseră Garabet Ibrăileanu și Eugen Lovinescu), dar își rezervă dreptul cititorului: „Totuși în plăcerea lectorului, cea cu totul liberă, există gustul, care și el e un criteriu de judecată" (*Hortensia Papadat-Bengescu. Studiu monografic*, București, Editura Cartea Românească, 1973, p. 471, p. 47; citările de acest tip trimit la opere ale lui Constantin Ciopraga).

Dacă un scriitor are rezerve în a-și asuma postura de critic, în sfera de avertismente, generatoare de precauții, dar și de îndrăzneli, conturată de aceste principial acceptabile adevăruri, se plasează, pe de altă parte, și orice demers privitor la opera beletristică a unui „magistru" de literatură, urmările interferării de planuri fiind complicate de faptul că acesta a făcut literatură încărcat, chiar mai mult decât interpretul său, de o atare problematizare.

Reacția poetului și romancierului Constantin Ciopraga față de ceea ce G. Călinescu, el însuși un magistral culpabil, distingea drept „incompatibilitatea criticii cu creația, proprie cu deosebire mentalității dogmatice a literatului român", respingând o asemenea „discriminare" ce „pornește de la criticii care nu fac deloc literatură și socotesc că într-asta e și o condiție a obiectivității lor" (G. Călinescu, *Istoria literaturii române. De la origini până în prezent*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, ediție și prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1982, p. 926), așadar această reacție a fost supusă, direct sau indirect, unor examene critice în studii, articole și recenzii consacrate poeziei și prozei profesorului ieșean, asupra cărora nu ne putem opri aici.

Față de autorizate judecăți de valoare ale unor specialiști privitoare la poezia și proza fostului său magistru de literatură română, lingvistului îi rămâne, totuși, un domeniu în care își poate depăși condiția de simplu cititor de beletristică cu formație filologică (poate una deformatoare): domeniul artei cuvântului, a prozatorului în primul rând, un teren pe care, în mod fatal, scriitorul Constantin Ciopraga poate fi surprins în ipostaze mai apropiate (dacă nu tangente ori secante) cu exegetul monografist sau autor al unor demersuri sintetice ori diacronice.

Din sfera problematicii spinoase a „incompatibilității", citată anterior, nu putem eluda un element cu importante implicații pentru o reușită literară: confruntarea, fățișă sau secretă, cu aprecierile de odinioară sau mereu necesare, privind stilul scriitorilor, și aceasta nu în paragrafe „de serviciu", cum – fără umbră de prezumție chiar – ar putea fi apreciate caracterizările din orice curs universitar, ci din monografii și lucrări de sinteză (așadar, după contacte lungi și aprofundate). Iar acestea, la Constantin Ciopraga, dedicate unor scriitori cu pregnantă marcă stilistică: Hogaș sau Topîrceanu, Sadoveanu, dar și Creangă, Caragiale, Arghezi sau Blaga, pe rând (sau simultan) examinați și „degustați" cu referire la mijloace care ne apropie idei și trăiri pornind dinspre mitologic, fond autohton, rural, mediu citadin, prin oralitate sau elaborare livrescă, cu rezultate raportate la plenitudinea comunicării, dar și la obstacolul limbii din perspectiva universalității (*Personalitatea literaturii române. O încercare de sinteză*, Iași, Junimea, 1973, p. 275–276).

Pentru o abordare din perspectivă stilistică a prozei lui Constantin Ciopraga, opera nu simplifică nicidecum demersul, iar scriitorul, care a și teoretizat problema „incompatibilității", nu ne încurajează deloc. Mai întâi, întrucât cele mai multe și cele mai pregnante dintre mijloacele artistice ale marilor subiecți ai criticului literar (de fapt, un fel de „universalii" stilistice) se regăsesc și în romanul său *Nisipul*. În al doilea rând, pentru că, urmare a contactului permanent cu filologi (mai precis: cu lingviști), aceștia i-au lăsat impresii ce ne obligă la circumspecție; romancierul creionează personaje rigide, dacă nu derizorii: un profesor de elină „foarte erudit, trudit de conjugări și declinări" (în continuare, trimitem la volumul *Nisipul. Roman*, București, Cartea Românească, 1989, p. 156). De aici, cineva poate fi „plicticos ca o carte de gramatică" (p. 246) sau ca o... comunicare științifică,

Scanned with OKEN Scanner

asemenea aceleia a unui „lingvist monoton întreținând publicul despre aria de răspândire a cuvântului *strungăreață*" – rememorare a întâlnirii cu un savant, se pare german, conferențiind în „aula barocă" a Universității din Iași (p. 322). Ba, mai mult, alte instrumente zămislite de filologi ascund în ele adevărate primejdii: un profesor cu trei licențe și-a pierdut mințile memorând dicționarul limbii engleze (p. 267). Nu este, desigur, un verdict privitor la sfera de preocupări în sine, căci „truda" și „uscăciunea" acelor (adesea) insipizi îl ajută pe autor (el însuși poliglot) să se apropie de și să pătrundă inscripții tombale și să perceapă frumusețea cântecului grecesc: „Trandafilíki mu kókino,/ Milo mu miródato", un text mai mult sau mai puțin descifrabil datorită împrumuturilor neo-eline din română sau fondului comun indo-european („Trandafirul meu roșu, mărul meu înmiresmat", p. 258).

Cel care sublinia, în fond comprehensiv, pedanteria și limitele chiar din zona bunului-gust, dar mai ales din aceea a posibilităților de receptare a „savantissimelor" citate clasice și mai moderne ale lui Hogaș („Frumoasele zile de la Aranjuez" – *Calistrat Hogaș. Studiu monografic*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1960, p. 228), nu ocolește, însă, desigur în confruntarea altor categorii de personaje și în cu totul altă modalitate epică, referința la celebrități și cuvinte celebre: „Das ist eine alte Geschichte" (*Nisipul*, p. 52); „Dragostea care mișcă soarele și stelele" (p. 95); „Partir, c'est mourir un peu" (p. 95), dintre care unele mai puțin frecventate: „Femeia e duminica bărbatului" (fiecare urmând să-și petreacă duminicile cum vrea!, p. 293), iar altele parafrazate: „Iadul e pavat cu limbi de femei" (p. 295). O prospețime aparte aduce aluzia folclorică; în exclamația „Ningea de acoperea lumea", ce apare undeva, am putea întrevedea fiorul tragic dintr-un colind, adaptat disperării soldaților îngropați în tranșeele troienite ale stepelor asiatice: „Mamă, mamă,/ Cresc nămeții și pierim,/ Fără țară, fără glie,/ Velerim și velerim".

Paralelismul permanent de momente și de locuri ale narațiunii, autobiografice, mediul universitar, intelectual, mai mult sau mai puțin „așezat", de dinaintea cataclismului, față de acela, heteroclit și disperat sau numai abulic, al „pensionarilor" claustrării numite „fortăreață" (cu supranumele metaforic *Miravento* – o viziune a vântului?), contrastele ce solicită evadarea și explică distorsiunile presupun și justifică registre lingvistice variate ale discursului. Un exercițiu – să-i zicem metodologic – exegetul făcuse în analiza prozei de captivitate a lui Topîrceanu: „insula numită lagăr", căreia îi este specifică „încercuirea spirituală", releva în acest scriitor un psiholog, direcționat spre descifrarea omului (*G. Topîrceanu. Studiu monografic*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1966, p. 363–367). Autorul *Nisipului*, prizonier nu numai al unui lagăr înghețat, dar și al unui ambient uman ce nu oferă decât incidental (sau prin izolare!) posibilitatea manifestării afinităților elective, își pune insistent și dramatic problema comunicării interumane, cu pandantul potențelor ori al virtualităților pe care le deține sau le-a pierdut cuvântul.

Din această perspectivă, ne confruntăm, frecvent, cu observațiile unui sceptic: „Din miile de cuvinte pe care le rostim zilnic, cele mai multe, imensa majoritate, nu lasă urme; intră în neant, așa cum dispar vântoasele, așa cum trec spre sud zburătoarele" (*Nisipul*, p. 39); „în definitiv, sânt atâția oameni cu care, după douăzeci-treizeci de cuvinte, vorbele devin de prisos" (p. 253). Sau: „cine știe ce au în minte oamenii care-ți vorbesc?"; „nu poți vedea limpede dincolo de cuvinte" – încercarea îndreptându-se spre a vedea „în suflete" (p. 269). Forțat, sau din precauție, o soluție este izolarea; ca tinerii lustragii din poemul *Stradă cu pietoni și câini*: „Tac, visează, numără câte persoane-au trecut;/ citesc «mica publicitate», fumează la soare" (*Ecran interior – Poeme*, Iași, Junimea, 1975, p. 68), o însingurare în mijlocul lumii din jur: „Pentru a scăpa de muta lor singurătate, unele femei din marile orașe se instalează o oră pe zi pe terasa unei cafenele: fumează, visează, contemplă, sorb cafea, văd oameni" (*Nisipul*, p. 254–255).

Pentru creatorul sensibil, ce frecventează și chiar practică muzica și artele plastice (desenele de la volumul *Ecran interior* îi aparțin), superioritatea acestora, pe terenul relațiilor interumane, este una indiscutabilă. Văzul nici nu impune un partener direct, o figurație convocată *ad-hoc* fiind suficientă. Într-un simplu peisaj, naratorul are „tonicul sentiment al comunicării universale cu pământul, cu cerul... Ioana, Rafaela, ierburile, arborii, păsările, apa, toate emanau acolo o senzație de fericire" (p. 115). Aceeași împlinire, prin contrast cu vorbirea, pare s-o poată oferi chiar artificiul artistic: „Ca să intri în atmosfera lor de fericire [a unor personaje], într-un roman trebuie să citești zece pagini sau mai mult"; într-un film, însă, „cuvintele, stările lor sufletești, secundele de bucurie curgând ca apa –

Scanned with OKEN Scanner

toate le sesizezi în tablouri de o secundă..." (p. 89). Superioară este şi arhitectura, dar, mai ales muzica, ce anulează chiar avantajul (dintr-o relaţie strict bilaterală) al culorilor. De-a dreptul jignit de profunditãţi lexico-stilistice „goale" („prea multă paradă de cuvinte, de gesturi în genul lui te iubesc... profund"; p. 169), scriitorul exaltă armonia artei sunetelor: „...pentru mine pro-fund [să observăm că lexemul a fost chiar deglutinat] înseamnă ceva la care nu ajungi cu ajutorul cuvântului sau al culorilor: absolutul e ceva fără margini, fără fund şi, dacă el ar putea fi prins în cuvinte, muzica n-ar mai avea nici un sens" (p. 221). O artă a cărei trăire nu are, aşadar, nevoie de imixtiunea stângace a îmbinărilor de cuvinte, căci, opinează scriitorul, „a vorbi despre muzică este ca şi cum ai vrea să pui pe note o ecuaţie algebrică" (p. 291).

Şi, totuşi, aşa cum s-a despărţit pe cont propriu şi de eventuale complexe ale „incompatibilităţii" critic – scriitor (să ne gândim şi la un Umberto Eco!), autorul *Nisipului*, care, de vreme ce scrie, nu poate să nu considere posibilităţile cuvântului şi să nu-i prizeze valorile, la rigoare, după ce-l descompune etimologic şi-l reproiectează semantic şi stilistic, detaşându-se şi prin această atitudine de „potrivitul", de „firescul" sau de „consonanţa deplină", constatate (respectiv puse sub semnul întrebării) la confraţii săi scriitori.

Atmosfera de la Miravento, unde „cuvintele au obosit" (p. 155) şi unde un poet „caută cu îndemânare câte un cuvânt detonator, bombastic sau paradoxal", iar un altul îşi ornează, sacerdotal, versurile cu *ulcioare*, *donițe*, *blide*, *hulubi*, *marame*, *privighetori*, *domnițe*, *vinuri*, *miere* (p. 158; iată-l şi pe criticul literar!), este propice pentru căutarea formelor mentale primordiale, respectiv pentru rememorarea mai vechilor nelinişti provocate de valorile absolute sau contextuale ale celor mai simple aparent vocabule: „...plânsul disperat, hohotitor, al mamei şi al surorilor Nataliței, m-a făcut să bănuiesc că «a răposa» era ceva foarte rău" – un cuvânt care înainte îi fusese cunoscut ca utilizabil când se vorbea (probabil uşor ironic) despre păsările din curte (p. 265). Oare *urâcios* are ori a avut şi sensul 'demn de ură' (p. 265)? Dar *țipenie*, un „cuvânt de spaimă confuză, de ameninţări stranii, misterioase", evocă oare un loc pustiu „unde îți vine să țipi de neliniște?" (p. 268). Consultarea dicţionarelor şi precizarea etimologică este superfluă (romancierul a avut şi el această alternativă); insistenţa într-o asemenea direcţie ne-ar pune într-o postură falsă: să ne aducem aminte de sarcasmul lui Călinescu; acesta, stupefiat de faptul că „un critic de finețea lui Eugen Lovinescu" a îmbrăţişat „detestabilul gen al vieților romanțate", considera şi enormitatea de a-l pune pe Eminescu să derive „(după Dacoromania!) pe «a dezmierda» din... «merda»" (Călinescu, *op.cit.*, p. 807).

În cazuri cum sunt cele citate, Constantin Ciopraga solicită, impresionist, muzicalitatea cuvântului, sugestia transcendentală a acestuia, ca şi atunci când, în colocviul a două personaje, îşi pune, odată cu acestea, întrebări de domeniul motivaţiei onomastice: „De ce poartă oamenii nume de necuvântătoare? Ursu, Lupu, Şoimu!" (*Nisipul*, p. 290). Deşi tulburătoare, astfel de nume constituie, ad-hoc, numai un fundal de meditaţie (procedeului necăutându-i-se geneza în magia homeopatică, în tabuul lingvistic). Căci o bătrână doamnă răscoleşte numai acest „departe" ontogenetic cu intenţia de a selecta un nume adecvat pentru „personajul planturos, căsătorit recent a treia oară" (poate *Bour*, poate *Bivol*?, negăsind „ceva pe măsură: vreun nume de carnasier lacom" (p. 290). Aşadar, pe lângă forţa cuvântului (rezultând dintr-o denotaţie originară absconsă, recuperabilă eventual prin membrii familiei derivative), artistul, pentru care armonia clasică pare să fie un postulat, caută o structură de echilibru, astfel că discordanţele, fonetice chiar, îl decepţionează, o dată, prin reflecţiile unui personaj pentru care manifestă o evidentă „slăbiciune": „Curios nume! [este vorba de autorul *Cărții de la San Michele*] *Munthe*, da! dar *Axel*? Parcă-mi zgârie urechile. Un nume e şi o afacere de gust. Altfel sună *Antonio*, *Manuel*, *Sandro*..." (p. 230). Estimări în acord, desigur, cu percepţia autorului privind „ritmul interior, solar", al muzicii italiene.

Puterea de a rezista la tentaţia căutărilor „tehniciste" în materie de etimologie şi de semantică îşi culege roadele prin prospeţimea notaţiei impresiilor şi a reflexelor fruste ale personajelor care, compensativ, oferă dezlegarea unor „enigme". O bătrână ar fi fost de aşteptat să cunoască faptul că revenirea (şi nu numai în mediul rural) la nume de atmosferă totemică (pe lângă *Ursu – Ursa*, *Lupu – Lupa* şi *Urâtu – Urâta*, *Grozavu*, *Zmeu*) contestă tacit valoarea ocrotitoare a antroponimelor hagionimiei bisericii creştine şi sunt atribuite în cazul „vânzărilor" simulate ale copiilor bolnăvicioşi, daţi pe fereastră. Aceasta pentru că, în mentalul primordial, numele nu este o simplă „etichetă", ci

Scanned with OKEN Scanner

face parte din persoana căreia i-a fost hărăzit, ca o parte a corpului material al acesteia. Din optica acestei relații misterioase, răspunsul la întrebarea despre numele de „necuvântătoare" l-a găsit (se pare pe cont propriu) eroina unei anecdote, soția unui magistrat („foarte integru, dar fără pic de farmec fizic", se exprimă cu discreție romancierul, care, în calitate de profesor, trebuie să producă asemenea caracterizări în fața unui public mai mult sau mai puțin inocent; vezi și observațiile privind deosebirile dintre *longeviv – bătrân*, p. 24; *profesor – belfer*, p. 45). Așadar, despre eroina anecdotei aflăm că „nu-și înșela bărbatul, însă la fiecare trei-patru zile îl boteza cu alt nume: i se părea că-l schimbă..." (p. 66).

Observator precis al florei și... faunei umane înconjurătoare din unghiul avantajos al unui loc retras, ce nu obligă la judecăți imediate, hazardate, ci oferă un spațiu de filtrare și cizelare a enunțului, scriitorul se amuză de locurile comune ale limbajului cotidian, de expresiile ocazional mimetice; cineva „și-a refăcut viața" (p. 29); o doamnă este „divorțată din vina soțului" (p. 51); un actor își declină starea civilă „punctând cuvintele după regulile scenei": „mi-a redat libertatea" (p. 264). Numeroase cuvinte sunt urmărite spre valorile primare sau cotate după sonoritate: la indieni, *fakir* înseamnă „sărman sau nevoiaș", iar la turci, *fakirlik* „e tot una cu sărăcie și lipsă" (p. 218); *feredeu* și *cuhnie* sunt „cuvinte vechi, cu rezonanțe străine" (p. 216).

Propriile-i preocupări de etimologizare și de (re)semantizare îi ascut simțul de observație în considerarea cuvintelor din alte limbi: sintagma latinească, întrebuințată de psihologi, *lumen oculi*, în vorbirea populară „cătătură", descrie posibilitățile pe care acest organ senzorial le oferă pentru a citi în sufletul cuiva (p. 323); germanul *borniert* 'mărginit' se potrivește cuiva mai bine decât orice termen autohton. Un ofițer pe care gramatica „nu-l deranja", tradusese, la o aniversare a luptelor de la Mărășești, „ai noștri ca brazii" prin „les nôtres, comme les conifères! Comprenez-vous, messieurs?" (p. 303). Dar, mai ales, explică atracția pentru efecte ale etimologiei populare, respectiv ale butadei de tip semidoct ori sunând a capcană întinsă elevilor la orele de latină: „casa cu cariatide" poate fi, pentru un ofițer de cavalerie, „casa cu femei cariate" (p. 122); despre un profesor intrat în guvern, un personaj se întreabă de ce a acceptat... decăderea (semantică), căci de la *magistru* (cuvânt ce începe cu *magis* 'mai mult') a ajuns să fie numit printr-un termen care debutează cu o secvență fonetică ce se apropie de minus: *ministru*! (p. 37).

Într-un roman în care alternează scene ale vieții „normale" de dinaintea claustrării în „fortăreața" din insulă, aproape tot ce aparținea etapei trecute poate căpăta o aură de pitoresc, chiar prin zâmbete ce le provocau atunci: insistența reclamelor radiofonice pentru „produsele coloniale Julius Meinl" (p. 80), agramatismul unui anunț dintr-o vitrină („Repar poșete de dame stricate", p. 316), vocea imprimată pe un disc, guturală, „gâtuită parcă" istorisind o poveste de dragoste: „Mișu-i la liceu, în clasa patra,/ Și-o iubește mult pe Cleopatra" (p. 71). Acceptări cu bonomie ironică a platitudinii cotidiene de o iresponsabilitate infantilă din perspectiva atmosferei asediului spiritual; evocarea acestor tipare mentale ale „clișeului" și „ridicolului" inconștient ni-l amintește pe Topîrceanu (pe care criticul literar Constantin Ciopraga l-a studiat apelând și la lucrări de strictă specialitate, ale unei lingviste (Lidia Sfîrlea). Și, evident, nu putem pierde, în schița de față, receptarea, de către literatul fin și olimpian, a acestor elemente pitorești ale comunicării, mai ales a acelora din texte ce se află la marginea a ceea ce exegeza actuală numește „paraliteratură", asupra cărora un mare romancier modern, Marin Preda, s-a oprit cu un apetit egalat doar de marea lui capacitate de a gusta umorul unor asemenea enunțuri. De altfel, exegetul sublinia astfel de „interludii anecdotice" la Preda (*Marin Preda sau opera ca autoportret*, în vol. *Propilee. Cărți și destine*, Iași, Junimea, 1984, p. 121). Pe de altă parte, ne-am simți vinovați de lipsă de receptivitate față de demersul asociativ al profesorului nostru dacă, în cauză, nu am aminti un fapt cum este acela că un Robert Escarpit s-a apropiat cu interes de mesajul acestei subproducții literare, comentând, de exemplu, versuri din *corrido*-ul mexican de tipul: „În noaptea-n care o mierlise,/ Rosita-avu baftă regală:/ Din trei alice, ce-o pocnise/ Doar una, ah, îi fu mortală" (Robert Escarpit, *Corrido-ul mexican*, în vol. *De la sociologia literaturii la Teoria comunicării. Studii și eseuri*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 240).

Dacă exegetul este indirect prezent în roman și printr-o permanentă referire la o adevărată obsesie a scriitorului ce... ar putea fi, eventual, recunoscut în cutare sau cutare personaj (atracție magnetică descrisă însă, egolatru, și de un Ionel Teodoreanu abia ieșit din adolescență) și dacă

Scanned with OKEN Scanner

aceleiaşi posturi de atentă caracterizare îi aparţine tentaţia creaţiei lexicale şi semantice („lumină aurorală", p. 112; „voci fuliginoase", p. 193; „succese feminine" – să înţelegem „la femei", p. 200, 202; „chiparoşi columnari", p. 255; „o pensulaţie liberă vizând plenitudinea" – în descrierea unui tablou, p. 312), stilul şi limba romanului *Nisipul* nu ies din liniile obişnuite ale preocupărilor scriitorului modern care filozofează. Avantajat, în cazul de faţă, de o superioară înţelegere şi punere în operă a resorturilor celui mai important mijloc prin care omul comunică.

O noţiune regentă a demersului romanesc al prozatorului este înfăţişată prin termenii (aproape) sinonimici (a) *regrupa* („ochiul meu elimină sau întregeşte; nu deformează nimic esenţial, regrupează – şi atât!", p. 64), (a) *reface* („Ei, amândoi, nu mai construiau nimic. Ei rememorau: refăceau din frânturi trăite momente consumate", p. 89), (a) *recompune* (două personaje „recompuneau, din ecouri, momente din august o mie nouă sute şaisprezece", p. 89; „satisfacţia de a recompune din fărâme asemenea imagini era comparabilă cu cea a unui arheolog, care întregeşte cu ghips părţile stricate ale unei amfore de două mii de ani", p. 294).

Asemenea termeni, cheie de boltă, par să trădeze o anumită convingere la care este posibil să fi ajuns literatul Constantin Ciopraga, odată cu unul dintre personajele sale. Afirmaţia Unchiului că o veche fotografie o înfăţişa pe actriţa care fusese socotită timp de douăzeci de ani cea mai frumoasă femeie din România o deconcertează pe Rafaela („ce coafură demodată, ce rochie..."), căreia i se sugerează virtuţile sintezei armonice: „Dacă o desfaci în bucăţi..., dacă-i pui sub lupă ochii, părul, zâmbetul, mâinile, poate că ai dreptate" (p. 73–74).

După zeci şi sute de opere însemnând mii de împrejurări în care exegetul a disociat permanent, din raţiuni profesionale, idei şi imagini, pentru a defini „arta" scriitorului, esteticianul le-a recompus într-o creaţie proprie. În alt spaţiu de receptare şi împotriva timpului, el şi-a asociat însă şi un partener de comunicare, cititorul de literatură (ca în *Ecran interior*..., p. 53), într-o triadă pe care a considerat-o în versuri ce evocă o cunoscută sculptură brâncuşiană: „De câteva zeci de ani împreună/ Domnişoara Pogany, statuarul bărbos şi noi...".

Stelian DUMISTRĂCEL

(Variantă prescurtată a articolului intitulat *„Revanşa" exegetului prin arta cuvântului*, publicat în „Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară", Chişinău, nr. 4/1996, p. 97–103)

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

ACTIVITATEA SECȚIILOR INSTITUTULUI „A. PHILIPPIDE" ÎN ANII 2009–2010

Membrii Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide" şi-au desfăşurat activitatea atât în domeniile temelor din planul de cercetare al Academiei, cât şi în cadrul unor proiecte de cercetare naționale sau internaționale. Rezultatele acestei activități s-au concretizat în publicarea de volume colective şi de autor, articole, studii, note şi recenzii, dar şi în participarea la diverse colocvii, congrese şi simpozioane din țară sau din străinătate. Unii cercetători ai Institutului au făcut parte, în decursul acestor doi ani, din comitetele de organizare ale unor manifestări ştiințifice din domeniul lingvistic şi literar şi s-au ocupat de stabilirea de contacte cu lumea academică. Activitatea colectivului nostru, dar şi a Asociației Culturale „A. Philippide", este prezentată în mod constant în „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»", cu apariții trimestriale, şi pe site-ul Institutului: www.philippide.ro.

Iată câteva dintre rezultatele activității din departamentele secțiilor de lingvistică şi literatură:

1. În anii 2009 şi 2010, secția de lingvistică şi cea de istorie literară, etnografie şi folclor ale Institutului de Filologie Română „A. Philippide" au fost angajate în continuarea proiectelor academice cu caracter fundamental şi prioritar, de importanță națională, demarate anterior. Această activitate s-a materializat în redactarea lucrărilor şi publicarea (parțială) a rezultatelor activității desfăşurate în perioada la care ne referim; de asemenea, cercetătorii Institutului au valorificat rezultatele cercetărilor lor în articole, studii şi volume colective sau de autor, precum şi în susținerea de comunicări la manifestări ştiințifice naționale şi internaționale.

1.1. La departamentul de lexicologie–lexicografie (şef de departament, dr. Gabriela Haja), în cadrul proiectului prioritar *Dicționarul limbii române* (DLR), s-au realizat şi finalizat părțile a 7-a şi a 8-a ale tomului I, *Litera* ***E***. Ca urmare a deciziei de a se actualiza volumele apărute în seria veche (DA), după normele actuale ale DLR, echipei ieşene fiindu-i repartizată litera ***C***, s-a realizat, alfabetizat şi analizat lista de cuvinte pentru această literă. Paralel, s-a desfăşurat operația de fişare a textelor manuscrise sau tipărite cu alfabet chirilic şi a textelor tipărite cu

ALIL, t. XLIX–L, 2009–2010, Bucureşti, p. 227–249

alfabet de tranziție, precum și a volumelor din literatura contemporană care nu au putut fi scanate în cadrul proiectului *eDTLR – Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic*. Fișele rezultate au fost introduse într-o bază de date, structurată după criterii lexicografice, utilizabilă în redactarea în format electronic (XML) a viitoarelor volume ale *Dicționarului limbii române (DLR). Serie nouă, Litera C*. S-a lucrat la actualizarea datelor din *Bibliografia DLR*. De asemenea, a fost ordonat fișierul aferent literelor ***E***, ***L***, ***Ş***, ***V***, ***W***, ***X***, ***Y***, iar materialul a fost expediat la Arhiva DLR de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" din București.

Membrii departamentului, dr. Gabriela Haja, responsabil de proiect, dr. Cristina Florescu, dr. Laura Manea, dr. Elena Dănilă, dr. Mioara Dragomir, Victoria Zăstroiu, drd. Marius-Radu Clim, care au fost implicați în proiectul complex *eDTLR – Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic* (2007–2010, contract CNMP nr. 91_0013/18.09.2007) și-au îndeplinit toate obligațiile, potrivit planului de cercetare stabilit prin contract.

În anul 2009, s-au derulat activitățile de cercetare din cadrul grantului CNCSIS (programul PN II IDEI nr. 126/2008, tipul Proiecte de cercetare exploratorie) *Influența occidentală prin intermediar grecesc în perioada modernizării limbii române*, al cărui director de proiect a fost CS I dr. Eugenia Dima. Din nefericire, finanțarea proiectului a încetat odată cu pensionarea directorului de proiect (ianuarie 2010). În această perioadă, dr. Cristina Florescu și dr. Eugen Munteanu au continuat lucrul la proiectul internațional *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom). *Première phase : le noyau panroman* (condus de Eva Buchi, director de cercetări la CNRS, ATILF, Nancy, Franța, și Wolfgang Schweickard, profesor de romanistică la Universität des Saarlandes, Saarbrücken, Germania; adresa web: http://www.atilf.fr/DERom). Din luna august 2010 a început activitatea de cercetare pentru proiectul aprobat pentru trei ani de CNCSIS-UEFISCSU, cod TE_246/2010: *CLRE. Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare din bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare și la nivel de sens*, din echipa de cercetare făcând parte, între alții, dr. Elena Dănilă (director al proiectului) și drd. Marius-Radu Clim. Acesta din urmă participă și la proiectul *Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei (ALAB). Prima fază* (finanțat de CNCSIS). Prof.univ.dr. Eugen Munteanu coordonează *Centrul de Studii Biblice „Monumenta linguae Dacoromanorum"*, în cadrul căruia se derulează proiectul interdisciplinar *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, finanțat din fondurile extrabugetare de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași (2008–2014). Dintre membrii departamentului, colaborează la acest proiect dr. Gabriela Haja, dr. Mioara Dragomir și dr. Elena Dănilă.

Scanned with OKEN Scanner

1.2. Activitatea departamentului de dialectologie (şef de departament, dr. Stelian Dumistrăcel, iar din octombrie 2010, dr. Luminița Botoşineanu) a constat în redactarea hărților şi a textelor de tip material necartografiat din volumul al IV-lea din *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina*: au fost redactate hărți şi texte de tip material necartografiat, iar redactările au fost introduse în baza de date a lucrării şi a fost fişat materialului pentru indicele de cuvinte şi forme aferent. Paralel, a fost realizată revizia parțială a hărților sau a textelor de tip material necartografiat.

Pe baza unui proiect înaintat de departamentul de dialectologie de la Institutul „A. Philippide", a fost definitivată formula de colaborare cu dialectologii de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" din Bucureşti şi cu cei de la Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj-Napoca, la redactarea *Atlasului lingvistic român pe regiuni. Sinteză.* Pentru acest proiect, colectivul de dialectologi din Iaşi a redactat şi revizuit 18 texte de un tip special de material necartografiat, reprezentând forme de indicativ, respectiv de conjunctiv prezent de la 11 verbe, obținute prin 18 întrebări cuprinse în secțiunea *Familia* a *Chestionarului* NALR.

Dr. Florin-Teodor Olariu a furnizat materialul dialectal aferent ariei româneşti pentru proiectul internațional *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom). *Première phase : le noyau panroman*. De asemenea, dr. Florin-Teodor Olariu a participat la proiectul interacademic *Diaspora română din Budapesta. O analiză socioculturală*, aprobat de Academia Ungară de Ştiințe şi de Academia Română (pe anii 2010–2012). Din anul 2010, CNCSIS finanțează proiectul *Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei (ALAB). Prima fază*, din echipa căruia fac parte cercetătorii dr. Veronica Olariu şi dr. Florin-Teodor Olariu (director al proiectului).

1.3. Interesul cercetătorilor de la departamentul de toponimie (şef de departament, dr. Dragoş Moldovanu) s-a concentrat pe continuarea fişării documentelor editate (din seriile DRH, DIR, CDM ş.a.) şi pe organizarea fişelor după metoda câmpurilor toponimice pentru *Micul dicționar toponimic al României. Moldova.* S-a efectuat o primă selecție a toponimelor care vor figura în această lucrare şi s-a început redactarea articolelor; de asemenea, s-a realizat o primă revizie lexicografică a redactărilor şi au fost stabilite etimologii ale unor hidronime încă neexplicate. În acelaşi timp, s-a continuat redactarea şi completarea documentării şi la *Tezaurul toponimic al României. Moldova*.

Toți membrii departamentului de toponimie au fost angrenați şi în activitatea de cercetare din cadrul proiectului CNCSIS *Teoria câmpurilor toponimice (cu aplicație la câmpul hidronimului Moldova)*, care a fost finalizat în noiembrie 2010 prin redactarea volumului cu acelaşi titlu şi prin prezentarea rezultatelor proiectului în cadrul unui atelier care a avut loc la sediul Institutului (25 noiembrie 2010). Drd. Daniela Butnaru a făcut parte din echipa de cercetare a proiectului finanțat de

Scanned with OKEN Scanner

CNCSIS *Dicționar de termeni religioşi român-francez, francez-român* (director conf. dr. Felicia Dumas)

1.4. Membrii departamentului de istorie literară (şef de departament, dr. Remus Zăstroiu, iar din octombrie 2010, dr. Ofelia Ichim) s-au ocupat de revizuirea şi corectarea volumului al VII-lea din *Dicționarul general al literaturii române* (DGLR). S-a început pregătirea ediției a II-a a DGLR, prin actualizarea şi completarea articolelor din prima ediție (volumele 1 şi 2), iar ulterior au fost introduse în text modificările şi corecturile corespunzătoare. S-a lucrat, de asemenea, împreună cu departamentul similar al Institutului de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu" din Bucureşti, la pregătirea unui *Dicționar general al literaturii române (Compendiu)*. În acest scop, s-au selectat un număr de 550 de articole, referitoare la scriitori, critici şi istorici literari, traducători reprezentativi, precum şi la curente şi orientări literare, reviste şi gazete ş.a. Tot acest material istorico-literar a fost revizuit şi actualizat, iar lucrarea se află acum în pregătire pentru tipar.

Baza de date a DGLR a fost completată cu material informativ rezultat din fişarea publicațiilor de cultură sau ştiințifice apărute în perioada martie 2006–2008, precum şi din *Bibliografia Națională. Articole din publicații periodice, publicații seriale* (anii 1990–2008). Pentru Arhiva departamentului de istorie literară s-au primit în continuare răspunsuri de la autori, între care unele conforme cu formularul *Anchetei-chestionar*, iar altele elaborate într-o formă liberă, care au fost înregistrate în secțiunea corespunzătoare.

Ofelia Ichim a fost implicată în proiectul *Diaspora română din Budapesta. O analiză socioculturală* (vezi şi *supra*, **1.2**).

1.5. În cadrul departamentului de etnologie (şef de departament, dr. Ion H. Ciubotaru, iar din octombrie 2010, dr. Adina Ciubotariu), s-au continuat organizarea şi sistematizarea documentelor etnologice din colecțiile Arhivei de Folclor a Moldovei şi Bucovinei (AFMB), realizându-se o serie de operații precum: transpunerea înregistrărilor din sistem analogic în sistem digital (drd. Ioana Repciuc); inventarierea, recondiționarea şi clasificarea materialelor din fototecă etc. În ceea ce priveşte proiectul fundamental *Arhiva de Folclor a Moldovei şi Bucovinei. Tipologii folclorice*, s-a continuat redactarea informațiilor din colecțiile AFMB pentru lucrările individuale *Obiceiuri funebre din Moldova. Tipologie şi corpus de texte* (dr. Ion H. Ciubotaru) şi *Obiceiuri de naştere din Moldova. Tipologie şi corpus de texte* (dr. Adina Ciubotariu). Proiectul *Folclorul obiceiurilor nupțiale din Moldova. Tipologie şi corpus de texte* (dr. Silvia Ciubotaru) s-a finalizat, în cursul anului 2010, prin tipărirea unui volum la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza". În vederea completării unor informații din AFMB, membrii departamentului au făcut anchete de teren în sate din județele Botoşani, Iaşi, Galați şi Vrancea.

Scanned with OKEN Scanner

2. Principalele publicații

2.1. Volume reprezentând valorificarea temelor din planul de cercetare:

– *Dicționarul general al literaturii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, –2009, vol. VII (Ț–Z), 556 p. Au colaborat, ca autori de articole monografice: Șerban Axinte, Lucia Berdan, Nicoleta Borcea, Constanța Buzatu, Lucia Cireș, Ion H. Ciubotaru, Stănuța Crețu, Gabriela Drăgoi, Sebastian Drăgulănescu, Victor Durnea, Florin Faifer, Ofelia Ichim, Dan Mănucă, Algeria Simota, Rodica Șuiu, Constantin Teodorovici, Amalia Voicu, Remus Zăstroiu. Membri în comisia de coordonare și revizie sunt Gabriela Drăgoi, Victor Durnea, Florin Faifer, Dan Mănucă, Remus Zăstroiu. De supravegherea tehnică a informației bibliografice a răspuns Maria Teodorovici.

– *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul IV, *Litera* ***L*** *(l – lherzolită)*, București, Editura Academiei Române, 2008, 778 p. Redactori responsabili: acad. Marius Sala, acad. Gheorghe Mihăilă. Redactori: Irina Andone, Lucia Cifor, Marius Radu Clim, Rodica Cocîrță, Elena Dănilă, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Corneliu Morariu, Eugen Munteanu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Mioara Vișoianu. Revizori: Doina Cobeț, Elena Dănilă, Eugenia Dima, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Victoria Zăstroiu. A colaborat la revizie: Marius Radu Clim. La elaborarea volumului a colaborat și un grup de cercetători de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu" din Cluj-Napoca. Redactori: Angela Mira, Bogdan Harhătă. Revizori: Ioana Anghel, Felicia Șerban.

– Cercetătorii Irina Andone, Lucia Cifor, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Eugen Munteanu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu și Mioara Vișoianu, de la Departamentul de lexicologie și lexicografie al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", au colaborat, de asemenea., la redactarea volumului *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul V, *Litera* ***L*** *(li – luzulă)*, București, Editura Academiei Române, 2008, 816 p., elaborat în cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu" din Cluj-Napoca.

– *Dicționarul limbii române (DLR). Serie nouă*, tomul I, partea a 7-a, *Litera* ***E*** *(e – erzaț)*, București, Editura Academiei Române, 2009, 388 p. Redactori responsabili: acad. Marius Sala, acad. Gheorghe Mihăilă. Redactori: Doina Cobeț, Rodica Cocîrță, Eugenia Dima, Maria Deutsch, Zamfira Mihail, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu. A colaborat la redactare: Laura Manea. Revizori: Marius-Radu Clim, Doina Cobeț, Eugenia Dima, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Carmen-Gabriela Pamfil, Victoria Zăstroiu. Corelații: Elena Dănilă. Analiști programatori: Adriana Ivanciu, Monica Corodeanu.

Scanned with OKEN Scanner

– *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul I, partea a 8-a. *Litera E (es – ezredeș)*, București, Editura Academiei Române, 2010, 362 p. Redactori responsabili: acad. Marius Sala, acad. Gheorghe Mihăilă. Redactori: Doina Cobeț, Rodica Cocîrță, Eugenia Dima, Maria Deutsch, Corneliu Morariu, Ioan Oprea, Rodica Radu, Mioara Vișoianu, Victoria Zăstroiu. A colaborat la redactare: Gabriela Haja. Revizori: Marius-Radu Clim, Elena Dănilă, Eugenia Dima, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Victoria Zăstroiu. Corelații: Elena Dănilă. Analiști programatori: Adriana Ivanciu, Monica Corodeanu.

2.2. Publicații periodice și volume colective

– „Anuar de lingvistică și istorie literară", t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, 416 p.;

– Revista „Philologica Jassyensia" (cod CNCSIS 695), anul V, nr. 1 (9) și 2 (10); anul VI, nr. 1 (11) și 2 (12), 2010.

– „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»" (anul X, nr. 1–4, 2009, și anul X, nr. 1–4, 2010).

– *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european* (volum îngrijit de Luminița Botoșineanu, Elena Dănilă, Cecilia Maticiuc (Holban), Ofelia Ichim), Iași, Editura Alfa (editură acreditată CNCSIS), 2009, 726 p., ce reunește textele comunicărilor de la simpozionul omonim organizat la Iași de către Institutul de Filologie Română „A. Philippide" – Filiala Iași a Academiei Române și de Asociația Culturală „A. Philippide", 25–27 septembrie 2008. Volumul poate fi consultat și on-line la adresa http://www.academiaromana-is.ro/philippide/pages/distorsionari_2008.html.

3. Pe lângă activitatea de plan, cercetătorii Institutului de Filologie Română „A. Philippide" au publicat numeroase studii, articole și recenzii în diverse reviste de specialitate românești sau străine:

3.1. Astfel, în perioada 2009–2010, cercetătorii departamentelor de lingvistică (lexicologie–lexicografie, dialectologie, toponimie) au publicat studii și articole în următoarele reviste de profil și de cultură **din țară**: „Academica" (Gabriela Haja), „Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați" (Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă); „Anuar de lingvistică și istorie literară" (Luminița Botoșineanu, Daniela Butnaru, Vlad Cojocaru, Elena Dănilă, Dragoș Moldovanu, Florin Olariu, Ana-Maria Prisacaru); „Biblicum Jassyense", Romanian Journal for Biblical Philology and Hermeneutics (Mioara Dragomir, Eugen Munteanu); „Buletinul istoric" (Daniela Butnaru); „Dacia literară" (Stelian Dumistrăcel); „Dilema veche" (Eugen Munteanu); „Idei în dialog" (Eugen Munteanu); „Limba română" – București (Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă); „Philologica Jassyensia" (Daniela Butnaru, Elena Dănilă, Stelian Dumistrăcel, Cristina Florescu,

Scanned with OKEN Scanner

Laura Manea, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu); „Studia Universitatis Babeş – Bolyai. Ephemerides" (Stelian Dumistrăcel); „Tabor". Revistă de cultură şi spiritualitate românească editată de Mitropolia Clujului, Albei, Crişanei şi Maramureşului (Eugen Munteanu); „Timpul" (Cristina Florescu); „Ziarul Lumina" – Iaşi (Stelian Dumistrăcel) sau **din străinătate**: „Balkan Archiv" (Eugen Munteanu); „Beiträge zur Namenforschung" (Dragoş Moldovanu); „Clarin", Newsletter of Clarin Project, http://www.clarin.eu/files/cnl08_web.pdf (Gabriela Haja, Eugen Munteanu); „Indogermanische Forschungen" (Dragoş Moldovanu); „Limba română" – Chişinău (Stelian Dumistrăcel); „Limbaj şi context" – Bălţi (Daniela Butnaru); „Onomastica Canadiana (Vlad Cojocaru); „Revue de la Société canadienne d'onomastique" (Vlad Cojocaru) „Zeitschrift für romanische Philologie (Eugen Munteanu); „Zeitschrift für Slawistik" (Dragoş Moldovanu).

Cercetătorii secţiei de lingvistică a Institutului au publicat studii şi în diverse alte volume colective sau în volume cuprinzând lucrările unor manifestări ştiinţifice **din ţară**: *Diversité culturelle dans la francophonie contemporaine* (Actele colocviului omonim, Iaşi, 27–29 martie 2008), Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2009 (Marius-Radu Clim şi Florin Olariu); *Communication interculturelle et littérature*, nr. 2 (6), aprilie–iunie, Galaţi, Editura Europlus, 2009 (Daniela Butnaru, Elena Dănilă, Stelian Dumistrăcel, Gabriela Haja, Ana-Maria Prisacaru); *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară şi etnofolclorică românească şi contextul european*, Iaşi, Editura Alfa, 2009 (Daniela Butnaru, Marius-Radu Clim, Vlad Cojocaru, Elena Dănilă, Stelian Dumistrăcel, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Doina Hreapcă, Laura Manea), *Impact de l'imprimerie et rayonnement intellectuel des Pays Roumains*, volum editat sub patronajul Institutului de Studii Sud-Est Europene şi al Bibliotecii Metropolitane din Bucureşti, Bucureşti, Editura Biblioteca Bucureştilor, 2009 (Mioara Dragomir); *La variation diatopique de l'intonation dans le domaine roumain et roman* (Actele Simpozionului internaţional omonim, Iaşi, 20–21 octombrie 2008), Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2008 (Luminiţa Botoşineanu); *Lexic comun – lexic specializat* (Actele Conferinţei internaţionale omonime, Universitatea „Dunărea de Jos", Galaţi, 17–18 septembrie 2008), Galaţi, Editura Europlus, 2009 (Stelian Dumistrăcel); *Limba română – abordări tradiţionale şi moderne* (Actele Colocviului internaţional organizat de Catedra de limba română şi de Departamentul de limbă, cultură şi civilizaţie românească, Facultatea de Litere, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, 19–20 octombrie 2007), editori: G.G. Neamţu, Ştefan Gencărău, Adrian Chircu, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009 (Daniela Butnaru, Elena Dănilă, Gabriela Haja); *Limba română. Teme actuale* (Actele celui de al 8-lea Colocviu al Catedrei de limba română, Bucureşti, 5–6 decembrie 2008), editori: Rodica Zafiu, Gabriela Stoica, Mihaela

Scanned with OKEN Scanner

N. Constantinescu, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2009 (Elena Dănilă); *Lucrările celui de al doilea Simpozion internațional de lingvistică*, Bucureşti, 28–29 noiembrie 2008, Editura Universităţii din Bucureşti, 2009 (Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Dragoş Moldovanu, Dinu Moscal); *Lucrările celui de al treilea Simpozion internațional de lingvistică*, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Bucureşti, 20–21 noiembrie 2009, Editura Universităţii din Bucureşti, 2010 (Stelian Dumistrăcel); *Signum, lingua, oratio. In honorem professoris Mariae Carpov*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2010 (Florin-Teodor Olariu); *Studia in honorem magistri Alexandru Metea*, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2008 (Elena Dănilă); *Text şi discurs religios*, editori: Alexandru Gafton, Sorin Guia, Ioan Milică, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2009 (Dragoş Moldovanu) sau **din străinătate**: *CILPR XXV (2007). Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes* (Innsbruck, 3–8 septembrie 2007), Hrgs. Maria Iliescu, Heidi M. Siller-Runggaldier, Paul Danler, Berlin, Verlag De Gruyter, t. III, 2010 (Vlad Cojocaru, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Eugen Munteanu); *Das Potential Europäischer Philologien. Geschichte, Leistung, Funktion*, Cristoph König (ed.), Osnabrück, 2009 (Eugen Munteanu); *Romanische Sprachgeschichte/ Histoire linguistique de la Romania. Ein internationales Handbuch zur Geschichte der romanischen Sprachen*, hrsg. von Gerhard Ernst et alii, 3. Teilband, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 2009 (Stelian Dumistrăcel şi Doina Hreapcă).

Activitatea publicistică a constat în tipărirea unor volume de autor (**a**), colaborarea la volume colective (**b**), editarea de volume şi colaborarea la editarea unor volume (**c**), traduceri (**d**):

(**a**)

– Dragoş Moldovanu, *Teoria câmpurilor toponimice (cu aplicaţie la câmpul hidronimului Moldova)*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2010, 440 p.

– Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Dicţionarul universal ilustrat al limbii române*, 12 volume, ediţia a patra revăzută şi adăugită, „Jurnalul Naţional", Bucureşti – Chişinău, Editura Litera, 2010–2011.

– Carmen Pamfil, *Timotei Cipariu – lingvist şi filolog*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2009, 328 p.

(**b**)

– Daniela Butnaru, capitolul *Toponimia satului Mărgineni*, în volumul *Mărgineni – un sat la porţile Bacăului* (autori: Dănuţ Doboş, Petronel Zahariuc, Daniela Butnaru, Anton Coşa), Iaşi, Editura Sapientia, 2009, p. 61–72;

– Daniela Butnaru, capitolul *Toponimia*, în volumul *Monografia comunei Luizi-Călugăra* (autori: Antonel-Aurel Ilieş, Daniela Butnaru, Anton Coşa, Ioan

Scanned with OKEN Scanner

Dănilă, Anton Despinescu, Ion Ilieş, Petronel Zahariuc), Roman, Editura Serafica, 2009, p. 29–44.

(c)

– *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars VI. Regum I, Regum II*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2008, 560 p. Coordonatori: Al. Andriescu, Paul Miron, Gabriela Haja. Autorii volumului: Tamara Adoamnei, Mădălina Andronic, Mioara Dragomir, Gabriela Haja, Elsa Lüder, Paul Miron, Alexandra Moraru, Mihai Moraru, Adrian Muraru, Veronica Olariu, Elena Tamba Dănilă. Consultant ştiinţific: Eugen Munteanu. Formatul electronic al volumului, pe suport DVD, a fost realizat de Vlad-Sebastian Patraş.

(d)

– Wilhelm Von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor şi influenţa ei asupra dezvoltării spirituale a umanităţii*, versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie şi indici de Eugen Munteanu, Bucureşti, Editura Humanitas, 2008;

– Christopher Kendris, Theodor Kendris, *501 verbe spaniole* (traducere de Elena Dănilă şi Andrei Dănilă), Iaşi, Editura Polirom, 2009, 730 p.

3.2. Membrii departamentelor de istorie literară şi de etnografie şi folclor au publicat studii, articole şi recenzii în numeroase periodice **din ţară**: „Anuar de lingvistică şi istorie literară" (Şerban Axinte, Stănuţa Creţu, Amalia Drăgulănescu, Sebastian Drăgulănescu, Adina Hulubaş, Ioana Repciuc); „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei", Iaşi (Adina Ciubotariu, Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru, Ioana Repciuc); „Contemporary Literary Horizon", Bucureşti (Dan Mănucă); „Convorbiri literare", Iaşi (Şerban Axinte, Florin Faifer, Dan Mănucă); „Cronica", Iaşi (Florin Faifer); „Cuvântul", Bucureşti (Şerban Axinte); „Dacia literară", Iaşi (Dan Mănucă, Amalia Voicu, Ioana Repciuc); „Datina", Constanţa (Ioana Repciuc, Adina Hulubaş); „Mozaicul", Craiova (Ioana Repciuc); „Euresis". Cahiers roumains d'études littéraires et culturelles, Bucureşti (Remus Zăstroiu); „Observator cultural", Bucureşti (Şerban Axinte); „Orizont", Timişoara (Şerban Axinte); „Orizont literar", Bucureşti (Dan Mănucă); „Philologica Jassyensia", Iaşi (Ofelia Ichim, Ioana Repciuc); „Poezia", Iaşi (Dan Mănucă); „Revista română", Iaşi (Ioana Repciuc); „România literară", Bucureşti (Dan Mănucă, Victor Durnea); „Studii eminescologice", Cluj-Napoca (Amalia Drăgulănescu, Sebastian Drăgulănescu); „Transilvania", Sibiu (Victor Durnea); „Tribuna", Cluj-Napoca (Şerban Axinte); „Vitraliu", Bacău (Dan Mănucă) şi **din străinătate**: „Estudios Filologicas Alemanes", Sevilla (Dan Mănucă); „Limba română", Chişinău (Dan Mănucă).

Contribuţii ale cercetătorilor din această secţie au apărut, de asemenea, în următoarele culegeri de studii sau volume cuprinzând lucrările unor manifestări ştiinţifice etc.: *Diversité culturelle dans la francophonie contemporaine* (Actele

Scanned with OKEN Scanner

colocviului omonim), Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" , 2009 (Ofelia Ichim); *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară şi etnofolclorică românească şi contextul european*, Iaşi, Editura Alfa, 2009 (Ofelia Ichim, Remus Zăstroiu, Adina Hulubaş, Ioana Repciuc); *Text şi discurs religios*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2009 (Ioana Repciuc); *Perspective contemporane asupra lumii medievale*, nr. 1, 2009, Piteşti, Editura Tiparg (Ioana Repciuc).

Activitatea publicistică a unor cercetători ai aceleiaşi secţii s-a concretizat şi prin tipărirea unor volume de autor (**a**), prin colaborarea la diverse volume colective (**b**), prin editarea de volume (**c**):

(a)

– Silvia Ciubotaru, *Obiceiuri nupţiale din Moldova. Tipologie şi corpus de texte*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2009, 780 p; *Folclorul medical din Moldova. Tipologie şi corpus de texte*, ediţia a II-a, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2009, 578 p.

– Adina Ciubotariu, *Trasee iniţiatice în folclorul literar românesc. Structuri stilistice*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2009, 348 p.

– Victor Durnea, *De la Societatea Scriitorilor Români la Uniunea Scriitorilor din România*, vol. I, Iaşi, Editura „Convorbiri literare", 2009, 330 p.

– Florin Faifer, *Incursiuni în istoria teatrului românesc. Regăsiri*, Iaşi, Editura Universitas XXI, 2008, 272 p.; *Dramaturgi români*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2009, 214 p.; *Incursiuni in istoria teatrului universal. Theatrum mundi*, Iaşi, Editura Timpul, 2010, 356 p.

(b)

– Dan Mănucă: *Eugen Simion la 75 de ani*, Bucureşti, 2008, p. 93–97; *Contemporan cu ei. Fişe de dicţionar*, de Constantin Tomşa, Iaşi, Editura Timpul, 2009, p. 355–357; *Rumänien und Europa*, hg. Maren Huberty und Michèle Mattusch, Berlin, Frank und Timme Verlag, 2009, p. 159–176.

– Remus Zăstroiu: *Iaşii. Destin şi devenire istorică*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2008, p. 270–310; *Un gazetar unionist. Grigore R. Busuioceanu*, în volumul *Toţi în unu. Unirea Principatelor la 150 de ani*, coordonatori: Dumitru Ivănescu şi Dumitru Vitcu, Iaşi, Editura Junimea, 2009, p. 134–149.

– Remus Zăstroiu, [*Bibliografia scrierilor lui B. Fundoianu. 1914–1930*], în *Bibliographie de l'oeuvre de Benjamin Fondane*, Paris, Non Lieu. Société d'études Benjamin Fondane, 2009, 165 p. (în colaborare cu Eric Freedman).

– *Concepte în mişcare. Studii despre stadiul actual al criticii şi istoriei literare româneşti*, prefaţă de Dan Mănucă, volum coordonat şi îngrijit de Ofelia Ichim şi Şerban Axinte, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2010.

Scanned with OKEN Scanner

(c)

– C. Stere, *Opere. În preajma revoluției*, ediție îngrijită de Victor Durnea, vol. I–II, Bucureşti, Academia Română, Fundația Națională pentru Ştiință şi Artă, Colecția „Opere fundamentale" (coord. Eugen Simion), 2010 (XCVI+1360+1632 pagini).

4. Cercetători din cadrul secțiilor de lingvistică şi, respectiv, de istorie literară, etnografie şi folclor au participat la simpozioanele şi colocviile organizate de Institutul „A. Philippide" şi la manifestări ştiințifice desfăşurate sub egida altor instituții.

4.1. A devenit de acum tradiție organizarea anuală de către Institutul „A. Philippide" şi Asociația Culturală „A. Philippide" a unei manifestări ştiințifice internaționale dedicate limbii şi literaturii române, privite atât din perspectivă filologică, cât şi larg culturală. Astfel, în perioada 5–7 noiembrie 2009 s-au desfăşurat la Iaşi lucrările Simpozionului internațional *Diaspora culturală românească: paradigme lingvistice, literare şi etnofolclorice*, iar între 22 şi 24 septembrie 2010 a avut loc Simpozionul internațional *Cultură şi identitate românească. Tendințe actuale şi reflectarea lor în diaspora*; comunicările susținute la cele două simpozioane au fost reunite în două volume, unul deja publicat, la Editura Alfa (vezi *supra*, **2.2**), iar al doilea în curs de apariție.

4.2. De asemenea, Institutul „A. Philippide" şi Asociația Culturală „A. Philippide" au organizat Simpozionul *Alexandru Philippide – 150 de ani de la naştere* (15 mai 2009), iar în cadrul „Zilelor academice ieşene" (16 septembrie 2010) a avut loc masa rotundă *Dicționarul limbii române – finalizat. Tradiție, deziderate, perspective*.

Institutul „A. Philippide", în colaborare cu alte instituții, a organizat şi alte manifestări ştiințifice: Simpozionul *150 de ani de la naşterea lui Alexandru Philippide* (pe 3 octombrie 2009, la Bârlad), Seminarul interdisciplinar de studii biblice *Explorări în tradiția biblică românească* (11–14 februarie 2010), Simpozionul național *Tudor Arghezi – Mihail Sadoveanu: 130 de ani de la naştere* (14 mai 2010), Colocviul anual *Literatura şi politicul*, al Asociației de Literatură Generală şi Comparată din România (9–10 iulie 2010), Simpozionul național *Explorări în tradiția biblică românească şi europeană* (28 – 29 octombrie 2010) (cf. *infra*, **4.3**).

4.3. Lingviştii din departamentele de lexicologie–lexicografie, dialectologie şi toponimie au susținut numeroase comunicări la simpozioane, congrese, conferințe, ateliere, dezbateri de profil, **din țară**:

– Congresul internațional de istorie a presei *180 de ani de presă românească (1829–2009)*, Iaşi, 2–4 aprilie 2009, organizatori: Universitatea „Petre Andrei" şi Asociația Română de Istorie a Presei (Stelian Dumistrăcel);

– Conferința internațională *Paradigma discursului ideologic*, Galați, 29–30 aprilie 2009, organizator: Universitatea „Dunărea de Jos" din Galați (Daniela Butnaru, Elena Dănilă, Gabriela Haja, Ana-Maria Prisacaru);

Scanned with OKEN Scanner

– *Zilele academice ieşene*, organizate de Filiala din Iaşi a Academiei Române, 17 septembrie 2009 (Eugen Munteanu);

– Conferința internațională *Lexic comun – lexic specializat*, ediția a II-a, Universitatea „Dunărea de Jos", Galați, 17–18 septembrie 2009 (Stelian Dumistrăcel);

– Le Congrès international de linguistique intégrale *Coseriu – perspectives contemporaines*, deuxième édition, Cluj-Napoca, 23–25 septembre 2009 (Dinu Moscal);

– Simpozionul *150 de ani de la naşterea lui Alexandru Philippide*, Bârlad, 3 octombrie 2009 (Stelian Dumistrăcel, Carmen-Gabriela Pamfil);

– Simpozionul internațional *Romanisierung. Theorie und Praxis eines Forschungskonzepts* (Internationale Tagung im Rahmen der Universitäts–partnerschaft Konstanz – Iaşi), organizat de Institutul de Arheologie din Iaşi, Universitatea „Alexandrr Ioan Cuza" din Iaşi şi Universität Konstanz, Iaşi, 4–7 octombrie 2009 (Luminița Botoşineanu);

– Al III-lea Simpozion internațional de lingvistică, organizat de Institutul „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române, Bucureşti, 20–21 noiembrie 2009 (Stelian Dumistrăcel);

– Al 9-lea Colocviu al Catedrei de limba română [de la Universitatea Bucureşti], 4–5 decembrie 2009 (Stelian Dumistrăcel, Cristina Florescu);

– Seminarul interdisciplinar *Explorări în tradiția biblică românească*, Iaşi, 11–14 februarie 2010 (Elena Dănilă, Mioara Dragomir, Gabriela Haja, Eugen Munteanu);

– Conferința *Resurse lingvistice şi instrumente pentru prelucrarea limbii române*, organizată de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, prin Facultatea de Informatică şi Academia Română, prin Institutul de Cercetări în Inteligență Artificială, Bucureşti şi Institutul de Informatică Teoretică, Iaşi, împreună cu Muzeul Național al Literaturii Române, desfăşurată la Muzeul Național al Literaturii Române, Bucureşti, 6–7 mai 2010 (Elena Dănilă, Gabriela Haja);

– Simpozionul *Muzeul Limbii Române – 90 de ani*, organizat de Academia Română, Filiala Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu", în cadrul „Zilelor academice clujene", 2–3 iunie 2010 (Gabriela Haja);

– *Dicționarul academic al limbii române (DLR) – finalizat. Tradiție, deziderate, perspective*, Academia Română – Filiala Iaşi, 16 septembrie 2010 (Elena Dănilă, Cristina Florescu, Eugen Munteanu, Carmen-Gabriela Pamfil);

– Colocviul internațional *Le metamorfosi dell'humanitas nell'Europa della migrazione: tra letteratura, medicina e società*, organizat, la Roma, în perioada 20–21 septembrie 2010, de Institutul Național pentru Promovarea Sănătății în Cadrul Populației Imigrante (INMP), în colaborare cu Centrul Cultural Italian al Universității din Innsbruck şi cu Universitatea din Bucureşti (Florin-Teodor Olariu);

Scanned with OKEN Scanner

– Simpozionul internațional *Cultură și identitate românească. Tendințe actuale și reflectarea lor în diaspora*, Iași, 22–24 septembrie 2010 (Daniela Butnaru, Elena Dănilă, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Eugen Munteanu, Florin-Teodor Olariu, Carmen-Gabriela Pamfil, Ana-Maria Prisacaru);

– Conferința internațională *The Limits of the Knowledge Society*, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane", Iași, 6–9 octombrie 2010 (Florin-Teodor Olariu);

– Conferința internațională *Cultural Diversity trough Language and Communication*, Bacău, 8–9 octombrie 2010 (Stelian Dumistrăcel);

– The International Conference *Innovation and development in the Doctoral Programs for Adapting the Scientific Research to the Knowledge Society Needs*, din cadrul proiectului Universității „Alexandru Ioan Cuza" intitulat: „Operational Sector Program Developing Human Resource 2007 – 2013, Priority 1", Iași, 22–23 octombrie 2010 (Stelian Dumistrăcel);

– Simpozionul național *Explorări în tradiția biblică românească și europeană*, Iași, 28–29 octombrie 2010 (Elena Dănilă, Mioara Dragomir, Eugen Munteanu);

– Al IV-lea Simpozion internațional de lingvistică, organizat de Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", București, 5–6 noiembrie 2010 (Marius Clim, Elena Dănilă, Stelian Dumistrăcel);

– Conferința internațională *The Limits of the Knowledge Society*, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane", Iași, 6–9 octombrie 2010 (Florin-Teodor Olariu);

– Al 10-lea Colocviu internațional al Catedrei de limba română [de la Universitatea București], *Limba română: ipostaze ale variației lingvistice*, București, 3–4 decembrie 2010 (Marius Clim, Elena Dănilă, Stelian Dumistrăcel, Cristina Florescu, Doina Hreapcă, Eugen Munteanu;

– Conferința internațională *Knowledge and Action*, Baia Mare, 9–12 decembrie 2010 (Florin-Teodor Olariu).

și **din străinătate**:

– *2e Assises européennes du plurilinguisme*, Berlin, 18–19 iunie 2009, organizator: Observatorul European al Plurilingvismului (Florin-Teodor Olariu);

– Sesiunea *Bible in Eastern and Oriental Orthodox Traditions International Meeting 2009 Celebrating the Centenary of Pontifical Biblical Institute*, organizată de Society of Biblical Literature, la Pontifical Gregorian University, Roma, 30 iunie–4 iulie 2009 (Veronica Olariu);

– Al patrulea Seminar despre Limbaj și Migrație, organizat de Asociația Internațională de Lingvistică Aplicată (AILA), Fribourg, Elveția, 28–29 ianuarie 2010 (Florin-Teodor Olariu);

Scanned with OKEN Scanner

– Congresso Internazionale *La tradizione biblica romena in contesto europeo*, Veneția, 22–23 aprilie 2010 (Eugen Munteanu);

– Romanistisches Kolloquium XXV *Südosteuropäische Romania: Siedlungs-/Migrationsgeschichte und Sprachtypologie*, Viena, 30 aprilie 2010 (Eugen Munteanu);

– Al XV-lea Colocviu internațional de onomastică, Aix-en-Provence, 9–11 iunie 2010 (Daniela Butnaru, Vlad Cojocaru);

– XII Kongress der Internationaler Vereinigung für Germanistik, 30 iulie–7august 2010, Varşovia (Vlad Cojocaru);

– Al XX-lea Congres IOSOT (International Organization for the Study of the Old Testament), Universitatea din Helsinki, Finlanda, 1–6 august 2010 (Veronica Olariu);

– *Home, Migration and the City: New Narratives, New Methodologies*, manifestare organizată de European Science Foundation, în colaborare cu Universitatea din Linköping, Suedia, 6–10 august 2010 (Florin-Teodor Olariu);

– Al XXVI-lea Congres internațional de lingvistică şi filologie romanică, Valencia, 6–11 septembrie 2010 (Luminița Botoşineanu, Marius Clim, Elena Dănilă, Cristina Florescu. Gabriela Haja, Dinu Moscal, Eugen Munteanu, Florin Olariu).

4.4. Cercetătorii din departamentele de istorie literară şi de etnografie şi folclor au susținut comunicări la diferite simpozioane, congrese şi conferințe de profil din țară:

– Conferința națională *Nevoia de sacru în societatea contemporană*, Universitatea de Vest „Vasile Goldiş", Arad, 19–20 septembrie 2009 (Ioana Repciuc);

– Simpozionul *150 de ani de la naşterea lui Alexandru Philippide*, Bârlad, 3 octombrie 2009 (Remus Zăstroiu);

– Al III-lea Simpozion internațional de lingvistică, organizat de Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan–Al. Rosetti", Bucureşti, 20–21 noiembrie 2009 (Ioana Repciuc);

– Simpozionul *Mihail Sadoveanu în viziunea criticilor literari*, Paşcani, 26 noiembrie 2009 (Dan Mănucă);

– Simpozionul *Centenarul naşterii lui Ion D. Lăudat*, organizat de Catedra de literatură română „G. Ibrăileanu" a Facultății de Litere, Universitatea „Al.I. Cuza" din Iaşi, 5 decembrie 2009 (Dan Mănucă);

– Conferința internațională *Perspectives contemporaines sur le monde médiéval*, organizată de Universitatea din Piteşti şi Agence Universitaire de la Francophonie, Piteşti, 4–6 decembrie 2009 (Ioana Repciuc);

– Simpozionul internațional *Arhiva de Folclor a Academiei Române: 1930–2010. 80 de ani în serviciul etnologiei româneşti şi europene*, 2–6 iunie 2010 (Ion H. Ciubotaru);

– Colocviul internațional *Charms, charmers and charming*, organizat de Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" şi Institutul de Etnografie şi

Scanned with OKEN Scanner

Folclor „Constantin Brăiloiu" ale Academiei Române împreună cu *Committee on Charms, Charmers and Charming* (International Society Folk Narrative Research), 24–25 iunie 2010 (Ioana Repciuc);

– Colocviul anual cu tema *Literatura şi politicul*, al Asociației de Literatură Generală şi Comparată din România, Iaşi, 9–10 iulie 2010 (Şerban Axinte);

– Simpozionul *Cultură şi identitate românească. Tendințe actuale şi reflectarea lor în diaspora*, Iaşi, 22–24 septembrie 2010 (Adina Hulubaş, Ioana Repciuc);

– Colocviile *George Coşbuc*, organizate de Uniunea Scriitorilor din România şi Centrul pentru cultură al județului Bistrița-Năsăud, Bistrița, 15–16 octombrie 2010 (Stănuța Crețu);

– Conferința națională *Ştiințe, tehnologii şi arte tradiționale*, Sibiu, 13–16 octombrie 2010 (Ion H. Ciubotaru, Ioana Repciuc, Adina Hulubaş);

– Simpozionul național *100 de ani de la moartea lui Eugeniu Carada*, organizat de Banca Națională a României, Bucureşti, 28 octombrie 2010 (Remus Zăstroiu);

– Simpozionul național *Explorări în tradiția biblică românească şi europeană*, Iaşi, 28–29 octombrie 2010 (Ioana Repciuc);

– Simpozionul internațional *Românii din afara granițelor țării*, ediția a XII-a, Iaşi–Chişinău, 11–14 noiembrie 2010 (Victor Durnea, Adina Hulubaş, Ioana Repciuc);

– Simpozionul *G.T. Kirileanu – 50 de ani de la moarte*, Piatra-Neamț, 12–14 noiembrie 2010 (Ion H. Ciubotaru).

5. Au condus teze de doctorat, finalizate în această perioadă (susținute, cu excepțiile consemnate ca atare, la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi):

– Prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel: *Frazeologia românească privitoare la alimentația omului*, doctorand Petronela Găbureanu, căsătorită Savin (27 iunie 2009); *Analogia – factor de organizare lexico-gramaticală. Cu privire la limba română*, doctorand Ionel Apostolatu (12 noiembrie 2009); *«Discursul repetat» în publicistica românească şi italiană. Studiu comparativ*, doctorand Harieta Topoliceanu (18 iunie 2010);

– Prof. univ. dr. Florin Faifer: *Personaje feminine în comediile lui I.L. Caragiale*, doctorand Raluca Zaharia (Universitatea de Arte „G. Enescu", Iaşi, 31 martie 2010); *La limita cuvântului. Despre cuvântul poetic în teatru*, doctorand Dumitriana Condurache (Universitatea de Arte „G. Enescu", Iaşi, 6 mai 2010); *Sensuri ale ființei în dramele lui Lucian Blaga şi Camil Petrescu*, doctorand Lavinia Ungureanu (Universitatea de Arte „G. Enescu", Iaşi, 17 decembrie 2010);

– Prof. univ. dr. Dan Mănucă: *Straniu, fantastic, fabulos în literatura română (a doua jumătate a secolului al XX-lea)*, doctorand Marius-Gabriel Iacob (19 septembrie 2009); *Nicolae Gane. Studiu monografic*, doctorand Geta Cruceanu, căsătorită Moroşan (19 septembrie 2009); *Ipostaze ale personajului în proza*

Scanned with OKEN Scanner

interbelică românească, doctorand Olguța Irinel Stejar, căsătorită Bahu (12 decembrie 2009); *Alegorie și simbol în romanul românesc din perioada comunismului*, doctorand Mihai Ardei (12 decembrie 2009); *Teorii ale romanului în literatura română*, doctorand Șerban Octavian Axinte (23 ianuarie 2010); *Universuri mitice în romanul românesc*, doctorand Daniela Boclincă, căsătorită Păduraru (9 iunie 2010);

– Prof. univ. dr. Eugen Munteanu: *Poezia lui Mihai Ursachi. Studiu asupra limbii*, doctorand Gabriela Berteșteanu, căsătorită Ciubotaru (30 octombrie 2009); *Limbajul poetic barbian*, doctorand Mirela Pustiu (31 octombrie 2009); *Câmpul semantic al gradelor de rudenie în limba română*, doctorand Alina Bursuc (4 noiembrie 2009); *Stilistica și poetica basmului popular românesc*, doctorand Elena Zaharia (5 noiembrie 2009); *Unitățile frazeologice. Abordare contrastivă franco-română. Aplicații pe corpus paralel*, doctorand Maria Husarciuc (12 decembrie 2009; co-îndrumător științific prof. univ. dr. Dan Cristea); *Șeapte taine a besearecii (Iași, 1644). Ediție critică și studiu filologico-lingvistic*, doctorand Iulia Mazilu (15 decembrie 2009); *Teologhia dogmatică și moralicească despre Taina Evharistiei de Samuil Micu, Blaj, 1802. Ediție de text, studiu filologic și lingvistic*, doctorand Lucia Cîmpeanu (18 decembrie 2009); *Teoria câmpurilor lexicale. Cu aplicație la terminologia populară a formelor de relief pozitiv*, doctorand Dinu Moscal (10 aprilie 2010); *Adaptarea în limba română a neologismelor latino-romanice*, doctorand Delia Geanina Tiron (19 iunie 2010); *Neologismul în lexicografia românească*, doctorand Marius-Radu Clim (25 septembrie 2010); *Interferențe stilistice din perspectiva funcțiilor limbajului în reportajul publicistic scris*, doctorand Marius-Adrian Hazaparu (30 octombrie 2010); *Toponimia din bazinul hidrografic al Neamțului*, doctorand Daniela Butnaru (27 noiembrie 2010); *Poetica descântecului românesc*, doctorand Ioana Repciuc (9 decembrie 2010); *Poetica imaginii în creația populară din Bucovina*, doctorand Luminița Țăran (18 decembrie 2010).

Au făcut parte din comisii pentru susținerea unor teze de doctorat (susținute, cu excepțiile consemnate ca atare, la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași):

– Prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel: *Ilocuționar și perlocuționar în discursul juridic în română, franceză și engleză*, doctorand Dorina-Margareta Gaftoniuc (4 iunie 2009; îndrumător științific prof. univ. dr. Ioan Lobiuc); *Câmpul lexical-semantic al numelor de rudenie în limba română*, doctorand Alina-Mihaela Bursuc (5 noiembrie 2009; îndrumător științific prof. univ. dr. Eugen Munteanu); *Unitățile frazeologice. Abordare contrastivă franco-română. Aplicații pe corpus paralel*, doctorand Maria Husarciuc (12 decembrie 2009; îndrumători științifici prof. univ. dr. Eugen Munteanu și prof. univ. dr. Dan Cristea); *Frazeologie româno-rusă. Studiu comparativ asupra câmpului semantic „om"*, doctorand Elena

Scanned with OKEN Scanner

Mocanu, căsătorită Lăcustă (18 decembrie 2009; îndrumător ştiinţific prof. univ. dr. Ioan Lobiuc); *Interferenţe stilistice din perspectiva funcţiilor limbajului în reportajul publicistic scris*, doctorand Marius-Adrian Hazaparu (30 octombrie 2010, îndrumător ştiinţific prof. univ. dr. Eugen Munteanu);

– Prof. univ. dr. Eugen Munteanu: *Analogia — factor de organizare lexico-gramaticală. Cu privire la limba română*, doctorand Ionel Apostolatu (12 noiembrie 2009);

– CS I dr. Cristina Florescu: *Frazeologia românească privitoare la alimentaţia omului*, doctorand Petronela Găbureanu (27 iunie 2009; îndrumător ştiinţific prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel); *Strategii de persuadare a receptorului în stilul publicistic (la nivelul structurii sintactice a enunţului)*, doctorand Delia-Maria Moise (26 iunie 2010; îndrumător ştiinţific prof. univ. dr. Ioan Lobiuc);

– CS I dr. Gabriela Haja: *Didascaliile în teatrul francez şi românesc din perioada interbelică*, doctorand Maria-Andreea Abaza (14 iunie 2010; îndrumător prof. univ. dr. Sorina Bălănescu); *«Discursul repetat» în publicistica românească şi italiană. Studiu comparativ*, doctorand Harieta Topoliceanu (18 iunie 2010; îndrumător prof. univ. dr. Slian Dumistrăcel); *Adaptarea în limba română a neologismelor latino-romanice*, doctorand Delia Geanina Tiron (19 iunie 2010; îndrumător prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel); *Neologismul în lexicografia românească*, doctorand Marius-Radu Clim (25 septembrie 2010; îndrumător prof. univ. dr. Eugen Munteanu); *Naturaleţea limbajului artificial – studiu despre traducerea automată a GV*, doctorand Nadia-Luiza Dincă (Huţuliac) (3 decembrie 2010; îndrumător prof. univ. dr. Dan Tufiş, m.c. al Academiei Române);

– CS I dr. Remus Zăstroiu: *Teorii ale romanului în literatura română*, doctorand Şerban Octavian Axinte (23 ianuarie 2010; îndrumător ştiinţific prof. univ. dr. Dan Mănucă); *Mircea Cărtărescu. Universul motivelor obsedante*, doctorand Călin-Horia Bârleanu (Universitatea „Ovidius", Constanţa, 8 februarie 2009; îndrumător ştiinţific prof. univ. dr. Dumitru Tiutiuca); *Ipostaze ale personajului în proza interbelică românească*, doctorand Olguţa Irinel Stejar, căsătorită Bahu (12 decembrie 2009; îndrumător ştiinţific prof. univ. dr. Dan Mănucă); *Mateiu Caragiale – Barocul levantin*, doctorand Emilia Chiriţă (15 mai 2010; îndrumător ştiinţific prof. univ. dr. Lăcrămioara Petrescu).

6. Activitatea cercetătorilor de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide" se bucură de o receptare favorabilă în mediile culturale şi ştiinţifice din ţară şi străinătate.

6.1. „Anuarul de lingvistică şi istorie literară" se află în relaţii de schimb internaţional cu 21 de reviste şi cu instituţii ştiinţifice din 23 de ţări din Europa, America de Nord şi America de Sud.

Scanned with OKEN Scanner

6.2. Cercetătorii Institutului au participat la diverse evenimente ştiinţifice şi culturale şi au colaborat cu instituţii din ţară şi străinătate:

– Drd. Marius-Radu Clim a participat, în perioada 20–27 mai 2010, la întâlnirea *European Leadership Forum* 2010, la Eger, în Ungaria.

– În această perioadă, dr. Stelian Dumistrăcel a fost invitat la o serie de emisiuni matinale de cultivare a limbii ale canalului TeleM (Iaşi); în 8 iunie 2009 a susţinut la canalul Iaşi TV Life un interviu cu tema *Sloganul în campania electorală*; a susţinut o rubrică săptămânală de cultivare a limbii intitulată „Din vorbă în vorbă", la TVR Iaşi, între 7 iulie şi 22 septembrie, 9 octombrie şi 18 decembrie 2009, 8–26 martie 2010, 2 aprilie–28 mai 2010; „Nimic nu se compară cu plăcerea citirii unei cărţi", astfel s-a intitulat interviul cu prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel, realizat de Oana Nistor, în „Ziarul Lumina", 18 iunie 2010, p. 13; prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel a participat la manifestarea ştiinţifică din ciclul „Alumni Treffen" organizată de Deutscher Akademischer Austausch Dienst (DAAD) la Bucureşti, în perioada 24–26 septembrie 2010.

– Prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel şi CS I dr. Remus Zăstroiu au participat pe data de 12 iunie 2010 la emisiunea, realizată de TVR Iaşi, consacrată dimensiunii culturale a Universităţii din Iaşi până la cel de al doilea război mondial (din cadrul ciclului „Alma Mater Iassiensis", realizat de prof. univ. dr. Gheorghe Iacob, dedicat sărbătoririi a *150 de ani de existenţă modernă a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"*).

– Dr. Gabriela Haja a organizat şi condus, în 9 octombrie 2009, atelierul internaţional cu tema *Oral and fairytale traditions in our countries*, din cadrul proiectului internaţional *Thalassa of Myths*, coordonat de Nikolas Kamtsis de la Center of Higher Education in Theatre Studies, Atena, Grecia; parteneri: European Education and Culture Centre „Artemis", Pro Rodopi Foundation, Teatro Iverso.

– Dr. Gabriela Haja a ţinut, în 21 aprilie 2010, o alocuţiune în Aula Academiei Române din Bucureşti, cu prilejul festivităţilor organizate la încheierea primei ediţii a *Dicţionarului limbii române*, lucrare prioritară şi fundamentală patronată de Academia Română (textul alocuţiunii a fost publicat în revista „Academica", anul XX, nr. 3–4; martie–aprilie 2010, p. 17–18; vezi şi www.acad.ro/academica2002/rev2010/pag_acad2010_nr233-234.htm);

– Dr. Gabriela Haja şi Victoria Zăstroiu au participat la întâlnirea oficială cu M.S. Regele Mihai şi Principesa Margareta, prilejuită de finalizarea primei ediţii a *Dicţionarului limbii române*, lucrare iniţiată şi susţinută financiar până la 1949 de Casa Regală. Întâlnirea a avut loc la Academia Română, Bucureşti, 10 iunie 2010.

– Directorul Institutului, prof. univ. dr. Eugen Munteanu a susţinut conferinţa cu titlul *Principalele versiuni ale Bibliei în limba română*, în cadrul cursurilor de vară România – limbă şi civilizaţie, Iaşi, 20 iulie 2010; în cadrul întâlnirii de lucru

Scanned with OKEN Scanner

(din 15 noiembrie 2010) dintre membrii Cercului profesorilor de limba română din județul Neamț și cercetătorii Institutului de Filologie Română „A. Philippide", a susținut prelegerea *Există o tradiție filologică românească?*; de asemenea, a susținut, ca *visiting professor*, mai multe cicluri de conferințe la Institutul de Romanistică al Universității din Viena (în perioadele 12–21 octombrie 2009, 20 noiembrie–6 decembrie 2009; 16–20 decembrie 2009, 17–27 ianuarie 2010, 15–28 martie 2010, 20 aprilie–15 mai 2010, 26 mai–11 iunie 2010). Dr. Eugen Munteanu este membru în următoarele comisii de experți: 2010–2013, expert în cadrul proiectului „Rețea transnațională de management integrat al cercetării postdoctorale în domeniul Comunicarea științei. Construcție instituțională" (Școala Postdoctorală) și program de burse (CommScie) finanțat din fonduri structurale la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași (director de proiect: conf. dr. Dorin Popa) (POSDRU/89/1.5/S/63663). Valoare: 14.864.102,20 lei; 2009–2011, expert în cadrul proiectului „Inovare și dezvoltare în programele doctorale și graduale universitare pentru adaptarea cercetării științifice la nevoile societății cunoașterii", finanțat din fonduri structurale la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași (director de proiect: prof. dr. Gheorghe Iacob).

– Dr. Cristina Florescu a susținut cursul *Roumain. Présentation du domaine et des outils de travails* în cadrul *École d'été franco-allemande en étymologie romane ATILF*, Nancy, 26–30 iulie, școală de vară organizată și susținută prin proiectul internațional Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom) (Première phase: le noyau panroman) (subvenționat ANR și DFG).

– Dr. Ofelia Ichim și dr. Florin Olariu au efectuat un stagiu de documentare, prin schimb interacademic, în perioada 6–12 octombrie 2009, la Institutul de Cercetări Lingvistice din Budapesta pentru pregătirea proiectului *Diaspora românească din Budapesta. O analiză socioculturală*, susținut printr-un acord de colaborare între Institutul din Budapesta și Institutul de Filologie Română „A. Philippide" din Iași.

– Dr. Ofelia Ichim și dr. Florin-Teodor Olariu au fost invitați la emisiunea *Agenda publică*, la Radio Iași, pe 10 noiembrie 2009, pentru a prezenta diferite aspecte ale activităților științifice care se desfășoară la Institutul de Filologie Română „A. Philippide".

– Drd. Dinu Moscal a obținut o bursă LLP-ERASMUS pentru un stagiu de practică la Universitatea „Friedrich Schiller" din Jena, ca doctorand al Universității „Alexandru Ioan Cuza", pentru perioada 1 mai – 1 septembrie 2009; între 1–30 noiembrie 2010, a realizat un stagiu de cercetare la Viena, beneficiind de o bursă a Fundației Familiei Menachem H. Elias.

– Dr. Florin-Teodor Olariu a obținut o bursă de cercetare pentru proiectul postdoctoral cu titlul *Practici, reprezentări și comportament (socio)lingvistic în context minoritar. Strategii euristice și perspective metodologice în analiza*

Scanned with OKEN Scanner

dimensiunii lingvistice a fenomenului migraționist contemporan, proiect ce se desfăşoară în cadrul Şcolii Postdoctorale „Societatea bazată pe cunoaştere – cercetări, dezbateri perspective", beneficiind de cofinanțare din partea Uniunii Europene şi a Guvernului României, din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, ID 56815 (perioada bursei: 1 iunie 2010 – 31 martie 2011).

– Dr. Veronica Olariu a obținut o bursă de studiu de două săptămâni, în luna iulie, oferită de Societatea de Literatură Biblică (http://www.sbl-site.org/default.aspx).

– Drd. Ioana Repciuc a efectuat un stagiu de documentare la Universitatea „Friederich Schiller", Jena (Germania), în perioada 1 mai – 1 august 2010.

– În data de 15 noiembrie 2010 a avut loc, la sediul Institutului, o întâlnire de lucru între membrii Cercului profesorilor de limba română din județul Neamț şi cercetătorii Institutului de Filologie Română „A. Philippide", sub titlul *Cercetarea filologică academică şi învățământul*. În cadrul acestei întâlniri au fost prezentate de către şefii de departamente proiectele prioritare ale Academiei Române: *Dicționarul limbii române* (DLR), *Dicționarul general al literaturii române* (DGLR), *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina* (NALR-Mold. Bucov.), *Tezaurul toponimic al Moldovei şi Bucovinei*, *Arhiva de Folclor a Moldovei şi Bucovinei* (AFMB).

7. În perioada 2009–2010, au vizitat Institutul personalități, reputați profesori de la diferite universități din străinătate, specialişti în diverse domenii umaniste, având astfel loc fructuoase schimburi de experiență.

7.1. În data de 4 martie 2010, am primit vizita Alteței Sale Regale Principele Radu al României, reprezentând Casa Regală a României, care a donat Filialei Iaşi a Academiei Române *Casa Asachi*, clădirea în care îşi desfăşoară activitatea şi Institutul de Filologie Română „A. Philippide".

7.2. În lunile aprilie şi mai 2010, cercetătorii de la Institutul „A. Philippide" s-au întâlnit şi au purtat discuții cu prof. univ. dr. Michael Metzeltin, director la Institut für Romanistik, Universitatea din Viena (Austria) (9 aprilie 2010) şi prof. univ. dr. Anton Soare, Département des littératures de langue française, Université de Montréal (Canada) (15 mai 2010).

În perioada 20 – 28 septembrie 2010, dna CS I dr. Anna Borbély de la Institutul de Cercetări Lingvistice al Academiei de Ştiințe a Ungariei s-a aflat în schimb interacademic la Institutul de Filologie Română „A. Philippide".

7.3. Cu prilejul simpozioanelor internaționale menționate anterior (vezi *supra*, **4.1**), Institutul a primit, în 2009 şi 2010, vizita următorilor profesori şi cercetători: Radu Cinpoeş (Anglia), Thede Kahl (Austria), Raluca Nagy (Belgia), Meda Gabriela Gautschi, Mihaela Nedelcu (Elveția), Marina Dumitriu, Christian Tremblay, Alain Vuillemin (Franța), Iolanda Sterpu (România/ Franța), Julia Richter (Germania), Raluca Lazarovici, Nicoleta Neşu (Italia), Nicoleta Neşu (România/Italia), Maria Abramciuc, Ana Bantoş, Violina Galaicu, Aliona Grati, Inga

Scanned with OKEN Scanner

Druță, Dumitru Olărescu, Elena Prus, Maria Șleahtițchi, Violeta Tipa (Republica Moldova), Lucian Vasile Bâgiu (Norvegia/România), Joanna Porawska (Polonia), Mirjana Corkovic, Carmen Dărăbuș (Serbia), Nicolae Stanciu (Slovenia), Diego Muñoz Carrobles, Cristian Linares, Ofelia Mariana Uță (Spania), Sanda Golopenția (SUA), Sergii Luchkanyn (Ucraina), Ana Borbély (Ungaria).

8. Activitatea de colaborare dintre Asociația Culturală „A. Philippide" și Institutul de Filologie Română „A. Philippide"

8.1. În perioada 2009–2010, a continuat ciclul de conferințe „Filologia ieșeană – tradiție și perspective europene", organizat de Institutul de Filologie Română „A. Philippide" în colaborare cu Asociația Culturală „A. Philippide", în cadrul căruia au avut loc următoarele prelegeri:

– Mioara Dragomir, *Nicolae Milescu Spătarul – o sinteză între Orient și Occident* – Peregrin în țara sa (ședința din 15 decembrie 2009); în aceeași ședință, Gabriela Haja a prezentat volumul *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars VII, Regum I, Regum II*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2008, 560 p.

– Șerban Axinte, *Două romane anonime din secolul al XIX-lea. Aglaia și Catastihul amorului* (ședința din 29 martie 2010); totodată, Ioana Repciuc a prezentat volumul *Charms, Charmers and Charming. International Research on Verbal Magic*, edited by Jonathan Roper, Palgrave Macmillian, 2009.

– Prof. univ. dr. Mihai Dinu Gheorghiu (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași/ Centre de Sociologie Européenne, Paris), *Unele probleme actuale ale sociologiei literaturii în România* (ședința din 19 aprilie 2010); cu aceeași ocazie, Elena Dănilă a prezentat volumul *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, de Constantin Frâncu, Iași, Casa Editorială „Demiurg", 2009, 566 p.

– Prof. univ. dr. Anton Soare (Département des littératures de langue française, Université de Montréal, Canada), *Des classiques français au romantisme: des éléments pour une histoire de la métaphore* (ședința din 15 iunie 2010); tot acum, Șerban Axinte a prezentat volumul *G. Călinescu. A cincea esență*, de Andrei Terian, București, Cartea Românească, 2009, 768 p.

– Dragoș Moldovanu a făcut o expunere privind activitatea efectuată în cadrul grantului *Teoria câmpurilor toponimice (cu aplicație la câmpul hidronimului Moldova)*, iar Ofelia Ichim și Florin-Teodor Olariu au prezentat proiectul *Diaspora românească din Budapesta (1989–2010). O analiză socioculturală* (ședința din 25 noiembrie 2010);

– CS I dr. Alexander Rubel, *„Der Deutsche in Transnistrien" (Odessa) – un ziar aflat între propaganda nazistă și căutarea unei identități germane*, iar prof. univ. dr. Eugen Munteanu a prezentat *Cercetări recente asupra tradiției biblice spaniole* (ședința din 16 decembrie 2010);

8.2. Au fost publicate următoarele tomuri ale revistei „Philologica Jassyensia", publicație a Asociației Culturale „A. Philippide", acreditată CNCSIS (categoria B,

Scanned with OKEN Scanner

cod CNCSIS: 695): anul IV, nr. 2/2008; anul V, nr. 1 (9), 2009; anul V, nr. 2 (10); 2009, anul VI, nr. 1 (11), 2010, anul VI, nr. 2 (12), 2010 (vezi şi www.philologica-jassyensia.ro).

9. Activitatea în cadrul Bibliotecii Institutului „A. Philippide"

Cecilia Maticiuc (Holban), bibliotecar principal, a publicat în „Anuar de lingvistică şi istorie literară" şi „Philologica Jassyensia" recenzii şi articole de specialitate şi a participat la următoarele manifestări ştiinţifice:

– Colocviul Şcolii Doctorale de Ştiinţe Filologice a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", ediţia a II-a, Iaşi, 19–21 iunie 2009, organizator: Universitatea „Alexandru Ioan Cuza".

– Seminarul internaţional „Zilelor culturii ruse", Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 23–28 noiembrie 2010.

10. În această perioadă şi-au susţinut tezele de doctorat în şedinţă publică cercetătorii Şerban Axinte, Daniela Butnaru, Marius-Radu Clim, Sebastian Drăgulănescu, Dinu Moscal, Ioana-Otilia Repciuc şi Cecilia Maticiuc, bibliotecar principal al Institutului.

11. Premii şi distincţii

– Volumul *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars VII. Regum I. Regum II*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2008, a fost distins cu Premiul de excelenţă la ediţia a XVII-a a Târgului internaţional de carte Librex (Iaşi, 7–9 mai 2009).

– Cu prilejul împlinirii a 60 de ani de la înfiinţarea Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" din Bucureşti al Academiei Române, în sesiunea omagială dedicată acestui eveniment, a fost conferită „Diploma de onoare" a Institutului profesorilor Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel şi N.A. Ursu.

– În data de 16 decembrie, a avut loc ceremonia de decernare a premiilor Academiei Române pentru anul 2008, precum şi a distincţiilor acordate de Preşedinţia României pentru anul 2010. Li s-a acordat Premiul *Timotei Cipariu*, pentru *Dicţionarul limbii române (DLR), litera L*, la propunerea Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", referent acad. Marius Sala, următorilor autori: Lucia Cifor, Marius-Radu Clim, Doina Cobeţ, Elena Dănilă, Eugenia Dima, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Corneliu Morariu, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Mioara Vişoianu, Victoria Zăstroiu. De asemenea, au fost distinşi cu Ordinul *Meritul Cultural în grad de Cavaler*, pentru activitatea de cercetare încununată de finalizarea *Dicţionarului limbii române*, următorii cercetători: Doina Cobeţ, Eugenia Dima, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Corneliu Morariu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Victoria Zăstroiu.

12. Pentru realizarea arhivei electronice a revistei „Anuar de lingvistică şi istorie literară" au fost scanate tomurile din perioada 1964–2008, în cadrul

Scanned with OKEN Scanner

proiectului *eDTLR – Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic* (finanțat prin CNMP, 2007 – 2010) și ulterior în cadrul proiectului *CLRE. Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare din bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare și la nivel de sens* (finanțat prin CNCSIS, 2010–2013). De asemenea, s-a scanat revista „Studii și cercetări științifice" – Filologie, Iași, apărută între anii 1950 și 1963, care a precedat, ca periodic al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", publicația „Anuar de lingvistică și istorie literară".

13. Organizatorice

Prof. univ. dr. Eugen Munteanu a fost numit director al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", la data de 8 octombrie 2009, prin decizia nr. 6598, din 5 noiembrie 2009, a Președintelui Academiei Române, emisă pe baza confirmării Prezidiului Academiei Române, cu nr. 4495 din 20.10.2009.

CS I dr. Gabriela Haja a fost numită secretar științific cu delegație al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", la data de 15 februarie 2010, în urma propunerii consiliului științific al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", aprobată de conducerea Filialei din Iași a Academiei Române.

În data de 11 octombrie 2010, în Adunarea Generală a cercetătorilor Institutului de Filologie Română „A. Philippide", statutar constituită, a fost definitivată componența Consiliului Științific, prin votarea membrilor aleși ai acestuia. Astfel, din Consiliul Științific al Institutului fac parte următorii cercetători: prof. univ. dr. Eugen Munteanu (Directorul Institutului), CS I dr. Gabriela Haja, CS I dr. Ofelia Ichim, CS I dr. Dragoș Moldovanu, CS II dr. Luminița Botoșineanu, CS III dr. Elena Dănilă, CS III dr. Florin-Teodor Olariu, CS dr. Daniela Butnaru, asist. cercet. dr. Adina Ciubotariu.

Nicoleta Borcea
Daniela Butnaru
Ioana Repciuc

Scanned with OKEN Scanner

CĂRȚI ȘI REVISTE PRIMITE LA REDACȚIE (2008 – 2010)

A. *Cărți*

LEHISTE, ILSE, PIRE TERAS, VALTS ERNŠTREITS, PÄRTEL LIPPUS, KARL PAJUSALU, TUULI TUISK, TIIT-REIN VIITSO, *Livonian prosody*, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 255, Helsinki, 2008, 166 p.

IDSTRÖM, ANNA, *Inarinsaamen käsitemetaforat*, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 260, Helsinki, 2010, 276 p.

RUETER, JACK, *Adnominal Person in the Morphological System of Erzya*, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 261, Helsinki, 2010, 236 p.

YLIKOSKI, JUSSI, *Non-finites in North Saami*, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 257, Helsinki, 2009, 224 p.

*** *Das Papsttum und das vielgestaltige Italien. Hundert Jahre Italia Pontificia*, Herausgegeben von Klaus Herbers und Jochen Johrendt, Walter de Gruyter, Berlin, 2009, 722 p.

*** *Studien zur Philologie und zur Musikwissenschaft*, Herausgegeben von der Akademie der Wissenschaft zu Göttingen, Walter de Gruyter, Berlin, 2009, 292 p.

*** *Wechselseitige Wahrnehmung der Religionen im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit. Teil I. Konzeptionelle Grundfragen und Fallstudien (Heiden, Barbaren, Juden)*, Walter de Gruyter, Berlin, 2009, 282 p.

*** *Perspektiven der Modernisierung. Die Pariser Weltausstellung, die Arbeiterbewegung, das koloniale China in europäischen und amerikanischen Kulturzeitschriften um 1900*, Herausgegeben von Ulrich Mölk und Heinrich Detering, Walter de Gruyter, Berlin, 2010, 262 p.

*** *Das strafende Gesetz im sozialen Rechtsstaat*, Herausgegeben von Eva Schumann, Walter de Gruyter, Berlin, 2010, 218 p.

*** *Die Grundlagen der slowenischen Kultur*, Herausgegeben von France Bernik und Reinhard Lauer, Walter de Gruyter, Berlin, 2010, 322 p.

*** *The Quasquicentennial of the Finno-Ugrian Society*, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 258, Helsinki, 2009, 272 p.

*** *Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010*, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 259, Helsinki, 2010, 422 p.

B. *Reviste*

„Croatica et Slavica Iadertina", casopis Odjela za kroatistiku i slavistiku, 4, 2008; 5, 2009, Zadar.

„Edad de oro", Ediciones de la ‚Universidad Autónoma de Madrid, Departamento de Filología Española, XXVIII, 2009; XXIX, 2010, Madrid.

„Journal de la Société Finno-Ougrienne", 92, 2009, Helsinki.

„Ladinia". Sföi cultural dai ladins dles Dolomites, XXXIII, 2009; XXXIV, 2010, San Martin de Tor.

„Literatura ludowa". Dwumiesięcznik naukowo-literacki, 1–6/2009, Wroclaw.

Scanned with OKEN Scanner

„Mentalities/ Mentalités". An interdisciplinary journal/ Un journal interdisciplinaire, XXIII, 1/ 2009, XXIV, 1-2/ 2010, Hamilton, N. Z.
„Revista de filologia española", LXXXIX, 1/2009; XC, 1–2/2010, Madrid.
„Revue de linguistique romane", 73, 289–290/2009, Strasbourg.
„Schweizerisches Archiv für Volkskunde", 105, 1/2009; 106, 1–2/2010, Basel.
„Die Sprache". Zeitschrift für Sprachwissenschaft, 47, 1-2/2007–2008; 48, 2009, Wien.
„Südost-Forschungen". Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas, 67, 2008; 68, 2009, München.
„Živa Antika. Жива Антика. Antiquité vivante", 58, 1–2/2008; 59, 1–2/2009, Skopje.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Publicație a Institutului de Filologie Română „A. Philippide" – Filiala Iași a Academiei Române –, „Anuar de lingvistică și istorie literară" continuă revista „Studii și cercetări științifice" – Filologie, Iași, 1950–1963. În 1964 s-a intitulat „Anuar de filologie". Din 1965 apare cu titlul actual. Între anii 1981 și 1995 s-au editat două serii paralele, A. Lingvistică și B. Istorie literară, care, începând cu t. XXXIV–XXXVIII, 1994–1998, au fost reunite într-un volum.

„Anuar de lingvistică și istorie literară" publică studii de istoria limbii, lexicologie, dialectologie, onomastică, stilistică, istorie literară, teorie și critică literară, folcloristică. „Anuarul" cuprinde, de asemenea, rubrici de *Note și documente*, *Critică și bibliografie* și o *Cronică* asupra activității departamentelor Institutului.

Manuscrisele trimise redacției, în două copii, pe o singură față, la două rânduri, pe coli format A4, vor fi însoțite de un CD, utilizându-se toate semnele diacritice. Autorii trebuie să folosească softul Word. Un studiu va avea cel puțin 20 000 de semne (inclusiv spațiile și notele). Notele vor fi așezate la subsolul paginii. Rezumatul, într-o limbă de circulație internațională, va fi așezat după sigle sau bibliografie. Titlul lucrării trebuie, de asemenea, tradus. Autorii își asumă întreaga răspundere pentru conținutul științific al textelor.

Revista se poate procura contracost la:

Editura Academiei Române, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, 050711 București, România; Tel. 4021-318 81 46, 4021-318 81 06, Fax 4021-318 24 44, E-mail: edacad@ear.ro

15,00 lei

LUCRĂRI ALE CERCETĂTORILOR ŞI COLABORATORILOR INSTITUTULUI DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „A. PHILIPPIDE"

Dicţionarul limbii române (DLR), serie nouă, tomul I, partea a 8-a, ***Litera E (es – ezredeş)***; redactori responsabili: acad. Marius Sala, acad. Gheorghe Mihăilă; redactori: Doina Cobeţ, Rodica Cocîrţă, Eugenia Dima, Maria Deutsch, Corneliu Morariu, Ioan Oprea, Rodica Radu, Mioara Vişoianu, Victoria Zăstroiu; a colaborat la redactare: Gabriela Haja; revizori: Marius-Radu Clim, Elena Dănilă, Eugenia Dima, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Victoria Zăstroiu; corelaţii: Elena Dănilă, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2010.

Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina, vol. III (cu un *Supliment* cuprinzând materialul din punctele cu anchete privitoare la graiurile huţule, din vol. I şi II), de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuţă, Adrian Turculeţ şi Luminiţa Botoşineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2007.

Dicţionarul general al literaturii române, vol. VII (Ţ–Z); au colaborat: Şerban Axinte, Lucia Berdan, Nicoleta Borcea, Constanţa Buzatu, Lucia Cireş, Ion H. Ciubotaru, Stănuţa Creţu, Gabriela Drăgoi, Sebastian Drăgulănescu, Victor Durnea, Florin Faifer, Ofelia Ichim, Dan Mănucă, Algeria Simota, Rodica Şuiu, Constantin Teodorovici, Amalia Voicu, Remus Zăstroiu; membri în comisia de coordonare şi revizie: Gabriela Drăgoi, Victor Durnea, Florin Faifer, Dan Mănucă, Remus Zăstroiu, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2009.

Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară şi etnofolclorică românească şi contextul european, volum îngrijit de Luminiţa Botoşineanu, Elena Dănilă, Cecilia Maticiuc, Ofelia Ichim, Iaşi, Editura Alfa, 2009.

Concepte în mişcare. Studii despre stadiul actual al criticii şi istoriei literare româneşti, prefaţă de Dan Mănucă, volum coordonat şi îngrijit de Ofelia Ichim şi Şerban Axinte, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2010.

CRISTINA FLORESCU (coord.), ELENA DĂNILĂ, LAURA MANEA, MARIUS-RADU CLIM, *DTLR[i]. **Bază lexicală informatizată. Derivate în -ime şi -işte***, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2008.

IOAN OPREA, CARMEN-GABRIELA PAMFIL, RODICA RADU, VICTORIA ZĂSTROIU, *Dicţionarul universal ilustrat al limbii române*, 12 volume, ediţia a patra revăzută şi adăugită, „Jurnalul Naţional", Bucureşti–Chişinău, Editura Litera, 2010–2011.

ION H. CIUBOTARU, *Petru Caraman. Destinul cărturarului*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2008.

EUGEN MUNTEANU, *Lexicologie biblică românească*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2008.

SILVIA CIUBOTARU, ***Obiceiuri nupţiale din Moldova. Tipologie şi corpus de texte***, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2009.

ADINA CIUBOTARIU, ***Trasee iniţiatice în folclorul literar românesc. Structuri stilistice***, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2009.

CARMEN-GABRIELA PAMFIL, ***Timotei Cipariu – lingvist şi filolog***, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2009.

DRAGOŞ MOLDOVANU, *Teoria câmpurilor toponimice (cu aplicaţie la câmpul hidronimului Moldova)*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2010.

FLORIN FAIFER, ***Incursiuni în istoria teatrului universal. Theatrum mundi***, Iaşi, Editura Timpul, 2010.

*

Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars VII. *Regum I, Regum II*; coordonatori: Al. Andriescu, Paul Miron, Gabriela Haja; autori: Tamara Adoamnei, Mădălina Andronic, Mioara Dragomir, Gabriela Haja, Elsa Lüder, Paul Miron, Alexandra Moraru, Mihai Moraru, Adrian Muraru, Veronica Olariu, Elena Tamba Dănilă, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2008.

WILHELM VON HUMBOLDT, *Despre diversitatea structurală a limbilor şi influenţa ei asupra dezvoltării spirituale a umanităţii*, versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie şi indici de Eugen Munteanu, Bucureşti, Editura Humanitas, 2008.

C. STERE, *Opere. În preajma revoluţiei*, ediţie îngrijită de Victor Durnea, vol. I–II, Bucureşti, Academia Română, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, Colecţia „Opere fundamentale" (coord. Eugen Simion), 2010.

ISSN 1583–7017

Scanned with OKEN Scanner